

הואיל משה

ביאור

על ספרי ישעיה ירמיה ויהזקאל

מאת

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי ס"ט

מבני טריאסטי יע"א.

יל ע"י השתדלות תלמידו יצחק חיים קסטיליוני ס"ט.

קראקא

ברפוסו של יוסף פישער [גראדזאססע נ' 62].

בהוצאת המחבר

שנת תרנ"ב לפ"ק.

CRACOVIA

Coi tipi di Giuseppe Fischer 1892.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 199.

הואיל משה

ביאור

על ספרי ישעיה ירמיה ויחזקאל

מאת

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי ס"ט
מבני טריאסטי יע"א.

י"ל ע"י השתדלות תלמידו יצחק חיים קסטיליוני ס"ט

קראקא

ברפוסו של יוסף פישער [גרֶאָדנאַססע נ' 62].

בתוצאת המחבר

שנת תרנ"ב לפ"ק.

CRACOVIA

Coi tipi di Giuseppe Fischer 1892.

הואיל משה

ספר ישעיה

מבואר ביאור קצר וקל ההבנה

מאת

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי ס"ט מבני טריאסטי יע"א.

י"ל ע"י השתדלות תלמידו יצחק חיים קסטילוני ס"ט.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער (גראדנאססע נו' 62).

בהוצאת המחבר

שנת תרנ"ב לפ"ק.

קורא נעים!

ידעתי כי אינני כדאי להתחרות עם גדולי חכמי ישראל שנתנו אל לבם לבאר ספר ישעיה, ובפרט עם מאור דורנו שד"ל ששאב מבארות כל המבארים וסנן מימיהם והוסיף מדעתו (מקור מים חיים וצלולים) כמה וכמה דעות ברורות; ועד היום גמרתני בלבי לחדול ממלאכה שחשבתני כבדה על כחי: וכן עשיתי גם ברוב סימני ספר ירמיה ומחצית סימני ספר יחזקאל המבוארים על ידי החכם הנזכר, ונסתפקתי לבאר סימני שני הספרים ההם ששד"ל ז"ל מחמת שופע עסקיו לא הגיע לבארם; אבל קול ישמע באזני קורא ואומר הלא הניפות ירך ובעז"ה בארת כל יתר ספרי תנ"ך, ומלאכתך ישרה בעיני נבונים; ומדוע לא תואיל ותניף ירך גם על שאר כתבי קדש אלה? הלא הפרש גדול בין ביאורי שד"ל ודומיו ובין ביאוריך! בפרט בסימני ישעיה הראשונים הוא ז"ל כתב לחכמים החפצים להעמיק לימודם והקירותיהם, ואתה תכתוב לתלמידים; אולי חי אתך ובמקראות היותר קשים, מלבד דעת גדולי המבארים, יחוננך אל דעות למצוא דבר חדש מתקבל! ולא יכלתי להתאפק, וקרבתני למלאכה; כן יהיה האל הטוב בעזרי ויסייעני לבוא עד תכליתה: עתה לא אכביר מלין כי אין השעה צריכה לכך, ואכנס תכף ומיד בעובי הקורה, היום טוב לחדש שבט שנת תול כטל אמרתי לפ"ק:

(א) "חזון", ראות בעיני השכל, ואינה נבואה מאת ה' המגודה דבר חדש קרוב לבוא או רחוק; ומה שמעותד בחזון זה כל אדם מבין היה יכול לראותו בעיני שכלו: "אשר" מוסב אל שם ישעיה שהיה חזיונות בחייו כל המלכים הנזכרים כאן; אבל חזון זה נראה שהיה אותו והגידו ברבים בימי חזקיהו האחרון שבהם, שכן היה מצב יראת האלהים בימיו, לשמור חקי עבודת אל עליון, ולבלתי שמור חקי המוסר; ובימי אחז הניחו בקרן זוית אלה ואלה: "יהוקיהו", יש מי שסבר שנתחלפה ו' החיבור ביו"ד, אבל בספר דברי הימים קרוב לתמיד שם מלך זה ביו"ד, כאומר י"הו (שלשת אותיות שם ה'הו"יה) יחזק אותו; מ"מ ו' החבור חסרה: ב) "שמעו שמים והאזינו ארץ", השמים כעדים, על כן יחס להם השמיעה, אבל הארץ תאזין כלו' תכוין לשמוע בדיוק כי אליה דבריו מוסבים; ובראש פר' האזינו להפק, ומליצתו שם נעלתה, וראויה יותר לשמים: כי י' דבר, מלתו על לשוני וקולו קולי: "גדלתי", מילדותם עד שבאו לכלל אנשים, ורוממתי נתתי להם מעלה רמה על יתר בני האדם: "פשעו ב'", שרש פשע קרוב בהוראתו לשרש פסע; עברו על דברי כדבר בזוי שאדם אינו נשמר מרמוס אותו ברגליו: ג) "אבוס" ממקור בוס שענינו כמו דוש, א"כ האבוס הוא הגורן; וידע הוא ע"ד כי ידעתיו (פר' וירא), שענינו חבב; ויחס לשור חבה לאדוניו גם כי יכריחהו לעבודה קשה, ולחמור יחס חבה לגורן מקום שעבודתו קלה ושכרה בצדה, שאוכל בעוד שהוא דש, שעל כן בא הצווי לא תחסם שור בדישו (פר' תצא): "ישראל לא ידע", לא נקשרה נפשו בי מאהבה: "לא התבונן", כי מעבודתי תצא לו תועלת: ד) "כבד", איננו סמוכו של תאר כבד, שא"כ היה ראוי להנקד כבד, אבל הוא משקל אחר (בעל שש נקודות) שלא ישתנה בסמוך: "זרע מרעים", אינו ר"ל שמולידהם היו מרעים, רק שהם עצמם מרעים הם, כמו בנימין משחיתים שאחריו: "נאצו", הולך ומוסיף לא כלבר עזבו בקרן זוית, כי גם נאצוהו כלו' בזהו בתכלית הבווי; "נזרו אחר", דייקו בתכלית הדיוק להשאר רחוק ממנו כל מה שאפשר: ה) "על מה" וגו', אם לא תשמרו מחטאת מחמת כיעורו, השמרו ממנו מחמת כי יזיקכם הרבה; ועל מה הראשון עומד במקום שנים, על מה תוסיפו סרה: "סרה", מצאנותו בפר' ראה, כי דבר סרה (פי' יג' ו'), דבר שלא וכל להתקיים ובדאי יסור מהותו; וכן כאן, תוסיפו מעשים שאין להם קיום מועיל, ומביאים לידי מכה אחר מכה: "לחלי", כאילו לא נברא הראש כ"א לסבול הולאים: "דוי", תאר דגוש להוראת התמדת הראבון; וק"ו לשעה, וק"ו תמיד, ע"ד גונב ונָגַב: ו) "מתם", שם מופשט, תמימות; והמ"ם (שצורתה הקדמונית גלי מים והוראתה ריבוי) מוסיפה על שם חם, אין תמימות ובריאות גמורה בשום

מקום: "פצע". ע"י ברול פוצע: "חבורה". מכה שמחמתה נצרר הדם במקומו וחלקיו נחברים זה לזה: "טריה". נוטפת מורסא; וט"ת וצד"י מתחלפות (נטר-נצר, הטביחצב), וצרי נוטף טפות טפות מעצי הקטף, ואולי מזה שמו: "זרי" מל' ויזר את הגזה האמור בגדעון (שופטים ו' ל"ה), הכריה דבר להטיף ליחתו, ומזה פעל וזרר להוראת עיטוש המכריה להטיף ליחה מן המוח; והתיבה בנין הקל ממשקל טוב, אור, אבל תשמש כאן כבנין פֶּעַל: "חבשו", ע"י חתולה הממהרת רפואת המכה: "רככה". מוסב אל שם מכה הנזכר אחרון: ז) "ארצכם" וגו' יוצא מן הדמיון למדומה: "שממה". יושביה הולכים ומעטים: "לנגדכם" ואתם אינכם יכולים לעמוד בפניהם: "זדים". שאינם כובשים ארץ להתיישב בה רק באים לשלול שלל ולבזו בו, וע"כ אינם סרים מלהפכה מלמעלה למטה: ה) "כסכה" וגו', אחר הבציר והאסיף, שאין אדם חש בקיומן; וסכה לצל יומם, "ומלונה" (מתצלת תלויה בין האילנות) לשכב בתוכה בלילה שמור מטל וקרה: "כעיר נצורה". שבהאריך המצור תשאר ריקה מכל מיני מאכל: ט) "כמעט". נ"ל שראויה תיבה זו להדבק למה שאחריה, שאל"כ הכ"ף מיותרת; וכמעט וגרים בה (תהלים ק"ה י"ב) ענינו שמוזמן מעט באו לגור שם, ואין ענינו כמו כאן; "ושריד" קרוב בהברתו ובהוראתו אל "שארית", ור"ל האל רצה שישאר בעולם ולא נאבד, "וכמעט" ר"ל עוד שהיה מאריך מצבנו; ותיבות "לול" וגו'. הנביא קוראם לנגד ישראל להעיר לבם: "כסדם". כ"ף אחת לא תורה עדין שווי גמור אם לא תכפל, שאו היל"ל "כסדם כמונו", וא"כ יפול יפה עם דמינו שאחרינו, והפרש גדול בין "שונו" ודמינו: יו"ד) "קציני סדם". עיר סדום נזכרת בכל מקום תחלה לחברותיה, או גם לבדה ותחת שמה נשמעות גם האחרות, א"כ תחת משטרה היו הן מעט או הרבה; ע"כ גם כאן קרא לקציני ירושלים בשם סדום, ולהמון העם בשם עמורה; וראוי לאלה ואלה שמם כי גם בסדום ועמורה עברו גבול בחטאם נגד המוסר כמו בירושלים: יא) "מריאים". כבשים מפוטמים (בחילוף אותיות בומ"ף בריאים); "ועתודים". שעירי עזים עזים המתיצבים (ואתעתד תרגומו של ויתיצב) להלחם בנגיחתם נגד בני מינם: י"ב) "לראות". נקדוהו כן לעשותו בנין נפעל להרחיק גשמות מאלהי ישראל, אבל כמה וכמה פעמים בתורת משה מצאנו מליצה זאת בלויית מלת "את", וגם בנקודת בנין קל: "מירכס". מליצה זרה, לפי שהרמיסה לא תתהוו ע"י הידים והיל"ל מכס: "רמס הצרי". ביאתכם היא כלב משחת המדות. א"כ איננה דרך כבוד, ויתכן לה שם רמיסה: י"ג) "שוא". שלא תועיל לרצונכם לפני: "קרא מקרא" לפרסמם איזה ימים קודם לבלתי ישקחו; וכיום ראש חדש היו שבים בתשובה קצת כמו ביום ראש השנה, אבל לא היו שובתים בו ממלאכה (לכל הפחות מכל וכל); ותחת שם "שבת" היו כוללים גם שם המועדים: י"ד) "לטרח". ולא לרצון: "נלאיתי". הייתי רוצה לנשוא ולמהול, אבל יגעתי לריק: ט"ו) "אעלים עיני". מיראתי פן בראותי אתכם אחמול עליכם מחמת אהבתי לכם מימי קדם: ט"ז) "הוכז". רחצו פני גופכם, והסירו מתוכו כל דבר המעכב שתעכור האורה בו מעבר אל עבר; פעלו טוב לא בלבד להתראות לבני אדם, כי

גם מחמת שטוב וישר הוא: „מנגד עיני“. הרואות גם מה שבקרב לבכם: „רע“. בעבור כונתכם: „הרע“. מה שהוא רע מצד עצמו ולא מצד פועלו: י"ז) „למדוי“. עשו לכם רגילות: „דרשו“. חקרו אם מעשיכם הם לפי המשפט: „המוץ“. בא בנקודת תולם במקום שורק, ובצדו תחת סמ"ך מגזרת חמס; או איננו תואר רק פֶּעַל זמן מקור; והחמס הוא תמיד דבר מעוקל, ואתם ישרוהו (באל"ף במקום יו"ד): „שפטו יתום“. השתדלו שיעשה משפט לתועלתו; וריבו אלמנה“. כלומר גערו במי שעושה עמה שלא כדיון: י"ח) „ונוכחה“. נתפיים זה לזה (שד"ל); ואעפ"י שהפיוס הוא רק מצד אחד, מצד האל, כן דרך בני אדם שההוטא נגד חברו שונא הוא את עלובו יותר ממה שזה שונא אותו, א"כ במחילת העלוב מתפייסים זה לזה; וכן ונוכחת האמור בשרה (פר' וירא), לא בלבד אבימלך נתפיים עם אברהם ועמה, כי גם היא שהיתה שונאתו נתפייסה עמו: „בשנים“. „כתולע“. כתולעת שני, מראה הדם הניתז על בגדו הרוצה; והרציהה הוא גדול שבעונות כי אין לו תקנה בתשובה: „כצמר“. רובא דרובא של הצמר שבעולם הוא לבן, מ"מ תואר לבן נשמע כאן מעצמו: י"ט) „תאבו“. תקבלו דברי ותשתמעו לי: כ) „חרב תאכלו“. כך היא מליצת לה"ק, וחסרו תיבות על ידי: כ"א) „לזונה“. בוגדת בבעלה: „נאמנה“. עד היום; שעבדה לפעמים את האלילים, אבל לא התרחקה מדרכי המוסר, והשב לה זה לבגידה יתירה על כל: „ילין“. דירת קבע: „מרצחים“. בבנין פֶּעַל להוראת הרגל והתמדה: כ"ב) „לסיגים“. רובו ככולו סיגים; גם חוקי יראתכם את ה' ועבודתו, הם להתראות ולא יראת כבודו: „מהול“. בתוספת ה"א (ע"ד רוץ בל' ארמי רהט, בוש-בהת) מגזרת מול שענינו כרת; ע"י מים רבים שבו, נכרת וחדל להיות יין; חוקי עבודתכם את ה', גם כי הגונים מצד עצמם, מתועבים מצד כונתכם בם: כ"ג) „סוררים“. סרים ומתרחקים מן הדרך הטובה עד הקצה האחרון; ורדף שלמנים. נוטלים שכר על דיניהם, ומי שלא יוכל לשלם לא יעשו לו דין, ע"כ יתום לא ישפטו וגוי (שד"ל): כ"ד) „אכיר“. מגין באברתו; וגם אפיר בבית דגושה ממקור זה, רק דגישת הבית תורה חוץ אברתו גם אם לא ישתמש בה להגן רק להכות, בעוד שאפיר בבית רפה מורה שמגין באברתו גם כי חלושה; וכתאר לאל נמצאו שניהם כי לפעמים יגן, ולפעמים יכה: „אנחם“. שרש „נחם“ מקורו „נחמ“, אנוח מכעסי על צרי; „ואנקמה“. שרש „נקם“ מקורו „נקמ“; אַנְקָה מרגזו על אויבי: כ"ה) „ואשיבה“ וגו'. פעם אחר פעם לנקותך יפה: „ואצרף“. צרף הוא שרף בחילוף אותיות, וענינו התכת המתכות ע"י אש לנקותם מסיג: „כבר“. כמו ע"י זר, דבר שמשתמשים בו לברר ולנקות המתכות, כמו שמשתמשים בבורית מכבסים לנקות הידים והבגדים: „בדילוך“. בדיל הוא מתכת בפני עצמו, מ"מ עיקרו משם בדל, ע"כ ישמש להוראת כל מין סיג, וזה מגזרת נסוג אחר: כ"ו) „כבראשונה“. מהוגנים כמו שהיו בימי קדם: „יקרא“. תהיה ראויה להקרא: כ"ז) „תפדה“. משפט שתעשה, יהיה לה פדיון מעונש הראוי לבוא עליה מחמת הטאה: „ושביה“. שוב וישב שניהם מקורם „שב“, ומצאנו (ש"ב ט"ו ח') אם ישוב וישבוני שהוראתם אם יחזירני לשבת; וכן כאן נוכל

לפרשו ועמה השבים לעבודת ה', או ג'כ ויושביה: כ"ח) „פשעים“ בוגדים
בכוטחים בהם; „וחטאים“ מורגלים בחטאם, ושניהם נגד בני אדם; „יחדו“
פתאם; „ועזבי ה““ חוטא נגד המוסר, גם אם ישמור חקי עבודת ה', יתכן
לקראו עזב ה': כ"ט) „מאלים“ שד"ל פירשו משל, על שבנא וסיעתו, שדייני
שקר שבירושלים שמו בהם בטחונם; ויש ג'כ לפרשו (וכן גם מהגנות שאחריו)
על יערים אלה שהיו מזונים בהם עם אנשי רעיהם, לא לעבודת הבעל
והאשרה, רק היו אומרים שעושים כן להרבות האהבה והאהבה, ולהכביר
יושבי הארץ; ולפתות המון העם לדבר, היו מזונים בפרהסיא: „ותחפרו“
בחילוף אותיות ה'ר, כל"א לבן, ילבינו פניכם: ל) „נבלת עליה“ מליצה נחמדת;
ועלה הוא שם לכלל טרפי האילן, ורק באחרית הימים (נחמיה ה' ט"ז) שמש
להוראת כל טרף בפני עצמו; ונובלת מוסב לגנה שהוא שם ל' נקבה, אבל
אולי שם עלה שמש גם ל' נקבה: ל"א) „החסן“ האילן הגבוה והעב (וחסון
הוא כאלונים, עמוס ב' ט') שתחתיו זנו עם אשת רעיהם; או לפי שד"ל
האנשים התקיפים שבהם בטחו: „ופעלו“ המתקנו למקום ראוי לניאוף וזנות;
או כפי שד"ל המון העם המכבדים הרשעים: „ובערו“ וגו'. תחרב העיר
ויושביה יהרגו; או יאבדו יחדו (פתאם או שניהם כאחד) הקצינים והמון העם:

ב.

א) „הדבר“ וגו'. שלשת הסימנים ב' ג' וד' הם הזיון אחד, ומדעתו
אמרם, ואין צורך להניח שמפי ה' באו לו; כי הלא כל אדם, ובפרט בעל
שכל, יבין שיבוא יום והצדק ימשול בארץ; וגם שבני ישראל יהיו לראש
כל אומות, הן מחמת תכונת לבם הטובה, הן מחמת שכלם, הן מחמת
חוקי תורתם, יהיו לראש אומים; וגם בשוכם מגלותם לאדמת הקדש שהיא
בטבור שלשת חלקי חצי הכדור, מצבם בארץ יעשם מוכנים להאסף אליהם
יתר העמים: ב) „נכון“ וגו'. משל, ומקום נשא במצבו יתראה למרחוק; כן
עיני כל העמים יצפו להתרומם במדותם עד רום מדות בני ישראל: „ונתרו“.
כמי נהר הנתהוים ע"י אדים העולים מן הים והולכים רבים עד שובם לים
שממנו יצאו; כן יתר האומות, גם כי רתוקות מארץ בני ישראל, תקבלנה
שפע מהם, ותלכנה הלוך וקרוב בצדקתן ובהכמתן לב", עד שבסוף הימים
תשוינה להן: ד) „והוכיח“ ע"י ויכוח עם מי הדין ישיקט מריבות; ותחת
הלחם אומה באומה ועם הנוצחת יהיה הדין, ישאלו דעת קציני ב"י, ולפני
משפטם יכופו ראשם; וייחס הויכוח והמשפט לאל, כי הוא פוקח עיני שכל
בני האדם: „לאתים“ כלים דומים למזמרות ושניהם להתוך פירות מהנטע
שעליו הם גדלים, (ובמיכה פירשתי באופן אחר, עמ"ש שם); רק מזמרות
תשמשנה בגפן וביתר אילני פירות, והאתים בנטעים שפלי הקומה; ומעצמו
נשמע שלא יצטרכו לעמול למצוא פרנסתם, כי במשול שלום בארץ ימצאוה
בשופע: ה) „באור ה““ שהאיר דעתנו בצוותו לנו תורתו מאירת עינים;
ו) „עמך“ הנחת משפטי קדמוניך והנהגתם, אתה בית יעקב; „מלאו“ שאבו,
והוא ממקור ל' ארמי (שד"ל): „מקדם“ ממשפטי העמים היושבים מצד

מזרה לארץ ישראל: „ועננים“ מצורת העננים ינבאו עתידות, כלומר מלאו להם ניתושים המיחסים קורות העולם לסבות נכריות ולא לאל עליון: „ושפיקו“ די להם, ימצאו נהת רוח יותר בהמצאות נכרים מבמהגו אבותם: (ז) „ותמלא“ וגו'. ולפי דעתם הסכלית זו ראייה כי מנהגי הגוים נכונים יותר, עד ששפלו כ"כ לעבוד אלילים; ה' אלהי ישראל בראם ולו נכון לעבוד כי בלתו לא היו על האדמה, והם עובדים מעשי ידיהם: ט) „וישח“ בעבדם אל אחד היו מתרוממים, ובעבדם האלילים שחו מעט מעט עד כי שפלו: „אדם“ שפלי המין התחילו, ונתפשטה שפלותם עד כי הגיעה לחשובים שבהם (איש שיש לו יש כלומר מצב נכבד בעולם); ואמת הוא שכל זה הוא דרך דרש, אבל הספר נחמד ביותר, ואין בו מלה שלא נוכל ללמוד ממנה איזה דבר טוב: „ואל תשא להם“ הלאוי לא הארכת אפך להם! (שד"ל: ז) „בוא בצור“ יועץ להם להחבא, כי בודאי האל לא ישא עוד להם, ויבוא ויענישם: „ומהדר גאנו“ גדלו ועצמו המכריח את האדם לבלתי התיצב לפניו ולהחזיר אחר (הדר בל"א חזר: יב) „ושפל“ חזר על תיבות גאה ורם ונשא שלפניו, והאתנה היה ראוי לבוא בתיבת „ונשא“; כל אלו השלשה ישפלו (ושפל עבר עם ו' ההפוך): יג ויד) כל הכתוב בשני מקראות אלה הוא משל על הגאים בבני אדם שישפלו, אבל הכתוב בפסוק ט"ו וט"ז הוא ממש שבדברים אלה אדם מתפאר כי וודיעו עשרו ויכלתו: ט"ז) „תרשיש“ נמל על שפת ים איספמיא הדרומי (Tartessus), ושמש להוראת ספינות גדולות הפורשות בים עד למרהוק (תהלים מ"ה ח): „שכיית החמדה“ וישקף מתורגם ואסתכי; ומזה גם שם משכית, חזיון או דבר נאה וראוי להראות; וכן כאן דברים נאים ראויים להראות: יז) „ושח“ ל' סתמי, והיה ראוי ושחה: „ונשגב“ שגב מקורו שגא—ב, או ממקור גב וגבוה, ויורה רום וגובה מופרז: יח) „כליל“ כבוד האליל יעבור מהם (שד"ל); ויש לקיים גם הפירוש הנהוג, יעברו כולם, וכתב יחלף ל' יחיד להוראת חלופתם כולם כאחד: יט) „ובאו“ עובדי האלילים: „לערץ“ הפוך משרש רעין בחילוף אותיות (צאן-עאן) רעע ושבר, ומזה נשאל להוראת פחד שברון, כמו החת פחד ירידה (התת-נחת, תרגומו של ירד): כ) „ישלך“... „לחפר פרות“ תיבה אחת מחולקת לשתים וראויה להדבק, וענינה לשרצים הנקראים בלשונותינו talpa, Maulwurf החופרים להם בתים בקרקע, ועטלפים בלמ"ד נוספת (שלאנן-שאנן) מפני שעוטפים עצמם בכנפיהם הגדולים כל ימות הקרה (Fledermäuse, Pipistrelli) ובחזקי שני שרצים אלו ישליכו האלילים מפתח ה': כ"א) „לבוא“ ולא יהיה זה די לו, אבל גם הוא ילך ויתחבא: כ"ב) „נשמה“ ובה תלוים חיוו (רשי' ורד"ק, א"כ גרוע הוא ובלתי ראוי לכבוד ולגאווה:

ג.

א) „משען ומשענה“ משען גדול וחזק ומשען קטן וחלש, ע"כ בא השני ל' נקבה, ונכון כפירוש שד"ל שאין כוונתו שיבוא רעב על הארץ, רק המשול חשובי העם, שביי היו סוברים שצריכים להם, לגדולי צרכי

הגוף; ומקרא זה פירושו לשלפניו כי במה נחשב הוא: ב) „קסם“. ע"י מלאכות ידועות מגיד אם ראוי לעשות איזה דבר אם לא: „זקן“. כמו שבעים זקנים שבחר משה מבני ישראל (Senatori מן Senex בל' לאטיין זקנה: ג) „ונשווא פנים“. שהכל מכבדים אותו, ועל כן הוא הולך לפניו נשואים כלפי מרום, להפך מויפלו פניו האמור בקין (בראשית ד' ה'): „וחכם הרשים“. חכם במכשפות (מכשף תרגומו חרש); ומוסיף על קוסם שזכר, שלא בלבד מגיד אם ראוי לעשות דבר אם לא, רק מכריח הדבר שיתהווה כרצונו וכרצון שוכרו: „ונבון לחש“. בחילוף אותיות נחש, והוראתו העיקרית. ע"י מלות ידועות לו מחליש כח הנחשים (או גם יתר החיות וגם כ"א המזויקים) שלא יוכלו להזיק; ד) „ותעלולים“. אנשים שכל אדם מתעלל בהם ולא יירא, כמו שאינו מתירא מהתעלל בתינוקות הנקראים עוללים (מגזרת עול בל"א בוא, שאך באו לחיי העה"ז); ה) „ירחבו“. רחב בחילוף אותיות להב, יתלחבו בדברים אליהם למען יקבלו עליהם השררה; וכן ורחב רעך (משלי ו' ג'): „שמלה לכה“. ואני בעירום ובחוסר כל, ואפילו שמלה אין לי, א"כ מעולה אתה ממני: ז) „ישא“. שם שמים על פיו וישבע: „חבש“. רופא משים תחבושת ותתולה על נגעי אחרים: „ובכתי“. גם אם עלי שמלה, אין לי עוד אחרת לכסות בה אנשי ביתי, ואפילו לחם אין בידי לתת להם: ח) „כי“. כל כך: „למרות“ וגוי. לעשות נגד רצונו גם כי עניו צופות בכל מקום: ט) „הכרת“ וגוי. גם אם לא הגידו חטאתם בלי בושה, חותם נפשם הרשעה היה ניכר מפניהם: „גמלו“. יודעים כי פעלם יביא רעה עליהם, ועם כל זאת אינם נמנעים ממנו: יוד) „אמרו“. חסרה אחריו תיבת אשרי או כדומה לה המתנגדת לתיבת אוי שבפסוק שאחריו: י"א) „רע“. צפון לו: י"ב) „מעולל“. עושים מעשה עוללים ונערים: „ונשים“. קלות הדעת הנה לרוב בארצות המזרח כי תגדלנה בלי חינוך שכלי: „מאשריך“. שהיה להם להביאך לידי אושר ויושר ע"י חינוך נכון (שר הוא מקורו של שרי תרגומו של נכון): „ארחתיך“. אורח היא דרך לא ישרה, (ע"יין באוצר נרדפי, ואין כאן מקום להאריך; והוא ישר אורחותיך, משלי ג' י"ג): „בלערי“. הן כבר בלתי ישרות, ומאשריך מבלעים ומקלקלים אותן יותר: י"ג) „נצבי“. הוא תמיד מוכן לזה: י"ד) „ואתם“. בני עמכם מינו אתכם שרים עליהם, ואתם בערתם וגוי: ט"ו) „מלכם“. ע"ד מזה בידך (פ' שמות) במקום מה"זה: „תטחנני“. שרש דכא מורה השפלה וריצון, ושרש טחן מוסיף עליו ואין לך ריצון יותר ממנו: ט"ז) „משקריות“. מכימות, ע"ד כולם נסקרים בסקירה אחת (ת"ב ר"ה י"ה). ואז ראויה השי"ן להיות שמאלית; או ראויה היא להיות ימנית, מגזרת שקר וכזב, מראות אהבה כוזבת לאשר תרצינה לצוד ברשתן: „טפוף“. פסיעות קצרות, ורד"ק מביאו מל' טפופות (ת"ב יומא מ"ח). שר"ל הפנים מלאות בלי ויתור ומגרעת, והטף מתהלך לאט; וכן נשי ציון מתהלכות לאט לאט לראות ולהראות: „תעכסנה“. מגזרת וכעכס אל מוסר אויל (משלי ז' כ"ב) שהוראתו שלשלת; כן הנשים בארץ מזרח יש להן בסוף השוקים אצערדה (מגזרת צעד) שהיא עגיל זהב כעין הצמידים

שעל הזרועות קרוב לידים, ובין שתי האצבעות שלשלת המחברת, והנשים מתכוונות שישמע קול השלשלת המבערת יצה"ר בלב שומע קולה: (יז) "ושפה" יוליד ספחת, דבר מכווער הנספה ונדבק לעור: "פתהן" מגזרת פותיא בל"א מצח; יגלה מצחן שהן מכסות אותו ע"י רעלות לבעבור לא תראה הספחת שעליו; והאל יסבב שיתגלה מצחם ויתראה נגעים: (יח) "יסיר" בהתודע נגען לא תפנינה עוד אל קישוטיהן למצוא חן: "שביסין" מ"ם מחולפת בבית, ור"ל דמות שמש (Sabeismo היא עבודה לשמש); "והשהרנים" מגזרת סיהרא בל"א ירה: (ט) "הנטפות" נומי יהלום התלויים באזנים ונראים כטיפות מים: "והשרות" בשם זה נמצאת הברת שר פעם אחת, ובשם שרשרת שתי פעמים; נראה ששרות הן קטנות המשמיעות קול רפה, ושרשרות הן גדולות המשמיעות קול חזק; והברת שר היא הקול שמשמיעות, ומזה שם שיר: "והרעלות" הוראתו מסוה, וכן רעולות (משנה מסכת שבת פ"ו מ"ט) ר"ל מכוסות מסוה: (כ) "הפארים" תכשיט על הראש (פאר תחת אפר, ישעיה ס"ג ג'): "והצעדות" מל' צעד, א"כ קרובות הן לתשמיש העכסים שזכרנו למעלה (פסוק ט"ז); אולי העכסים הם השרשרות, והצעדות הן העגילין: "והקשרים" מכל מין שיהיו: "בתי הנפש" צלוחיות קטנות זהב, ובהן בשמים להריח; ונפש רוח ונשמה עיקר שלשתן היא שאיפת האויר והוצאתו דרך הנחירים; וע"י השאיפה נריח כל ריח: "הלחשים" טסי זהב שחרותים עליהם דברי לחש (עמ"ש למעלה פסוק ג'): (כ"ב) "המחלצות" מצאנום גם בזכריה (ג' ד'); בגדים נאים שתכף שהנשים שבות אל ביתן פושטות אותם להצניעם (שד"ל): "המעטפות" טליתות; והמטפחות" גם רות היתה מכוסה במטפחת, בגד נכפל שנותנים על הכתפים; ושרש טפח או צפח (צל—טולא) הוראתו הרחיב, ומזה צפחית בדבש (פ' בשלח) עונה המתרחבת ומתנפחת במגן אותה: "ההרימים" כיסים (מ"ב ה' כ"ג): (כ"ג) "הגליונים" לבושים דקים שהבשר נגלה ונראה מתחתם; ויש שפירשו מראות, אבל כאן מדבר בתכשיטים ובמלבושים ולא בכלי בית: "הסדינים" Sindoni בלשונותינו (ת"כ שבת כ"ה:); "והצניפות" בגד שכורכים סביבות הראש (למטה כ"ב י"ח) שד"ל: "והרדדים" ממקור רד, בגד דק ביותר, ואולי היו נותנות אותו על פניהן; (וירקעו בפ' פקודי מתורגם ורדירו): (כ"ד) "מק" אבק נישור מן עצים אכילי עש תתנה הנשים על גופן המנוגע בספחת, או נקפה שהיא בל' משנה (שבת פ' י"ט מ"ב) איספלינית, דבר קפוי או רטיה ששומחים ג"כ על מקום מנוגע, שלא תושם עליו חגורה כי תוליד מכאוב: "מעשה מקשה" קליעת שער הראש בדיוק שתעשינה ממנו מחלפות קשות: "פתיגול" מין בגד הנהוג בימים ההם ולא נוכל לפרשו בדיוק: "כ"י" סחי ומאום המביא לירי קיא (שד"ל); או חסרו כאן תיבות שהנביא השמיט בכוונה וע"י תנועת ידו הודיען: (כ"ה) "מתוך" בכל מקום מצאנוהו להוראת גברים, כלומר אנשים בשני חווק גופם, ועיין במשתדל בפרשת דברים (ב' ל"ד); וכאן נופל יפה על וגבורתך שאחריו: (כ"ו) "פתחיה" של עיר ירושלים שאין עוד יוצא ובא בהן: "ונקתה" העיר מיושביה ותאבל; ואבל יושב לארץ:

ד.

א' "והחזיקו" וגו'. הן מחמת שמעטו הגברים, הן מחמת שמנוגעות הנשים ואין קרב אליהן; וזה לפי' יצדק יותר עם אסף חרפתנו שאחריו: ב' "ביום ההוא", בימי חזקיה מצב ב"י יתהפך פתאום: ג' "צמח ה'" האל יצמיח בני ישראל שנית: "ופרי הארץ", מעשי יושביה לא יהיו עוד לחרפה למעט יושביה הנשארים, רק לכבוד להם: ד' "אס", כאשר: "ידוח" ירחץ: "ברוח" וגו'. היל'ל כמי, שההדחה היא ע"י מים ולא ע"י רוח; אבל רצונו שכוונת האל תהיה לבלתי חמול עוד, ולעשות דין ולהבעיר הנשים החטאות שהן גרמא לאנשים להטמע בזמה: ה' "מכון", מקום ראוי ומכוון לכך: "מקראה" מקום שמתאספים בני העיר שם ובאים בו ברוב עם, זה מפה וזה מפה, ונקרים ופוגעים זה בזה; "ענן" כמו במדבר אחר צאתם ממצרים: "כי" לחיזוק (שד"ל), כן יהיה בלי ספק: "על כל כבוד" על כל מקום הראוי לכבוד בהר ציון יהיה הענן יומם והאש ללילה כהופה, כאהל הופף: ו' "תהיה", החופה הזאת תגן עליהם מכל צרה; ובי' דרך משל:

ה.

א' "אשירה נא", שיר יידי כמו מזמור לדוד ודומיו: "בקרן" בראש הר שָׁמֵן: ב' "ויעקוהו", עזקא הוא תרגומו של חותם; וכאן ר"ל הפר הפירות בקרקע כדרך שפותחים צורות או אותיות בהותמות: ויסקלהו, ע"ד שְׁרֵשׁ דִּשָׁן שבנין פעל הוראתם הפך ממה שהוא בבנין הקל; אף כאן סקל הוראתו השליך אבנים על מה שיהיה, סקל הסיר מיננו האבנים שבו: "שרק", שם לגפן מובחרת, ולא נודע מקורו, וההשערות שנכתבו עליו רחוקות: "יקב", בור שלפני הגת לקבל התירוש (רש"י); לא חסר בו שום דבר: "לעשות", שתכרם יעשה, ובן לתת אכלם בעתו (תהלים ק"ד כ"ז), שתתן: "באשים" ענבים נבאשים ורעים בעיני רואיהם (בוש הוא תרגומו של רע): ה' "מסוכתו" גדר וסויג סביבותיו ובשיר השירים מצאנו סוגה בשושנים בחילוף אותיות גיכ"ק: "לבער" וגו'. ולא איכפת לי: ו' "בתה", (גם למטה ז' י"ט ושם דגושה התיבה), וממקומן נשמע שענינן שממה, והברת "בת" יש גם בפעל "שבת": "זמר", לא יוסרו ממנו הענפים היותר ארוכים ומזיקים לו: "יעדר" לא יוסרו ממנו הקוצים והעשבים הרעים; ונמצא פעמים רבות בל"ה, וממקורו נעדר ל' החסיר (הסיר: ז') "כי", כאומר הלא הבינותם כי דברו משל פני: "משפח", לשון נופל על לשון, וענינו ספחת ונגע נמאס: "לצדקה", על העניים: "צעקה", מאת העניים על חמס הנעשה אתם: ח' "הוי מגיעי" וגו', שלא תנוה דעתכם עד שכל הכתים והשרדות יהיו לכם, וזה מביאכם לידי חטא: ט' "באזני" וגו', הדבר הגיע לאזני ולא נעלם מדעתי: "אם לא", ל' שבועה: אם לא אעשה דבר זה שאני מבטיח יבא עלי רע שאיני חפץ להוציא בשפתי וכבר נשמע מאליו; וגם בפי האל נתן נוסח שבועה הנהוג בין בני האדם: י' "כי", שטח קרקע גדול עד שלחרשו צריכים עשרה צמדי בקר: "בת", מדה קטנה בלח כמו איפה ביבש, והחומר הוא עשר איפות: י"ב) "והיה" וגו', בזה מוצאים

נחת רוח בכל יום, ולא בבוא עד חקר מעשי ה'. והגוף ישאל את חלקו, אבל על תנאי שגם הנשמה לא תרזה: יג) "לכן" הוא ל' איום אבל כאן שמש במקום על כן שהוראתו תולדת הנזכר למעלה; לפי שמכל מקום נרדפים הם זה לזה שהאיום בא מחמת הנזכר למעלה לו: "מבלי דעת". מחמת שטבעו בהנאות העולם, טפשה דעתם: "וכבודו". המכובדים שבהם: "והמונו". ההומים ומשמיעים קולם ביותר; ובפסוק שאחריו מוסיף "ושאונה ועלו בה" המפרשים הענין יותר: "צחה". שם על משקל אשה (שד"ל): "יד". "ועלו בה". שד"ל פירש "השאל יעלו במה שיבלע", ויש לפרש ירד לשאל מי שעתה הוא עלו בה (בירושלים? : טו) "תשפלה". ראוי שתשפלה: טו) "במשפט". בהשיבו עונש הרשעים על ראשם: "בצדקה". שהיא משפט אבל קצת רחמים מעורבים בו, תתראה קדושת ה', כלו' התרחקו מכל דבר שלא יהיה דין ומשפט מכל וכל: יז) "כדברם". וינהג את הצאן אחר המדבר תרגומו "ודבר"; א"כ כדברם זה יש לפרשו כמנהגם, או כמדבר או מרעה שלהם: "והרבות מחים". ארמונות העשירים בעלי מזה ושומן והם עתה חרקים, יהנו מהם העניים שאין להם דירת קבע (למעלה פסוק ח') לפי שלעת עתה העשירים מגרשים אותם מאהותם: יח) "העון". עונש העון: "בחבלי השוא". בלי שום הנאה לכם: "חטאה". מושכים עונש החטאת: יט) "האמרים" וגו'. אלה הם חבלי השוא: כ') "הוי" וגו'. התהנות בהנאות העולם עד הקצה האחרון היא דבר מר, ושמור חוקי תורת אל והתבונן במעשי יבלתו הוא טוב: כ"א) "הוי חכמים" וגו'. כמנהג כל האפיקורסים (שד"ל) שחושבים המאמינים בהשגחה העליונה כסכלים: כ"ב) "למסך". בחילוף אותיות למוג; ויינות שלהם היו חזקים ביותר, ומזוגתם כשיעור היתה נחשבת כחכמה, ומפני זה שר המשקים היה יקר למלך מכל יתר שריו: כ"ג) "מצדיקי" וגו' לולי היו שכורים אולי היה זה רע בעיניהם, כי על ידו תמוט החכמה: כ"ד) "לשון אש". מאש גדולה הבועת תתפשט הלהבה מכל צד כמין לשונות רחבות למטה וקצרות למעלה: "וחשש". קש יבש, ובערבי "חשיש" (שד"ל): "ירפה". אולי היה לנקדו יוד פתח לעשותו בנין הפעיל, ומוסב (לי סתמי) אל שם להבה; וכמו שהוא לפנינו צריך להסובו אל שם חשש שירפה ויהי לאין תוך הלהבה, והי"ל "בלהבה" או כדומה: "שרשם" מלמטה "ופרחם" מלמעלה: כ"ה) "כסוטה" כמו דבר מליד סחי ומאום, והכ"ף שימושית אבל שרופה באש כסוטה (תהלים פ' י"ז) הוא בינוני פעול משרש כסח; (לא תזמר, פ' בהר, מתורגם לא תכסח): כ"ו) "נס". מפה המתנשאת באויר: "מרחוק" היושבים מרחוק, וכן "מקצה הארץ": יבוא. כל גוי וגוי: כ"ז) "עיה". מרוב יגיעו: "כושל". הלש מטבעו (בשל—חלש: "ולא נפתח" וגו'. באופן שיצטרך להתעכב ולאחר ביאתו: כ"ח) "כצר". היה ראוי להנקד צד' חולם, פרכות סוסיו קשות כסלע: "וגלגליו" מתגלגלים על מרכום במהירות כרוה סופה: כ"ט) "כלביא". הוא שם המין, ונקרא כן מחמת אומץ לבו; "ולביאה" הכתוב ביחזקאל (י"ט ב') הוא בלא ה"א: "ככפירים". כפיר בחילוף אותיות "גביר", האריה זכר בתוקף גבורתו: "וינהם—ופלטי".

כדרך החתולים. המשמיעים קול רוגז באחזם טרפס, ולרגע יסירו ידיהם ממנו, ויפלו עליו שנית: ל') «ונבט». המביט: «השך צר». ראויות התיבות להתחבר (רד"ק ואחרים ואחריהם שד"ל), הושך הנולד ע"י צרה: «בערפיה». בְּשִׁמְיָהּ שהיה להם להזיל מטר (יערוף כמטר לקחי, פרי האזינו):

ו.

א) «כסא רם ונשא». לפי הטעמים שני התארים מוסבים לאל, אבל לפי הפשט ראויים להסכות אל הכסא, והיה לו להטעים ואראה אתה' יושב על־כסא רם ונשא: «ושוליו». שולי אדרת האל, הנביא לא הויד להרים עינו ולראות בפני האל רק השפירן לארץ, וא"כ לא ראה כ"א שולי האדרת: ב') «ממעל לו». גם בזה יראו בעלי הטעמים שמא יובן שהשרפים היה ראשם מרומם מן האל, והטעימו באופן שישמע שהשרפים העומדים ממעל (בשמים) הם לו לשמשו; אבל לפי הפשט היה ראוי להטעים שרפים עומדים ממעל לו, ואין לחוש אם בהיותם הם עומדים והאל יושב, ראשם היה מרומם מראש מראה כבוד: ג') «קדוש וגוי». שונא עול ואוהב יושר עד אין חקר: «מלא». מה שארץ מכילה ומלאה מודיע כבודו, מודיע כי קדוש הוא, וזה לו לכבוד: ד') «אמות הספים». סף מגזרת סוף, לרוב הוראתו מפתן שהוא סוף הבית, אבל ישמש גם על המזוזות (עמוס ז' א' וירעשו הספים); וכן כאן יש להניח שהוראתו מזוזות, ולא ידענו מה הן «אמות» אלה אם לא נאמר שרצונו המזוזות הגבוהות אמות הרבה: ה) «נרמית». הוכרחתי לשבת בדומיה ולבלתי קרוא גם אני «קדוש קדוש» וגוי עם השרפים: «טמא שפתים». מוציא משפתי דברים בלתי נכונים: «ראו עיני» ולא הורשיתי גם אני לקרוא קק"ק כשרפים: ו) «רצפה». אבן מלובנת באש (שד"ל בשם ראָזענמיללער וגעזעניום); אבל יש להניח שכאן הוראתו כמו בש"ן, גחלת אש: ז) «עונך וגוי». שחטאת בהוציאך מפיך דברים בלתי נכונים וטהורים: ח) «ואמר». כי השתי בעצמי כי טהור אני: ט) «ואל». ל' צווי; אני גוזר עליכם שכן יהיה: יו"ד) «השמן» וגוי. כל דבר זר וחויץ לטבע יוחס בתנ"ך לאל; גם כאן (וכן בפרעה שבימי משה) כובד לבם אחר כל מה שראו בעיניהם היה דבר זר מאד, והיו מוציאים מפייהם מילין כאלו סוברים שהיה אי אפשר אם לא בגזרת האל; אבל הבחירה מונחת לבני אדם, ובלתי עיקר זה אין עוד מקום לשכר ועונש; «השמן» הוא ל' צווי, אתה המדבר בשמי לא תצליח להשיבם אלי כי גם תוסיף על קשי לבם; ושומן רב על הלב היו סוברים שגורם מיעוט החוש; «השע» ענינו בליא טוח, וטח את הבית (פ' מצורע) מתורגם וישיע, וכאן אמר ד"מ פֶּסַח עיניהם בסוד לבלתי יראו: י"א) «שאו—תשאה». ל' שואה ומשואה שענינן חרבן: י"ב) «ורחק» וגוי. כדברי שד"ל, שבני האדם ימעטו כי"כ שהאחד יהיה רחוק מעל רעהו: «העזובה». שם מופשט; מקומות עזובים

מבלי יושב בהם: יג) „עשיריה“. תשאר בארץ רק עשירות יושביה לעת
עתה; וגם אלה לא ישליו בה, רק יהיו עוד נהרגים הרבה מהם ע"י אויב,
אבל לא יכרתו מכל וכל לעולם, והנשארים יהיו שורש וראשית לדורות
אחרים כשרים מדור זה: „בשלכת“. פירשוהו במה שמשליכים מעליהם שהוא
פְּרִים שאין לוקט אותו מפני שלא ישוה למאומה, מפרי זה יהיו גזעי מצבות
אילנות אחרים, וכן יהיה בזרע הקדש; אבל דעתו נטתה לדעה השנית
שהביא בעל אוצר השרשים (ערך שלך) שרומז על שער שלכת (ד"ה א'
כ"ו ט"ז), ואולי היו שם אלה ואלון שסופר עליהם שנתהוו מפרי אחד
שנפל שם:

ז.

א) „ולא יכול להלחם עליה“. מוסב אל רצין שהוא החזק בשניהם,
וראה כי ירושלים היתה בצורה ביותר ולא היה אפשר לו לכבשה; ושד"ל
סובר שעל המאורע הזה נוסד מזמור מ"ח „כי הנה המלכים נועדו וגו',
והמזמור מהתל בהם „סבו ציון והקיפוה" וגו', ונכון מאד מאד: ב) „וינע"
וגו'. כ"כ היתה רוח השיר טבעית בישעיה, שגם בסיפוריו משתמש במליצות
שיריות: ג) „ושאר ישוב“. נפלה טעות בטעמים, וצריך להטעים ושאר ישוב
שהוא שם בנו של ישעיה הנקרא בשם זה על שם „שאר ישוב שאר יעקב"
(למטה יו"ד כ"א), שד"ל: ד) „השמר“. יָשַׁב שקט ביין על השמרים (שד"ל),
מ"מ נוכל לפרשו גם להוראת שמירה, השמר לך פן תירא: „זנבות האודים."
המולידים עשן ולא להבה, המגזימים הרבה ולא יצליחו למאומה: „בחרו."
אל תירא בעבור תרי אף רצין וגו': ו) „ונקיצנה“. כמו „ונקיצנה" (שד"ל),
נביאה במצור ובמצוק, רק סוף סוף, גם אם נניח שהוא מגורת קין הענין
אחד, נעשה שיהיה קין להייתה בעולם: „טבאל". נקדוהו פתח ללעג,
לומר שאיננו טב, אבל היה ראוי להנקד צירי; ורמון הוא שם אלהי
ארם (מ"ב ה' י"ח), א"כ טבאל הוא כמו „טברימון" (מ"א ט"ו י"ח). טוב ונחמד
לאלהים: ה) „כי ראש" וגו'. שני מקראות קשים, וכל ביאורו המפרשים
עליהם דחוקים, אבל מה נעשה? בלי פירוש לא נוכל להניחם! „ראש"
ענינו מבחר, עיר המובחרת שבארם, היא דמשק ולא ירושלים, שלא תפול
ביד ארם לעולם; ו"רצין" יהיה שר וראש בדמשק ולא יותר; ועל זה הדרך
יש לפרש „וראש אפרים" וגו' שאחר זה, וכל אחד משני המלכים היה סובר
שתכירו בא לעזרתו לתקות שכר או ביוה רבה, ולא להשתרר על ירושלים;
„ובעוד" יש לפרשו ובסוף כמו בעוד שלשת ימים (סוף פ' מקץ) שד"ל, וסך
ששים וחמש היה אצלם נהוג להוראת זמן ארוך, ואין לתמוה על הדבר,
ומי יוכל להגיד מקור מליצות עם ועם וגם יושבי עיר ועיר? וכאן ר"ל
תעבורנה שנים רבות תרם יירא (יפת) מאיזה עם שיהיה: ט) „אם". אתם
רצין ופקח לא תאמינו לדבר ה' הגזר „לא תקום ולא תהיה", „כי" בודאי,
לא תאמנו, לא יהיה לכם קיום בעולם; וכל הוראות שורש אמן, שגם שם
אמת נגזר ממנו (אמתו) דגש התי"ו במקום הנ"ן), ואפילו האמנוח (מ"ב י"ח

ט"ז) שהוראתו המוזות, נגורו ממלת אמן שהוראתה „כן הוא הדבר“;
י"א) „העמק וגו' בתהום או בשמים: י"ב) „לא אשאל“ שאם היה שואל
והאות היה בא, אולי היו בני עמו עובדים הבעל ושבים אל ה';
י"ג) „הלאות אנשים“ מאחר שישעיה מדבר בן, צ"ל שכן היה, שב"ז היו
נלאים ממרדות אהו ושריו מבני משפחתו: י"ד) „העלמה“ אחת מהעלמות
שבבית אהו, וברור לו במו מדבר הנביא; ואין לשם עלמה הוראת בתולה,
והראיה במשלי (ל' י"ט); וגם „בתולה“ מקורו „בשולה“ כלומר הגיעה
לבחורותיה, מ"מ נשתמש בו להראת אשה שלא ידעה איש: ט"ז) „המאה“
וגו' דברי משל, יבין מה טוב לו: ט"ו) „בי“ ראוי שתקראהו עמנואל כי
טרם יגדל הנער, תעזב ותשומם האדמה (ארם ומלכות ישראל), אשר אתה
קץ" בה ושונאה מפני (מחמת) שני מלכיה רצין ופקח; ויש שפירשו „האדמה“
ארץ בני יהודה תעזב ותשאר ריקה מפני (מהתיצב בה) שני מלכיה אשר
אתה קץ בהם; ולפ"ד יש לבחור בפירוש הראשון: י"ז) „יביא וגו' לא שעם
כל הלאותך את האלהים ייטיב עמך, רק אין רצונו לתתך ביד שני המלכים
האלה, ויביא עליך ימי צער גדול מזה שאתה סובל עתה: י"ח) „מצרים“
אעפ"י שכל זה דרך משל, אמת הוא שמצרים עזרו תמיד בהחבא לשונאי
ישראל: י"ט) „הבתות“ עמ"ש למעלה ה' ו': „נעצוצים ונהללים“, מינו קוצים,
והראשון ממקור „נעץ“ שהוראתו תחב; וארץ יהודה תרוה, ותחת היות בה
ערים ושדי תבואה לא יהיו בה כ"א מדברות ומקומות מגדלים קוצים
וברקנים: כ') „בתער“ מאכלת הריפה הרבה, ובגלחה השיעור תערה ותגלה
הבשר: „הרגלים“ הערות, ע"ד מי בגלים (שד"ל); ושוער שני מקומות אלו
בנוף היו נוהגים לגלחו, לא כן שער הזקן; כל"ז בני אשור ישחיתו השחתה
גדולה שלא היתה כמות מעולם: „השכירה“ שנתן שכר לאדוני התער
לבעבור יתן לו רשות להשתמש בה (תער ישמש תדיר ל' זכר, וכאן ל'
נקבה) כהפצו; ואמת הוא שלשונות ודמוונות זרים הם, אבל כך דבר
הנביא; אולי זאת היתה מליצתו ומליצת בני דורו: כ"א) „עגלת בקר“ וגו'.
ולא יותר וישמה בחלקו; והמקומות ההרכים ידשיאו דשא לרוב למעט
הבהמות האלה שתתפנה הלב הרבה יותר מצורך משפחת אדוניהם, ויעשה
בו המאה: כ"ג) „אשר יהיה שם“ לעת עתה; וצ"ל שמחיר שקל כסף לגפן
היה נחשב בעיניהם כמחיר מופרז: כ"ד) „כהצים“ וגו'. מיראת החיות
שתרבינה בארץ השממה: כ"ה) „יעדרון“ כתבתי על פעל זה למעלה ה' ו':
למשלה שור ולמרמס שה'. שגם אם יזיקו מעט לא יצטערו על הדבר, כי
יהיה שם דשא הרבה מאד על כרי צרכם:

ה.

א) „גליון“ מגלה נגללת: „בחרט“ בחילוף אותיות חרת (חרות על
הלח, פ' תשא) והוא שם לכתיבה, שבימי קדם לרוב לא כתבו בקולמוס,
רק חרתו באבן (Carattere, Charakter) גם הם מגורת חרת: „אנוש“ לא
נדע בכירור ענין שם זה כאן; יש שפירשוהו להוראת כתב הדיוט, ויש

שפירשוהו באותיות גדולות כמו אנוש (גזומא), וגם מדוע בין ארבעת הנדרפים אדם, איש, גבר, אנוש, ישתמש כאן בזה האחרון; „למהר“, למיִד זו מיותרת, ואינה בפסוק ג, ומדוע לא נבחר להניח שנפלה איזו טעות שאינה מעלה ולא מורידה בספרי תנ"ך במשך הדורות, ונדרחוק עצמנו לפרש פירושים דחוקים? ב) „ואעידה“. דברי האל, לכך הוּי נקודה שוא, וגם הוספה הה"א בסוף התיבה להוראת הפיץ ורצון; ולא די לאל בכתובת הנביא, וחפיץ להוסיף עליה עדות שנים אלה, שאולי התמו שמש תחת תיבות „מהר שלל הש בז“, לפי שעדותם בעיני המון העם היתה נאמנת יותר מכתובת הנביא: ג) „הנביאה“. כמו שאשת המלך נקראת מלכה גם כי אין משטר בידה, גם אשת הנביא תִקרא נביאה גם כי אין דבר ה' אליה: „קרא שמו“ וגו'. להתרות בהמון העם, אולי יחזרו בתשובה, ומן התימה שלא הזכיר גם שלל יהודה וירושלים, הלא גם מהם שלל סנהריב עושר רב (מיב י"ח, י"ג—ט"ו): ו) „את מי השלח“. משל; וענינו מאסו לחיות בשקט ושלוח שמחים בהלקם, בלי חמדת שררה ועושר יותר ממה שבידם, כמו שרצין ופקח ובני ארצם חומדים: „ומשוש“. מקור בתוספת מ"ם ע"ד ל' ארמי, וכן ומספר את רבע ישראל (פ' בלק, שד"ל: ז) „הנהר“. פרת, שהוא וחדקל הם נהרות ארץ אשור, והראשון סמוך להשתפכותו בים הוא מתחלק לענפים כמו נהר נילוס, והם אפיקיו הנזכרים כאן מגזרת פוק בל"א יצא, ולפעמים גם מימיו מתרבים כמי נילוס (ומזה שמו פרת מגזרת פרה ורבה) ומתגברים ועולים על גדותיהם שעושים להם מכאן ומכאן, וגורמים נזקים: „כבודו“. בני חילו הרבים: ח) „עד צואר“. ולא יותר; יהיו בסכנה גדולה, אבל לא יפלו ביד מלך אשור: „מטות“. שם מופשט, נטית ופרישת כנפיו: „עמנואל“. בימי חזקיה תהיה זאת: ט) „רעו“. הרימו קול תרועה, אבל תִתהוּ וְהָיָה לִי צוּוּ מִשְׁקַל פֶּעַל לדמותו אל רִעוּוּ שלפניו; „התאזרו“ חיל כמה שתרצו, אבל תחתו ותשברו, וזה כנגד מלך אשור וכבודו, ופירוש שם עמנואל הוא כאן: י"א) „בחזקת היד“. בחזק ידו ונבואתו שא"א לעצור בה בפניה: „ויסרני“. והוכיחני, והרישית היתה ראויה להנקד קמין: י"ב) „תאמרין“. אתה ותלמידך: „קשר“. קשר חזק הוא זה של ארם ואפרים: „ומוראו“. מה שהעם הזה מתירא הרבה ממנו (מורא בתוספת מ"ם על יראה); והמ"ם מגזרת מים בהווה הוראתה חזק, בעוד שאות ה"א סימן הנקבות יש לה הוראת חולשה: „תעריצו“. תחשבוהו כחזק ואיום שא"א להתיצב נגדו: י"ג) „תקדישו“. תודו קדושתו, שלא יהפוך שהגבור יִדָּא החלש: „מוראכם“. הוא ויטיל אימתכם על ארם ואפרים: י"ד) „למקדש“. שע"י דוחק השעה ישבו אליו ויתקדשו: „ליושב ירושלם“. גם ליושב ירושלם; ובעל הטעמים שנתן האתנה תחת תיבת „למקדש“ חזק קטון על תיבת „ולמוקש“ חשב מן „ולאבן“ עד „ולמוקש“ כמאמר מוסגר, אבל מה ענין לְשִׁנִּי? הלא אחד מהם הוא בית יהודה! ט"ו) „רבים“. אבל לא כולם, כי גם ליהודה בא נזק הרבה ע"י אשור: י"ו) „צור תעודה“. הוא חזון אהר ונפרד מהקודם (שד"ל), צר וסגור התוכחה (תעודה מל' העיד): „בלמודי“. בתלמודי, ומשמע מאליו כך צוה לי האל:

י"ז) "המסתיר". לשעה: י"ח) "והילדים". והתלמידים: "לאותות". שאם ירצה גם יתר העם ילמד ממנו: "מעם" וגו'. כך צִיָּה לִי מעם וגו': י"ט) "המצפצפים". אינם משמיעים כ"א קול נמוך כצפצוף צפור או בקול יונים (למטה נ"ט י"א), כידועים הולשתם וזראים להשמיע קולם; ושתי תיבות אלה הוסיפן הנביא ללעג, וכן תיבות "בעד החיים אל המתים" שבסוף הפסוק: "אלהיו". אלהינו אל אמת הוא אלהים חיים, אבל האובות והידוענים שאליהם אתם פונים "לתורה ולתעודה" (ששתי תיבות אלה ראויות להדבק למעלה) הם אלילים מתים ולא חיים; ולעג הנביא הוא תשובה נכונה לאומרים, דרשו' וגו': כ) "אם לא". אני כל כך בטוח שיאמרו כדבר הזה שאין לו אור אפי' כשחר (ממקור שחור, שהשמים עדין שחורים בחשך), שאני מוכן להשבע עליו: כ"א) "נקשה". קשה יום: "והתקצף". תוך לבו: "במלכו". באליל שהוא עובד (מִלֵךְ, מִלְפֶם ודומיהם); "וקלל". מי שיהיה ומה שיהיה יקלל בשם אלילו: כ"ב) "ואל ארץ" וגו'. ראו להחבר למה שלפניו: "מעוף". משקל אחר לשם עיפה: "מנדח". חסר ה"א הנקבה, אפלה מנודחת ומופשטת על כל פני הארץ: כ"ג) "כי. לִי שאלה כמו בל"ה, וכן וכי ימצא איש את איבֵה, (ש"א כ"ד י"ט): "לאשר". לארץ אשר עד היום היה לה יסוד חזק (איוב י"א ט"ו). "כעת". לשון הבטחה או איום (כעת יאמר ליעקב ולישראל, פ' בלק): "הראשון". במלכי אשור הוא פול (מ"ב, כ' י"ט): "הקל". עולו שנסתפק במם אלף כסף: "והאחרון". השני בהם הוא תגלת פלאסר שהגלה בפרט שני המטות וחצי המטה שמעבר לירדן מזרח (מ"ב ט"ו כ"ט, ד"ה א' ה' כ"ה): "דרך הים". ימה של כנרת או טבריא; "גליל הגוים". בארץ הגליל בקצה א"י וסמוכה לארצות הגוים:

ט.

לפ"ד הוא המשך הנבואה הקודמת: ב) "הרבית". הגדלתו בעיני סביביו: "יגילו". אותם המחלקים שלל: ג) "סבלו". הנפרד ממנו הוא סָבַל: "ואת מטה". הפָּקָה על שכמו: "החתת". כמו למעלה ה' ט', לִי שבירה: "כיום מדין". בימי גדעון שבמתי מספר נגף את מדין שנאמר עליהם שהיו כדי ארבה לרב (שופטים ו' ה'): ד) "סאון". מנעל, ובל"א מסאנא; ואולי בל"ק היו נקראים בל"י זה רק מנעלי אנשי המלחמה, ועשו ממנו גם הפעל סאן להוראת קול שהמנעל משמיע (Onomatopoeia): "מגוללה". כמו מַגְאֵלָה וּמַנְעֵלָה: ה) "ילד". הוא חזקיה הנקרא למעלה (ז' י"ד) עמנואל: "פלא יועץ". כל התארים האלה מוסבים לאל, שהוא חושב מחשבות נפלאות וגו'; ואין רצונו שהילד יקרא בשמות אלה, רק שתהיה זאת בימיו, שהאל יתראה כפלא יועץ וגו': ו) "למרבה". גם זה מקור בתוספת מ"ם ע"ד לִי ארמי כמו למעלה "ומשוש" (ח' ו'). וענינו להרבות המשרה, השררה: ז) "ונפל". מן השמים: ח) "ויושב שמרון". המדברים "בגאווה" וגו': "ובגדל לבב". מוסיף על גאווה, ש"מ" תוֹדָה שיש לאדם במה להתפאר; אבל "גדל לבב" יורה לכל הפחות שיתפאר יותר ויותר ממה שראוי לו: ט) "שקמים". עצי תאנים

מדבריות, וְעַצֵּם גְרוּעַ הוּא לְבַנְיָן : יו"ד) "יסכסך". יבואו עליו מכל צד, ויסתבכו זה בזה, שזו הוראת סכסוך הנגזר מן שוכת עצים, כמו ישתרגו (איכה א' י"ד) מן שריג; ועונש רצין יהיה גם עונש פקה מלך ישראל המפורש בפסוק שאחר זה: יג) "כפה". ענף גדול שכופפין אותו לצל, ואגמון נטע בזוי ודק הגדל באגס, וכאן רצונו גדול וקטן: טו) "מאשרו" וגו'. אותם שהיה להם להדריכו בדרך ישרה, להפך מתעים אותו ממנה; ואותם שהיה להם לבטוח שיישרום בה, הם מעורבבי הדעת ומרוחקים ממנה: "מבלעים". מל' וכל חכמתם תתבלע (תהלים ק"ז כ"ז), תתערבב: יז) "חנף". אינו מל' יחניף בחלקלקות (דניאל י"א י"ב) שרק באחרוני הימים נתנו לו הוראה זו (אולי מגזרת הַנְּפֹחַ), אבל הוא כמו ולא תחניפו את הארץ (פ' מסעי) קרוב בהוראתו לטמא ומטונף: י"ז). "תאכל". הרשעה תגרום אבדן הרשעים הפחותים והדלים הנמשלים לקוצים, ומהם תוצת גם ברשעים האצילים (בסבכי היער): "ויתאכבו". ויסתבכו (שד"ל) זה בזה לא מחמת ענפיהם, רק מחמת העשן הגאה ומתרומם, ואותיות "בך", שמהם "גבוך", ישנן בסבך ובאבך: י"ח) "נעתם". לפי שד"ל בל' ערבי ענינו הַשֶּׁף (אולי יש לו קורבה עם עשן בחילוף אותיות, ונמשך אל גאות עשן שֶׁלִפְנֵינוּ), ושימש כאן ל' סתמי; אבל מצאנו שם ארץ משמש גם ל' זכר, ולא נשא אותם הארץ (פ' לך לך): "כמאכלת אש". כבעת דליקה שכל אדם נותן לב למלט ממנה עצמו וממונו, ולא נפש אחרים וממונם: י"ט) "ויגור". האש המשמש גם ל' זכר (אש להט, תהלים ק"ב ד') גזור ומכרית ואוכל מכל צד, והעם רָעַב להפך מִשִּׁבְנֵעַ: "זרעו". מי שחיה מעותד להיות לו לעזרה בעתות בצרה הוא נלחם עמו (כמו שכתוב בפסוק שאחר זה):

יוד.

עוד המשך החזון הקודם: א) "המכתבים", עשהו בנין פֶּעֶל להורות זריזותם לכתוב: "עמל". בכל מקום הוראתו השתדלות יותר ממה שראוי למעט התועלת הנמשך מן הפעולה; ובכן יצדק ררך השאלה להורות חטאת ועון. שאולי יגרמו הנאת רגע. אבל הנוק הנמשך מהם על החוטא בוראי גדול הרבה על הנאתו: ב') "מרין" שם דין בתוספת ס"ם, וכן בשופטים ה' יו"ד: "להיות" ממון "אלמנות" שלל להם: ג') "פקרה". שיפקוד האל עליכם עונכם: "ואנה" וגו'. בנוסכם תחיו נבזים בעיני כל אדם: ד') "בלתי כרע". מאהר שלא רצה שום אחד מהם לכרוע לפני ולהשתעבר לרצונו, במקום ובין (תחת) אסורים השבויים במלחמה, או במקום ובין ההרוגים יפלו: ו') "חנף". עמ"ש עליו למעלה ט' יו': "כחמר". אולי רצפו בו החוצות, ובנקרה נתרכך והיה לטיט, ע"כ ישמש בנדרף לשם רפס; דעתי להשפילם תכלית השפלות, אבל לא להשמירם: ז') "והוא סנהריב": "לא טעטי". כל מה שיוכל: ח') "כי יאמר". אם אני מניח איזה מלך על כסאו, מחויב הוא להשיב לי מנחה ולבוא לעזרתי במלחמותי, א"כ איננו מלך רק כאחד השרים הממונים מאתו על מדינות מלכותי: ט') "בלנו". בפר' נח (יו"ד יו"ד) כתוב בַּלְנֶה; כל הממלכות האלה שוה גורלם: יו"ד) "האליל". קרא בשם

זה לאלהי הארצות הן מאהר שלא יכלו להגן בעד ארצם: "מירושלם" היו מרובים במספר וביכולת על פסילי ירושלים ושומרון: "יא" "הלא" בדיבור שקודם זה נראה כאילו לא כבש עדין שומרון כמו שלא כבש ירושלים, ע"כ הוור על דבריו וקרא גם לאלהי ירושלים עצבים ררך לעג; והשם איננו מגזרת עצב ומכאוב, רק מל' ירך עצבוני (איוב י"ד ח'), ל' פסל וצורה: "יב" "יבצע". וכלה ויגמור; ובצע הוא פצע בחילוף אותיות בוס"ף, והפוצע ממית ומסלה, וגם בוצע בצע את נפש בעליו יקה (משלי א' י"ט); כאשר יעניש כחפצו את יושבי ירושלים, יחרל מהכותם וישפוך חמתו על מלך אשור: "יג" "ואסיר" וגו'. כל ארצותם תַעֲשִׂינָה כארץ אחת תחת ממשלתי: "ועתודותיהם" הנכון ככתיב ועתודותיהם; אוצרות שאצרו להם לימים עתידים; ונקודת שוא כוא"ו של ואסיר, ואוריד על מקומה תבוא בשלום ואין צורך גמור (כדברי קצת) להחליפה בקמץ להפוך הפועל ללשון עבר: "כאביר". בתוספת אל"ף בכתיב, וזה יורנו מקור תאר כביר, כישיבת אבירים ועצומים: "יד" "בקן". שאין צורך לכה גדול לנתקו ממקומו: "נדר כנף" וגו'. משל, לומר שהשתמעו לו ברצון ולא עמדו בפניו: ט"ו) "משור". מגרה גדולה; ומקור השם הוא פעל נשר, כי בנשלו העצים ישיר ויפיל מהם נסורת: "על מניפו". בנקלה כמניף שבט ומקל (נגד הטעמים ולפי דברי שר"ל): "ואת". והגדל אתם ולפניהם המרימים אותו בנקלה כאילו היה מטה קל ולא עץ כבד: "יז" "במשמניו". כמו כל שמן וכל איש היל (שופטים ג' כ"ט) החשובים שבהם, ואולי ממקור זה שם השמנים (תהלים ס"ה ל"ב), ושם משפחת השמונאי; ותחת ככריו. ובמקום התפארותו כלו' בחילו: "יח" "שיתו ושמירו". חילו שבעיני האל הוא כקוצים: "יח" "וכבוד יערו". חילו החשוב וראוי לכבוד בעיני סנהריב: "במסס נסס". כעץ הנמס והנרקב; ומ"ם וגו'ן הברתן קרובה וכן הוראתן הפרטית לפי שט"ם מקורה מים הרבים ומתרבים בים, וגו'ן בלי"א דג (וידגו לרוב, פ'י ויהי): "יט" "ושאר" וגו'. שכן כתיב (מ"ב י"ט ל"ה, ולמטה ל"ו ל"ז) וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים; א"כ מעט מהם נשארו: כ"י) "על מכהו". על מי שמבטיחו בעזרתו ואה"כ נהפך לו לאויב, כמו שעשה לו אשור: כ"ב) "יהיה". להוראת ה'ז; גם אם עתה הם עור כחול הים, לא ישארו מהם כ"א מעשים, ואלה ישובו אל ה': "כליון הרוץ". לא כליון ממש רק קרוב לו, השחתה רבה הרוצה ונגזרת מאת ה': "שומף". גם כליון זה אינו לפי המשפט המרויק, שא"כ היה לו להכבית כולם, רק לפי צדקה שיש בה קצת רחמים; ומליצת שומף מזכרת גזרת המבול בימי נח: כ"ג) "בקרוב כל הארץ". חוץ מארץ ישראל; יתר הממלכות יפלו ביד סנהריב שיתאכזר עליהם. אבל לא ממלכת יהודה: כ"ד) "וככה". אבל לא ימיתך: "בדרך מצרים". בלכתו דרך שם להלחם נגד תרהקה מלך כוש (מ"ב י"ט ט') ששם פניו מועדה, ועליך יבוא דרך עראי: כ"ה) "על תבליתם". על תבל יתם (שר"ל, ונכון מאד מאד, ויתר הפירושים רחוקים): כ"ו) "שומ". רציעה של עור או כדומה שמכים בה את הסוסים, ושוטטת ונודדת על גבם (משלי כ"ה ג' שוט לסוס): "על הים". דרך מצרים וים סוף היתה כוונת תרהקה לבוא על סנהריב; והיה לו להזכיר תחלה דרך מצרים: כ"ז) "וחבל" וגו'. להפך מטנהג העולם ששומן הצואר יכלה

ספני העול: "וחבל". הוא ממקור ל"א, ומקורו כל: כ"ח) "בא". סנחריב: כ"ט) "לנו". לינת לילה אחר: ל') "צהל". בכל ספרי תנ"ך צהלה היא לשמחה, וכאן בלי ספק ל' זקת שבר (שאין לפרש שלעתיד תצהל ובא צווי להוראת עתיד) אבל גם ל' רנה שבהווה הוא לשמחה מצאנוהו להוראת הרמת קול כלבד (ותעבר הרנה במחנה, מ"א כ"ב ל"ג): ל') "עניה". נכון כדברי שר"ל שהוא שם עיר הנקראת בספר נחמיה (י"א ל"ב) ענניה, וחסרה ו"ו החיבור לפני שמות שתי הערים; ואין מדרך לה"ק להקדים התאר אל השם דרך קריאה: ל"א) "העיוז" מהוראת שלח העו את מקנך (פר' וארא), רק שם הוא פעל יוצא וכאן פעל עומד, ומקורו מהיבת עו, ובהתאסף יחד הרבה מבני אדם יתאזרו עו: ל"ב) "עור היום". טרם הבוא השמש כוונתו להגיע אל עיר נוב, ומשם ינופף וידים ידו על ציון לאיום כי משם תתראה לעינו: ל"ג) "מסעף". ע"ד ד"שן ש"ש ודומיו, יסוד הסעיפים הגסים והארוכים המסתעפים זה בזה, והפארות שהן ענפים יפים, פאר וכבוד לאילן, שכביכול הוא מתפאר בהם: "במעריצה". בתוקף יד גדול; ומקורו ערץ (שמשנו תאר עריץ) קרוב לרעש: ל"ד) "ונקף". קרוב לונקב והמקיפים הקפות יחורו תמיד על דרך אחר, והור וכתר קרובים, ועיין באוצר נדרפי עליהם שאין כאן מקום להאריך: "היער והלבנון" הם כאן משל על היל סנחריב: "באדיר" ע"י אדיר שהוא האל; ושר"ל פירש בקול רעש אדיר וחזק.

י"א.

א') "חטר". שבט, ובל"א חוטר, ומתנבא על הזקיה: "נצר". נטע קטן חדש הנוצר המין שלא יכרת: ג') "והריהו". בין תענוגי החושים הנכבד הוא הריה, שהנשמה (נשימה ורוח-רוח) נהנית ממנו; ושימש כאן להוראת תענוג מובהר שלו תהיה יראת ה': ד') "בצדק". לא שירחם עליהם, כי אין מרחמים בדין, רק מצבם הרע על הארץ יהיה תמיד לנגד עיניו בבואו לשפוט; ואם יוכל, מבלי נטות מן הדין, להקל משא ענשם מעליהם ישתדל להקל אותו; וכל אדם ישר המהשבה שבא בזה לידי נסיון יודיע שהדבר אפשר, והנשמה מתענת בו: "והוכות". גם זה מל' תוכחה ועונש: "במישור". בדרך ישר וראוי: "לענוי ארץ". ענוה, שבה נשתכת משה רבנו, היא המשוכה שבכשרונות; ע"כ בא כמה פעמים בתנ"ך שם ענוים להוראת צדיקים גמורים: "ארץ" כוונתו הבלתי צדיקים, אלה יעניש בלי חמלה: "בשבט פי". בדברי פיו המכים וממיתים ה) "אזור מתנוי". שלא יסור ממנו וגם ינפה בנפשו עוץ לעמוד בפני אלמים: "והאמנה". אהבת האמת והצדק: ו) "וגר" וגו'. משל להודיע כי תקוף וחלש יהיו זה אצל זה בשלום, וכל אחד משניהם יעשה את שלו לטוב החברה: ז) "יחדו". משמש למעלה ולמטה: "ואריה" וגו'. התקוף לא ישתמש ביכלתו להזיק לעמיתו; ח) "ושעשע". אותיות שע מקור פעל' שעה (שסעין, שם תמיד הכסת אדם) כפולות להוראת תוקף הבטחון: "חר". בקיבוץ תחת הולם; וגם מאורת שאחריו מקורו אור בהלוקף אותיות "אחה"ע" חיר: "פתן". בהילוף נו"ן בל"ד (ליל-לון) פתל; נחש המהפתל סביב טרפו: "צפעוני". מגזרת "צבע" (בומף), נחש בעל נוונים הרבה: ט') "דעה" וגו'. ובכן יסורו הרשעים מהרוע ומהשחית: יו"ד) "לנס".

ולמפה לאסוף העמים למען יתחברו אליו ברעת ה': „מנחתו". מנחת כבוד: י"א) „יוסף" וגו'. פעם שניה אחר יציאת מצרים בימי משה (רעת שד"ל); אבל נוכל להניח שלא בפעם אחת יהאספו כל בני ישראל המפוזרים בעולם אל ירושלים, רק לאט לאט; וזה נראה (לע"ד) יותר: י"ג) „קנאת אפרים". שני השבטים המרובים באוכלוסייהם היו יהודה ואפרים, ואלה האחרונים קנאו בגדולת בני יהודה, ואלה לא השבים כאחים רק כצוררים, כלו' ככני אדם המשתדלים למעט (צר הפכו של רחב) כבוד אחרים ויכלתם: י"ד) „בכהף". הוא נרדפו של שכם, ומצאנו בצפניה (ג' ט') ולעברו שכם אחר להוראת יהוד והשוות המחשבה; וכך כאן יהודה ואפרים התת הצר זה לזה יתחברו נגד שונאיהם, ישלחו ידם באדם ומואב, ויכריחו בני עמון להשתמע להם: ט"ו) „והחרים" והחרוב (בומ"ף): „לשון". ים סוף הצר וארוך כמו לשון: „על הנהר". פרת שגם הוא יחרב וייבש להקל שוב גולי יהודה ואפרים למרחוק אל ארצם: „בעים". לא נודע בבירור הוראת תיבה זו; ושד"ל סובר שישעיה כתב בעצם ונתהלפה הצר"י ביו"ד הרומה לה הרבה במכתב השומרונים; ומ"ט לפי מקומו נוכרה לזמרושו הוראתה: „והכהו" וגו'. ובכך יחרב וייבש יותר בנקלה, או לכל הפחות יוכלו לבוא בו ברגליהם כמו שמסוים והרריך וגו': י"ז) „כאשר היתה". רוכז לקריעת ים סוף; אבל אין צורך להניח שהנביא מתנבא כאן על קריעה שניה, רק הוא מאמר שירי.

יב.

א' „אנפת". אנף שמקורו אָנַף, וממנו שם אף מורה סבול ער הקצה האחרון, אבל לבסוף ילאה האדם לסבול ומנשים ככה; וכאן מודיע שהאל סבל לאורך ימים עונם, וע"י זה הוסיפו להטוא והלכו ושפלה. עתה שהענישם שבו אליו וטוב להם: ב') „זמרת יה". לקוח משירת הים; וגם שם כמו כאן ראווה הי"ד להבפל, עזי וזמרתו יה; יה מקור הטוב (כידוע) ינפה בנפשי עזי ואומץ, והפץ לשיר זמרת: ג') „ושאבתם" וגו'. הישועה מידי סנהריב הגרום שלעתיד עיניכם ישעו תמיד אל ה', וזה יהיה לכם לששון ולשמחה: ד') „קראו". בלוית ב"ת, ענינו פרסום, והוא נרדפו של הודיעו שאחריו: „הזכירו" לכל: „נשגב". מרומם ונעלה על כל רעיון.

יג.

א' „משא בכל". נבואה שקבל הנביא מן האל ונשאה והשליכה על בבל: ב') „נשפה". רם ונשא, וכמהו וילך שפי (פר' בלק) אל ראש ההר, על שפיים (ירמיה ג' ב') על ראשי ההרים: „להם". לאותם שמראש ההר אתם רואים וצופים (שפה—צפה?): „נדיבים". יושבו בבל החישובים בעצמם שהם נדיבים; או מאחר שדרך האצילים להיות נדיבים, נשתמש בתאר זה להוראת אצילים: ג') „למקדשי". לאותם שזמנתי למלחמה: „עליו גאותי". בכנוי מדבר בעדו, ובצפניה (ג' י"א) עליו גאותך בכנוי נמצא, וההפרש בין שתי המליצות ניכר מסקמן; כאן ר"ל אותם שאני נתתי בלבם גאווה כלו' בטחון בכחם וגבורתם שבהם יעלוזו; ושם ידבר על המתגאים מעצמם ועליויים בגאותם ובהם אין שום

זכות באמת: ד') "קול". נשמע: "דמות". ששומע קול המון וערכוב זה ירמא ויהשוב מיר שמעם רב הוא בא: "שאון". נרדפו של הטון, ומקורו מן נשוא קול: "מפקד". נשתמש בבנין פעל להגיד דקדוקו בחקור אותם לדעת מספרם וגבורתם ה') "וכלי זעמו". הם האמצעיים שה' משתמש בהם, וה' בא עמם: ו') "משרי". ראויה הטפחא להיות בתיבה זו; ור"ל יבוא יום צרה גדולה בלי חקר שרק אל שדי יוכל להביאה: ז') "על כן". שהאל רוצה שיפלו ביד אויביהם, יאבד אומץ לבם: ח') "אהזון". הנון במקום מ"ם, יאחוז אותם: "פני להבים". מחמת הוקף המכאובים פניהם כוערים: יו') "וכסיליהם". נראה שראשית הוראת כסיל היתה דבר עגול ככורה, ומזה כאן להוראת כוכבים; ושם כסיל הנדרף לסכל מפני שראשו עגול, ואדם בעל שכל לרוב ראשו סגלגל: י"א) "ופקדתי". אגזר ואשגיה שחבוא: י"ב) "אוקיר" וגו'. כל כך יגדל מספר ההרוגים: יו') "מרה". ע"י ציורים היון ממעונתו: "אל עמו". כדרך כל עיר גדולה ביותר שהוך יושבית ימצאו הרבה שבאו להתישב שם ולא נולדו בה, וכיום צרתה ישאו פניהם לשוב אל עיר מולדתם: ט"ו) "הנספה". כמו פן תספה (פר' וארא): י"ו) "ורטשו". ל' רציצה (צ"ל בל"א מולא ואותיות זסצר"ש): י"ז) "לא יחשבו". ולא יִמְלִטו העשירים מירם בתתם כספם קִפְר נפשם, שד"ל: י"ח) "וקשתות" וגו'. יכו בקשת על גופם עד שירצצום (מורי ורבי שהו"ל): י"ט) "צבי". מגזרת צָבִי בל"א שענינו הִפֵּץ; דבר נאה כל אדם הִפֵּץ לקנותו לעצמו, ומזה גם שם החיה צבי מחמת יפי תארה (Gazzella?); וכאן ר"ל הנחמדת מכל הממלכות: כ') "יהל". יטע אהלו, והסרה האל"ף; וביטוינו אלה שנגזרו הרבות בבל, נהיתה כמו Ereolano e Pompei ערים שלא תבנינה שנית לעולם כי בנינם תגרע מערכן בהיותן הרבות, וזאת ראיה על אמתת הנבואה בפי הנביאים, שאעפ"י שבבל בימי הנביא היתה עיר שקטה, היה יכול להנבא עליה שיבוא יומה גם היא; אבל אם לא קבל מפי ה' שלא תבנה עוד, היה חרל מכתוב זאת כדעתו, פן לא תתקיים נבואתו ויודע כשרקן: כ"א) "ציים". שד"ל תרגמו התולי טרבר, ומקורו מגזרת ציה; ואחים תרגם Martore והוא נמיה בל' הכמים: "ושעירים". שגם כ"י בלכתם במדבר היו הושבים שמושבם שם ותועים אחריהם (פר' אחרי כזה), ונקראו כן או מפני שהיו מצוירים אותם בעלי שער הרבה, או מפני שפניהם דומים לפני שעיר עזים: "איים". שד"ל תרגם Seiacalli, ושמה מגזרת אי שהיא כמו אוי, קול האניה, ותנים אינו שוה לתנינים, רק גם היא היה משמעת קול האניה (שד"ל תרגם כלבים יעריים): "באלמנתיו". הילוף ר"ש בלמדך דרך התול (שד"ל), בארמנותיו שיהיו גלמודים כאלמנות.

יד.

א) המטך הסימן הקודם עד פסוק כ"ג: "כי". שד"ל תרגמו כודאי. ויש ג"ב לתת לו הוראת כאשר. ונמשך לפסוק שאחריו: "ונספחו". ונעשו משפחה אחת: ב) "והתחלום". מרצונם הטוב יקבעו דירתם ביניהם. ובלי טפק הנביא לא יבוא עליהם נשם ה' שיבגדו בכטיביהם. ור"ל שיתישבו בתוכם גם כי ירעו כי ב"י יחשבום גרועים מהם. ומנחמים להם המלאכות היותר נבזות וכבודות שרק העברים יעמלו

בהן. ומ"ט מן לעברים עד סוף הפסוק הוא ל' גזמא. וכפי שפירשתי נתקיים דבר מאז עד ימינו אלה. ולפי פשט פשוט לא נתקיים, ונכזבת האל א"א שְׁתַּפְּנֵב: ג) וּמְרֻגָד. כמ"ם חירק. וזרות היא: ד) מְרַהֲבָה. בה"א החת אל"ף. והוא במקום מדאיכה. גורמת דאבון: ו) מַכַּת מַצָּאנו לפעמים שמות בסימן הסמוך כיון שרבוקים הם בענינם זה לזה. ע"ד אשת יפת האר (פר' תצא). מ"רדף. בינוני בנין הפעל להורות הוזהק ותמידות הרדיפה. וכן מצאנו בסי' שופטים (כ"מ"ג) הרדיפוהו בהפעול מטעם זה, וְהַמְרַדֵּף היה ראוי לחמלה כי כבר סבל הרבה. ותיבות אלה מכינות יפה למכת בלתי סרה שלפניהן: ז) פַּצְחוֹ. פתחו פיהם ברנה: ח) כְּרוּשִׁים, מלכים עצומים: לך"ך" עליך. וכן פן ישמחו לי (תהלים ל"ח י"ז): ט) שְׂאוּל כפסוק זה זכר ונקבה: רגוה" שבתה ממנוחתה להעיר במלכים עצומים שמתו קודם לך למען יעשו לך כבוד: עתודי" התיצב בל"א התעתה, ונקראו שעירי עוים עתורים לפי שמתיצבים זה לנגד רעהו לנגח בקינותיו: יו"ד) תְּלִית. מגורת הולי וחלשה: נמשלת. נעשית דומה: יב) הִילֵל. מגורת לא יהלו אורם (למעלה י"ג יו"ד). ונקרא ג"כ גְּנָה, והוא כוכב הבקר שאורו ברור ביותר, ושני השמות נאותים לו: הוֹלֵט מטיל גורל, ומצאנו שם חלשים להוראת גורל בל"ח (משנה שבת פ' כ"ג מ"ב): יג) כְּהַר מוֹעֵד שבו יועדו יהוד האלילים, ולפי דעתם היה זה זה בקצה השמים לצד צפון: טו) יִרְכַּתִּי בור" בתחתיתו, והירכים הן בתחתית הגוף: יו) יִשְׁנִיחִי כהוה אין שם אל לנו להסתכל בבני גילך, אבל אליך ישנחו ויתכוננו, ובראותם שפלותך לעת עתה, יתפלאו עליך: יז) וְעֵרִיוֹ של תבל, וכאן כאן בל' זכר שלא כמשפט: לא פתח" וגו'. מליצה קצרה כדרך לה"ק; לאסוריו לא פתח פתח מאסרם למען ישבו לביתם: יח) כְּבִיתִיו. ממה שכתוב אח"כ נראה ברור שכונתו בקברו שהוא בית עולם: יט) כְּנַצֵּר. כתבתי עליו בראש סי' י"א וכאן שמש להוראת מלך שלא נתקיימה מלכותו בבניו לאורך ימים: לב) הַרְגִּים מכוסה בהרגוים מכל צד כמו מלבוש, כי בתוך המונם נהרג גם הוא: מט) מְשַׁעֲנֵי וּמְדַקְרִים בהוצותיה (ירמיה נ"א ד') מתורגם וּמְשַׁעֲנֵי בשוקאה: אכני". ענינו כמו ירכתי שכתב למעלה: מכ) מוֹבֵס. או ענינו בזוי שרורכים עליו ברגלים, או הוא כמו טובאש: כ) אַתֶּם. עם אותם הנוכרים למעלה פסו י"ח: כ"ו) אֶרֶץ וגו' מחמת אהבך מלהמות ולא שלום: לעולם" לזמן ארוך הנעלם ממחשבת אדם: כא) מַטְבַּח שישופו כולם, ולא ישרא לאביהם זכרון על ידיהם: ערים" אין צורך להוציאו ממשמעו ולפרשו אויבים (מל"א ער—צר), אבל ר"ל שבשקוט הארץ ממלחמה, תחת הַרְבַּ עריה תִּבְנֶינָה בה ערים חדשות: כב) וּגְיָן וּגְבַר שני שמות אלה (כדברי שד"ל) לא ישמשו כ"א להוראת בן המלך וכן בנו: כג) לַמִּירֵשׁ קפד". נחלה באה לאדם מאבותיו כנחל זה שהולך וזל; ומורשה הוא מה שאדם נוטל בכח ידו מאחרים בלי שתהיה לו עליה זכות, וע"ז בעליה מקודם נעשה רש, וכאן בא השם על מקומו, מין העוף הנקרא קפור יושב הרבות יגרש כביכול יושבי הארץ ממקומם ויתושב בה תחתם: כמטאטא" כלי לכבד הבית (ת"ב ר"ה כ"ו).

בארבעה פסוקים אלה (כ"ד-כ"ז) הנביא חוזר ומדבר על סנהריב מלך אשור, ומה ענינם לכאן?... (כה) "מעליהם" מארצי ומהיו כלי' מהושבים עליהם:

ובחמשה מקראות אלה נבואה על פלשתים שהכס חזקיה (מ"ב י"ח ה') :
(כה) "היה" לישעיה: (כט) "מכך". השבט שהיה מכה אותך מקדם (בפרט בימי דוד);
ואין להסיבו אל אהו שהוא לא הכה בהם, אבל הם הכו בו (ר"ה ב' כ"ה י"ח):
"נחש". דוד; "צפע" (על צפעוני כתבתי למעלה י"א ח'); ונחש שם המין וצפע
או צפעוני שם הסוג: "מעופף" Drago Volante, לא שיהיו לו כנפים לעוף בהם
כצפור, אבל יש לו איזה עורות בגופו שבהם הוא מודרך ממקום למקום: (ל)
"בכורי דלים". ישראל שעתה הם דלים ועניים יותר מכל עם: "ברעב" לאט לאט
תסורו מן העולם, והוא כאן ל' משל, ומפורש ע"י הבא אחריו: (לא) "נמוג" מקור
מכנין נפעל ומשמש ל' צווי כמו זמ- ושמד בלי התחלק לנקבות ולרבים: "במועדיו"
עשן הוא ל' משל להוראות חיל גדול המכסה את הארץ, ומפורש ע"י תיבת
"במועדיו", בנועדים ובנקהלים לבוא עליך אין אחד שיחלש וישאר לו לבדו:
(לב) "מלאכי" וגו'. הבאים אל חזקיה לדרוש בשלומי (מ"ב כ' י"ב, ישעיה ל"ט
(א'): "יסר" שם לה יסודות חדשים לבל תמוט.

טז.

(א) "משא" ברוב המקומות בא שם זה להוראת נבואה לרע, ובכן מלת
כי על מקומה תבוא: ער וקיר הן שתי הערים הגדולות בארץ מואב. ובא הפעל
אצלן ל' זכר, ותיבת "מואב" משמשת למעלה ולמטה; כלילה שאויבי מואב נצחו
שתי הערים ושדרו ובזו נכסי וושביהן, היתה ליל כריתת מואב; דמה ל'
כריתה ואולי מקורו מן דמסו שאדם מת יושב ודומם: (ב) "עלה" מואב אל בית
אלהיו, ויושבי דיבון עלו אל בית הבמות לבכות שם לפני אליליהם: "גרועה"
נגרע מיפיה ע"י תלישת שיערה בידים ליגון: (ג) "יורד" מוריד כ"כ דמעות שגופו
נמס בהן ויורד ונופל לארץ: (ד) "יריעו" שבהוה משמיעים קול שמהה על נצחונם
עהה נפש כל אחד מהם השמיעה קול יגון על עצמה; למה תריעי רע (מיכה ה'
ט') תרימו קול יגון: "וירעה" הוא משורש ירע שמקורו רע כמו בשורש רוע או
ריע: (ה) "כריתיה". הבורחים מארץ מואב, ארץ נחמרת כעגלה שלישית לבטן
הגיעו ער צער, עיר בארץ שני השבטים ברום א"י וער שם הראה ה' למשה
(סוף פר' וזאת הברכה): "ועלה" כל עולה בו: "יעערו" תיבה זיה וקרובה ליעירו
וכפל העיין, ובנין פעל מורה כפל התרועה והרמת הקול: (ו) "כי מי נטרים" וגו'
האויב יסתום המעינות להזיק למואב עם רועה צאן, ובכן לא יהיה שם עוד
דשא: (ז) "יתרה" עושר שקבץ מטה שנותר לו אחרי ספקו כל צרכו: "ויפקדתם"
(פקדתו יקה אחר תהלים ק"ט ח'), עושר שהאל מפקיד בידי בני אדם, אם
ישתמשו בו כרצון האל מניחו בידם, ואם לא נוטלו מהם; ועושר בני מואב היה
צאנם, ויובילום למקום מים: (ח) "הקיפה". מכל צד בא לה אויב: (ט) דימין הוא
דיבון (בומ"ף) וקראו דימון מנורת דם: "נוספות" מדם ההרוגים ירכו הסיס:
"לפלטה". אָנָם מכה אחר מכה: "אדמה". של מואב:

טז.

(א) "בר" איל שמן הראוי להשיבו מנחה למושל הארץ: "מסלע" פורשוהו
ע"ש Petra שער שם נסו: "מדרבה" רך המרבר: "אל הר בת ציון" והשתעברו

למלכי יהודה ושוב לכם כי יגיננו עליכם: ב) "קן משלה" כאפרוחים המשולחים והמגורשים מְקַנְיָהם, כן יהיה לבנות מואב, תברהנה למעברות ארנון, מקום שהקרקע מתנשא והמים בו שפלים וראוי לעבור דרך שם: ג) "הביאי" ממקום רהוק: "עשוי" קבצי, כמו ואת הנפש אשר עשו בהרן (פר' לך לך): "פלילה" ויבוח דין: "שיתי" וגו'. בזמן שלותך היה לך להגן על המבטחים מפלט בארצך, ובפרט על בני ישראל (שבאיזה זמן באו להתגורר שם): ד) "כי". אז אם היית עושה כזאת בבוא יום שאפס המץ. המציצה או המוצץ דם אחרים: "רמס" הרומסים כרגליהם נצוהיהם: ה) "והוכן" יהיה נכון, ואתם תבטחו עליו: ו) "שמענו" ער היום: "גא" גאה: "ועברתו" הכועס בנקלה סימן לו שגָּאָה הוא: "בריו" דבריו התפארות כזב שהוא בורה מלבו (מ"א י"ב ל"ג) הם לא כן, הפך האמת: ז) "לאשישי" יין חזק בוער כמו אש תוך המעים (הושע ג' א'): "תהגו" תשמיעו קול בני כמו היונים (למטה נ"ט י"א): "אך" כמו והיית אך שמה (סוף פר' ראה), תמיד נדבאים ומעונים: ח) "שרמות" שדות רוים; ומתחלה היו שמנים, וקראם כן על שם סופם: "אמלל" נכרתו ונחרבו: "שרוקיה" שריניה (גיכ"ק), וע"י הענבים הגדלים בהם וע"י היין הנדרך מהם היו חולמים ומשברים כה בעלי גוים, הם המלכים: "תעו" להלאה מן המקום הראוי להם: "שלהתיה". ענפיה המתפשטים ומתרחבים: "נמשו". ממקור יטוש עלי אכל (איוב ט' כ"ו), גם כי שם הוא ממשקל אחר: ט) "בככי" וגו' כמו שבוכה יעור, בוכה גם אני על גפן שבמה: "אריוך". תיבה זרה והראוי אֲרִיךְ: "קיצר". תאנים הנלקטות ומונחות בחמה ליבשן, ובסוף השנה (ק"ץ מגזרת ק"ץ) מאספים אותן; וכירמיה (נ"א י"ד) נמצא כצירך במקום קצירך, ושורד במקום הידה, ונכון ביותר; מ"ט הידר הוא ל' הרמת קול לשמחה או לתוגה: י"א) "וקרבי" יהמה: י"ב) "כי נלאה". שלא נתקבלה תפלתו שם יבוא אל מקדשו מקום מפורסם אצלם לקרושתו, אולי שם תפלתו תתקבל: י"ג) "מאז". בימי אהז: י"ד) "ועתה" בימי חזקיה: "כשני שכיר". שעינו כלות ליום צאתו חפשי ואינו מתעכב אצל משכירו אפילו רגע יותר מחובתו: "בבל". ב"ת להוראת אעפ"י: "ושאר" היה ראוי להנקד וְשָׁאָר כמו בשמואל א' ט"ז י"א, שר"ל.

יז.

א) "משא דמשק". התחיל ברמשק וסוים בישראל, כי עוקר הנבואות שעל העמים אינו אלא בעבור ההצטרפות שיש להם בעניני ישראל (שר"ל); ועוד נבואות אלה על העמים יש להניה שלא בלבד כתבן והניחן לזוורת הבאים (וכי יודע אם הגיעו לאזני הגוים שנאמרו עליהם!) כי גם קראן תיכף ומיד באזני ב"י שמהן ילמדו ויאמרו אם ליתר הנוים כך, לנו עאכ"ו; מ"ט זרות היא: "מעיו". מ"ט נוספת על שם "עיו" (שמו את ירושלים לעיים, תהלים ע"ט א) והמ"ט מגזרת מים בהתוספה על התיבה תורה תמיד הגדלה ורבויו: ג) "ברמשק". ראויה תיבה זו לאתנה: ה) "קציר" ראויה הקי"ף להנקד שוא לעשותה סמוכה לקמה ואז ענין שני השמות הסמוכים קמה נקצרת: "חורעו" של האוסף: "שבלים". אהרי אספו כל העומרים, וואה שיש שבלים מחוברות עוד לקרקע, וקוצר כולן ואינו מניח שום אהר טהן: "בעטק רפאים". אולי שדות עמק זה לא היו שמנים

ככל השרות סביבות ירושלים שהם רוים, והמלקט (בעל הבית, או עני שמניחים לו הלקט) נזהר ללקט כולן: (ו) "עללות" גרגירי ענבים, אבל כאן כשמש על גרגירי כל מין פרי; "כנקף". כמו שנשארים על עץ הזית כשהובטים ממנו פרוי; (על שרש נקף כתבתי למעלה י"ד ל"ד): "אמיר". אילן גבוה, מל' את ה' האמרת (פרי' תבא): "בסעפיה". ע"ד בנו בעור (פרי' בלק), שד"ל; או ראויה הה"א להדבק לפריה: (ז) "ישעה". יפנה ומקורו "שע—שם עין": (ח) "והאשרים". אילן שקוצצים ענפיו ונתנין לו דמות מזכרת הורה; "ורחמנים". אילנות המזכירים החמה: (ט) "ההרש והאמיר". יערים שבהם גדלים אילנות גבוהים: "יער" מתורגם הורשא: "עזבו". אולי האמורי החזקים מכל שבעת גויעי כנען, (וזכה שם) בראותם שאין להלחם בישראל כי ה' עמם, התחבאו ביערים ובמערות שבקרבם (יש בא"י מערות הרבה כי עלודה לרעשים היא). והיתה כונתם להיסק ישראל בלסטיות, וגם בזה לא הצליחו, ועזבו הארץ ופנו למצרים: (י"ד), נעמנים". לפי דעתך ראויים להביא לך פרי מתוק ונענן, אבל יהיה לך פך מבטהונך, ותזרע ותשתול בארץ זמורות המביאות לך פרי לא טוב כשותל נטע זר בארצו שלא יצליח: (יא) "השגשגי". הברת "שג" מקור שגה מגזרת "שגיא" (בל"א רב) כפולה להוראת גדל ההצלחה: "ובבקר". כן יהיה ביום זרעך ולמהרתו. אבל נד והומר הקציר יהיה ביום "נהל" שומף; ושד"ל כתב שבקצת ספרים עתיקים נקוד נחלה בחית שו"א, ולפי גרסתנו יהיה מל' תולי, דומה לכאב אנוש שאחריו וגם תיבת נד אולי היתה כונת הנביא שתקרא נד, כלומר סף ועבר: (יג) "וגער בו". האל: "מטרחק". מ"ם במקום למ"ד; אבל יש לומר שגם בהיות הנוער מטרחק שלא היה כ"כ לירא ממנו עם כל זה ינוס; וכודאי המליצה לא תתכן באל שקרוב הוא לכל אדם. אבל המליצה כך היתה ונשתמשו בה גם בדברים על האל: "הרים" ששם הרוח יותר חזק (שד"ל): "וכנגלל". גילוי הוא תרגומו של קש (פרי' שמות ה' י"א), ובא כאן שרשו מוכפל להורות קלות התגלגלו: (יד) "לעת ערב". טרם יכלה היום בלחה ורוך הלבב יאהוו את אנשי ארם המתחברים לפקה מלך ישראל להלחם עם בני יהודה (למעלה ז' א' ועמי"ש שם):

יח.

(א) "צלצל בנפים". שיש לה כנפים גדולים כפלים, ובהם מצלה ומצילה ומגינה על החוסים בה; ואחר הקריאה פוסק דיבורו אל ארץ זו (ארץ כוש שמלכה תרהקת יצא להלחם עם סנחריב, מ"ב י"ט טו ולמטה ל"ז ט), ומסב דיבורו אל ארם אחר (אולי המלך אחז או הושע בן אלה מלך ישראל, ולא יתכן שידבר על הזקיהו: ב) "צירים". מלאכים: "בכלי גמא". על שפת נהר נילוס גדל מין גמא הנקרא Papiro שעל עליו הרחבים היו הקרטונים כתבים, ומהו Papier להוראת נייר; ומן גמא זה עושים דוגיות ומרבקים על "רופניהן" החיצונים עלי הגמא כדי שלא ינסו המים הוך הגמא, וברוגיות אלה הולכים על פני נילוס הנהר בקלות נפלאה: "ממשך". שפניו ממושכים לחוץ, "ומרט" שאין להם זקן (אולי מפני שממרטום שערותיו על יד על יד כמו שגדלים): "מן הוא". מזמן שנחיה לגוי: "קו קו". הולך אחר מנהגיו, ושם סביבותיהם הוט כדי שלא לנסות מהם

(משל): „ומבוסה“. רומס יתר הגוים. „בזאו“. באלף מיותרת; נילום והנהלים היורדים לתוכו בשטף (בפרט בימות הגשמים) עולים על גדוניהם ושוטפים הארטה, וגם בפסוק זה הנביא הרל מרבורו לב״ו ומסב אותו לכל העמים: ג) „גם הרים“. בבוא זום שמלך כוש ירים נס על הרי ארצו לקבץ היילותיו: ד) „אשקטה“ ה' אמר אלו שאני אשב שקט, ולא יצדק לומר על ה' פועל מגפת סנחריב שהוא יושב ורואה בלבד (דעת שד״ל); אבל תיבת במכוני צודקת יותר על ה' כדעת יתר המפרשים, ואין שום זרות לומר שה' יושב ומטהין השעה לקיים גזרתו: „בחם“ ונו'. מגפת סנחריב תהיה דבר בלתי מצוי כהום צה ויבש „עלי אור“ תכף אחר עלות השחר (הבקר אור, פ' מקץ); וגם זו דעת שד״ל: „טל“. גם הוא בחים ימי הקציר יחסר בא״י; או שימש כאן טל להוראת מטר, מכ״ש שבא אצלו בעב, והטל אינו יורד מהעבים; ומקרא קשה הוא; ה) „פרה“. הענבים, ונצה נדרף לו (איוב ט״ו ל״ג); „ובסר גמל“. הענבים הולכים וגדלים, אבל עדין הם בוסר: „הולולים“. בהילוף ז״ין ברלית (זה—דין) קרוב אל ודליותו שלחה לו (והוקאל ו״ו ד), ענפים קלים וארוכים: „הנטישות“. הענפים המתפשטים (עמ״ש למעלה ט״ו ה׳): „התז“. גרם שיקפצו הלאה; ופעל נתז והפעיל שלו התזו נמצאים הרבה בל״ח: ו) „וקץ—תחרף“. יעמדו עליו כל זמן הקיץ והחרוף: ז) „ויבל שי׳ ובנתה מידי עם מטשך ומורט אל מקום שם ה' צבאות הר ציון.

ימ.

א) „ונעו“ ממקום בעבור חרדתם: ב) „וסכסכת״. אעשה באופן שישתכנו זה בזה בהלחמם איש ברעהו, ועמ״ש על מקורו למעלה ט׳ יוד: ג) „ונבקה“. הקוץ היתה ראויה להדגש שהתבה מגזרת בוקק הארץ (למטה כ״ב א׳): „רוח“ כל״ו אומץ לב מצרים יהיה לדבר רוק שאין בו ממש: „אבלע“. אכרית ואכחיד: „האטים“. האובות המדברים בלהש מתחת לארץ, וקרוב להוראת לאט: ד) „וסכרת״. וסגרתו ומסרתו (שי״ב י״ח כ״ח): „אדנים“. אדון אחד שכל האדנות בידו; וכמה פעמים בא הריבוי להוראת היחוד היותר גמור; וכן בתאר צבאות המיוחס לה' ית״ש, כונתו שהוא במקום צבא צבאות האלילים שלכל אחד מהם היו מיחסים יכולת אחת, בעוד שהאל כל יוכל; ולפיך שד״ל מלך זה הוא קאמבזיום בנו של כורש מלך פרס: ה) „ונשתו“. שרש „נשת“ קרוב לנשה; ונשכחו כאלו לא היו שם מעולם; „מהים“. מקוה מים עשוי בימי Meride שבו היו נובעים המים המתרבים יותר מכדי צורך האדמה בזמן התרבות מי נילום, וביותר זמות השנה היו מועילים הרבה ליושבי ארץ מצרים; ונשמע מאליו שכל זה והבא אחריו הוא דרך משל להורות צרה גדולה: ו) והאזיחו. כתב שד״ל שזנה בל ערבי ענינו באוש, וקרוב לו שם צחנה; ויוכל להיות ג״כ להיות מגזרת זנה, והאלף בו יתירה; וכל כמה שנוכל למצוא מקור התיבות מלחק, או לכל הפחות מל״א שבקרבתם לארם התחילו ב״י לדבר בלשונם, הנה מה טוב ומה נעים: „דלו״. נעשו דלים וחסרים: „מצור“. מצרים: „קמלו“. כאן ולמטה ל״ג ט׳, וממקומו משמע שהוראתו עיפוש ויובש; ואולי יש לו קורבה

עם שרש כמר, וזה עם חם: זי) „ערות“. ממקור ערה שענינו גילוי (חבקוק ג' י"ג): „על פי יאור“, גם השדות היותר קרובים לו יהיו מגולים מבלי דשא ועשב עליהם: „נדף“ ממקומו ע"י רוח: חי) „ואנו“, ירימו קול תאניה: „מכמרת“, רשת: טי) „שריקות“, בזכריה א' ה' כתבת, „שרקים“ מראה אדום מזהיר, וקרוב לו לא כהל ולא שרק (ת"ב כתובות י"ז). שרשי זל פירשו צבע המאדים את הפנים, ואולי יש לו יחס רחוק עם שורקת הגפן שמענביה יוציאו יין אדום; וגם „שריקות“ זה נוכל לפרשו „עובדי“ כלו' עושי מלאכה בפשתים וצובעים אותן צבע אדום או אורגים אותן בהיותן עוד בצבען לבן (חור, היר; ושד"ל מסב תיבת „הורי“ אל העובדים ואל הסורקים (שריקות) ואל האורגים שפניהם יִהְיוּ וילבינו: יוד) „שתתיה“, חברו כי השתות יהרסון (תהלים י"א ג) יסודות: ע"ד אבן מאסו הבנים היתה לראש פנה, השרים שהם יסודות העם: „שכר“, בְּשֵׁכֶר; „אגמי“, באלף תחת ע"ן, מל' עגמה נפשי (איוב ל' כ"ה); אבלה נפשם: י"א) „חכמו“ וגו', היועצים אותו עצה כעצת בער וכסיל: „בן מלכי קדם“, המפורסמים בחכמתם: י"ג) „נואלו“, מענין אולת, ובשניהם הברת אל מקור התיבה: „נשאו“, מבנין נפעל מל' הנחש השיאני (פרי בראשית), הִסְתוּ הם לתת עצה נבערה: „והתעו“ את פרעה הנוהג את ארץ מצרים: „פנת“, כמו „שתתיה“ שלמעלה יוד, והיא נושא פעל „והתעו: י"ד) „מסך“, כתבתי עליו למעלה ה' כ"ב; ותוך רוח פנה זו שזכר למעלה ערב ה' רוח „עועים“, כפל רוח „עוה“ שהיא הפך היושר: „בקיאו“, כשיגיע בשכרותו להקיא יינו ששתה יותר מדאי, ואז דעתו תועה ומעורבבת: ט"ז) „מעשה“ הגון לשם זה שיעשהו אדם חשוב כמו הראש באיברי הגוף או כפה פְּעָבִי ענפי האילן, או יעשהו אדם גרוע כמו הזנב באיברי הגוף או האגמון שהוא מְנַדְעֵי הנמעים, מאחר שהשרים התעו כל עם מצרים מגדול ועד קטן; זאת דעת גיוזניוס: ושד"ל דחה אותה ומפרש מעשה שלם ומתוקן שיעשהו מצרים הנזכר כאן כאיש אחד ולא כקבוצת אנשים הרבה: ט"ז) „תנופת“ שהוא מוליך ומביא ידו לאיים עליהם: י"ז) „לחגא“, מל' יחגו וינעו כשכור (תהלים ק"ז כ"ו), לפיק ברכים ולחלחלה: „כל“ וגו', בהוכרתו יגרום למצרים שיפחד: י"ח) „מדברות“ וגו', ל' משל, נהגות במנהגי בני הדרים בארץ שבימי קדם היתה לכנען, ועוד בימי ישעיה לפעמים היתה נקראת ע"ש יושביה הקדמונים: „ונשבעות“ וגו', כי אותו יעבודו: „ההרס“, שבונה מחדש אחר שנהרסה; ויש שפירשוהו עיר השמש (שכן באיזה ספרים, נמצא עיר ההרס בחי"ת) והיא Eliopoli; אבל לא משלה בה מעולם עבודת ה', ואף מב"י לא היו רבים שם: י"ט) „ומצבה“, כמזכרת לבאים בארץ ששם צריך לעבוד את ה': כ"י) „יצעקו“, המצרים; ולא נודע לנו בבירור מתי נתקיימה הנבואה הזאת בכל פרטיה: „ורב“, בינוני פועל משורש ריב; אדם מוכיח כי הדין אתם: כ"ב) „נגף ורפוא“, פעם אחר פעם, וע"י זה תשובתם לאט לאט תהי תשובה שלימה: כ"ג) „מסלה“, כלו' יהיה ביניהם שלום, ויבואו אלה אל אלה תריר לעסקי משא ומתן; אבל מצרים לא תהיה שוה במדרגתה לאשור: כ"ד) „שלישיה“.

אומה שלישית הברה לשתי הקודמות, וגם כי קטנה מהן במספר ובעושר, תהי להן סיבת ברכה והצלחה, כי ה' אתם, שאם עם מצרים „ברוך“, ואשור „מעשה“ ידי האל (ואדם משגיח על מעשה ידיו יותר מעל מה שקנה מאחרים), ישראל הוא. נהלתו של ה' החביבה לאדם מכל קנין וירושה.

ב.

א) „סרגון“. מלך בין שלמנאצר וסנחריב (שד"ל); ונראה שאשדוד, עיר בצורה, היתה אז למצרים, ותרתן לכדה אחרי שצר עליה שלש שנים: ב) „השק“. שהיה מלבושו מחמת מאסו מעדני עולם: „ערום“. במקצת, כי נגלה בשרו אם לא כולו מקצתו: ג) „על“. מה שעתיד להיות ביושבי מצרים וכוש: ד) „שבי-גלות“. יגלה מקצת יושביהם להיות לו לעבדים: „וחשופי“. היה ראוי צירי לבוא במקום פתח שבאות פ"א: „ערות מצרים“. ודבר זה יהיה להם לתרפה גדולה כי יודיע לכל תועבת זמתם: ה) „וחתו“. בני יהודה יפחדו פן גם עליהם יבוא תרתן: „מבטם“. שהיו תולים עיניהם אליהם ו) „האי“. הארץ הזאת (א"י) שהאל רוצה שתהיה מובדלת מארצות ית הגוים; וגם איי הגוים (פר' נח) ענינו גוים נפרדים זה מזה.

בא.

א) „מדבר ים“. שם חניכה לבבל, ומדוע קראוה כן נעלם ממנו, אבל בה מדבר בלי ספק, ומתנבא על הלכה בימי בלמשאצר לליל משתיו: „להלוף“. האויב עתיד לעבור: „ממדבר בא“. צריך להניח שכך היתה דרכו של כורש דרך מדבר נורא לבוא על בבל; ובין הארצות על גדות נהר פרת, ובין ארץ פרס, יש מדבר אבל לא נורא כ"ב: ב) „חזות קשה“. כנבואה אני רואה דבר מכאיב לב רואהו: „הבוגד“ וגו', זהו הדבר הקשה שהיה בימי נבוכדנצר, שכמה וכמה שרים בגדו באדוניהם להתחבר אליו להחריב ארצות; והנביא קורא לעולם (ששושן עיר המלוכה של פרס היתה בה, דניאל ח' ב') ולמדי שיעלו ויצורו על בבל: „אנחתה“. חסרה הה"א מפיק, אנחתה שבבל גורמת, ע"ד זעקת סדם ועמרה (פר' וירא): „נעויתי“. חושי אינם פועלים ביושר מחמת בהלה שאחזתני: ד) „פלצות“. ממקור פרץ (להצהיל—להצהיר); פחד גדול המפרק כל איבריו של אדם: „נשף חשקי“. לילה שהשקתי בו: „שם“, המשים הוא האויב: ה) „ערך“ וגו'. ל' שאלה ותימה וכי אתם עוסקים בעריכת השלחן?! הלא טוב לכם להעמיד צופים! אתם פונים למאכל ומשתה?! „קומו“ וגו'! „משחו מגן“. מגיניהם היו של עור, וביום המלחמה היו מושחים אותו כדי שיתרכך והחץ או החנית בהכותם בו יאבדו מכתם מפני שהעור סג אחור ואינו מתיצב נגדם כמו שתתיצב מתכת; ומנהגם זה נזכר גם בקינת דוד על שאול (ש"ב א' כ"א) שמחמת גבורתו היה מואם באמצעים אלה הראויים לאיש רך הלבב: ו) „המצפה“. עשאו בנין פעל להורות דקרוק צפיתו: ז) „וראה“. מעט מעט, בראשונה, אדם רוכב על סוס, ואח"כ צמד פרשים, ואח"כ רוכבים על חמורים וגמלים; וכאן

רכב שם כולל: „הקשיב” וגו'. המון עם הולך ורב: „ויקרא” הצופה, „אריה” זו היתה הקריאה בימים ההם בין אנשי הצבא, וכדברי שד"ל לקוח מן הרועים המעמידים צופה לראות אם תבוא על מקניהם חיה טורפת: „ה” ל' קריאה, ופוסק ענין של מעלה; אני הוא הצופה לתועלת בני: ט' „והנה” בעמדי בצפיתי בא אלי המבשר ובשרני נפילת בבל: י' „מדשת” מה שאני דשתי בעצמי ושיצא מגרני, כלו' מה שאני בעצמי קבלתי מאת האלהים ולא שמעתיו מאחרים: י"א) „נבואה אחרת עד סוף הסימן”: „דומה” אחד מבני ישמעאל (סוף פ"י שרה): „משעיר” דרך ארץ שער שהיתה בין א"י ובין ארץ ערב מושב בני ישמעאל: „שומר” אתה הצופה הגד לנו מה ממאורעי ליל מפלת בבל יהיה לו יחס עמנו הן לטובה הן לרעה: י"ב) „אתא” וגו'. לא תכף ומיד תחושו אתם במפלת בבל, רק אחר זמן; אם רוצים אתם לשאל ולבקש (בעא הוא תרגומו של בקש); „בעיו” בקשו וטוב לכם, אבל לא עתה כ"א לאחר זמן: י"ג) הולך ומוסיף על נבואתו על בני ישמעאל: „תלינו” כי הנותנים לכם אכסניא עד היום יפלו ביד אויב, וא"כ תוכרחו ללין ביער; וארץ ערב אינה ארץ יערים, אבל אולי היה שם יער אחד מיוחד; או הוא משל לומר שתחסר מהם אכסניא: י"ד) „לקראת” וגו'. עתה המאכסנים סובלים הם עצמם רעב וצמא, וראוי להשיעם ולהרוותם: „התיו” הפעיל משרש אָתָה והראוי „הֶאֱתִי”: „קדמו” הלכו לקראת נודד ותועה במדבר: ט"ו) „נמושה” למושה והדודה: „דרוכה” המיושרת נגדם: ט"ז) „כשני שכיר” כתבתי ע"ז למעלה ט"ז י"ד.

כ.ב.

א) „גיא הזיון” שם חניכה לירושלים, (ועמ"ש למעלה כ"א א'); מ"ם שם זה יצדק לירושלים שמשם תצא הנבואה, והיא בנויה על הרים (ציון, מוריה וגו') ובניהם גאיות: „לגנות” לצפות מרהוק: ב') „עלזיה” החושקת מעדני עולם ובהם שמחה: „לא חללי חרב” רק חללי רעב: ג') „מקשת” כאילו אסרו אותם לבלתי יורו בקשת; ומדוע לא תואילו לפתוח שערי העיר פתאם ולנפול על הצרים עליכם? וכן עשו כמה פעמים בימי מצור ירושלים בסוף ימי בית שני והרגו באויביהם לאלפים ולרבבות; ולולי נחלקו לכתות הרבה ובשובם העיר רצחו זה את זה, לא היו נופלים לעולם תחת יד הרומיים: ד') „שעו מני” פנו אל דבר או אדם אחר, רק שתרחקו ממני „תאיצו” קרוב למליצת כי אין לך הר אפרים (יהושע י"ז ט"ו); אל תדחקו אותי, אל תפצרו בי, שגם שרש זה ממקור צר: ה') „קר ושוע” שם אומות (יחזקאל כ"ג כ"ג); מקרקרים אל ההר, אל ירושלים הרים סביב לה, ומצאנו וקרקר כל בני שת (פ"י בלק), וממקומו נראה שהוא נרדפו של „ומחץ” שלפניו, ובחילוף קו"ף בלמ"ד (ארעא—ארקא) וערער, יעירם לבני כפלים, או מגזרת „ערה” יגלה מקום יסודת עריהם בהריסו אותן, וכאן נראה שהוא כמו בלי"ה להוראת צעקה כקול התרנגולים (Onomatopoeia Kr. Kr.); ירימו קול צעקה: ו) „ועילים” היו גבורי קשת (ירמיה מ"ט ל"ה), ואשפה היא תיק

החצים: „ברכב אדם“. בהמון רב רוכבים על סוסים, ומנהיגים אותם בחיל (פרשים): „ערה“. פֶּלֶה, שדרכם היה לכסותו שלא בשעת המלחמה; וראויה הטפחא לבוא תחת תיבת וקיר: ז') „שת שתו“. הסוללות ויתר תכסיסי מלחמתם, ונשמע מאליו, וכן (מ"א כ' י"ב) שימו וישימו על העיר: ח') „מסך“ מסקור סכך וכסה, כלו' בטחונה אפס וכלה: „בית היער“. בית יער הלבנון (מ"א י"ד י"ז): שבו כלי מלחמה הרבה, ובהם שמה מבטחה לעת עתה: ט') „ותקבצו“ אל תוך העיר לבלתי יהנו מהם האויבים (ד"ה ב' ל"ב ד') שכן עשו גם בביאת סנחריב, אבל כאן מדבר לימים רחוקים, למצור בימי נבוכדנצר: י') „ספרתם“. שלא יהיה אפילו אחד מהם ויתר מכדאי ליושבי ירושלים, והעודפים נתצתם ונשתמשתם באבניהם לבצר החומה (שם פסו' ה'): י"א) „עשיה“. ל' יחיד והי"ד במקום ה"א למ"ד הפעל: „ויצרה“. מי שגזר שכן תהיה: י"ב) „ויקרא“ וגו' בראותו שאינכם שבים אליו גזר עליכם „בכי וגו': י"ג) „והנה“ וגו' תחת שובכם אל ה', אתם נשקעים בהנאות הלב כנואשים מתרופה: י"ד) „ונגלה“ וגו'. אני יודע כל דבר ונשבע שלא יכפר וגו': ט"ז) מכאן עד סוף הסימן היא נבואה אחרת: „הסכן“. מגורת מה יסכן לך (איוב ל"ה ג'), מה יועיל; א"כ סוכן הוא אדם משגיח מה יועיל לאיש או לדבר הפקוד בידו, וכן אבישג אצל דוד בוקנותו היתה לו סוכנת: „אשר על הבית“. הפקיד על בית המלך כמו האיש אשר על בית יוסף (פר' מקץ) ודומיו: ט"ז) „לך“. ולבני משפחתך תקנת קברי תפארת כאדם בטוח שגדולתו תעבור לבניו אחריו לאורך ימים: „טלטלה גבר“. הרמה והשלכה בכח כמו שירים וישליך אדם בשנות גבורתו: „ועטך עטה“. משל לקוח מצניף הראש (צנוף יצנפך) שאדם מגלגלו סביב ראשו; כן האל יגלגלך כמו שמגלגלים כדור שרוצים לזרקו למרחוק; וחסרה כ"ף קודם שם כדור שלא להקשות על השומע: „מרכבות כבודך“. ל' לעג: י"ט) „יהרסך“. בגוף נסתר אחר שהתחיל בגוף מדבר בעדו; ובתהלים סוף מזמור פ"א להפך. „וואכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך: כ"א) „ואבנטך“. בו אחזק מתניו, ל' משל: כ"ב) „על שכמו“. שיהיה סימן גדולתו Ciambellano, או הוא משל ע"ד ותהי המשרה על שכמו (למעלה ט' ה'): כ"ג) „והיה“. מקום זה הנאמן „לכסא כבוד לבית אביו“. שבניו ישבו עליו אחריו: כ"ד) „הצאצאים“. יוצאי ירכי ההגונים: „והצפעות“ (מגורת צפיעי הבקר יחזקאל ד' ט"ג, שענינו צִאָה) להפך: „כבוד“. ששניהם מתכבדים בו; „יתלו עליו“ כל כליהם: „האגנות“. מורקים שלרוב הם מעשה כסף וזהב; „הנבלים“. כלי חרש; והכל משל להוראת שגם הנבזים ביוצאי ירכו (וכ"ש החשובים) יתכבדו בו: כ"ה) „התקועה“ שלעת עתה נראית כתקועה במקום נאמן, והוא משל על שבנא: „המשא“. הכלים הנתלים בה והיא נושאתם, כלו' יוצאי ירכו וקרוביו המתכבדים בו.

כג.

א) „אניות תרשיש“. אניות צור הפורשות בים עד תרשיש בדרום ספרד ומביאות כה וכה תבואות ארצות אחרות, ולוקחות בחלופיהן תבואות

המקום: "מבית מבוא". שתי מימין להוראת שלילה, "ושדר" לי סתמי זכר; שורך המקום מהיות בו בית, שודד מהכנס בו: "כתים". בדרום אי קיפרוס (Cipro) שבה עיר ושמה Kitti; ומשם "נגלה למו", באה להם שמועות שדידת צור: ב) "דמו". ישבו בדרומיה ואבילות: "אי". צור שבאמת על אי קטן בים היתה בנויה: "מלאוך". עושר: ג) "ובמים רבים". בא אליה כל מין זרע הנזרע אצל שיחור הוא נילוס: "תבואתה". במקום תבואת ארצה: "סחר". לי מופשט, ארץ סוחרת עם כל גוים: ד) "בושי" מבטחונך בהתמדת הצלחתך: "צידון". קדמה לצור, וגורלה נתלה בצור: "אמר". יחס לים מה שאומרת צידון: "מעוז הים". הים שהוא מעוץ, שנופה כך רוח אומץ לבבך: "לא חלתי". לא סבלתי הולאים; ועכ"ז האם לא גדלתי בחורים? לא יגעתי במלאכת מה, ועכ"ז לא מלאתי כל מין נכסים ותבואות?: ה) "כאשר" תבוא השמועה למצרים, יחילו וירעדו, כשמעם גורל צור השדודה: ו) "עברו". לי לעג (שד"ל); הוסיפו לעבור אל תרשיש להביא שם סחורתכם כמו עד היום! "אי" צור: ז) "הזאת" וגו'. וכי? את ארץ עלויה, שהיתה לה זכות כדאי לשמוח בגורלה, היה ראוי שיהיה זה גורלך? "מרחוק לגור". לנסוע למרחוק (וחסרה הלמ"ד): ח) "יעץ". גור בתכמתו: "המעטירה". פעל עומד גם כי בבנין הפעיל; שקנתה לה כתר כבוד: "בנעניה". סוחריה; ומשם פרטי נהיה לשם תאר, מאחר שבני כנען הורגלו בסחורה: ט) "לחלל". מקדושתו גאון הנולד מכל מין יופי שהיה בצור: "צבי" פעל צָבַא בל"א רוצה וחפץ, ומוה באה לו הוראת יופי: י) "עברי". את עיר צור עברי ארצות ערומה (מתפארת בגדיך) כמו שעוברים תוך הנהר; וכן את בת תרשיש שגורלך גורל צור, אין לך עוד מזה (תהלים ק"ט י"ט) וחגורה, ובגדיך נופלים ממך ותשארי ערומה: י"א) "מעזניה". השם נפרד הוא מְעוֹזַן בתוספת נון להגדלה והרחבה (אביון, עליון, תחתון ודומיהם); "עריה" או "עֲשֶׂרָה" הגורמים לה אומץ לבת בלי חקר ומדה: י"ב) "המעשקה". שעשו עמה שלא כדון, שהיא לא נתנה שום טעם לשודרה לבוא עליה, ועשרה בלבד הסיתו לכך: "יסדה". שם יסודות עיר בכל לעם מדברי (לציים); ועתה (בימי נבוכדנאצר) הקימו מבצרים ("בחוניו", מל' עופל ובחן, למטה לי"ב ו"ד) נגדה למען תפול בידם, וכשנפלה עוררו וגלו מוסדות ארמנותיה (עמ"ש למעלה כ"ב ה'): ט"ו) "כימי מלך אחד". המאריך על כסאו; שנים הרבה תעבורנה טרם תשוב לאיתנה: ט"ז) "קחי" וגו' השתדלי בכל כחך להקנות לך שנית מצבך כימי קדם: י"ז) "זונתה". מאריך במשלו; יהיה לה עסק וסחורה: י"ח) "לא יאצר". לא תאספהו באוצרותיה: "ולא יחסן". לא יבוא ממנו לה תוקף (למעלה סוף סי' א') ועושר (משלו ט"ו ו'); רק יהנו ממנו יראי ה'; "סחרה". קרוב לשכרה: "עתיק". מכובד; ומשל לקוח הוא מן היין שכל כמה שְׁוֹשֵׁן יוסיף על מחירו:

כד.

א) "בוקק". מריק כמו שמריקים מים מן כלי שפיו צר, ומשמיעים קולם בוק בוק (Onomatopeia); "ובולקה" גם הוא ממקורו בק, ונתוספה בו הלמ"ד הואיל משה.

(שאנן—שלאנן: ב') "הבו". ממקור קָה ושלל, ובא מלא ו'ו: ד') "נבלה". נפלה כעלה נבל: "מרום". הנשגבים שבהם: ה') "חנפה". חטאה וגרמה ענשה, ככל ל' חטאת ועון המורים ג"כ העונש הבא לרגליהם; ועל הוראת התיבה עמ"ש למעלה ט' ו'ו: ו') "הרו". כלו כמו ע"י שריפת אש: ט') "מר". לא ישתוהו עוד, כאלו טעמו מר: י') "מבוא". עמ"ש למעלה כ"ג א': י"א) "על". נל שהוראת המלה כאן תחת ובמקום: "ערבה". ממקור עָרַב, חדלה כחדול האור בבוא הערב: י"ב) "ושאיה". ממקור והאיש משתאה לה (פר' היי שרה), ונרדף לשמה ושממה ממקור שמש, שאדם תואה בראות החרבן; וחסרה כאן ב"ת שימושית; ושער העיר ורחובה שבהוה בהם עם רב, יכתי בשאיה: י"ג) "בקרב הארץ". בבבל שהיא לעת עתה תוכו של עולם שהכל פונים לשם (שד"ל): "בנקף". וערפתו (סוף פר' בא) מתורגם ותנקפיה, א"כ נרדף הוא לחבט; ישארו כבבל יושבים מעוטים, כמעט הזיתים הנשארים על האילן אחר שבמקלות הפילו ממנו פרוי: י"ד) "המה" מי שראוי להם לשאת קולם ברנה, ב"י הדרים למערב (מ"ם): ט"ו) "באורים". באיקלימים היותר חמים; אור בל"ה אש (שד"ל), ואחרים מפרשים אותו מגזרת אור להוראת מזרח: ט"ז) "מכנף". מקצה הארץ, ומושאל מכנף בגד: "צבי לצדיק". אך טוב צפון לצדיק (במפלת בבל): "רוי ל"י וגו'. מל' רוזן; נזק יבוא לי ולעמי קודם לכן, כי שלשה ממלכי יהודה יבגדו בגד בנבוכדנאצר, שיבוא עליהם ויחריב את ירושלים, ואילו היו סובלים שעבודו כרצון, לסוף היו נגאלים: י"ח) "כי ארבות" וגו'. נחרבה הארץ כמו ע"י מבוול ורעש: י"ט) "רעה". נכפלה ה"א של "התרעעה" הבא אחריו, והוא משורש רעע נרדפו של רצץ (צאן בל"א עאן): "פור". נעשתה פירורים פירורים (תחלים ע"ד י"ג): כ') "כמלונה". עמ"ש על שם זה למעלה א' ח'; ותלויה היא בין אילן לאילן ומתנודדת ברוח: כ"א) "על צבא המרום". על כוכבי השמים או על המלאכים שבמרום, והוא משל לומר שלא תועיל התרוטמות ונשואות להפלט ממנו: כ"ב) "ואספו". מלכי האדמה בלי הפרש ביניהם ובין המון העם, כמו שאוספים אספת אסירים בבית הסהר: "ומרב ימים". אחר ימים רבים (מימים רבים תפקד, יחזקאל ל"ח ח'); ואולי כונתו בפרט על יכניה מלך יהודה שאויל מרדך מלך בבל הוציאו מבית הכלא (סוף ספר מלכים וירמיה): כ"ג) "הלכנה". "והחמה". שהיו אליליהם של בני בבל: "ונגד זקניו". כמו כי רעה נגד פניכם (פר' בא) שד"ל; כבוד מעותד להם".

כה.

המשך הנבואה הקודמת על בבל: א) "עצות" וגו'. מה שגזרת בתכמתך מזמן רחוק, קיימת באופן היותר נאמן ונכון: ב) "מעיר". הרסת עיר בבל; ומעיר חשובה וראויה לשם "עיר" שמתה גלי אבנים: "זרים". תאר "אכזר" נהיה מן "אך-זר", שכל מעשיו יעשה לא על דרך ב"א מ'שָׁב, רק על דרך אדם זר; א"כ איש רע המדות והמעללים כנהוה בשם זר; ובאן ר"ל בבל שהיתה כולה "ארמון" (בנין רם מאד) מושב אכזרים; הקַרְתָּ באופן שתהיה

ארמון שלא יפנה עוד: (ג) "על כן" וגו'. פן כגורל בבל כן יהיה גם גורלם: (ד) "כי רוח" וגו'. הנביא אומר ראוי המשל שהבאתי באמרי מחסה מזרם, לפי שרוח וזרן עריצים ידמה יפה לזרם המפיל קיר הבלתי מיוסד כמו הומה: (ה) "כחרב" וגו'. כחום גדול בארץ ציה המחליש כמו של אדם, כן אתה תפניע גאווה מופרזת של עריצים; וכמו שכל אדם יש לו הנאה גדולה אם ביום חום וחורב ישב בקרב יער עב בצל אילניו הרבים וענופים, כן במפלת בבל הכל ישמחו ויענו וירימו קל זמרה על מפלת העריצים: (ו) "משתה". העיקר בו בימי קדם היתה השתיה, אבל בלי ספק בכל מקום שהוזכר שם זה בתנ"ך כולל גם האכילה: "שמנים", בשר בהמות שמנות: "שמרים", יינות מסוננים ומזוקקים משמריהם; והמליצה זרה ונראית להפך ממשמעה, אבל בלי ספק כך היתה בפי המון העם בימי הנביא, שבודאי לא היה מוציא מדעתו מליצות זרות; וכי יתעלה דיבורו בהן? "ממחים", בשר שמן וגם מלא מוח, לא מוח שבקרב העצמות, רק ליחה ורוטב שיש בהם טעם נעים: (ז) "ובלע". והסיר והכרית: "פני הלומ". המסוה הפרוש על פני כל העמים; והמסכה". המכסה הפרוש על כל העמים לכסותם שלא יתראו; ומשל הוא על בבל, הרודה בחוקה על כל הגוים באופן שלא יכלו לעשות דבר מאליהם בלתי שהיא תצוהו: "הלוט" הראשון הוא שם, והשני אולי הוא כינוני פעול מלי לטה בשמלה (ש"א כ"א יו"ד), שד"ל; ואמת שהיל"ל הלומים כי פני הוא לי רבים: (ח) "המות". גוזמא, ור"ל הריגת ב"א בלי גבול וחקר: "מעל כל הארץ". שהיה להם להחבר יחד ולבוא לעזרת בני ולגאלם מידי בבל, והמנעם מזה היה להם לחרפה, ובמפלת בבל תוסר ותכלה: יו"ד) "בהר הזה" בא"י שהוא ארץ הרים: "מואב". עזרו לרעה בימי חרבן ירושלים: "תחתיו". פתאם ומעצמו במפלת בבל יחלש: "מתבן". מקום שמכניסים שם התבן לקיום, וכל כמה שישאר שם הוא מצטמק; וכן יהיה בדומן בהשארן באשפות: י"א) "בקרבו". תוך ארצו, שיבין כי תאותו להרהיב גבולו במפלת בני לא תצלה: הלואי ואולי שלא יטבע וימות: "ארבות ידיו". שד"ל כתב שהיא חבית של שייטין הנזכרת במשנה (כלים פ"ב מ"ז) שמשתמשין בה לשחות בנקלה, כל"ו עם כל השתדלותו יטבע במצולות: ויש ג"כ לפרש ידיו עושים תחבולות בסתר להזיק לישראל, והאל ישפיל גאותו, ותחבולותיו לא תועלנה לו: י"ב) "ומבצר" וגו'. יש להניח שבעת ההיא היו לו למואב ערים בצורות שבהן היה בוטח להשגב ולהמלט; ושד"ל סובר שבפסוק זה תוזר ומדבר בבבל.

כו.

המשך הנבואה הקודמת: (א) "ביום ההוא". ביום מפלת בבל: "עיר עז לנו". שבעבור חזק חומותיה והילה תנפח בנו אומץ לב להתיצב בפני אויב; או בעבור בטחוננו באל שיהיה לה לישועה: "ישועה וישות". וישיען: (ב) "שמר אמנים". בני ישראל שומרי חקי האמונה, ועתה גלו לבבל, פתחו להם שערי ירושלים ויבואו אליה: (ג) "יצר". יציר הסמוך ובוטח עליך תצרהו

בכפל שלום; וחסרה הבי'ת לפני שלום: ה) «עדי עד». האחרון: «כו». לחזוק; בטחו ביה ה' וגו': ה) «מרום». בכל קריה מרוממה: ז) «ארח' וגו'. דרך הצדיק מישרים; ע"כ אתה האל הישר, אוהב מישרים, תפלס ותישר מעגל שנו (יפלא נתיב לאפו, תהלים ע"ח נ'); לא תתן מכשולים לפניו להטותו מן הדרך הישרה, רק תקל עליו הליכתו בה; ובהוה «ארח' יורה דרך לא ישרה, וכאן ר"ל גם במה שאחרים נכשלים הוא לא יכשל, כי אתה ה' תישר ארחו באופן שיהיה למעגל שהוא תמיד דרך ישרה (עיין במאיר נתיב, ובאוצר נרדפי): ח) «אף». וגו'. לא נקוה בלבד שתיטיב לצדיקים, כי גם שתענוש לרשעים (משפטיך); «תאות» נפשנו היא שתעשה לך שם שלא יסוף (ולזכרך): ט) «נפשי». הוראתו כמו אנכי, וכן «רוחי בקרבי» שאחריו; בלילה כשתרד שנתי מעיני ובשחר (אשחרך) ראשית מחשבותי היא לראות משפטיך ברשעים: יוד) «יחן' וגו'. אם יחוננו וירחמו עליו לא ילמד וירגול עצמו לעשות צדק לעולם: «בארץ נבחות». גם כשיצליח ותהיה חובתו כפלים ללכת נכוחו (למטה נ"ו ב') בדרך ישרה שלפניו, הוא יעול, יעשה ע"ל ויטה ממנה: י"א) «רמה ידך». ולא תשפל על יושבי הארץ למען יראוה בעיני גופם, כל יחזו אותה בעיני שכלם; יחזו קנאתך בעבור עמך לענוש רודיהם ויבושו: י"ב) «תשפת». פעל לקוה מן השפתים הנושקות זו עם זו, והוראתו תקרב ותגוש, שיבוא לנו שלום בזמן קרוב; כי עד היום פעלת לנו ככל מעשינו; וחסרה הכ"ף לפני מלת כל: י"ג) «בעלוננו». היו לאדונו. היו לאדונו לנו; אבל לבד כך (נבטח) ולבד שמך נזכיר: י"ד) «מתים» וגו'. בני בכל לא יקומו שנית מנפילתם, רק הם כמתים ורפאים לעולם: «רפאים». מתים שכחם רפה מכל וכל; ומחמת שהיו נבעתים בראותם אותם (ע"י בעל אוב יהיה איך שיהיה ואין זה מקום לחקירה בענין זה) קראו «רפאים» גם לבני הענק המכעיתים רואיהם: «פקדת». עליהם פשעם: ט"ו) «יספת לגוי». שד"ל פירש יספת נכבדת, יספת והגדלת כבודך בעיני כל גוי; אבל יש לפרש הוראת למ"ד לגוי שתהיה במקום על, כי «אל' ועל' מקורם הלמ"ד, ולגוי בונתו על גוי בני ישראל, הרחקת עמים אחרים ופזרתם בקצוי ארץ ויספת על ישראל, ובוה נכבדת: ט"ז) «פקדוך». ב"י זכרו אותך ביום צרתם; יצקו מפיהם תחינות בלחש (ש"ב י"ב י"ט) הגיון לבם, כי מוסרך וענשך חל עליהם: י"ח) «ילדנו רוח». סבלנו הרבה ולא הועיל לנו: «ישועת». עם כל השתדלותנו לא היינו יכולים להושיע ארצנו, לעשותה ארץ ישועות, ולא להשפיל גאות יתר יושבי תבל (הם בני בכל): י"ט) «יחזו מתיך». הנביא מסב דיבורו לבני ישראל; בני בכל הם כדבריהם מתים בל יחיו, אבל אתם הקיצו ורננו: «נבלתי». נקודתו זרה (והראוי נקבתי), וכפי דברי שד"ל הוא ל' רבים ע"ד לשון ארמי: «טלך». או מוסב לאל (כדעת שד"ל), או לישראל, הטל הנופל עליך, יהיה טל מפריח דשאים לרוב; ואולי «אורת» הוא שם פרטי למין ממיני הדשאים (ת"ב יומא י"ח, ובל' משנה מעשרות פ"ד מ"ה נקרא גרגור Origanum) הגדל בנקלה; ואמת הוא שתחית מתים זו היא משל; מ"ם נראה ברור שישראל היו מאמינים בתחית המתים לסוף הדורות, שאל"כ היו משיבים לנביא כשם שא"א למתים לחיות שנית,

א"א גם כן שתהיה לנו תקומה: כ' "ועם" האל על הארץ: כ"א) "ממקומו",
שער עתה נתעכב שם: "ולא תכסה". כטעם ארץ אל תכסי דמי (איוב ט"ז
י"ח), שד"ל.

כו.

הולך ומוסיף על הקודם: א') "ביום ההוא" וגו'. נראה שדעת הנביא
בשלשה משלוי אלה על שלשה מלכים שהאחד מהם בלי ספק הוא
בלטשאצר מלך בבל, והשנים האחרים הטפלים לו לא נוכל לקבוע בבירור;
והליותן והנחש שתי בהמות נפרדות, מ"מ מחמת אכזריותו יחס לליותן שם
נחש ותכונתו: "ונחש בריח" ר"ל שהוא פשוט ככריח ואינו מתקפל, ואולי
כונתו על איזה מלך שלא היתה פעולתו בערמה, ולהפך בשני שקוראו נחש
עקלתון; "והתנין אשר בים" הוא הגדול בין כל בעלי חיים, ואולי בזה כונתו
על בבל; וקשה מאד מאד להבין דעת הנביא, לכל המרבה נשער עליה
השערות: ב') "ענו לה". שירו על א"י וקראו שמה כרם חמר הנותנת יין
חם ומר שהוא משובח, מ"מ חמרא הוא תרגומו של יין, ומקור התיבה חם;
"וענו" ל' שירה כמו לזה יענו במחלות (ש"א כ"א י"ב), שבשירותיהם האחד
היה שר, ואחר כל פסוק ופסוק יתר המשוררים היו עונים אחריו מענה כמו
אשורה לה' כי גאה גאה בשירת הים, ארחמך ה' חזקי (תהלים י"ה ב'):
ג') "נצרה". הכנוי ל' נקבה מוסב לארץ; ולפי שד"ל הם דברי הנביא, וה'
ל' קריאה; אני ישעיה נוצרה פן יפקד ה' יובא עמי בחשבון על הארץ,
ורחוק; ונ"ל שהיה ראוי להנקד יפקד כלו' יחסר, עליה מל' עלה זית (פ'ר'
נח); ואמת הוא ששם עלה משמש בהוה כשם כולל, ולפיכך היו"ד בו יתרה,
מ"ה גם שם בפ' נח נראה שהוא ל' יחיד, ומליצה קשה היא שם ואין
ללמוד ממנה: ד') "חמה אין ל'". נגד ארץ בני יהודה; מי יתן שאוכל
לכבוש רחמי ואבוא במלחמה עליה ואגרם לה מכאוב כשמיר ושית (מיני
קוצים, למעלה ה' ו'): ושד"ל פירש אעשה מדורת קוצים להבעיר כרמי
באש: "אפשעה בר". מל' כפשע ביני ובין המות (ש"א כ' ג') והוא בסו"ן
מגזירת פסיעה בל"ח, וגם בשו"ן הוראתו דרך השאלה עבור על דבר ורמוס
עליו כעל דבר בלי ערך: "יחד", שלא ישאר ממנה כלום: ה') "או!" ל' קריאה
להוראת הלוואי! הלוואי יתפוס בחווק את מעוי ואומץ לבי שלא יפול:
ו') "הבאים". בימים הבאים: "תנובה", מאתו: ח') "בסאסאה". בסא"ה מדיקת,
בשלח ובגרש את בבל מן העולם תריב עמה ותקנה כמדת חסאה, ולא כן עשית
לישראל: "הגה". ענינו הסרה (הגו רשע לפני מלך, משלי כ"ה ד'), והיתה
הה"א ראויה למפיק, הסיר אותה; והושאל פעל זה להוראת מחשבה שאדם
כופה את דעתו וכביכול מסיר המחשבה ממנה בעל כרחו: ט') "כל פרי".
פרי בשופע שיבוא לישראל מגלותם לכפרת עונותם, שמשם והלאה יחדלו
מעבודת האלילים: "גיר". הוא סיד בל"א (דניאל ה' ה'), ואבנים שמוציאין
מהן הסיד תשברנה בנקלה: יו"ד) "נוה". יש לו קורבה עם נאוה באלף
ממקור אוה, בנין נחמד, וכונתו על בבל: י"א) "ביבש קצירה". של בבל,

ישבר לב הנשים הבאות להדליק מדורות לשמחה בליל קודם הקציר (דעת שר"ל ונכונה מאד): „הוא“ עם בבל, ועליו לא ירחם האל, אבל על ישראל ירחם כי מתוך צרתם וכוואן להשכיל להיטיב: י"ב) - „יחבט“ הפירות מן האילנות (עמ"ש למעלה כ"ד י"ג) וילקטם כולם, והמשל על בני יהודה שישבו לאדמתם: „משבלת הנהר“, מנהר פרת עד נילוס, וגם לאברהם בברית בין הבתרים הבטיח כמו כן; ושבולת לי מים שוטפים (תהלים ס"ט ט"ז), ונקרא בשם זה נהר פרת מחמת שטף מימיו.

כה.

נבואה על בני יהודה: א) „הוי“, בה"א לי קריאה גרידה: „עטרת גאות“, מצבם הטוב שמתפארים ומתגאים בו: „שכרי“, הרודפים אחר תענוגי עולם, וכן קראם אח"כ „שמנים“ (עמ"ש למעלה כ"ה ו'), מהוראת שָׁמֵן ולא מגזרת שָׁמֵן: „ציץ נבל צבי תפארתו“, יופיו (צבי) שהוא מתפאר בו יהיה כפרח בטוש הנופל מן נטעו; הצלחת בני יהודה תהיה לשעה ולא תאריך: ב) „הנה“, יש גבר חזק ואמיץ שה' הכינו לבוא עליכם (הוא סנחריב): „זרם“, שֶׁשָׁה זרמן מים עבות (תהלים ע"ז י"ח); „שער קטב“, סערה מכריתה (קטב, קטף, הטב, הצב): „הניח“, והפיל לארץ ביד חזקה; ופעל „הניח“ לכאורה לא ישמש יפה להוראת השלכה, אבל נ"ל ששימש כאן להוראה זו: ג) „תרמסנה“ אותיות „נה“ מיותרות וכן ידה ליתר תשלחנה, שופטים ה' כ"ו, רק שם נוכל להניח שהיה ראוי להנקה תְּשַׁלְּחֶנָּה ע"ד ותראהו את הילד, (פ' שמות), בכינוי מיוחד: ה) „והיתה“ וגו', תכלה כרגע: ה') „לשאר עמו“, למעטים שנשארו מהם אחר שמלכו אשור הרגו מרביתם: „צפירת“, יהונתן תרגמו כתר, ומקורו מגזרת שפיר, דבר יפה: ו') „ולרוח משפט“ וגו', ליושבים על כסא השופטים יפיה רוח משפט שלא יטעו בדיון: „ולגבורה“, יפיה רוח גבורה בבני יהודה המגרשים מעליהם הבאים לצור על עריהם, ומכריחים אותם לשוב אל ארצם ולהסגר במבצריהם (שערה: ז') „וגם אלה“, השופטים והגבורים גם הם לא היו כחוגן עם כל רוח ה' המנצנצת בס: „בראה“, במראה נבואתם (ש"א ט' ט'): „פקו“, בא להם פיק ברכים וכשלו במשפטם; „פלוליה“, מל' ונתן בפלולים (פר' משפטים: ח') „צאה“, בחולם מורה לכלוך, ולהוראת רעי הצד, בצירי: „בלי מקום“ נקי: ט') „את מי יורה דעה“, מאחר שאפילו הנבחרים שבהם מלאים כל מום? „יבין“, כאן הוא פעל יוצא; ושתדל שיבינו מה ששומעים: „עתיקו“, לי הסרה והרחקה, וקרוב לנתק: יוד) כו' „צו לצו“, אינם שומרים חוקי תורת ה' בכללם, רק מקיימים איזה מצוה ממנה לניחוש או כדומה: „קו“, חוט (עמ"ש למעלה י"ה ב'); וכאן הוא גרדפו של „צו“, (ארץ—ארקא ירמיה י"א): „זעיר“ מעט בליא, ויש לו קרבה עם צעיר: י"א) „כי“, המדבר אל העם הזה יקרה לו כנלעג בלשונו או המדבר בלשון נכריה ששומעו מבין רק איזה דבר מהיוצא מפיו, כן הנביא בדברו אליהם, יקבלו ממנו ויעשו איזה דבר, מה שמוצא חן בעיניהם, אבל לרוב דבריו לא יטו אוזן: י"ב) „אשר אמר“ הנביא

שמעו דברי כי זה הדרך להמציא מנוחה תמיד או לכל הפחית מרגעה
לאיזה זמן למי שהוא עיף מחמת צרותיו: „אבוא“ באלף אחרונה מיותרת,
זוח: יג) „למען“ באופן, וכן למען רבות מופתי (פר' בא): יד) „לצון“.
לין קרוב לרין, אדם עושה מעשהו במרוצה ובלי ישוב הרעת; וכן כאן
„אנשי לצון“ אנשים בלתי שמים לב על מפעלם: „משלו“ מל' משל ומליצה
(משלו א' ו'); ושר ומושל מוציא מפיו דמיונות ומשלום להנעים דבריו
לאוזן שומעם: טו) „חזה“ ממקומו נראה ברור שנרדף הוא אל „ברית“
שלפניו, וכן למטה (פסו' י"ח) שם „הזות“, ונרדף הוא לראיה, ברית כתובה
על ספר: „כזב“. וכן „שקר“ שאחריו; הנביא ללעג מכנים תיבות אלה תוך
דיבורם, אבל אם היו הם אומרים אותו באמת היו משתמשים בתיבות
אחרות (עד"מ אמת וקושט) הפך כזב ושקר: טז) „בחן“ כמוסד עופל ובחן,
אבן שלא תמצא כ"א לפעמים ומשמשת לראש פנה, „מוסד“ הראוי לשם
מוסד: „לא יחיש“ וימהר להאמין, רק יאחר האמתו בדבר: יז) „לקו“.
לבלתי נטות ממנו; „למשקלת“, אבן או ברזל להמתיה החוט שעל ידו
הבנאי מישר החומה: „ויעה“ ויסחוב להלאה: מל' ועיו האמור במזבח
הנחשת שבמשכן, (ואולי מקורו „יצא“ רציץ—רעע) כלי להוציא הדשן, ושמש
להוראת מטאטא: „מחסה“ וסתר כזב שאתם בוטחים בו (אולי הכונה על
מצרים, מ"ב י"ח כ"א) מים ישטפום (ונגד הטעמים): י"ט) „מדי עברו“, כל
פעם שיעבור השוטף הזה ישטוף אתכם; ושוט ענינו כאן מכה, אבל
גם בשרש „שטף“ יש אותיות „שט“: „רק“, תמיד, רק עשוק ורציץ (קללות
של פ' כי תבא): כ) „המצע“, כר שאדם מציע תחתיו בכואו לשכב ומשתרע
עליו, ותחת „מסכה“ ומכסה (למעלה כ"ה ז') אדם מתכנס בהכניסו תחתיה
כל איבריו; וכאן המשל על מצרים מחסם ומכסה: כ"א) „כהר פרצים“,
כמו בבעל פרצים (שי"ב ה' כ') בימי דוד: „בגבעון“, כשעמדה לו חמה
ליהושע: „ירגו“, יקום במהירות: „זר“, אכזר (עמ"ש למעלה כ"ה ב'), וכן
„נכריה“ שאחריו: כ"ב) „ונהרצה“, חרין הוא כרת בחילוף אותיות, א"כ הוא
נרדפו של „כלה“ שלפניו: כ"ד) „וישרד“, מגזרת שוד ושרים (ואולי ממנו גם
שם שדי) ר"ל ביקוע; וכאן הוראתו בקיעת חיק האדמה קודם הזריעה;
וכונתו דברי הנביא מגמתם להשיב החוטאים בתשובה, ואם לא יצליח הנה
הוא יגע לריק: כ"ה) „שורה“, תיקן באופן היותר נאה: „שורה“, פירשוהו כמו
בויו שורק בל"ה, שורה אחר שורה: „נסמן“ מל' „סימן“, שעושה סימנים
בשדהו איפה יזרע השעורה; „גבלתו“, בגבול שייחד לו (לעצמו, ששם כסמת
נראה שהוא ל' נקבה) האכר; ולכל מין דגן, אכר חכם ובקי מתקן הקרקע
באופן מיוחד: כ"ו) „ויסרו“ וגו', כן ביסורין שהאל מביא על האדם, כונתו
להשיבו אל הדרך הטובה; וכל כמה שימהר לשוב, מקצר יסוריו, ולא כל
חוטא יסר מאת האל כמדה שוה כמו במשפט ב"א: כ"ז) „בחרוץ“, מטה שלו
פיפות (למטה מ"א טו'); „ומטה“, נראה שהוא עב משבט, ומטה אחרן גמל
שקדים: כ"ח) „לחם“, דגן שטוחנים אותו לעשית ממנו לחם: „לנצה“, אם
ידושנו בלבד, צריך זמן ארוך יותר מדאי לטחנו לקמח: „אדוש“, באלף

תחת ה"א, ועשאו בנין הפעיל, או מיותרת היא מכל וכל: „עגלתו“. להוראת עגלה ורכב; ור"ל לא יטחון הדגן היטב לעשות ממנו קמה, רק ישחקנו וידיקנו ע"י עגלה או ע"י פרשים, כלו" ע"י סוסים ואנשים רוכבים עליהם, ורומסים הדגן תחת רגליהם, אולי לעשות בו מעשה קדרה: „לא ידקנו“. הדק היטב לעשות ממנו קמה: כ"ט) „גם זאת“. חוץ היסורין או רפיונם האל גזורו כי הוא בעל עצות ומחשבות נפלאות, ובעל חכמה גדולה ואמתית (תושיה ממקור יש, שכל אדם מודה שישנה בו):

כ.מ.

המשך הנבואה הקודמת: א') „אריאל“. ביהוקאל (מ"ג ט"ו) נקרא בראשונה הראל בה"א, ויתכן על הר המוריה ששם בית האלהים ועל המקדש עצמו, ובפרט על מזבה העולה שמ"מ הוא עיקרו של הבית. ואח"כ החליפו הה"א באל"ף, אולי מל' אור ואש הבויער בו; ואח"כ הוסיפו בו גם הו"ד, ויכנו בזה להוראת אל חזק כמו ארי שגם שמו נגזר ממקור אור מחמת צבע עורו, בעוד שהשחור שבמין (יושב ערב) נקרא שחל בחיורו רי"ש בלמ"ד (להצהיל—להצהיר); ובאן כונתו על כל עיר ירושלים: „הנים“. שם הג' מל' יחגו וינועו כשבור (תהלים ק"ו כ"ז) ר"ל ריקוד בעיגול שהיו מרקדים ביום שמחתם; ואח"כ הושאל ליום עצמו; ואח"כ הושאל לקרבנות שהיו מקריבים בו (אסרו הג' בעבתים, תהלים ק"ח כ"ז), והוראה זו יש לו כאן: „ונקפו“. יערופו, שהיטת קרבנותיהם בלתי רצויה לפני; (ועמ"ש למעלה כ"ד י"ג): ב') „והיתה“. בתחלה אביא עליה צרה וצוקה, אבל אח"כ תהי שנית יקרה בעיני כמקום קדוש: ג') „כדור“. כתבתי עליו למעלה כ"ב י"ח; וגם כאן חסרה כ"ף שימושית, וענינו סביב סביב; לחגן עליך; „וקרוב לכדור“ שם „כידור“ (איוב ט"ו כ"ד) להוראת מצור סביב סביב: „מצב“. עומד במקומו תמיד: „מצרות“. ובנית מצור (סוף פר' שופטים): ד') „תצפצף“. תחרדי מסנהריב, ולא תזידי להרים קולך נגד שר צבאו (מ"ב י"ח ל"ו): ה') „והיה“. אח"כ: „זריך“. אויביך האמורים, עמ"ש למעלה כ"ה ב': ו') „תפקד“. ויגר הדבר, ובא ל' נקבה ע"ד קטנה או גדולה (פר' בלק); או מוסב הוא לאויב: ז') „ומצדתה“. המצדות שיקימו נגדה; וגם למעלה (פסו' ג') יש מי שסבר שהיתה ראויה לבוא הדלת ונחלפה ברי"ש: ח') „ע"ף“. וצמא, כמו שבהוה הם העיפים; ור"ל יפלו ממועצותיהם: ט') „התמהמהו“. ל' תמהון; השתוממו לשעה, וְהִשְׁאֲרוּ שוּמְמוֹם: „השתעשעו“. מל' ועיניו השע (למעלה ו' י"ד, ועמ"ש שם): „נעו“. מל' יחוגו וינועו כשבור שזכרנו למעלה פסו' א': יו"ד) „נסך“. שפך, מל' ניסוך היין; „ויעצם“. ל' סגירה (למטה ל"ג ט"ו), ומצאנו להוראה זו גם שרש עצה, עצה עיניו (משלי ט"ז ל'); ובל' משנה עמין, והמעמין עם יציאת הנפש (שבת סוף פ' כ"ג): „הנביאים“. מל' ניב שפתים, ראשית הוראתו מדברים בנקלה דברים נאים; „והחיים“. רואי עתידות בעין שכלם, וקראם כאן בשם ראשים כי היו בעיני העם חשובים מאד: י"א) „חות הכל“. מה שגם אתם הייתם יכולים לראות בעיני שכלכם

בנקלה: "חתום". סגור כאגרת ע"י חותם: יב) ונתן" וגו'. הולך ומוסיף על משלו: וגם אם יפתח חותמו אם יפן הספר לדי אשר לא ידע לקרות: יג) "נגש" אלי בדרך זו, ועמ"ש למעלה (כ"ח י"ד) על צו לצו: יד) "יוסף". הסמך בחירוק תחת צירי, וכן אתה תומך גורלי (תהלים י"ו ה): טו) לסתר. נקדוהו כן לעשותו מבנין הפעיל, אבל כונת הכותב היתה לעשותו בנין הקל ע"ד לצבות בטן ולנפל ירך שכונתו היתה לצפנה ולנפל, וכן תיבת לשמד (למעלה כ"ג י"א): טז) "הפככם". הפוך אתכם מאחד (אם) שיהשב לפני דבר נקל כמו ליוצר להפוך כלי חומר שנתן לו איזו צורה ולתת לו צורה אחרת; ופסק מדיבורו והשמיע השאר ע"י תנועת יויו: "ויצר". ויצור ונברא: יז) "ושב". ויתהפך העולם ממה שהוא עתה. משל: ב) "לין". אדם כלתי שם לב על מעשיו (עמ"ש למעלה כ"ה י"ד): כא) "מחטיאי". חושבים לנביאים כחטאת: "בדבר". בעבור דבר שמדברים להם: "יקשוין". מלי מוקש; ובהוה הוא משרש יקש, וכאן משרש קוש: "ויטו". מן הדרך הישרה, וגרמו שיאבד בתחו כי אין מי שיוכיחו, מיראת הרשעים: "צדיק". מי שלולי זאת היה צדיק: כב) "את" (בית) "אברהם": "יחורו". ילבינו, ממקור לא חר: כג) "בקרבו". ולא בגלות בארץ נכריה: "יערצו". יכירו כי הוא ערין וכל יוכל: כד) "וידעו". גם הם: "ורוגנים". מלי ותרגנו באהליכם (פר' דברים), אנשי ריב המרובים עם מוכיחים: "ילמדו לקח". יחושו מה נעמו דברי חכמה הלוקחים ומושכים לבות ב"א.

ל.

הולך ומוסיף: א) "ולנסך מסכה". להתיד מתכות ולתת להן צורה ע"י דפוס, משל על עומק המחשבות; ויש שפירשו לי' אריגה כמו בספר שופטים (י"ו י"ג י"ד), וגם זה להוראה עצמה: ב) "לעזו" וגו'. לאמץ לבם באומץ לב פרעה הבלתי ירא ממלכי אשור: ד) "כיו" כאשר: ה) "הבאישי". באלף יתרה, הוביש ונחפר מתקותו; וגם להרפה. אדם ענו בוש גם מדבר לא טוב שעב"פ איננו לו להרפה וכלומה: המשך הנבואה: "אולי אמרה בשני ימים: ו) "בהמות נגב". הנושאות על גביהן מנחה למלך מצרים: "בארין". ערב שכל אלה ימצאו שם: "מחס". מארצות אלה באים לביא וליש לנו (והיה ראוי להיות ממנה או מהן); או כדברי שד"ל מהם ההולכים אל מצרים לעזרה באו להם צרות אלה; ושניהם פירושים דחוקים: "אפעה". נחש משמיע קול צעקה, כולדה אפעה (למטה מ"ב י"ד); "דבשת". לדעת הכל היא חטופרת הגמל, וקשה לברר גורת המלה (שד"ל) אם לא נאמר שנתחלפה גימל בדלת (פ'—ד'): וגיבשת ממקור גב: ז) "לזאת". לשליחות זאת למצרים, הם המלאכים, רחב, כלו, התלהבות יש בהם להצליח בשליחותם, אבל רחבם שוה לשבת, לא יצליחו, והנה היא כאילו ישבו ונשאו בביתם: ח) "אתם". שישאר אצל ב"י לזכרון לדורות: "חקה". חק אותה, ואמת הוא שהיל"ל "חקה" אצל "לוח", ו"כתבה" אצל ספר: ט) "כחשים". מענין ויכחשו אויבך לך (סוף ברכות וזאת הברכה) ואחרים כמה, שבוראי עינים והקמו ממה

שהיו מקודם, ולא שיעשו עצמם כאוהבים והם בלבם אויבים, כי מה ברכה יש בזה? וגם כאן ענינו נתהפכו ממה שהיה נראה בהם מקודם: (יוד) "מהתלות". מגורת ויהתל בהם אליהו (מ"א י"ח כ"ז); לא שהיו אומרים ממש כך; אבל במאסם לשמוע דברי תוכחות היה כאילו אמרו: (יב) "ונלוו". גם זה מגורת לץ (וסצריץ), אל ילוו מעיניך (משלי ג' כ"א) אל יסורו מחמת בלתי ישוב הדעת; וג"כ הוראתו סור מן הדרך הישרה: (ג) "נבעה". מלי אבעבועות ומועה בל"ח, נפחה ובליטה, כדעת הקדמונים ונגד דעת שד"ל שפירשו מלי נבעו מצפוניו (עובדיה ו' ו') פריץ הנכנס בעובי החומה, ולפ"ד הוא פירוש רחוק: (יד) "כתות". לפי שד"ל ראויה הווי לחולם כפי איזה כ"י ודפוס, לעשות ממנה זמן מקור, ונכון: "במכתתו". שם מופשט, במה שהאל ילתת: "מיקוד". משקל אחר לשם מוקד: "ולחשף". כמו ששרש ערה מתחלתו היתה לו הוראת גלה ואח"כ באה לו דרך השאלה הוראת הרקה (ותער כדה, פ' חיי שרה), בן נראה שקרה לשרש "חשף", ומריק המשקה מנלה שולי הכלי: (טו) "בשובה". שוב וישב ממקור שב באו, והיושב באיזה מקום שב אליו תדיר, ושבתו בבית ה' (סוף מומור כ"ג) במקום וישבתי; אף שם "שובה" מורה ישיבה ארוכה באיזה מקום, וא"כ קרוב הוא למנוחה; "ונחת" גם הוא ממקור נוח: "גבורתכם". התגברכם על אויביכם: (טז) "על סוס". הנמצאים רבי המספר וקלי המרוצה במצרים: (יז) "תנוסו". רש"י הוסיף תיבת "בולכם", שאל"כ המספר הולך ופוחת ולא מתגבר; אבל מצאנו בזה (אם לא בברכות של בחקתי) במקום אחר (למעלה י"ז ו') שתים שלשה גרגרים ארבעה חמשה בסעיפיה; וזה היה מנהג הלשון בימי הנביא וגם בימינו: "בתרץ". עץ ארוך (רם—רון) להרים עליו הנס הוא הוילון: (יח) "יחכה". יאחר: "יורם". יתרחק; הרמו מתוך העדה (פ' קרח): (כ) "ונתן" וגו'. מתחלה בבואת סנהריב: "יכנף". יסתתר בכנף בגדו: "מוריק". בל' יחיד, והיוד במקום היא למ"ד הפעל; והוא הנביא המורה להם הדרך הישרה: (כא) "מאחריך". כרועה צאן או כמנהל תינוקות שהולך אחריהם: "תאמינו". תפנו לצד ימין; וכתב שד"ל שגם שם ימין גזרתו משרש "אמן" שענינו קיום והזק: כב "צא". מכאן: (כג) "כר". מקום מרעה, וקרוב לשם ככר (ארץ הככר, פ' וירא): (כד) "והאלפים". הפרים ההולכים בראש העדר כאילו מאלפים אותו להיכן ילך. ואולי נהיתה התיבה מאות אל"ף שהוא בראש א"ב: "והעירים". חמורי הבר, ומכאן נראה שבימי הנביא היו משתמשים בהם יפה לעבודת האדמה: "כליל". מספוא כלול ממינים שונים: "חמיץ". בעל אוצר השרשים אומר שבל' ערבי הוראתו מספוא נקי; ושד"ל כתב שבאותו הלשון עצמו הוראתו העשב הנקרא בל' החכמה Salsola Kali (Erbacali, Salzkraut). "זרה". מבנין פעל והיתה הר"ש ראויה לקמץ: (כה) "והיה" וגו'. להורות הצלחת בני יהודה אחר מפלת חיל סנהריב: (כז) "משאח". דבר מתנשא באויר, להבה או עשן (והמשאת החלה, שופטים כ' מ'): (כח) "יתצה". יפריד דבר מדבר, וראויה תיבת "צואר" להיות בטעם מפסיק: "להנפה". לנענעם ממקום למקום כמו שמנענעים דגן בנפה, והתיבה

(כדברי שד"ל) היא ע"ד ל' ארמו, להודיה (דניאל ה' כ'): "ונחת", מל"א ל' ירידה שממנו גם "יחת" שאחריו: (לא) "שבט יכה", שעד היום היה מכה כשבט: (לב) "והיה", בכל מקום שעבר שם אשור שהיה מטה עצתו וגזרתו של האל (מוסדה; מל' נוסדו יחד, תהלים ב' ב'), כל מקום שה' יניח מטה זה עליו ונלחם במקומות ההם ("בם" קרי) בהניף אותו מטה עליהם, יהיה עתה שמה בתפיש וכנורות: (לג) "מאתמול", ב"ו שורק תחת חולם, ומקור התיבה מל' ארמי אתמל' יום שנשלם ונתמלא (שד"ל): "תפת", מקום שהיו שורפים בו את בניהם למולך; ולמען לא יכמרו רחמי האבות בשמעם צעקת בניהם, היו מכים בתפיש; ומחמת גודל הדליקה במקום ההוא קראו לגהנם בשם תפת, ובניא בן הנם היתה עבודת המולך (מ"ב כ"ג י"ד): "גם הוא" ב"ו נכון יותר מהיא ב"ו, ומוסב אל שם "תפתה": "העמיק הרחב", שניהם פעלים עומדים גם כי בבנין הפעיל, המקום עמוק ורחב.

לא.

המשך הנבואה הקודמת: (א) "שעו", פנו, וישע ה' אל הבל (פ' בראשית): (ב) "לא הסיר", מִפְּנֵי העון גורר אחריו ענשו אם לא בהמלת ה' שמשירו ומרחיקו; ובפעם הזאת לא הסירו: "בית מרעים", בני יהודה: "פעלי און", בני מצרים: (ד) "על טרפו", המוכן לו והוא משתדל שלא יפלוהו ממנו: "יקרא", יתאסף ויִצְעַק: "מלא", ע"ד מלא הגוים (פ' ויחי); מקום מלא: "כן", בועף, כועף האריה: (ה) "עפות", על קניהן להגן על אפרוחיהן: "פסוח", כמשפט הצפורים המדלגות ממקום למקום (אוהב גר בנו של שד"ל): (ו) "שובו וגו'", אתם ב"י שובו נא לאל שסרתם ממנו למקום עמוק: (ז) "כי", בלי ספק: "חטא", לגרום לכם עון ועונש: (ט) "וסלעו", אומץ לב אשור שהיה סלעו ומבטחו עד היום, יעבור ויכלה מפחד דבר בלתי ברור, שזו הוראה אמיתית לשרש גור, וממנו שם גר שבוימים ההם היה מפחד תמיד, לפי שהקי ומשפטי מקום מגוריו לא היו מגינים עליו: "אור ותנור", לשרוף חילות אשור.

לב.

המשך, (ב) "איש", איש איש מבני יהודה אחר מפלת סנהריב יהיה לבטח; ואחר הכ"ף בתיבות "כמחבא", "כצל" חסרה הב"ית: "עיפה" ל' מושאל ארץ ציה בלי מים: (ג) "תשענה", מל' ועינו השע (למעלה ו' י"ד), עמי"ש שם: (ד) "נמהרים", הפרש בינו ובין מהיר: הראשון בבנין נפעל כאילו אחרים הכריחוהו למהר פעלו, א"כ הוא יותר מדאי, וישוב לו לגנאי; לא כן בשני: "יבין", ידקדק: (ה) "ולבילו", איננו מענינו בל"ח ונרדפו של קמצן, רק נרדפו של נבל שלפניו ויש לו קורבה עם נבל מל' להתנבל בעבדיו (תהלים ק"ה ב"ה) בעוד ששם "שוע" שהכל "משועים" אליו והוא מושיעם הוא נרדפו של נדיב: (ו) "הנף", רשעה, עמי"ש עליו למעלה ט' ט"ז: "תועה", דבר מתרחק מן האמת: (ז) "זמות ומזמות" ענינם מחשבה עמוקה, ולרוב לרעה; "ובדבר" וגו', כשהוא

מדבר טענותיו (רש"י: ה) "יקום". ולא יספה: יא) "רגזה וגו'. הראוי רגזה, פִּשְׁטָנָה, עֲרָנָה (היינה ערומות, והוא מן שרש ערה שענינו נִלְחָה וְחִלְרָנָה בהגורה על חלצים להדק כתנותיכם שלא תתראה ערותכן; יב) "ספדים" על שדים שלכן צמקו ונראים; סופדים אנשים ונשים; אבל, אעפ"י שלא מצאנו בנפרד כ"א שדות, רבוי לשם שרה, תיבת "שדי חמד" הסמוכה תביאנו להניח שכאן הוא חוץ מן הכלל, ו"ספדים" הוא ל' מושאל לומר שהשדות אבלים כי נעדר מהם פְּרִים: יג) "כי". לחיווק: יד) "בעד". הוראתו הנהוגה היא לתועלת כמו למ"ד שימושית א"כ היהיבעד הוא כמו היהי'ל, נתהפך: טו) "יערה". יִשְׁפָּף: ו) "וחיה" וגו'. מצב העולם יתחלף ממה שהוא עתה, וכן למעלה כ"ט י"ז: יז) "וברד". נקוד חציו קמין וחציו פתח, א"כ הוא פֶּעַל ומוסב לאל; ימטיר ברד על "היער", משל על חיל אשור שהיה המון רב; "והעיר" שתשפל ותשאר "בִּשְׁפֵלָה" אולי הוא דמשק עיר המלוכה לאשור; ומי יודע אם לא היה סמוך לה יער מפורסם, ועליו דרך משל בונת הנביא? ובהואיל משה על נ"ר (שיא י"א א') כתבתי על פסוק זה "ברד קרוב לפרד, עמי היושב לבטח יחלק לו חלק ונחלת היער; ובשפלה תשפל היער לשון נופל על הלשון והעיר שם כולל, ובשפלה תבנינה ערים הרבה שבהיותן בשפלה תשפלה כל' תהיינה שם ערים; כל' כ"כ ירבה מספר העם שיחלקו להם לנחלה להעבד גם היערים שאינם ראויים לכך לפי שהם אויב טרשין, וגם בשפילה שאורה אינו זך וגם הערים אינן בטוחות מפחד אויב יבנו ערים הרבה": כ) "אשריכם". שתוכלו לזרוע בכל מקום שתרצו וג"כ לשלה בהמותיכם לרעות רחוק בלי פחד אויב.

לג.

המשך. א) "שורד". אשור שבלי סבה וטעם בא וכבש ערים הרבה; "כנלתך". נלאו המפרשים למצוא מקור התיבה; אבל מה שרואים אנו הוא שתשוה בכפל ענין לתיבת כהתימך (ממקור תם ונשלם) שלפניו, א"כ הוא כמו "ככלותך": ב) "היה" וגו'. אתה האל שהיית תמיד מוכן (לבקרים) להיות זרועם ועזרתם של אשור; היה נא גם ישועתנו: ג) "מרממתך". שאתה האל חלקת לאשור (שד"ל: ד) "אסף החסיל". מין ארבה הנאכל, והיו אוספים אותו כולו משני טעמים, לבערו מן השדות, כי נקבה אחת מן המין תטיל אלף ביצים; ולאכלו, אולי כמאכל עֲרָב; וגם "גבים" שאחריו אולי הוא מהוראת גבי (עמוס ז' א'), ו"משק" ו"שוקק" הם להוראת תאוה עצומה מגזרת ואלוך תשוקתו (פרי בראשית: ו) "אמונת עתיך". מצבך הטוב שיהיה קיים ואוצר הישועות שתבואנה לך מיד האל, יהיו מחמת חכמה ורעת ויראת ה' (שהיא אוצרו) שכל מדות אלה קנית לך: "חסן". עמ"ש למעלה סוף סי' א' וסוף סי' כ"ג; ואולי יש לו קרובה עם אחסנא, בל"א נתלה: ז) "אראלים". גבוריהם של בני יהודה (אריאל מואב, ש"ב כ"ג כי ארי חזק) צעקו בחוצות מפחד אויב; מלאכי שלום, אליקים בן חלקיה ושני חבריו (מ"ב י"ח י"ח): ח) "מאס ערים". בווה אותן גם אם הן בצורות וחזקות: ט) "קמל". כתבת, עליו למעלה י"ט ו': "השרון". מקום מרעה: "בערבה". כמדבר; ונער". פעל

עומד וענינו נעור יריק : יא) "חשש". קש יבש (גם למעלה ה' כ"ד) :
 "רוחכם". הַבֵּל היוצא מפיכם יהיה אש שתאכל אתכם : יב) "עמים". שעליהם
 מושל סנחריב יהיו בסוחים ונכרתים (עמ"ש למעלה ה' ב"ה) : יד) "מי לנו
 יגור". אצל אש אוכלה אצל מוקדי עולם שלא יכבו ; והם חילות סנחריב :
 טו) "נוער" מריק ומסיר : "דמים". מי שמתפאר בדמים ששפך, או חושב
 לשפכם, כש"כ אם יועץ אותו לְהוֹיֹת הוא עצמו שופך דמים : יז) "מלך".
 חזקיה : "עינדך". אתה יושב ירושלים : "ארץ". ושבני ארץ רחוקה היא בכל
 (מ"ב כ' י"ד), והם מלאכי כראדך בלאדן : יח) "לבך". אחר נפילת סנחריב
 תשיב אל לבך הפחד הגדול שפחדת מפניו שהיה סופר יושבי העיר ולפי
 מספרם היה נוטל מהם מס וגם (כדברי רד"ק) לפי מספר המגדלים שלכל
 עיר ועיר : יט) "משמוע". באופן שדיבורם לא יובן : כ) "יצע". ממקומו נראה
 שהוראתו בל ימוט, ומקורו "צע" קרוב ל"סע" שממנו נסע : כא) "אני שימי".
 אניה קלת תנועותיה השטה לארצות רחוקות, וממקומו נראה שנשתמשו
 בה ללסטיות ובוה : וגם "ציי" (וצים מיד כתים, פרי בלק) נראה שהוראתו
 כן : כג) "נמשו". רפו מחזקם חבלי ספינתך ; ולפי דעת שד"ל ראוי לנקדו
 חֲמִלְיָה, והם המלחים : "יחוקק". מי שמוטל עליהם לחזק (לפי קריאתנו) :
 "כן". כראוי : "עד". מל' בבקר יאכל עד (פ' ויחי), וסמוך הוא ל"שלל" שאחריו ;
 חולק שלל חיל אשור המרבה שלל : "פסחים". אפילו הם, כ"כ היה נקל
 לשלול : כד) "שכן". בירושלים אני חולה וחלש.

לד.

נבואה חדשה על אדום שלא באו בגלוי למלחמה על בני יהודה אבל
 עזרו לרעה ; אולי מפני שהיתה ארצם ארץ טרשין, היו חומדים להם ארצות
 יהודה הסמוכות לארצם ולערכה היו ארצות שמנות, ונהפוך הוא שברבות
 הימים נפלה ארצם ביד בני יהודה והוכרתו גם הם להתייהד ; והלואי לא
 היה הדבר כן ! כי בפשוט בעולם האמונה ההרשה שיש בה אהדות ה'
 במקצת ורשות ליחס לאל תמונה, רדפו אחריה, ומוה בא לרומי שם מלכות
 אדום : א) "ומלאה". כל אשר בה שממנו היא מְלֵאָה : ג) "ונמסוי". כי
 ירבה ; הפלגה : ד) "ונמקו". ילכו הלוך וכלות כאזו אכלם מק : "כספר".
 וכל ספריהם היו מגלות גיול או קלף : "וכנבלת". תאנה קודם בישולה שעי'
 מקרה תבול מן האילן : ה) "רותה". פעל עומד ; נהיתה רוח מחמדת נקמה :
 "חרמי". שקדשתיו לחרם ואבדון, וכן איש חרמי האמור בבן הדר (מ"א כ'
 מ"ב) : ו) "מלאה". שְׂבָעָה : "הדשנה". בנון יתירה, חילוף ממה שמצאנו
 למעלה (ל"ב י"א) ששם חסרה : "זבח". טַבַּח (חַד-טַבַּח זָמַן-טַמִּין) : ז) "ראמים"
 עמים אחרים תקיפים יותר מכני אדום : ח) "לריב". אתם בגלל מה שהרעו
 לציון : י) "תחרבי". עוד היום, ועמ"ש למעלה י"ג כ' על בבל : יא) "ונטה
 עליה" האל קו, ובו תלויה אבן להכבידו לישר הבנון (למעלה כ"ח י"ז),
 וכאן דרך השאלה לקיים דברו פְּנוּן : יב) "חריה" ממקור חָד בל"א, אציליה
 שהם היותר נודעים בעם. (כמו הלבן במראות), "יקראו", יוכרו ויהללו תדיר

אצילות מלכות ארצם עתה שהדלה לה, שכן מנהג העולם : יג) „ועלתה“ וגו'. זרות ראשונה הפעל לי יחיד והשם לי רבים; ובסוג הנקבות נמצא כן עוד במקרא, או להפך, (כי תקראנה מלחמה, פר' שמות); וזרות שניה שהוא בבנין קל ולא בהפעיל, אולי ר"ל שכל כחה יאבד בכך : „חציר“. היה לו לנקוד הצדו צירי גם כי אחריה יוד לפי שר"ל חצר ומעון : יד) „איים“ עמי"ש למעלה י"ג כ"ב : „הרגיעה“. מצאה מרגוע, ולא בלבד מרגוע שהוא לשעה ורגע, כי גם מנוח תמצא : טו) „קפו“. קרוב לשרש „קפיץ“, ולפי שד"ל הוא מין נחש בלי רומי (Iaculus); „ובקעה“ ביציה : „ודגרה“. כמו קורא דגד (ידמיה י"ז י"א) ישיבת הצפור על ביציה לחממם; ונאמר כאן לי השאלה, כי הנחש דמו קר ואינו דוגר, וביציו נפתחות מאליהן ע"י חום השמש : „אשה“. וגם רעותה : יז) „הלקתה“. חלק להן ארץ אדום בקו משפט.

לח.

העולים מבבל ילכו הלוך והצליח : א) „יששום“. ישושו או ישישו אותם במקום אָקָם (ויקה אותו שבע מאות איש במקום אתו); וגם מלת את להוראת הפעול יש לה יחס עם את להובאת עם והתחברות, שהפעול בא ואתה אל הפעול, כמו שמן מלת עם נהיה שם עם להוראת התחברות : „דבר“. וגו'. ישישו עם שְׁבִי גולה; מצב שניהם יתהפך : ב) „לח“. לערבה : „המה“. שבי הגולה : ג) „חזקו“. אתם הראשים בעם : ד) „לנמהרי לב“. הממהרים לשפוט על דבר טרם יחקרוהו היטב (עמי"ש למעלה ל"ב ד) : „נקם“. הוא עצמו נקם וגמול; בראות שנים אלה תראוהו, תודו היותו והשגחתו הפרטית עליכם גם העורים והחרשים, כלו' הבלתי מאמינים עתה בו : ו) „או“. ירחוק עצמו להורות שמחתו : ז) „והיה“ וגו'. ממצבו הרע לעת עתה, יתהפך למצב טוב : „רבצה“. בלי מפיץ הח"א ונרדף למרבץ : „חציר“. כמו למעלה (ליד י"ג) „חצר“ ומעון : ח) „והוא“. האל למו, לעזרתם; ושד"ל שיער שאולי ראוי לקרוא והוא לְמוֹ הַלֵּךְ הַרְף, והאל לעזר הולכי דרך : ט) „ופריץ“. גם הפריץ (לי זכר והוא סתמי) שבהן לא יעלה בדרך זו, ואח"כ בא לא תמצא לי נקבה; ואולי היה אחר תיבת פריץ תג; שעדיין לא המציאו כפל צורת אותיות כמנפץ והצורה שלהן בסוף התיבה היא הישנה (עין ת"ב שבת ק"ד). והמעתיק השמיט התג; אבל להשערות אין גבול :

לו.

ב) „רבשקה“. שר המשקים שלכל מלכי קדם היה חביב : „בתעלת“ וגו'. משרש עול בל"א בא ונכנס, שהמים נכנסים לתוכה : ג) „הספר“. סופר ומונה את הכסף אשר למלך וכותב החשבונות; ובהוה מלומד הוא במלאכת הכתיבה, ומה נשתמשו בשם סופר וספר להוראתם בל"א : „המזכיר“. מזכיר למלך מה לעשות מדי יום יום, או מזכיר לפניו צדקות ב"א וחובותם : ד) „אשר בטחת“. לבלתי פתוח לי שערי ירושלים : ה) „אמרתו“ וגו'. דבר שפתים שאדם מוציא מפיו בלי חשוב על מה שהוא מוציא; הלא בשרי

הצבא צריך עצה, ובחלוצי הצבא צדיק גבורה; ובמלכים ב' י"ח ב' כתוב אמרת וחסרה שם ה"א התימה, האם אמרת? (ו) "הרצוין". שמחמת דקותי סמוך הוא להיות רצוין, וכן בסוף שירת דבורה "שם נפל שדוד", ראוי להיות שדוד; "ונקבה". לא בלבד לא יהיה לו לעזר כי גם לנוק, כי אויבי מצרים יהיו לאויבים גם לו: (ז) "את במתיו". שהיו זוכים עליות לכבודו, א"כ המעיט עבודתו: (ח) "התערב". התחבר, מל' ויתערבו בגוים (תהלים ק"ו ל"ה: ט) "ואיך תשיב" ריקם: "פחת". לפי דברי אוהב גר ענינו מנהיג אנשי צבא, ומוסמך אל "עבדי" שאחריו; ועבדי ר"ל שרים או מלכים שהם לסנתריב למס עובד: (י) "המבלעדי". בלי רשות; וכן ובלעדיך לא ירים איש את ידו (פר' מקיץ); רחש לבי דבר טוב שה' אלהי הארץ הזאת רוצה למסרה בידו: (יא) "ארמית". היה מנהגם לדבר למלכם בלשון זה שהוא באמת נחמד, וכן לנבוכדנאצר היו מדברים ארמי ולא בבלי (דנאל ב' ד); והסובר ששני הלשונות אחד הם אינו אלא טועה: (יב) "מימי רגליהם". היה ראוי להיות "מי" שאין אומרים מימי אלא למים הראוים לשתיה; וכאן דרך לעג קראום מימי מאחר שיוכרחו לשתותם (מהר"ר משה הלוי עהרענרייך); והשמות כמו שהם בכתוב, הראשון מגזרת חור ונקב, והשני לא ידענו מקורו; ובודאי הן תיבות בוניות, שכל מקום שהוצרך לכתוב "צאה ומשתיך" לא חדל: (טו) "ברכה". מל' בָּרַךְ; נפול על ברכים לפני איש כמודה על רוממותו בהשפלתו על פניו, ומזה הושאל ליתר הוראותיו, וכאן הוא בהוראתו הקדומה: (יט) "את שמרון". או חסרו כאן דברים (ומכאן בספור מ"ב הנעתק מכאן) "ואיה אלהי שומרון"; או כתב כן מפני שבני שומרון בחרו באלהים זרים: (כ) "כי יציל" וגו'. מתהלה לא היתה כונת סנתריב לחרף את ה' אלהי ישראל כי בשמעם נאצותיו בודאי ירבה כטהונם באלהיהם שיעניש מחרפו; רק לבסוף נפתה בגאות לבו וחרף וגרף: (כ"א) "לא תענוהו". מתהלה צוה עליהם כן בדעתו שיחרף: (כ"ב) "ויבא". אל תוך העיר: "קרועי בנדים". מצרתם על מה ששמעו מפי רבשקה, שסנתריב רוצה להגלותם מעל ארצם.

לז.

(ג) "ותוכחה". שהאל מוכיח על פנינו עונינו; ונאצה". אבל ע"י זה גם שמו מנואץ: "עד משבר". שם הפעולה, עד היציאה בכה מן הרחם, ודומה לו מה פרצת עליך פרץ (פר' וישב: ד) "והוכיח". ע"ד "ותוכחה" שבפסוק הקודם: (ה) "ויבאו". כפל הדברים יש כאן שכבר ספר שבאו ואמרו לו: (ו) "נערי". ל' לעג (שד"ל: ז) "רוח". רצון אחר מרצונו עתה: "שמועה". שמת רוב חילו בְּרַךְ; "בחרב". ע"י בניו: (ח) "מלכיש". אחר שכבש אותה: (יב) "גזון". מקום בארם נהרים הצפונית, וכיום נקרא בשם Kauschan; "הרץ" הנזכרת סוף פר' נח; "רצף". עיר בארץ Palmyrene; "עדן". מקום באשור נזכר ג"כ ביחזקאל כ"ז כ"ג (שד"ל בשם מפרשים שונים); "בתלשר". הוא אלסר שמלך שלו היה אריוך (פר' לך לך): ובכתב עברי הקדמון (הוא השמרוני שבימינו) האלף דומה מאד לת'; ע"כ באו פעמים רבות זו במקום

וְעַד־מִתְחַסֵּם עֲלֶיךָ (שׁ"א כ"ד י"א) בַּמָּקוֹם „ואחס״: י"ג) „מלך״. אֵלֶּיךָ כִּי
 מִלְכָּם וְעוֹהֵב: „הנע ועוה״. הנעמלך או ענמלך, ועומלך; מְקוֹר הַטּוֹב הַעוֹנֶה
 לְקוֹרְאָיו, וּמְקוֹר הַרַע הַמַּעֲנֶה הַכֹּל, Ormuzd et Ahariman, הַנּוֹכְרִים גַּם כִּדְבָרֵי
 רִזְל״ (ת"ב סנהדרין ל"ט): יד) „הספרים״. הַרְבֵּה הַעֲתִיקִים מֵאַגְרַת אַחַת;
 „ויקראתה״. אַחַד מֵהֶם: טו) „ישב הכרבים״. שֶׁהִשְׁגַּחְתָּךְ עֲלֵינוּ נִרְאִיתָ בִּשְׂכּוֹן
 עֲנַךְ בֵּין כְּרוֹבֵי הָאָרוֹן: יט) „ונתן״ וגו׳. שֶׁד״ל כִּתְבֵּן שָׂכַן עָשׂוּ רַק לֵאלֹהֵי
 הָעָרִים שֶׁהָיוּ מִתְחַזְּקוֹת נֶגְדָם כְּבַמְּחֻנֵּן עַל אֱלֹהֵיהֶן; וְהַשְּׁעֵרְתּוֹ נִכְוָה, שֶׁלֹּא
 הָיוּ רְגִילִים הַגּוֹיִם עֲצֵי לְבוֹת אֱלֹהֵי יִתְרַ הָעַמִּים: כב) „בתולת״. שֶׁם כְּבוֹד
 לָהּ מֵאַחַר שֶׁקְרָאָה „בת״; וְאֵין הַכוּוֹנָה שֶׁלֹּא נִכְבְּשָׁה מְעוֹלָם, שָׂכַן מִצְאָנוּ
 בַּתּוֹלֵת בַּת בְּבַל, וְהִיא הֵיחָה מִתְחַלְּהָ תַּחַת יַד אֲשׁוּר (מִהַרְרֵי יִצְחָק פֶּאֶרְדּוּ):
 כד) „ורכתי״. לֹא עַל רֵאשׁוֹ כִּי שֵׁם „וג״כ לְרִגְלָיו כְּלוֹ בְּשִׁפּוּלוֹ לֹא יִגְדְּלוּ אַרְוִים
 רַק קְרוֹב לְאַמְצַעִיתוֹ בַּמָּקוֹם הִירְכִים לְגוֹיֵת הָאָדָם: „קומת ארזו״. אַרְזוֹ רְמִי
 הַקּוֹמָה; שְׂכַרְתָּ מַעְצֵי הַלְּבָנוֹן, אוּ בַמַּחֲשָׁבָה לְחִשְׁחִיתָ, אוּ לַעֲשׂוֹת מִלֶּךְ לוֹ
 וּלְחִילּוּתָיו, אוּ לַעֲשׂוֹת סוֹלָלוֹת לְהַפִּיל הַחוּמָה; וְשֵׁתִי וְיוֹיֵן שֶׁל „ואכרת ואבוא״
 הָיוּ רֵאיוֹת לְהַנְקֵד קִמְיָן לַעֲשׂוֹת „וי״ו הַחִיפּוֹךְ; כה) „קרת״. יִרְדְּתִי מִירְכַתִּי
 הַהַר כִּנְחַל שׁוֹטֵף הַמְּקִיר מִמְּקוֹרוֹ: „מצור״. מִצְרִים (גַּם לְמַעְלָה י״ט ו׳); דַּעֲתִי
 לִלְכַת שֵׁם (וּכְאֵן הוֹ״ו שׁוֹא בַּמְּקוֹמָה עוֹמֵד), וּבַחֲתֻלְכִי עִם חִלּוּתֵי הַרְבוֹת
 תוֹךְ יְאוּרֵי מִצְרַיִם אַחֲרֵיב אוֹתָם (גּוֹזֵמָא): כו) „ותהי״. הִיא רֵאוֹי לְהַנְקֵד וְתִתִּי
 וְדִבּוֹק לְמָה שֶׁלִּפְנֵינוּ עֵד הֵנָּה בָּאָה וְנִחִיתָה, יְחֻקָּאֵל לְט״ ח׳, (שֶׁד״ל):
 „להשאות״. עַמ״שׁ לְמַעְלָה ו׳ י״א; לְהַחְרִיב עָרִים בְּצוֹרוֹת וּלְהַפְכֵן לְגַלּוֹ אַבְנִים
 מִנּוֹפְצוֹת; „נצים״. מְנֻרַת עֵרִיךְ תְּצִינָה (יִרְמִיָּה ד׳ ו׳): כז) „קצרי יד״. קִצְרֵי
 יְכוּלֵת וְכַח: „עשב שדה״ וגו׳. הַיִּבְשִׁים מֵהַר: „ושדמה״. כִּתְבֵּן שֶׁד״ל שֶׁהִנְכּוֹן
 בַּמַּלְכִים „ושדפה״; מ״ט גַּם שְׁדָמָה בְּחִילּוֹף אוֹתוֹת כּוּמ״ף קְרוֹב לוֹ (וּמְשַׁדְּמַת
 עַמְרָה, פ׳ הַאֲוִינוֹ); כט) הַתְּרַגְזוֹךְ. מִמְּקוֹר ל״א רּוֹגָזָא שֶׁעֲנִינוּ כַּעַם וְחָרֵי אֶף;
 „ושאנך״. הַגּוֹיִן הָרֵאשׁוֹנָה הִיא בַּמָּקוֹם וְ״ו הַדּוּמָה לָהּ, וְהֵרָאוּ „ושאנך״,
 וְהֵרָאִיהָ פֶּעַל „עלה״ שֶׁאֲחֵרָיו: ל) „לך״. חֻזְקֵת הַמֶּלֶךְ: „האות״. רְצוֹן הָאֵל
 לְהַצְלִיחַכֶּם מַעֲתָה, וְכִדֵּי שִׁיתְאֲמַת דְּבָרוֹ מִן הַהִכְרַח שֶׁסִּנְחָרִיב לֹא יִצְלִיחַ;
 וְהוּא מְקָרָא קְשָׁה, וְעַמ״שׁ עֲלָיו בְּאַרְכּוּכָה בַּמ״ב: „ספיה״. מֶלֶךְ סִפְחָנוּ נֹא (שׁ"א
 סוֹף ס׳ ב׳), דְּבַר נֶאֱסָף וְנֶלְקָט, וּמְשַׁרְשׁוֹ גַּם סִפְחַת וּמִשְׁפַּחָה: „שחיס״.
 כְּמִשְׁנָה (פֶּאֶה פ״ב) מִצְאָנוּ הַקּוֹצֵר לְשַׁחַת, וּפִירוּשׁוֹ הַקּוֹצֵר עֲלֵי תְבוּאָה לְהַאֲכִיל
 לְבַהֲמוֹת: לא) „ויספה״. מַלְכוּת חֻזְקִיָּה תְּהִיָּה מַלְכוּת שְׁלוֹם, וְתִתְפַּשֵּׁט גַּם עַל
 קֶצֶת עָרֵי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבַטִים: לב) „יקדמנה״. מְגוֹרַת קָדָם בַּל״א לִפְנֵי וּלְקֶרְאָתָהּ,
 יַעֲרוֹךְ לְקֶרְאָתָהּ, וְכֵן יִקְדַּמּוּנֵי בְּיוֹם אִידֵי (שִׁירַת דּוֹד): „מגן״. אוֹלֵי עֲנִינוּ לֹא
 יַעֲשֶׂה כְּמִנְהַגָּם בְּיָמֵים הַקְּדָמוֹנִים לְהַקְרִיב לְחוּמַת הָעִיר גְּדוּד אֲנָשֵׁי צְבָא וְעַל
 רֵאשִׁם מְגִינִים עֲגוּלִים שְׁנוֹתָנִים זֶה תַּחַת זֶה כְּקִשְׁשֵׁי הַשְּׂרִיּוֹן; וְעֲלֵיהֶם יַעֲלוּ
 גְבוּרֵי חֵיל אַחֲרֵים וְרֵאשִׁם מְכוּסֵה ג״כ בַּמְּגִינִיחָם; וּלְפַעְמִים יַעֲלוּ עֲלֵיהֶם עוֹד
 שְׁלִישִׁים עַד שִׁיגִיעוּ לְשִׁנֵּי הַחוּמָה; (וְעַמ״שׁ בְּהוּאֹל מִשָּׁה שְׁלִי, נַחֹם ב׳ ת׳):
 „סללה״. כְּלֵי מִשְׁחִית שְׂבוּ הָיוּ מְשֻׁלְּכִים בְּעִיר אַבְנִים גְּדוּלוֹת; מַחֲמַת רֹב
 הַהִשְׁלָכָה נִשְׁתַּמֵּשׁ בַּפֶּעַל יִשְׁפַךְ וְלֹא בַּפֶּעַל יִרָה אוּ הַשְׁלִיךְ; וְשֵׁרֵשׁ סִלַּל

הוראתו הרים או דרך האדמה לתקן הדרך; ושתי ההוראות נכונות להשלכת אבנים אלה לנתון הבתים, שבא מרימים אותן, והן נופלות ודורסות הבתים: (ל) „בבקר“. באיזה בקר אחר כמה ימים; אבל במלכים כתוב ויהי בלילה ההוא, ועל הנסים אין לנו כ"א להאמין; וכמה בכורים היו בכל ארץ מצרים! והלא מתו כולם בלילה אחד; וחיל סנחריב היה עצום לאין חקר; ותיבות „וישכימו“ (מעט הנשארים) „והנה“ מורה בכיורר שכוונת הכותב לספר נס: (ז) „ונינה“. פירשוהו נוה כלומר מושב נין מלך אשור הקדמון; ואוהב גר פירשו מל' סאנסקריט עיר המלוכה, ו„נסרך“ הוראתו הכורא, ו„שראצר“ ענינו רובה קשת.

לח.

(א) „בימים החם“, תכף אחר מפלת סנחריב: „מת אתה“. נוטה למות ע"ד אשר אנכי נתן להם לבני ישראל (יהושע א' ב'): „ולא תחיה“. ולא תרפא, וכן יחיינו מיומים (יהושע ו' ב'): (ב) „אל הקיר“. שלא יפול דבר זה תחת עיניו וכוונתו תסור: (ה) „יוסיף“. ע"ד תומך גורלי (תהלים ט"ז ה') בינוני פועל מבנין קל (שד"ל: ז) „מלך אשור“. השב לארצו כמר נפש ובדעת לבוא שנית על ירושלים: (ח) „ירדה“. צל ל' נקבה, זרות: „במעלות אהו“. מורה שעות שעשה אהו, וקרן שמש עולה ויורדה בו: (יוד) „בדמי“, בל' ערבי ר"ל בעת הצהרים, שהשמש נראה כעומד שם איזה רגע ודומם; ובלה"ק קראוהו מהטעם עצמו נכון היום (משלו ד' י"ח), „שד"ל: „פקדתי“. חסר ממני, ולא נפקד ממנו איש (פר' מטות), רש"י: (יא) „בארץ החיים“. בעה"ז, וכן בתהלים כ"ז י"ג: (יב) „דורי“. מכאן נראה שמקור התיבה דור או נור, ושיבה לזמן מה: „רעי“. תאר משם רועה: „נסע“ (נתלש) מלמטה, ו„נגלה“ מלמעלה; או הוא מל' גלית (נגד דעת שד"ל), ובא בנפעל להוראת הכרה ללבת גולה ומתרחק: „קפדתי“. בחילוף דל"ת בלמ"ד קפלתני; והאריג, ע"י קפולו על עצמו, מתקצר: „מדלה יבצעני“. יכרית אותי מן החוטים המדולדלים במנור האוהגים: „מיום עד לילה“. בזמן קצר, וכן באיוב ד' כ': (יג) „שויתי“. בדעתי: „עד“. טרם (שופטים ו' ל"א): „תשלמני“. תכלני כליון שלם וגמור: (יד) „כסוס“. סיס (ירמיה ח' ז'), שם עוף כמו עגור שאחריו, ותרגמום Rondine e Gru: „עשקה“. שם דבר (שד"ל) עושק יש לי, מכריחים אותי לשלם נשוי, היה אתה ערב בשבילי: (טו) „אדדה“ וגו', מל' ותדד שנתו מעיני (פר' ויצא), רש"י: והח"א בו יתרה ע"ד ידשנה סלה (תהלים כ' ד'); השינה לחולים הוא רפואתם הנבחרת, ואני מהמת „מר נפשי“ לא אוכל לישן: (טז) „עליהם“. היה ראוי לבוא בנון, כי לפ"ד מוסב אל שנותי הנ"ל, בתועלת שאקבל משנתי: „ולכל“. ע"ד לכל כלי המשכן (סוף פר' תרומה) שענינו כל כל, כולם מקטון עד גדול, אף כאן חיי רוחי כולם בהן, נתלים בשנתי שנת השקט המחיה ומרומת רוחי שלא יאבל, כי זאת תהיה מיתתי: „ותחלימני“. חלים בל"א חזק ובריא: (יז) „לשלום“. (רפואה) שאבד ממני מר לי מאד: „משחת“. והצלת אותה משחת הגורמת בלי (משרש בלה) וכליון: (יח) „מות“. לא יהלך:

הואיל משה.

כ) „על בית“. בבית ה': כא) „דבלת“. תאנים יבשים, דבלה בל"א; ומצאנו (ת"ב סוכה כ"ב) סוכה המדובללת, מאי מדובללת? אמר שמואל מבולבלת; א"כ ענינו עיסה: „וימרחו“. ת"ב שבת קמ"ו, מפני שהוא ממרח, ר"ל סותם הנקב, וכאן סותם פי השחין: כב) „ויאמר“. חסרו מכאן דברים.

לט.

א) „מראדך“. שם אליל המלחמה (ירמיה נ' ב') וממנו Mord בל' אשכנז: „בלאדך“. חזק ועשיר (אוהב גר): „ספרים“. להודיע לו שמתתו על רפואתו: „וישמע“. כמ"ב כ' י"ב כי שמע, והוא הנכון; ודיוק המליצות בהוה תורה לא קדמות רק להפך העתקה מוגהת: ב) „נכתה“. מל' נכאת וצרי ולומ (פ' וישב), בשמים הנכתתים ע"י מכתש, וכתת וכתש (פתר—פשר) קרובים; ועל שם הבשמים נקרא כל האוצר; וא"ת ומאין לו כל העושר הזה? מצאנו בד"ה ב' ל"ב כ"ג שמכל הגוים שנואי סנחריב הביאו לה' ולו מנחה ומזה העשיר: ז) „סריסים“. ממקור „שר“ ומאחר שסריסים אלה מזרע המלוכה ומן הפרתמים (דניאל א' ג' וד') עשו בבשרם מה שעשו, נתנו לשרש סרס ההוראה שיש לו בל"ח: ח) „טוב“ וגו'. ראוי לי לדעת עתידות זרעי, ובוה לא אתגאה עוד ביכלתי כיום: „ויאמר“. זה שני, ר"ל הוסיף לומר, מאחר שתהיה כזאת, אני מודה לאל שלא תהיה בימי.

מ.

ב) „צבאה“. שם „צבא“ אולי נגזר מן „צורבא“; המושל מצוה לבוא לעבודה, ואדם בא; וכאן דרך השאלה, זמן עבודתה: „בכל הטאתיה“. כמו שבע על הטאתיכם (פרי' בחקתי) שלפי פשט פשוט אינו ר"ל שבע לעונש הטאתיכם שגם הן שבע, מאחר שאתם קשי עורף ואינכם נכנעים לפני; אבל הוראתו עונש יותר ויותר ממה שאתם ראויים; וכן כאן, מכ"ש שכתוב בבב"ת „בכל“ ולא בכ"ף או על כל; והיא הפלגה, וממנה בודאי לא תצא לקורא דעת כוזבת שהאל מיסר את האדם יותר ויותר על רשעו, כי הלא הן בקורות ב"י הן כדברי הנביאים להם נראה בהפך, (עזרא ט' י"ג, חשכת למטה מעונינו): ג) „פנו“ וגו'. שהשבים בעזר האל לא ימצאו בה מכשול וימהרו שובם: ד) „והרכסים“. ממקומו נראה שהוא הפך „בקעה“ ממקור „בקע“, א"כ „רכס“ ענינו חבר, ומזה וירכסו את החשן (פרי' תצוה): וכאן ר"ל צורים וסלעים מחוברים יחד, ומכריחים לעלות עד ראשיהם ולרדת משם: ז) „העם“. כל עם, מי שיהיה: ט) „מבשרת“. שבימים הקדמונים היה מנהג הנשים להיות מבשרות (המבשרות צבא רב, תהלים ס"ח ו"ב) והתיבה יש לה קורבה עם פעל פתר: יוד) „בחזק“. במדת אל חזק; וכמהו „באל שדי“ (ראש פרי' וארא): „ופעלתו“. שכר הפעולות שפועלים ב"י (פעלת שכיר, פרי' קדושים); והכנוי בשם מופשט יכול להיות פועל או פעול; וכאן ר"ל מה שהוא משלם, ושם מה שהשכיר מקבל: יב) „בשעלו“. בפיסת ידו או בפיסת רגלו, ועיין באוצר נרדפי (ס"י רמ"ד) שיש סמך לשתי ההוראות: „בורת“.

זַעֲרָת). במרחק שבין האגודל לאצבע קטנה כשאדם מרחיב ראשי אצבעותיו כל מה שאפשר (שד"ל בשם אבי התשבי): "תכן". במדה הראויה, ושמש שורש זה על ל' מספר ומשקל (עיין במאיר נתיב): "וכל". מל' אלפים בת יכיל (מ"א ו' כ"ו); וכלי מדה מחזיק איפה או לוג, וכן בל"א כיל הוראתו מדד: יג) "תכן". ראויה תיבה זו לטפחא ותיבת רוח למונת; ורוח ר"ל רצון; ומי הוא "איש" שה' יודיענו מה שיעץ וגזר לעשות? וגם כאן ראויה לבוא תיבת "ואיש" בטפחא ותיבת "עצתו" במרכא: טו) "כמר". פירשוהו כטפה ומענין זה שם מר הנוטף מן האילן; ותתכן יפה דעת בעל אוצר השרשים שענינו על מעט הלודה הנולדת בדלי של מים וטעמה מר: "ובשחק". מל' ושחקת ממנה הדק (פר' תשא), עפר דק מן הדק כאילו הוא שְחֹק כפלים; ומזה "שחקים" להוראת שמי השמים, מקום שהאוויר חדל; וא"א לצייר מקום ריק מכל דבר, א"כ יש שם אויר יותר דק: "איים". איי הים יגביה (יטול, נטל הוא תרגומו של נשא והרים) "כדק". כעפר דק; יז) "מאפס". עשויות מאפס: יט) "הפסל". ראויה הה"א להטף לפי שהיא הה"א התימה: "נסך". נתך, שממנו מתכת: "ירקענו". ירקע וישטוח עליו זהב; ורתקות. ושלשלאות של כסף צורף ירקע עליו: כ) "המסכן". פירשוהו עני ומסכן יבחרו לתרומתם לכל הפחות עין לא ירקב; אבל יוכלו ג"כ לבקש להם הרש חכם? א"כ יש להניח דעת רש"י שהוא מגזרת ההסכן הסכנתי (פר' בלק) הבקי ומורגל במלאכת הרש עצים מלבד בקשו עין לא ירקב יבקש גם כן הרש יותר בקי ממנו; ושם "תרומה" חסרה לפניו הלמ"ד: כב) "חוג". כדור, מגזרת "חג" שראשית הוראתו ריקוד בעיגול, וממנו מחוגה: "כדק". כבגד דק; "וימתחם". וישטחם, וממנו שם אמתחת שהיא שק נמתה כשממלאים אותו: כד) "בל נטעו". כאילו לא נטעו: כו) "מרב אונים ובה" שבו: כז) "יעבור" מלפניו מכלי שישגוה בו: כח) "אין תקר". לא תוכל להחקר עד תכליתה: לא) "יחלפיו". ההפרש בין החליף והמיר הוא שהראשון מרעה לטובה, והשני להפך; ודרך השאלה החליף שימש להוראת הגדיל ורבה: "יגעו" יגע הוא פחות מיעף או עיף; וכאן כוננתו זו ואין צריך לומר זו.

מ.א.

א) "החרישו אלי". שְתָקוּ ושמעו אלי, ומתוך כך יגדל כחם, שכמה פעמים יארע שאדם אינו עוצר בה לענות, ובהוכיחנו על פניו תוכחה ארוכה כי אין הדין אתו, מוצא מקום לענות איזה דבר, ואזור חיל והולך ומתוכח: ב) "מי העיר". את כורש; ובצדק, כל' קצת דין היה לישראל וליתר העמים לצאת חפשים משעבוד בבל, וקצת רחמים היה בדבר מאת האלהים, כי הלא לקו על עוונם; והוראת "צדק" היא דין וחסד יחד: "חרבו וקשתו". החרב והקשת הבאות להלחם נגד כורש, ע"ד זקת סדם ועמרה (פ' וירא) שענינו הזעקה שאחרים זועקים נגדן (שד"ל): ב) "ירדפם". כורש ויעבור בשלום באורח שעד היום לא בא בו ולא ידעו; והיה הטפחא ראוי לבוא בתיבת ארח: ד) "מי פעל". מי הכין מתחלה ואח"כ הוציא מן הכה אל

הפעל? "קרא הדרות מראש". מי שקבע מזמן קדמון מאורעות כל דור: ה) "איים". מקומות החוקים שאדם שואל עליהם אים, וזה מקור שם אי, ואח"כ שמש להוראת ארץ מסוככת ים שמצאוה מחדש, ואח"כ נשתמשו בשם אי לכל ארץ תוך ים: "קרבו". אחר שקרבו ובאו, חרדו: ז) "ויחוק". בדבריו; החרש שעי' פטיש עושה שהאליל יהיה חלק, מנפה התלהבות בלב הטכה והולם עי' פעם (נרדפו של פטיש), ובאה תיבת "הולם" למעיל מחמת "פעם" שאחריה שהיא מלה זעירא: "ויחוקהו". את האליל: "פטיש". במש בל"א הכה ככה: "פעם". ים משמיע קול הקורנם (Pam! Pam!) (Onomatopoeia) וקרוב לותפעם רוחו (פ' מקין), ולפעמי הרגלים המכות על הקרקע: יוד) "תשתע". ממקור שיע שעינינו טוח את הקיר, השאלה להוראת היות דומם: יא) "הנתרים". בל' אל תתחר במרעים (תהלים ל"ז א'): יב) "מצתך". נקוד קבוץ ונרדף למצה ומריבה, ושרשו נצה (כי יצו אנשים, פ' תצא), ומצת הפסח שרשה מצין: "כאין וכאפס". אין' לא היה מעולם, "אפס" היה וכלה ואפס, א"כ מוסיף על אין: יד) "תולעת". בחולשתכם אתם גבורים מכל עם ועומדים לדורי דורים: "מת". ל' גבורה, מתוך בחרב ופלו וגבורתך במלחמה (למעלה ג' כ"ה); וקרה לשם "מתים" מה שקרה לשם רפאים המפחידים רואיהם ושימש להוראת מתים (החלשים ורפים) ולהוראת ענקים: טו) "למורג". מורגא בל"א חף, ונקרא כלי זה שדשין בו תבואה מורג מחמת השנים שבו: "פיפיות", כמו וחרב פיפיות בידם (תהלים קמ"ט); שיש לו ימים משני צדדים: יז) "נשתה". קרוב לפעל "נשה", נשכה שימושה; ולא ידענו כביורר הוראת התיבה: יח) "שפיים". מל' וילך שפי (פר' בלק); בויקרא רבה (הביאו הערוך), יען כי גבהו בנות ציון, דהוו שייפן (זקופות) כרומחין: יט) "שטה". Acacia; "ברוש" Abete; "תדהר" Platano; "תאשור" Bosso; כא) "עצמותיכם". בל' משנה שנים שהיו מתעצמין בדון (רש"י); ולפ"ד ראב"ע מענין ובין עצומים ופירד (משלי י"ח י"ח); קשויות עורף לבלתי הודות כי אין הדין אתנו: כג) "האתיות". משרש אתה, הבאות: "לאחור". לעתיד, והעבר נקרא לפנים (ראב"ע): "ונשתעה ונראה". נשתומם בראייתנו (עמ"ש למעלה פסו' יוד); ורבו פעלים אלה המוסכים לאל הוא ע"ד נעשה אדם בצלמנו כדמותנו (פ' בראשית: כד) "מאפע". עיין מתחלפת בצד"י (צאן—עאן), וצד"י בסמ"ך (זסר"ץ); א"כ מאפע—מאפס ואין: "תועבה". אדם נתעב: כה) "ויבא" כורש על סגנים וידושם; והשערת שד"ל שהראוי ויבס: כז) "ונאמר". בהתאמת דברו, צדק כמה שהגיד: "אמריכם". אמרים מפיכם: כז) "ראשון". הבא לציון יבשר "הנה הנם!" כה) "וארא". ראוייה היו לקמין: "ויעץ". מגיד עתידות (לכה איעצך, סוף דברי בלעם אל בלק, ור"ל אגיד לך); "ואשאלם". ל' עתיד: כט) "און". בחילוף אותיות הבל: "נסכיחם". אלילי מתכותם, למעלה ט' י"ט).

מב.

נבואה על עם ישראל, שהם כולם כאחד שוים בעבודת ה' (דעת רש"י ובחר בה גם שד"ל); א) "ויציא". יפרסם: ב) "לא ישא". קולו: ג) "פשתה".

פתילת נר העשויה בפשתים: "כהה". מל' כהה הנגע (סוף פר' תזריע).
 חלשת אורה: ד) "לא יכהה". לא ישאר חלוש האורה: "רוץ". היה לו להנקד
 ירוץ מבנין נפעל; לא ישאר לעולם קנה רצון: "עד". עד זה יגיע, שיבוא יום
 שישים וגו': ה) "ונוטיהם". היו"ד איננה סימן הרבוי רק במקום ה"א של
 נטה: ו) "לברית עם". לעם בריתי, ע"ד תולעת שני במקום שני תולעת, ועוד
 מתי מספר במקרא ע"ד לשון מצרים הקדמון ול' יוני: ח) "לא אתן. לעולם,
 אבל יבוא יום שעל ירך אתודע בעולם כאל אחד מיוחד: יוד) "שירו" וגו'.
 אתם היושבים מקצה הארץ: "ומלאו". יושבי האיים שהים מלא מהם:
 יא) "ישאו". קולם: "חצרים". מקומות בלי חומה שבהם תדור אומת קרה,
 שהם הערביים שקדו פניהם; וגדרות צאן (פר' מטות) מתורגם חוטרין דעאן
 (חצר—חצר, צור Tyrus), מקומות מוקפים לא ע"י חומה כ"א ע"י קליעת
 ענפים: "סלע". היא Petra העיר שמשמה Arabia Petrea: יג) "יעיר". ע"ד
 ולא יעיר כל המתו (תהלים ע"ה ל"ח), כאילו היא ישנה: יד) "אפעה". מהיום
 והלאה; ופעה בחילוף אותיות (צאן—עאן) פצה, אפתח פי לצעוק: "אשם".
 משורש נשם הוא הוצאת האויר, "ואשאף" הוא הכנסתו בריאה; "יחד". בזמן
 קצר, נשימות קצרות כדרך מי שהוא בקצף גדול (שד"ל: טז) "עורים". בני
 ישראל שבגלות ונשתוממו מחמת סבלם: "עשיתים". פעמים אחרות:
 יז) "החרשים והעורים". באומות העולם שאינכם רוצים להידות על האמת
 (שד"ל): ויתכן גם כאן כמו למעלה פסו' ט"ז על ב"י: יט) "כמלאכי". כישראל:
 "כמשלם". כישראל המוסרים עצמם לעבודת האל; וזו הוראת תיבת Moslem
 (Musselmann) בל' ערבי; ומצאנו השלם (עזרא ז' י"ט) להוראת מסור, וה'
 הסגרים (פר' האזינו) מתורגם אשלימינון: כ) "ראות". כתיב רָאִית וּנְכַח: "ולא
 תשמר". מל' ואביו שמר את הדבר (פר' וישב), השגיח: כא) "יגדיל" וגו'.
 ה' חפץ שעם ישראל כקורותיו יורה הוראה גדולה ואדירה לגוים: כב) "הפח"
 וגו'. כל בחוריו בפחי נפש (ונפש בעליה הפחתו, איוב ל"א ל"ט), קרובים
 להפיח נפשם מחמת גודל צערם: "ובבתי כלאים". שנסגרו במ מצונם:
 כג) "לאהור". שבשמעו סבלות ב"י, יבין עתידותיהם הנכבדות? (עמ"ש למעלה
 מ"א כ"ג): כד) "זו". אשר, די בל"א, בעבור זה עשה ה' לי (פר' בא):
 "חטאנו". נתוספה הנוץ והראוי חטאו: כה) "ולא ידע". פתאם, שלא ירגיש
 כ"א אחר איזה זמן.

כז.

המשך הקודם: א) "קראתי בשמך". קראתיך בשם, בחרתי בך מתוך
 יתר העמים: ג) "כוש". ארץ Nubia: "סבא" Abissinia (אוהב גו'): ד) "ואתן"
 אם יודמן: ז) "בשמי". קראתים בני, והבנים נקראים על שם אביהם:
 ח) "הוציא". היה ראוי לבוא באל"ף תחת ה"א, וכמו שהוא לפנינו הוא זמן
 מקור: "עור". עמ"ש למעלה מ"ב ט"ז: ט) "יגיד זאת". בשם אליליו כמו
 שהגדתי אני: "זאת". ביאת כורש: "וראשנות". הדברים טרם יבואו: "יתנו".
 האלילים: "וישמעו". השומעים: יוד) "אתם". ב"י: יב) "זר". בלתי יודע הדבר

(שד"ל בשם מצורת דוד): יג) "מיום" ראשון עד עתה: "ישיבנה". ל' סתמי, ע"ד קטנה או גדולה: יד) "שלחתי". אשר שלחתי בגולה: "בר' חים". ראויה הבי"ת לנקודת שוא, בריחי שערי בבל, ותצאו משם: "רנתם" אחליף בקול תאניה ואניה, שהיו שכורים ומרננים בלילה שנכנסם כורש בעיר בבל: טז) "הנותן" וגו'. רמז על קריעת ים סוף: יז) "המוציא". ממצרים על ישראל: "דעכו". ממקור "דך" א"כ ענינו כבוי, ודעת בעל אוצר השרשים להפך שענינו הרבות השלכת גם כי לזמן מועט, ושד"ל כתב שהדבר צריך עיון: כ) "תכבדני". גם לה יהי לתועלת, ל' משל (רד"ק); ורצונו גם אומות אחרות מלבד ישראל תשמהנה במפלת בבל: כא) "יצרתי ל'". למען יספרו תהלתי ומתחלה בשובם מן הגולה לא כן עשו (עיון בעזרא ונחמיה): כג) "לא העבדתך". צויתך לשעבר שתקריב לפני קרבנות, אבל כשלא קיימת מצותי לא הפצתני כך: כד) "קנה". קנה בשם (פר' תשא): "העבדתני". הלאיתני: כו) "הזכירני". אם יש כך זכויות ששכחתי: "נשפטה". נתוכח, כהוראתו בנפעל בכל מקום: כז) "אביך הראשון". לא נוכל לומר בבירור על מי מכון; ונ"ל שבין כל הדעות הנכונה היא שכוונתו על אדם הראשון, כלו' מימות עולם חטאתם; וכפי שסופר לנו במקרא ידיעת יחוד ה' התחילה מבריאת העולם, ובכל דור ודור היה לכל הפחות איש מאמין בה': "ומליצ'ך". הנבחרים שבך שהיה להם להליץ לפני בעדך, והם הכהנים שבימי עזרא, שרבים מהם נשאו נשים נכריות (עזרא י"ד י"ח): כת) "ואחלל". ו'ו החיבור (רד"ק); היה ראוי שאחלל: "שרי קדש". בדבחי א' כ"ד ה' נקראו כן ראשי משמרות הכהונה (שד"ל).

מד.

המשך הקודם: ב) "וישרון". הברת ו'ין בלה"ק כמו בל' איטלקי להגדלה ולא להקטנה, והער עליון תחתון תיכון היצון ודומיהם; א"כ ישרון ענינו ישר עד מאד; ונרדף לישראל, שתיבת אל גם היא הוראתה הגדלה, צדקתך כהררי אל (תהלים ל"ו ז'): ג) "בי". להוראת כמו, וכן כי יבעל בחור בתולה (למטה ס"ב ה'), שד"ל: ד) "בבין". בבית ולא בכ"ף; בהיותם שפלים כחציר השדה, יפרו כאילנות ערבה, השפלים בקומתם, ומחמת רבות ענפיהם נכפפים לכל רוח, אבל הם ענפים ותמיד לחים: "יבלי מים". נחלים המובילים מים בשופע; ומקור יובל או אוכל (דניאל ח' ב') גם שם מבוטל: ה) "יקרא". עצמו, וכן יכנה שאחריו: "ידו". חתימת ידו שדעתו לעבוד את ה' (נחמיה י"ד א'): "יכנה". ממנו כנוי בהוראה שיש לו בל"ה; תחת תאר אחר לשבת, יבחר בתאר ישראל: ו) "ומי". עם עולם (שנעלמה תחלת היותו) שיקרא ברבים העתידות? אם ישנו יגיד ויפרסם נבואתו ויערכה לי (לפני): "משומי". מן היום שהחלתי לשום עמים על פני ארץ: "ואתיות". הדברים העתידים לבוא בזמן מה, "ואשר תבאנה" בזמן קרוב (זה אינו חוץ מן האפשר): "יגידו". מוסב לתיבת "עם" שלמעלה, ובא ל' רבים לפי שעם שם כולל: "למיו". לעם אחר הכא אחריו; ומקרא דחוק הוא: ח) "תרהו". בה"א במקום אל"ף, ואדם

ירא ממה שהוא רואה: „ואין“. ברבוי נוין והוראתו ואי, והיה לנקדו ואין הנרדף לאי: ט) „המה“. היוצרים אותם, כלומר נותנים להם צורה בדפוס: „למען“. באופן, וכמהו למען יכרת (הושע ח' ד'): „מאדם“. יותר מיתר האדם: יב) „מעצד“. כתבתי עליו דעות רבות באוצר נרדפי; עתה נפרשהו גרון: יג) „יתארהו“. שרש „תאר“ קרוב לתור, שענינו סבב את הארץ; עי' „שרד“ (קוים, ובל"ה שרטוט) וגביל גבוליו: יד) „לכרת“. יכרות; ובתלמוד משתמשים תדיר בלמ"ד תחת יו"ד בנסתר לזמן עתיד, לימא, לינסיב, ליכול, ונמצא גם בדניאל (ב' כ' להוא, ו' ב' לְהוֹן): „ויאמין לו“. יאמין לבו למלאכה: „בעצי“. בהכין לו עצי יער; דעת מהר"ר שלום שמעון מודינה: טו) „ישוק“. ידליק אש (ואש נשקה ביעקב, תהלים ע"ח כ"א); ונסק בל"א עלה שממנו בהעלותך את הנרות: „למו“. להם, לאלהים: טז) „האח“. קול הרוחה: „חמותי“. היה ראוי לבוא מלעיל, ורבים כמהו (דלתיו ולי יהושיע, תהלים קי"ו ו'): יז) „יסגד“. ישתחווה, והוא מל"א: יט) „לבול“. ליכול: כ) „רעה“. רוצה (צאן— עאן), רועה רוח (הושע י"ב ב'); „הותל“. משתגע; וקרוב לו ותוללניו שמחה (תהלים קל"ז ג') המצחקים ומשתגעים בנו: כא) „תנשני“ היתה הנוין ראויה לבוא בשוא ובלוי דגש לעשותו בנין הקל: כג) „עשה“. עתיד לעשות, אבל הבטחת ה' כאילו היא כבר נהיתה: כד) „מאתי“. בלי עוזר לי; ונכון ג"ב הכתיב „מי אתי: כה) „בדים“. שקרנים הבודים מלבם: כו) „ועצת“. ענינו גילוי עתידות (עמ"ש למעלה מ"א כ"ח): כז) „לצולה“. למצולה, מקום מים עמוקים; מחליף משפטי הטבע, משל על מצב בני אדם על הארץ: כח) „ולאמר“. ויאמר (עמ"ש למעלה פסו' י"ד): „תבנה“. גוף נסתרת, „תוסד“ גוף נמצא; וחשבוה לדבר נכון בשיר. ויאכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשבעך (תהלים סוף סי' פ"א).

מה.

המשך הקודם: א) „לרד“. משרש רדד (הרדד עמי תחתי, תהלים קמ"ד ב'), ומשפטו לְרַד בקמין וחולם (רד"ק): „ומתני“ וגו'. מליצה שענינה הפך אור מתניו: ב) „והרוזים“, הדר בל"א חזר וסבב; א"כ הוא הפכו של ישר: ג) „אוצרות“. הטמונים בחשך: ד) „אכנך“. (עמ"ש למעלה מ"ד ה'); אודיע תְּאָרִיךְ: ה) „אאורך“. חיל: ח) „הרעיפו“. מל' אף שמיו יערפו טל (פר' וזאת הברכה), הרעיפו ברכתכם על כורש: „צדק“. דבר שיצדק גם כי הוא יותר מכדי זכות המקבלו (ב"י): „תפתח ארץ“ את חיקה; „פרו“. היתה היו"ד ראויה לפתח לעשותו בנין הפעיל, ומוסב לשמים ושחקים שלפניו: „תצמיח“. הארץ: ט) „חרש“. חרס בא ברוב עם חרשים בקיאים במלאכת כלי חרס (אדמה) שד"ל בשם Mariana, ותיבת „חרשי“ היתה ראויה לשיין ימנית: „אין ידים לוי“. הוא כלי בלי יד לאחזו בו; ובל"ח ידות (שד"ל): יוד) „תחילין“. בנוין נוספת, ומל' בטרם תחיל ילדה (למטה ס"ו ז'): יא) „האתיות“. הדברים העתידים לבוא (גם למעלה מ"ד ז'): „תצוני“ שאגיד לכם מקודם ואני אגיד,

(רד"ק: יב) „צויתי“ שיבראו וישמרו משמרתם: (יג) „בצדק“ עמי"ש פסו' ח'; (יד) „יגיע וגו' בני מצרים השמחים ביוגעים ובהשתדלותם, ובני כוש הסוחרים (שני שמות סמוכים זה לזה, האחד מהם משמש פעמים הרבה כשם התאר): „אנשי מדה“ מאחר שמוזכרים מדתם, מופרשת היא ממדת יתר ב"א, ובן אנשי מדות (פרי' שלח לך): „עליך“ ירושלים: „ולך יהיו“ בלבם; וכן ירושלים פונה דעתו לאל; „אחריך“ האל (גם כי כנויו בל' נקבה); „בך“ ירושלים; ויש כאן מקצת ערבוב דברים, אבל הענין נראה שבך הוא: טו) „אתה“ וגו'. מסתתר ומושיע, ואלילינו נראים ואינם מושיעים: טז) „צירים“ יש לו, כמו עצבים, שתי הוראות; צורות ומכאובים (רד"ק: יט) „תחו“ בארץ מדבר וישימון, שלא ישמע קול האל כי אם לאחד מיוחד; אבל אני דברתי בפומבי במעמד הר סיני, ומה שהיה פעם אחת בלי ספק, ואומן גם פעמים אחרות; אבל האלילים אין להם עדות אומה אחת כולה שדברנו מעולם: כ) „התנגשו“ בבנין התפעל להוראת דחוק את עצמו ואזור חיל לגשת; מ"ט זרות היא: „פליטי הגוים“, החפצים להפלט ולנוס מפחד כורש; „לא ידעו“ ע"ד עם נבל ולא חכם (פרי' האזינו) הפכו של חכם; גם כאן ענינו סכלים: כא) „זאת“, שוב ב"י מהגלות; „והגישו“ טענותיהם; „יועצו“ איך יראו ויודיעו כי גם אליליהם ידעו דבר זה או דבר אחר מקודם: „אלהים“ ראוי לזה השם: כג) „צדקה“ בה"א הנקבות מוסיף על צדק, וקרוב קרוב בהוראתו לחסד ורחמים: כד) „לי אמר“ לי' סתמי, כל אדם יאמר: „יבוא“ יבואו ר"ו של „ויבשו“ היתה ראויה להכפל, ואולי גם הו"ד של „לי“ כה) „בה“ על ירו:

מו.

א) „קרם“ נרדפו של כרע, כרעים—קרסולים (ולא מעדו קרסולי, תהלים י"ה ל"ז): „היו“ וגו'. נמסרים לחיות ולבהמות הנושאת האלילים על שכמן: „נשאתיכם“ היה ראוי להנקד נשאתיכם (שד"ל); וכמו שהוא לפנינו הוא ע"ד לי' משנה, הלכות, במקום הלוקחים: „עמוסות“ מל' ויעמס איש על חמורו (סוף פרי' מקץ): „משא“ האלילים הם משא כבד: ב) „מלט“ הציל מיד האויבים: „ונפשם“ האדונים עצמם: ג) „העמסים“ אני נושא אתכם, ולא אתם נושאים אותי: ה) „ונדמה“ באופן שאנו והאליל שאליו דמיתם אותי נהיה דומים באמת: ו) „הזלים“ מקורו קרוב למקור פעל נול, שענינו נטיפה בשופע: „בקנה“ שמשתמשים בו למדידה, ובמקום „ישקלו“ היה ראוי לבוא ימודו; ואולי מקנה המדידה בא דרך השאלה שם קנה למשקולת: ז) „תחתיו“ במקום שהניחוהו שם (ש"ב ג' י"ב): „ימיש“ פעל עומד כמו ולא ימוש מעשות פרי (ירמיה י"ז ח'): ח) „והתאששו“ מגורת „איש“ (רד"ק), היו לאיש: יא) „עיש“ המעופף בנקלה וטורף; ומספרים על כורש שהיה מוליך לפני מחנהו נשר זהב בראש רומח; וזוה בא המנהג לקסרי הרומים עד לקסרים שבימינו: יב) „אבירי לב“ שלבם חזק וקשה מהאמין; ועם רשעי בני ישראל הוא מדבר.

מז.

(א) בתולת בת בבל. עמ"ש למעלה ל"ז כ"ב: ב) «וסחני». מלאכת העבדים והשפחות, וכן מצאנו גם בשמשון שהיה טוחן בבית האסורים (שופטים ט"ז כ"א): «צמתך». שד"ל פירשו מסוה; ובהוה מפרשים אותו קליעת שער, שהיה גנאי לנשים להראות שערן; ומקורו צם שמשנו צום יום אסיפה, וממנו גם צומת הגידין בל"ח: «שבל». בחילוף אותיות בומ"ף שָׁל, שממנו שולים, וכן מצאנו חשפתי שולך על פניך (ירמיה י"ג כ"ו): ג) «אדם». שיקום לעזרתך: ד) «גאלנו». מאמר מוסגר שאומרים אותו ב"י בראותם נקמתם מבני בבל: ז) «עד». זה הגעת: «לא זכרתי. לא נתת אל לבך אחרית הדבר; וכן באיכה (א' ט'): ח) «עדינה». יושבת במעדנים; והוא ממקור עדן בל"א זמן, דבר מתוק הנמצא בזמן מן הזמנים; ומקורו עדא בל"א סור, דבר שלא יתקיים: «ואפסי עוד». אין אחרת שתשוה לי: ט) «בתם». שנים אלה, שכול ואלמן, בתמימות ושלימות יבואו עליך; «ברב». עם כל רוב כשפך באו עליך רגע, כלומר פתאם: «חברוך». מל' וחבר חבר (פר' שופטים), מכשפך: יוד) «חכמתך ודעתך». שהיית סבורה שישנן בודך עשו אותך שובבה, שבה פעמים רבות על הטאותיה, קשת עורף: יא) «שחרה». הנראה קודם השמש, וכאן דרך משל דבר המתרה על רעה הקרובה לבוא: «כפרה». ממקור וכפרת... בכפר (פר' נח), ל' כסוי על דבר למען לא יתראה ויוק או יזק: יב) «עמדי». התיצבי: «מנעוריך». מקדמותך: «תערוצי». תעצרי כח (ערץ) — עצר — רעץ: יג) «חברי». מל' חבריך שבפסוק ט'; ויש שפירשוהו מל' ערבו חותכי, שכן היה דרכם לחלק השמים לשנים עשר בתים, ובכל אחד נכנס השמש לחודש אחד, וזוה יגזרו העתידות: «מאשר». ויושיעוך מאשר, או מודיעים מקצת אשר יבואו עליך: יד) «חיר». חוויך: «בקש». הבער וכלה כרגע: «לחמם». בנין קל ובא הקמין במקום פתח במ"ם, שהתיבה באסף, והפתח במקום חולם ע"ד פועלים עומדים (לשכב), זו היא דעת שד"ל: ובאמת היה ראוי לנקודו לחמם לעשותו פעל יוצא: טו) «בן». בלי תועלת לך: «אשר יגעת» בעבורם, שכל פרי יגיעך אכלו הם: «סחריך מנעוריך». שמימי קדם עשו עמך סחורה בחכמתם הכוזבת: «לעברו». לעבר ודרך שכנגדו נסו בלי דעת לאן יבואו.

מח.

(א) «ולא בצדקה». ע"ד תוכחתו כסו' א'; עובדים את ה' בקרבנותיהם, אבל בדרכי המוסר סרים ממצותיו: ב) «כ"י». לולא זה לא הייתי מתרה בכס: ג) «ואשמיעם». היתה ראויה הו"ו לבוא בנקודת קמין: ד) «וגיד». ממקור נגד בל"א, דבר נמשך ונשטח; והגידים הם Ligamenta בל' חכמה, צא ולמד מן גיד הנשה, שרפה משימוש, ושתי העצמים נקץ זו מזו; ובאן כוונתו גיד ערפך קשה כברזל ולא תוכלי לבוף ראשך; וזוה גם מליצת קשה עורף: ו) «חזה». בעיני שכלך כי שמעת כולה כמה דורות מקודם: «תגידו». תוכלו להגיד ולהודות: «חדשות». שהיה אי אפשר לך לחזות אותן בעיני שכלך:

„ונצרות“, ושמורות אצלי, ובירמיה (ל"ג ג') „ובצרות“ בבית: הלא מקור שניהם צר, הסגר במקום לא רחב: ז) „עתה“, בבוא יומם, ולא היו דברים שאדם נבון יבינם שרם יבואו; וכן היו באמת גבורות כורש, ומ"מ שלחו את בני שנית לארצם לא היה שום אדם שיוכל לדעתו: „ידעתין“. הבנתי כי תבאנה: ח) „פתחה“, פעל עומד גם כי בבנין פעל, ע"ד פתח הסמדר (שה"ש ז' י"ג): „כי ידעתי“ וגו'. ולבעבור השיבך אלי הודעתוך אותן: ט) „אחטם“. מל' חוטם, בל"ח אף; ונרדף לאאריך אפי שלפניו (רש"י): יוד) „בכסף“. באותו אופן ודרך שצורפים בהם הכסף; ושימוש הבי"ת זר: „בחרתיך“. בחנתיך; הבותן בוחר או בוחל: יא) „יחל“. יתחלל; ואחר שובם מהגלות לא עבדו עוד ע"ז: יב) „מקראי“. הנקרא בשמי עם ה', או בחירי שאני קראתיך אל: יג) „טפחה“. ממקור תפח בל"ח, שיד קמוצה (טפח) נראית כבולטת ומתנפחת; וכאן ענינו הרחיבה שמים, עשאתם רחבים ונפשטים: „קרא ויעמדו“. קראתי ועמדו; ולפני האל אין עבר ועתיד רק הכל הוה: יד) „אהבו“. אהב את כורש: „זרעו“. של האל הוא כורש להכות בכשדים; וחסרה מבאן תיבה או לכל הפחות אות שימושית: מז) „מראש“. מדורות קדמונים דברתי אל הנביאים למען יגידו דברי לרבים, מלבד מתן תורה שהיה באוני כל ישראל: „מעת“ וגו'. ואין דבר (כנוי נקבה של היותה) שיהיה במקרה וחזין מרצוני: „ועתה... כה אמר“ וגו'. וארבעת התיבות בנתיב הן מאמר מוסגר שאומר הנביא (דעת שד"ל): יח) „כנחר“. שאינו פוסק: „וצדקתך“. שאני עושה עמך: יט) „כמעותי“. כנרגירי החול; ואולי הכנוי מוסב לשם „ים“ הנשמע מאליו, והחול הוא מעי הים: „שמו“. של זרעך הנ"ל: כ) „ברחו“. אדם נס מפני רודף אחריו, בורח להציל עצמו מסכנה, וכשהוא במקום מבטחו נמלט: כא) „ולא צמאו“. אם מהלכם היה דרך חרבות בלי מים: כב) „לרשעים“. הבלתי מאמינים בהשגחת ה' ואינם רוצים לצאת מכבל; ולשבים לא"י יהיה שלום, ולהם לא יהיה.

מז.

א) „קראני“. הכנוי מוסב לישראל: „מכטן“. מראשית היותי לעם (וכן למעלה סו' מ"ד פסו' ב' ובי"ד): ב) „פר“. להגיד אמתו לגויים, והוא היה מגן בעדי: „ברור“. בלי חלודה ומוחץ כפלים: ד) „לרוק“. לא קבלתי שכר על סבלנותי, לכל הפחות בעה"ז; ויחיד יוכל להתנחם בחשבו כי יקבל שכרו בעה"ב; לא כן אומה שלימה החושבת עצמה כגוף אחד, ולא תתנחם בכך: „משפטי“. שכר הראוי לי במשפט: „ופעלתי“. כמו לא תלין פעלת שכיר (פר' קדושים), שכר פעולתי: ה) „היה“. יהיה, וחסרה הוי"ו מחמת יוד של תיבת אלהי שלפניה: ו) „להקים“. דבר נקל הוא להקים וגו' משפל שעבודם כי שכר גדול מזה שמור לך: „ונצרוי“. והסגורים בבית האסורים; עמ"ש למעלה מ"ח ו': „להיות ישועתי“. נודעת: ז) „לבוה“. שם התאר על משקל קדוש (שד"ל); „למתעב“. לאותו גוי שכל גוי מתעב אותו; ומליצות כאלה תדירות בישעיה: ח) „בעת רצון“. כמו שמיחס לאל אברי גוף אדם אעפ"י שאינם בו

מכל וכל, כן מיחס לו רצון וחרון אף והכנה להושיע («וביום ישועה») ויתר מדות נפש האדם אעפ"י שבו, שלם בתכלית השלימות, לא תתקנה; ואם לא ידברו עליו ית"ש כדבר על האדם (לכל הפחות במקצת) איך ידברו בו? לדבר על דבר כהוגן צריך לנו לדעתו נכונה; והאל, ידענו בו כי ישנו בלי ספק, אבל יותר מזה לא ידענו בו מאומה כ"א ע"ד הכחשה, רצוני לומר שמדות הגופים אינן בו: «לברית עם». לעם ברית, וכן למעלה מ"ב ו', עמ"ש שם: «להקים». א"י משפלותה: «להנחיל» וגו', שבשבעים שנה של גלות בכל נשאה שוממה ורצתה את שבתותיה (פר' בחקתי): ט) «על דרכים». בגלוי: «שרב». בחילוף אותיות בומ"ף שרף; חום גדול: יא) «ומסלתי». השפלות; ויש בשרש סלל הוראת דוש והשפל: «ירמון». ע"ד ל"א, יקטלן (שד"ל), והראוי תלמנה: יב) «סינים». China לקצה מזרח Asia: טו) «אלה». הנשים בכלל: טז) «הן» וגו'. איסור כתבת קעקע בא (בפרשת קדושים) אצל יתר משפטי העמים לאבילות על קרוביהם שמתו; אולי חקקו שמם או חמונתם על ידי מחט בבשרם למען יהיו תמיד נגד פניהם; וזה אינו רצון הבורא; לא שרצוני שנשבח אהובינו שמתו, אבל נתנחם על מיתתם, כי הלא יבוא יום שנתחבר אליהם שנית ולעולם, והבלתי מתנחם על אבידתם כאילו מכחיש השארת הנפש; וכאן בא דרך השאלה מנהג זה, לומר שלא ישכחנה לעולם: יז) «מהרו». לשוב אליך: יט) «כי... הרסותך». פסק תוך דיבורו, והילל המלאנה יושבים: «מבלעיד». משחיתוך (בלע ה' ולא חמל, איכה ב' ב'): כ) «בני שכליך». שהיית שכולה מהן (רש"י): «לך». בעבורי ולהנאתי גש הלאה: כא) «וגלמודה». בל' סורי וערבי הוראתו נבזה וחדל אישים (געזענר יום): «איפה הם». מהיכן באו, וחסרה המ"ם: כב) «בחצץ». כאן ובתהלים (קכ"ט ז') ובנחמיה (ח' י"ג) פירשוהו בכפילת הבגד, והחשן היה גם הוא כפול, וחסניא בל"א אוצרות (ע"ין בערוך): כד) «היקח» וגו'. בהווה שבעולם לא יוקח; וגם אתם שהלכתם שבי לא היה לכם לצאת חפשי משוביכם: «צדיק». שבי הנשבה בצדק, כך פירשוהו; וכי היה ביד נבוכדנאצר דין להביא ישראל בגולה? באמת לכל אדם שאינו מכרוח עצמו לעצום עינו; הראוי «עריץ» כמו בפסוק הבא אחריו: ולמה נתאמץ לבלתי הניח שבאורך הנליזות נפלה איזו טעות קטנה כזאת בספרי תנ"ך? ומה נועיל בזה? האם יקובלו דברינו? להפך! אם כן נעשה לא יקובלו גם בפעמים אחרות גם כי אמתתם ברורה כצהרים: כו) «מוניך». מל' ולא תונן איש את עמיתו (פר' קדושים), וממקורו שם היונה הנלכדת ברשת שטמן לה הצייד, והיא שקטמה ובוטחה נכנסת בה; והושאל לכל שררה אכזריה ושלא כדון: «בשרם... דמם». בשר ודם עצמם: «אביר». מגן ומחסה באברתו.

ג.

א) «אמכם». נמשלה בה עיר ירושלים: ב) «מדוע» וגו'. ע"י נביאי קראתי אתכם לשוב לארצכם, ואתם מחמת חסרון בטחון בי נתעכבתם רובכם בגולה: «להציל» אתכם מן האויבים שבשובכם יהיו לכם מכל צד? ג) «אלכיש». אם

אֶרְצָה; וְשָׁק׃ וגו'. אכסה פניהם המאירים בעב וענן שמראיתם מראית הבגד שמימנו כהווה יעשו שקים; ד) ״נתן לִי״. מוכרחים אנו לחניח שאלה דברי הטובים שבישראל, המדברים על לב אחיהם הכלתי בוטחים על הנביאים המזרזים אותם לשוב; ״למודים״. המלומדים בחכמת הדבור; ודעת אמת דבר תלמד לשוננו לדבר צחות שהשבנו לא נתנם לדפן; ״לעות״. פירשוהו מל' ערבי לעזור ולסעד; ומדוע לא נניח שהת' במקום צד' (חרץ—חרת) לעיץ? (עוצו עצה, למעלה ח' וי'ד); הלא מקור התיבה עץ, שהעצות הולכות ומסתעפות כענפי העץ; ״כלמודים״. כנביאים (ובל בניך למודי ה', למטה ג'ד וי'ג); ובאמת אנו שתהלה לאל מאמינים בני מאמינים אנו, נראה לנו בקראנו ויעודי ה' לטובה על ישראל כאילו שמענום באזנינו מפי הנביאים, מפי האל עצמו; ו) ״גוי״ וגו'. וכן היה באמת בגלות הארוכה הזאת ועוד היום באיזה ארצות; ואינם נכלמים, באמונתם שיבוא יום תקומתם; ז) ״לא אבוש״. אין לי טעם להיות בוש ונכלם; ח) ״מצדיק״. מדוע לא בלבד משפט, כל' שיש לי דין לבלתי היות מוכה וממורט, כי גם יש לי דין להיות נכבד מחמת זכותי; ״יחד״. לפני שופט ורויץ; ט) ״בלם״. המכלימים אותי, מעט מעט יבלו; יוד) ״מי בכס״ וגו'. אלה דברי האל; ״עבדו״. הנביא; ״אשר״. עד היום הלך וגו'. יא) ״כלבם״. אתם בני בבל; ״קרחי אש״. מל' כי אש קדחה באפי (פר' האזינו) ושם הוא פעל עומד, וכא' יוצא; ואולי מקור התיבה ״קד ואח״ (ירמיה לז' כ"ב), הבעיר אש בתנור; ״מאזרו״. מדליקו ואולי מקור התיבה ״אז״ או ״אש״ (אזה יתרא, הניאל ג' כ"ב) וגו' או ״דר״ שמימנו מדורה, וורב וצרב ושרף נרדפים; ״זיקות״. נצוצות, ובל"א זקוקין דנורא; ״לכו״ לאבדון; ״מודי״ וגו'. שתשבון תוך עצבונות ומכאובים; ושימוש הלמד זר קצת.

נא.

המשך הקודם. א) ״מקבת״. חפירה בקרקע, ויקב חור (מ"ב י"ב יו"ד); ב) ״תחוללכם״. פעל עתיד במקום עבר ומגזרת חיל אחז (שירת הים); שסבלה צער הלידה בעבורכם; ״כי אחד קראתיו״. גזרתי עליו שיהיה אחד בעולם לברכה ואין דומה לו; ״ואברכהו וארבהו״. שתי הווי"ן הן ו'ו' ההיבור (פתח ולא קמין) כדי שישארו הפעלים בזמן עתיד להוראת התמדה (ככה יעשה איוב); ג) ״וערבתה״. נדרף לשם מדבר; ואולי מתחלה היה שם פרטי למדברות ארץ ערב, וארץ זו נקראה כן בעבור מראה פני וישיבה שאינם שהורים רק נוטים לשחרות כמראה הערב המערב הדברים באופן שלא יבחנו היטב; ד) ״ארגיע״. אבקיע, ע"ד אז יבקע כשחר אורך (למטת ג"ח ח'); ומצאנו בכחו רגע הים (איוב כ"ו י"ב); ה) ״ישפטו״. יגרמו שיפעל עמם במשפט; ו) ״נמרחו״. מל' בלויי מלחים (ירמיה ל"ח י"א), יבלו, (רש"י); ומקורו לה, הפס והיות כדבר לה, וכן בל' משנה מלכת ר"ל אדמה מכלת הכותל עד שיעשה בו חור (אהלות פ"ג מ"ז); ״תחת״. משרש נחת בלא ירד, תרד ותשפל; ז) ״ומגדפתם״. נדרף לחרפת שלפניו וקשה ממנו, את ה' הוא מגדף (סוף פר' שלה לך); ח) ״עש וסם״ שניהם ממקור עשש או עסס,

עששה מכעס עיני (תהלים ו' ח'), ועסותם רשעים מי יהיו אפר וגו' (מלאכי ג' ב"א), ממקור "אש" המכלה ומבלה הכל; וענין שני השמות, רמה המכלה הבגדים: ט) "המחצבת". לשון מושאל מחציבת האבנים; הכורתת ומכלה (הצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי, הושע ו' ה'): "רהב". הוא כנוי למצרים ובחילוף אותיות להב, ונקראת מצרים בן מפני התלחבותה לפעול; ומצאנו למעלה (ג' ה') ירהבו הנער בוקן, ירחקו ויפצרו, ועמ"ש שם: "מחוללת". עושה אותו הלל, הורגת: "תנין". הוא Coccodrillo המשמיע קול תאניה, וזוה שמו: יוד) "ים". ים סוף: "השמה". ראוי לפשטא אחד ויהי מלרע וכינוני פועל, ואל"כ הוא עבר והה"א במקום אשר: יב) "ינתן". יחשב: יג) "המציק". לכם, והוא בני בבל; כונן". מכין עצמו: יד) "צעח". שד"ל בוחר ברעת N. Schröder שבכל מקום שנמצא פעל זה הוא מל' ערבי והוראתו כפיפה ויהיה כאן כמו כפוף מפְּדָד כבליו (או מחמת שפל גג בית הסתר); ואם נפרשהו ממקור ל' עברו נאמר שהוא מענין צעים וצעהו (ירמיה מ"ח י"ב) מטולטל בגלות: טו) "רגע". בוקע, עמ"ש למעלה פסוק ד': "ויהמו גליו". לשוב למקומם (שם ה' כב): ואולי גם כאן כונתו על קריעת ים סוף: טז) "לנטע" וגו'. משל, ור"ל להצליחך: יז) "קבעת". בחילוף אותיות גיכ"ק, "גביע": "התרעלה". ובמשקל אחר "רעל" (זכריה י"ב ב'), בחילוף אותיות דטלנית "רעד", סם המות המוליד רעד בכל הגוף: "מצית". עד הטפה האחרונה, (וימין טל, שופטים ו' ל"ח): יט) "שתים". והם הרעב והחרב, והשר והשבר הם בכינוי להם; ובתיבת קְרָאתִיךָ האל"ף במקום ו'ו לפי שהוא מגורת קרה בה"א: כ) "עלפוי". ממקור ותתעלף (פרי' וישב) שהוראתו עטיפה; ומושאל מן הצפורים המכסות עצמן בכנפיהן יפה יפה בְּחֵלְקֵי: "כתוא". ותאו וזמר (פרי' ראה), והיא מין חיה בלתי נודעת בבירור (Gazzella?); ויגעה לצאת מן הרשת, ובכלות כחה תיעף ותרדם: "מכמר". בחילוף אותיות (בן—בר) מכמן (דניאל י"א מ"ג); ארב בל"א כמן, וגם בל' משנה מכמינים לו עדים (סנהדרין פ"ז מ"ו), מארב; והרשת היא כמין מארב: כא) "ולא מיין". רק מתרעלה: כג) "מוגיד". הגורמים לך יגון: "ונעברה". ונדרכה על גבך: "ובחוי". הנפרד משם הוצות.

נב.

המשך הקודם. א) "עזך". אומץ לבך שהוא תפארתך: "יבא". לבוא, ועמ"ש למעלה מ"ך יד על חילוף יו"ד בלמ"ד: ב) "התפתחו". הוא הכתיב, ונכון, מעצמים: "מוסרי". מאסרי: ג) "חנם" וגו'. בני בבל לא היה להם שום דין לרדות בכס, וגם אתם לא תצטרכו להלחם בהם לצאת חפשים: ד) "ירי" ולא היה למצרים דין לשעבדם: "באפם". בלי דין; וגאלתיו מהם, וכן אעשה גם לכם: ה) "מה לי פה". יושב ובטל: "משליו". משורריו כמו על בן יאמרו המשלים, (פ' חקת) המשתמשים תדיר במשלים להנעים שיריהם: "והילול". ולא ישירו: "מנאיך". היתה המים ראויה להנקד שוא, שהוא בינוני מכנין פעל: ו) "לכן". בודאי, ויש הפרש בינו ובין על כן: ח) "עין בעין". גם בפרי

שלח לך, עין בעין נראה אתה ה', להוראת פירסום; עין כל אדם רואה עין האל ופניו, וקרוב למליצת פנים בפנים (פר' ואתחנן); ט) «פצחו». פתחו פיכם (קרי—כרת, הרץ—תרת); יוד) «חשף». מחשף הלבן (פר' ויצא); גלה והודיע (כו: יא) «הברו». הטהרו (נקי כפיס ובר לבב, תהלים כ"ד ד', ובר ענינו דגן נבדל מקש ותבן); וכאן כונתו ביותר על טהרת הנשמה: «נשאו». כלי בית המקדש שאתם מחזירים למקומם (עזרא סוף ס' א'); יג) «ישכילו». ויצליה עבדי ישראל; יד) «כאשר» וגו'. במדה מופרות סבלת בגלות, ובמדה מופרות תשכיל בצאתך חפשי; «שממו». תמהו; טו) «כן». כל כך; «משחת». היתה ראויה המ"ם לבוא בקמץ חטוף; «יזה». יגרום שיקפצו ממקומם כהזאת דם שטפתי קיפצות אנה ואנה, והוא משל על התמיהה הבלתי מנתת שאדם ישאר זמן ארוך במקומו; ואחר שהזכיר «יזה» להוראת קפיצה כתב יקפצו «פיהם» (לשון נופל על לשון). להוראת קפיצה וסגירה (בומ"ף); «התבוננו». לא בלבד ראו כי גם למדו בינה מראייתם.

נג.

א) «לשמעתנו». הגוים שעליהם נדבר בפסוק הקודם אומרים מי היה מאמין אם היינו משמיעים לו דבר זה (תקומת ישראל)? ב) «כיונק» כענף קטן; «ונראהו». למען נשתדל לראותו; «ונחמדהו». לבעבור נחמדהו; ג) «והדל אישים». שכל איש (אדם שלו יש, כלו אדם חשוב) יהדל ויפרוש ממנו; «וכמסתר» וגו'. וכאילו מכרות לכל פנים שיסורו מהביט בו; ד) «אכן» באמת יותר היינו אנו ראויים לסבול; ואנחנו חשבנו מאחר שהוא סובל, ודבר לא יארע בלתי רצון האלהים, ראוי הוא לכך מחמת רשעו; ה) «מהלל». מדוכה ביסורין (עמ"ש נ"א ט'); «מוסר» וגו'. שלום לנו והוא סובל תחתנו; ושד"ל הביא הדעת שהיה ראוי לנקדו שלומנו (כאו ימי השלום, הישע ט' ז'), יסורין הראויים לנו לגמול ושלום עונינו; «ובחברתו». היתה החיות ראויה לפתח, והבי"ת לדגש; ו) «הפגיע בו». צוה שיפגע בו; ח) «מעצר». ובשופטים (י"ח ז') מנוקד עצה, ושניהם להוראת שררה; ושתי הממין כאן לשלילה; «ולקח» ר"ל נעדר וחסר לא בלבד כל שררה, כי גם כל משפט; «ואת דורו». ומי דבר בעדו ולתועלתו עם בני דורו; לעיני כולם מה שסבל היה לפי הדין; «כי». כאשר; «עמי». חסרה המ"ם והראוי עמים (הרודר עמי תחתי, תהלים קמ"ד ב') שד"ל; ט) «במתיו». בעוד שמצבות מפוארות וגבוהות כמו במות כדרך שמקימים על קבר העשירים היו ראויות לו ודהוק; ולכאורה נראה שבא כאן עשיר להוראת רשע (בהיפוך אותיות), «ובמתיו» היה ראוי להיות גמולו, ובוה הענין ברור, אבל יש הרבת להחליף; עתה הבוחר יבחר; יוד) «וה' חפין». מקרא קשה מאד; ה' חפין שהיותו מדוכא, מה שאחרים מדכאים אותו וגורמים לו חוליים ומכאובות, אם נפשו תשים (פעל עומד) ותחשוב עצמה, כלו סבלה, כקרבן אשם, ותרטה; «בידו». ועל ידו יצלה חפין ה' שיבוא יום וכל יושבי תבל יכירו אחדותו; ואם ישראל בגלותו היה אומר נשני ה' והיה בוחר גם הוא בעבודת אל נכר, דעת

אחדות ה' היתה חדלה מן העולם, ודעתו זאת המתיקה לו גורלו:
 (יא) "מעמל" וגו'. מדות טובות שקנה לו בגלותו תגרמנה לו הצלחה בצאתו
 הפשי: "בדעתו", ובינתו שקנה לו: "יצדיק צדיק" (ע"ד ירחקחק ודומיו) עבדי
 יצדיק הרבה "לרבים" הבלתי סובלים והוא סובל, וְיָאָה אותם כאילו הם צדיקים
 ולא הוא: (יב) "אחלק" לו חלק נעים: "ברבים". נדרף לעצומים שאהריו, א"כ
 הוראתו בין הגדולים: "עצומים". גבורים בעלי עצמה: "הערה". (ממקור את
 מקורה הערה, פ' קדושים) לא כסה והסתיר נפשו רק גִּלָּה אותה לעין כל, שאם
 יחפצו יטלוה ממנו: "יפגיע". היה מתפלל בעדם אעפ"י שהיו עושים עמו רעה;
 יכל הנמצא בס"י זה יתכן לגלות ככל ולגאולת ב"י ממנה, אבל יותר ויותר
 לגלות זו, ולגאולתנו העתידה, וכמה וכמה מהבטחות ס"י זה נתקיימו כבר
 ברוב ארצות העולם ששם ימצאו ב"י בשופע.

נד.

(א) "עקרה". ירושלים בימי גלות ב"י ממנה, כאילו אינם לה ולא
 יִלְדָתָם: "פצה". פתחי פ"ך (חרץ—חרת): "חלה". שלא היה לה חיל כילודה:
 "שוממה". יושבת לבדה ועזובה מבניה: "בעולה". יתר הערים שנראות כאילו
 בעליהן (אלהיהן) לא עָנְבוּ: (בי) "יטו". המטים אותן: "אל תחשבו". השתדלי
 בכל כחך שכן יהיה: "האריכו". וכל מה שיארכו יותר, וְיִקְשֶׁר בהם אהלך
 הוטב: (ד) "עלומיך". ימי בחורותיך שְׁעֻבָתָּ בְּעֶלְךָ ובעבור כן גרש אותך וחיות
 גלמודה כאלמנה: (ה) "בעליך". ל' רבים וכן אלמנותיך, ונופלים על עלומיך
 שלפניהם; ואם היה ל' בעליו עמו (פ' משפטים) היה לו לנקדו בְּעֶלְךָ, א"כ
 הוא ל' בועל ולוקח לו לאשה: (ו) "באשה" וגו'. כי ה' קראך אדוני, כאדם
 העוזב את אשתו ורואה בעצבון רוחה, ונכמרים רחמיו עליה: "כי תמאס".
 האם תמאס? וכן בש"א כ"ד י"ט וכי ימצא איש, יש לפותרו כן: (ז) "ברגע
 קטן". של קצף; ולא ית"ש לא יתכן ליחס כ"א קצף עובר ולא כעס מתמיד:
 (ח) "בשצף". בשטף (שטף אף, משלו כ"ד ד'), חטב—חצב: "ובחסד". שיאריך
 לעולם: (ט) "מ"י". קמו: (יא) "סערה". מטורפת כה וכה כספינה ע"י רוח
 סערה; והוא תאר בא מבנין פֶּעַל, ובבנין קל הוא פעל יוצא: "מרבויך".
 בל"ה ענינו השכיב האבק ביציקת מים על הקרקע; וכאן כוונתו לא בלבד
 אשכיב אבק אבניך, אבל אֶצְפַּע אותן בפורך שהוא מראה תכלת (ותשם בפורך
 עיניה, מ"ב ט' ל'): (יב) "כדכד". אבן מאירה כפלים, ומקורו כד קרוב לקד
 שממנו יקד (מידודי אש, איוב מ"א י"א): "שמשתיך". קרני השמש, וְשָׁנִי
 החומה דומת להן; ובערבי שְׁמֶשׁ מסרק להיות בעל שָׁנִים (שד"ל): "אקדחי".
 בוערות כאש (כי אש קדחה, פ' האזינו), ומקורו מן "יקד ואחי": "לאבני
 הפיץ". אבנים יקרות שכל אדם חפץ בהן: (ג) "למודי". למודים ורגילים
 להיות אתו ולראות פניו: (יד) "וממתחה". ששונאיך יפחידוך: (טו) "מי גר
 אתך". שרש גור בשתי הוראותיו, וירא אפס מאותי כל' מי שחסר השגחת;
 והיושבים אצלך ורואים השגחתי עליך ידבקו בך (ונפל על הכסדים, ורמיה
 ב"א ט'): (טז) "הנה אנכי" וגו'. ואם רוצה אני שלא יצליח במלאכתו לא

יצליח: יז) וצדקתם. ושכר צדקתם; וגדול עוני מנשוא (פ' בראשית),
עונש עוני.

נה.

א) ואשר וגוי. גם מי שאין לו כסף לקנותם: ב) ויגיעכם. שכר
יגיעכם, ע"ד יגיע כפיך כי תאכל (תהלים קב"ח ב'): ג) הנאמנים. ובלתי
פוסקים, כמוהם אכרות ברית להרבות אתכם: ד) נתתיו. את איש מצאצאי
דוד שימלוך עליך; ויותר היה לפי הלשון לכתוב נתתיך בכנוי לנגד אומת
ישראל: עד. מל' העד העיד בנו האיש (פ' מקץ), ומכאן להתראת העדים
מה'ת: א) בהמצאו. כמו שהוא נמצא לעת עתה: ח) כי לא וגוי. אולי
אתם תוך צרתכם חושבים להפך שלעת עתה איני נמצא לכם, ולא תכירו
כי תוך צרתכם אך טובתכם אני מבקש: יב) ימחאו. מהא הוא תרגומו
של הכה, יכו כף אל כף: יג) הנעצוץ והסרפד. מיני קוצים, נעצוץ בעל
הוחים וקוצים הנועצים ותוחבים עצמם בבשר; והסרפד ממקור שרף מוליד
דליקה והום בדם, או בוער בנקלה ומוליד להכה: לאות עולם. על אמתת
השגחתו על הטובים, גם כי למראה עינים יתראה להפך: לא יכרת. לא יחדל.

נו.

המשך הקודם. א) וצדקתי. חסדי עמכם יותר מכדי זכויותיכם:
ב) יחזיק בה. שלא לעזבה אפילו רגע: כל רע. בספר הזהר (פ' יתרו
פ"ה ע"א) כתוב על מקרא זה, אשתמע דמאן דנטיר שבת כאלו נטיר
אורייתא כולה; והוא דבר אמת, שהיודע לחסום תאוותו זמנוע עצמו ממלאכה
ומשכרה יום אחד בשבוע, רחוק הוא מגניבה ומכל תולדותיה; אבל לפי
הפשט זכר הגדולה שבמצות עשה, ואחריה כלל כל מצות לא תעשה,
שקצת קשה הוא לגזור איוו מהן היא החמורה: ג) הנלוה. זמן עבר בה"א
במקום אשר: עין יבש. וזכרי יאבד אחרי מותי: ד) לסרוסים. על
הסרוסים, וכן אמרו לו אחי הוא (פ' וירא) אמרו עלי (שד"ל): ה) עוד.
על ישראל הנרחים עתה ויתקבצו לעתיד, אקבץ גם מיתר העמים: ו) כאן
מתחיל ענין אחר; ושד"ל הגיע לומר כי י"ז פסוקים מכאן עד ואמר סלו
סלו (נ"ז י"ד) אינם דברי ישעיה רק דברי נביא אחר שקונן על מות ישעיה:
כ"ב דהקן הפרש הלשון והענין: ט) לאכל. היה ראוי האתנה לבוא בתיבה
זו, וכפל ענינו, כל חיתו ביער אתיו לאכל: יוד) צפו. שומרי צאן ה':
לא ידעו לנבח, א"כ את חית השרה בואי לאכל הצאן, כי אין לך סכנה
בדבר: הוי"ו. בלי ערבי ענינו צאת אדם מדעתו, ונשתמש בפעל זה בספר
המורה הכתוב בספרד כימי ממשלת הערביים; ואולי יש לו איזה קורבה
עם כן יזה עמים רבים (למעלה נ"ב מ"ג, עמ"ש עליו); קופצים תמיד מדבר
לדבר כאיש שוטה ומשתגע: לננס. לבלתי הכנס לתגר עם מי שיהיה:
יא) עוי נפש. בעלי תאוה עזה, ולקבל מתנות מאת המון העם, נבואים
אלה הנמשלים כאן בכלבים שומרי הצאן, ויחפזו להם: הבין כי רעה תהיה

באחרונה לצאן מרעיתם וגם להם: „מקצהו“ מקצה אל קצה, כולם: (יב) „ונסבאה“ ממקור זולל וסובא (פ' תצא); ואולי בא ממקור סב, והוראתו הסבת רעים סביב לשלחן, וכל אחד פוצר בחבירו שיוסיף וישתה.

נד.

(א) „הצדיק“ ישעיה הנביא: „מפני“ טרם תבוא: (ב) „יבוא“ ויכנס בנוה השלום: „ינוחו“ הוא ויתר נביאי אמת כמוהו: „הלך נכחו“ בדרך ישרה שנגד פניו: (ג) „עננה“ מענין מעונן ומכשף (פ' שופטים), מביטה בכוכבים לדעת עתידות: והבן מטבע הולך אחר אמו, וכן ותונה שאחריו (כפי דברי שד"ל) בנו של מנאף אתה, ע"כ תזנה גם אתה; וכל מין ניחוש סוף סוף הוא עבודה זרה, ותחת הניאוף משמע ג"כ עבודת האלילים: (ד) „תתענגו“ תמצאו תענוג בעבודתכם אותו; וכן בעבודת אלהי אמת כתוב והתענג על ה' (תהלים ל"ח ד'); תמצאו תענוג בעבודתכם האלילים, ותדברו גידופים על אלהי אמת: „זרע שקר“ המתיחס בשקר לאביו; כן אתם בודאי אינכם מזרע ישראל: (ה) „הנחמים באלים“ מל' ויחמו הצאן (פ' ויצא), והוא כנוי למשגל; ו„באלים“ ענינו ביערות עצי אלה ואלון; ומאחר שעבודת האלילים מצאת ב"י ממצרים עד גלותם לבלל היתה עבודת ניאוף, נכשלו ב"י בה תדיר, כי הלוא הסתה תקיפה היתה; ומזמן שהעמים שביניהם ואצלם היו דרים חדלו מעבודת אלילים כעורה כזאת, חדלו ב"י מע"ז, כי לא מאמונתם בו עבדו לאל אחר, רק מחמת פתוי היצר: (ה) „שחטי“ וגו', נביאי שקר בדעתם שאם יוטל על הנואפים והנואפות לכלכל ילדי ניאופם ימנעו (לכלל הפחות במקצת) מניאופם, היו מלמדים אותם שישר בעיני הבעל והאשרה שישחטו לכבודם הילדים הנולדים מזיווגם לכבודם; ובודאי נביאי שקר אלה היו מקבלים שכר הרבה מן המנאפים והמנאפות: (ו) „בחלקי“ במקום שמחמת המים העוברים עליהן תמצאנה אבנים חלוקות ומשופות; וגם דוד בחר לו חלוקי אבנים מן הנחל (ש"א י"ז מ'): „נסך ומנחה“ דם בנים ובנות אלה שפכת כנסך, ובשרם שרפת כמנחה וקרבן: „אנחם“ ואסכול בלי הרות אפי? (ה) „זכרונך“ צלמי אליליך לזכרם כשתבואי אל ביתך (ע"ד וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך): „גלית“ נ"ל שהיה לנכדו גלית, כלו' התרחקת: „ותעלי“ שם (בפסוק הקודם): „ותכרת לך מהם“ מל' ולא נכרית מהבהמה (מ"א י"ח ה'), הרחבת משכבך ושכבת עם כל הבא לידך עד שחסרו לך נואפים (שד"ל): „יד חזית“ בכל מקום שראית מוכן לכך, מל' יוד תהיה לך (פ' שופטים): (ט) „ותשרי“ ותביאי שמן וקטורת תשורה ומנחה וקרבן: „למלך“ לאליל כמו מלך ומלפס: „ותשלחי“ וגו', להביא מנחה לאלילי ארצות רחוקות; או ללמוד משפט עבודת אליליהן: „שאול“ מקום שפל שבשפלים: יוד) „ברב“ וגו', גם כי יגעת, והיית חשה בעצמך שהנאתך הלכה הלוך וחסור, עכ"ז לא שבעת, לא אמרת „נואש“ אין תקוה למצוא נחת רוח בעבודת ניאוף כזו: „חית ירך“ מצאת כהך (ירך) תמיד חי ובריא: „לא חלית“ לא דאגת על העתיד (ואין חולה מכם עלי, ש"א כ"ב ח') שד"ל: (יא) „ואת מי“

וגו'. האם דאגת כי לסוף יחסר כחך (מל' יכזבו מימיו, למטה נ"ה י"א):
 „ומעולם“. זה זמן הרבה שאיני מענישך: (יב) „אני אגיד“. ל' לעג: „ולא
 יועילוך“. ע"ד עם נבל ולא חכם; יזיקוך נזק רב: (יג) „בזעקך“. גם זה לשון
 לעג: „קבוציך“. המנאפים שקבצת אצלך; או האלילים המרובים שקבצת לך
 מארצות רבות: (יד) עתה חוזר לענין של מעלה (נ"ח ח'): „סלו“. הגביהו
 המקומות השפלים, הגומות: „פנו דרך“. מן הגבשושיות שעליה: (טו) „עד“.
 הקצה האחרון, עד המקום היותר גבוה, כמו הררי עד (חבקוק ג' ו'): „מרום“
 וגו'. שמי שוכן עד וקדוש לפי שאני שוכן במקום מרום וקדוש, מקום שלא
 ימצא בו דבר נגד היושר אפילו מועט מן המועט שזהו המכוון בתאר קדוש;
 ועכ"ז שאני שוכן מרום, אני נמצא אצל דבא ושפל רוח: (טז) „כי רוח“.
 העושה לעצמו כסות ועטיפה מן הגוף, מלפני הוא; אני עשיתי וידעתי
 חלישותו ונפלו ביד יצרו: (יז) „בצעו“. שהיה בוצע וגונב ומתרחק מן הדרך
 הישרה: „הסתר“. בהסתר פני ממנו מהשיגיה עליו; ובתיבת „ואכהו“ ויתר
 הפעלים בפסוק זה וַכֶּפֶא, הו"ו ו"ו החיבור כדי שישארו הפעלים עתידים
 להוראת התמדה: (יח) „ואשלם“. כמדת מה שמבל והתאבל: (יט) „שלום“.
 אתן לרחוק ולקרוב; „שלום בורא ניב שפתים“. המביא אדם לדבר ולא לשבת
 דומם כסובל ואבל: (כ) „נגרשו“. ממקומו; ומצאנוהו בנפעל גם במקום אחר,
 נגרשתי מנגד עיניך (יונה ב' ה'); „ויגרשו“. היה לנקדו וַיִּגְרְשׁוּ; ומהיכן לנו
 לתת לשרש גרש בבנין קל הוראת היות מכוסה ברפש ומיט (כדברי שד"ל)?
 וגם ונגרשה שבספר עמוס (ח' ה') נוכל לפרשו מענין זה בלי דוחק:
 כא) „לרשעים“. שלום שלום למאמינים בי ושבבים לארצם; אבל לא לבלתי
 מאמינים בי ומאהבת שלום והשקט הפצים להתעכב בגולה, והם יהיו נעדרי
 השלום.

נח.

נ"ל שתוכחה זו נאמרה ביום הכפורים: (ג) „תמצאו“. תבקשו למצוא
 מה שאתם הפצים (גם כי נגד רצון האל), בעוד שהיה לכם לפנות דעתכם
 רק לעניני נשמתכם: „עצביכם“. ממונכם שקניתם לכם בעצבון ויגיע (בעצבון
 תאכלנה, פרי' בראשית; ועצביך בבית נכרי, משלי ה' י"ד): „תנגשו“. תכריחו
 בכל דרך שיהיה, את המעכב אותם אצלו, ששיבוים לכם; ויחס הנגישה
 לעצבים עצמם ולא למעכביהם, וכמהו נגש את הכסף ואת הזהב (מ"ב כ"ג
 ל"ה: ד) „הן לריב“ וגו'. מתוך שאין אתם נמנעים ביום זה מריב ומצה כי
 גם בהקהלכם יחד נקל ביותר שתבואו לידיהם, נראה כאילו מגמת צומכם
 תהיה זאת לריב ולהצות איש את רעהו: „כיום“. כאן ענינו כמו כהיום; הוא
 דבר ברור כהיום: (ה) „יציע“. תחתיו במקום כרים וכסתות: „צום“. אמתי
 כרצון ה': (ו) „חרצבות“. תיבה נכרית, ואם מלח"ק, אולי מקורה בחילוף
 והיפוך אותיות „קשר—ב, א"כ נרדף לכבלים ומאסרים; וכן בתהלים (ע"ג
 ד') אין חרצבות למותם, אין להם קשר עם המות: „אגדות מוטה“. קשרים
 האוגדים המוט והעול על צואר הנאנקים על ידיכם: „רצוצים“. ששברתם

כחם בתת אותם אל בית הסהר, או בהשתעבדכם בהם לאגורת כסף ולככר לחם: ז) "הלא". והיה צומכם לרצון אם מלבד המענכם ממאכל ומשתה תהיו סעד לעניים: "ומבשרך". מבני אדם כמוך: ח) "אז יבקע". פתאם: "וארוכתך". רפואתך המארכת ימך, "תצמח" מאליה עד שלא קייתה: "לפניך" מעשיך הטובים יקדמוך לפני ה' בבוא יום שכבוד ה' יאספך אליו: ט) "שלח אצבע". לאיום וגיוזום: יוד) "ותפק". משרש פוק או נפק שענינו בל"א יצא, שבמקורו "צא" קרוב ל"נמצא"; תמציא עצמך לרעב, ולא תקטר ממנו כדי שלא יכבד עליך: "נענה". שהיא בתענית: יא) "בצהצחות". כפל תיבת צה; שהשמים ברורים כפלים מענן, ובכן אין גשמים: "יחליץ". מל' למען יחלצון ידידך (תהלים ס' ז); יעשה עצמותיך הפשים ונקלים בתנועתם: "יכזבו". יחסרו, כאילו הבטיחו לזוב ולא קיימו הבטחתם (עיין למעלה נ"ז י"א): יב) "ממך". אנשים מבני אומתך יבנו וגו'; וכל המקרא משל, שעי" ב"י שבימי חזקיה, אם היו שבים לדרכי היושר בכל לבם, הצלחת האומה היתה הולכת ורבה עד שובה למצב הצלחתה בימים הקדמונים, בימי דוד ושלמה: יג) "אם תשיב רגלך". אחור; בבוא לך היצר ללכת לעסקיך ככל יום, אם תאזור חיל גם כי החילות מצעדיך, ותחזור אחור: "מעשות". מ"ם השלילה: "ודבר דבר". כדברי מהר"ר יצחק פארדו, כמו למעלה (ח' י"ד) דברו דבר שהוא נרדפו של עוצו עצה שלפניו; אם תהדל להתיעץ מה שראוי לעשות למהר: יד) "תתענג". עונג (הפכו של נגע) הוא הנאת הגוף והנפש; והעונג הנזכר בפסוק הקודם נראה שענינו יותר הנאת הגוף, וכאן להפך; וחסרה תיבה הנשמעת מאליה, תתענג בהשענך על ה': "והרכבתיך" וגו'. לא יהיה דבר עומד בפניך (שד"ל); מה שנראה לך כאי אפשר לכהך, יתפך לאפשר ואפשר: "נחלת יעקב אביך". גם הוא לראשונה נמנעו ממנו כמה וכמה דברים, ולאט לאט בבטחונו בה' נעשו לו נקלים לקנות; וכן לכל יוצאי הלציו עד היום, והיא היא הנחלה הנזכרת כאן; ונחלה היא מה שבא לאדם מאבותיו כנחל ההולך וניגר, ו"ירושה" הוא מה שאדם נוטל מאחרים שנעשים רשים על ידו.

נמ.

המשך הקודם. ב) "הסתירו פנים". גרמו שהאל יסתיר פניו: ג) "נגאלו". נגעלו (אהח"ע), וכן במה גאלנוך (מלאכי א' ז), ונוקדה התיבה חציה עפי' בנין פעל: "בעון". גול: ג) "תהגה". בהיות הדיבור הגדת המחשבה השתמשו בשרש הגה גם להוראת דיבור: ד) "קרא". וזועק על רעהו לפני הדיינים: "נשפט". נתווכח, (נשפטה יחד, למעלה מ"ג כ"ו): "הרו". היה ראוי הרה בה"א: "עמל". הוראתו יגיע יותר ויותר על התועלת הנמשכת ממלאכת מה, ובא מושאל להוראת החטא שהנאתו מועטת לערך גודל נזקו; "ואון". קרוב להבל (אהח"ע, לשכה — נשכה): ה) "בקעו". הטילו מגופם וגרמו שיבוא יום שתבקענה (הצפעוני דמו קר ואינו דוגר ביציו); לא כן "וקורי עכביש יארגו" שכאן דברים ככתבם: "והזורה". מל' לא זרו (למעלה א' ו'); והיתה הרי"ש ראויה לקמץ רחב לעשות התיבה בינוני פעול נקבה מוסב לשם ביצה, שאם

תבקע יצא ממנה אפעה, נחש משמיע קול (קולה כנחש ילך, ירמיה מ"ו כ"ב); וצפוני (שגם בו אותיות "פע") ממקור צבע (בומ"ף), נחש בעל גוונים הרבה: ו) "ולא יתכסו" אורגיהם במעשי ידיהם: "און". נרדף כאן לחמס שאחריו, מ"מ משמיע שמעשה רע לא יוליד תועלת: ז) "במסלותם". בדרך שהם רגילים לסול ולדרוך, והיא דרך עשויה מלאכת אומן, ואמר סלו סלו פנו דרך, (למעלה נ"ז י"ח); דרך נקרא כל מקום מוכן לדריכת כף רגל; מעגל מגורת עגל בל"א מהירות, דרך ישר שאדם רץ בו, כל מעגל טוב (משלי ב' ט'); נתיב בחילוף אותיות (חרת — חרץ) נציב, דרך מוצב ומוכן ישר ורחב: ט) כאן מתחילין דברי ב"י המתודים כי העדר הצלחתם מחמת עונותיהם: "משפט". ההצלחה שלפי הדין היתה ראויה לבוא לנו אחר השתדלותנו; ואם משפט רחק, כ"ש צדקה שהיא מעט יותר מן המשפט, וזה רחק אבל נוכל לבוא עדיו רק הצדקה לא תבואנו לעולם; וכתב "לא תשיגנו" ולא כתב "ולא נשיג", לפי שהצדקה באה מיד האל, ואין ביכולת ב"א לקנותה לו: "נקוה... לנגהות". הרבוי מן נוגה: יוד) "נגששה". נמשש; ושרש משש שמקורו מש, הוראתו נגוע בידים למוש ולסור מן מקום; ושרש גשש שמקורו גש, הוראתו להפך, נגוע בידים לקרוב אל מקום: "באשמנים". פירשוהו בבתי קברות ששם האדמה שמנה; ומ"מ מקור התיבה "שם" מקור שמש, ואולי ג"כ נחלפה מ"ם בנויין: "כמתים". כשלנו כלוי חלשנו (בשל—חלש) והיינו בלי כח: יא) "נהטה". נשמיע קול צעקה: "הגה נהגה". קול בכי בלחש, כאדם ההולך אחר מחשבותיו ומשמיע מפיו הברות בלתי מבונות: "לישועה". למעלה פסוק ט' כתוב במקומה צדקה, ושתיהם באות מיד האל: יב) "ענתה". ל' יחיד אחר השם ל' רבים, ורבים כמהו (או להפך) במקרא לנקבות, ואומרים כי כן המנהג בל' ערב: "אתנו". ולא עובנום: יג) "וסרה". כמהו כי דבר סרה (פר' ראה), דבר שסר מעיקרו ובלתי עומד, א"כ נרדף לכוב: "הרו והגו". שתי ההאיין ראויות לקמץ רחב כי שתי התיבות הן זמן מקור, ושתי הוויין חלף ה"א למ"ד הפעל: יד) "מרחוק". מוסיף על אחר: "ונכחה". דבר שכנגד דבר ונכחו, א"כ גם היא הוראתה תועלת טבעית וראויה: טו) "משתולל". נחשב כמשוגע (אשתוללו אבירי לב, תהלים ע"ו, ו'): "משפט". כאן הוא בהוראתו התדירית: טז) "וישתומם". לפי שהוא דבר הויין מן הטבע: "מפגיע" שב בתשובה ומתפלל: "ותושע לו". כאילו כביכול הוא בסכנה לבלתי משול עוד בעולם: "סמכתהו" ברעתו כמה צדקה עשה עם החוטאים, מלא את לבו להענישם: יז) "וילבש... תלבשת". כביכול לבש כל גופו ע"ד ויעט שאחריו; ונביא בישעיה היה יכול להשתמש במליצות כאלה בדברו על האלהים, ובודאי אנו לא היינו מזידים כ"כ: "קנאה". כעם העלול לשלש הוראות שם זה, קנא את אשתו (פר' נשא), אל תקנא באנשי עולה (תהלים ל"ז א'), אשר קנא לאלהיו (פר' פנחס): יח) "כעל גמלות". כמו שראוי לגמול (רש"י), ואחר תיבת "כעל" השנית חסר שם "גמלות" שהיה ראוי להכפל: "לאיים". גם לאיים הרחוקים: יט) "כנהר". שאינו פוסק, יבואו צרות אחר צרות, רוח ה' תהי מתנוססת לעינים (נכס—נציץ) בהן, יראה בבירור שלא

במקרה באו, רק בכונה מאת האל להשיב אליו הפושעים שבישראל: (כא) "ואני" וגו'. גם כי עתיד אני להביא עליהם צרות בלי חקר, על זאת אני מבטיחם שרוח קדשו המתעורר בהם תוך לימוד תורתו, לא יחדל לעולם מהם, ויחזק כחם לסבול, וכן היה בעוה"י עד ימינו.

ס.

(א) "כי בא אורך". מליצה זו יש לה כאן הוראה הפוכה מהתדירות, שמשמעה בכל מקום שקיעה (והראבי"ע הרגיש בדבר); אבל כאן מוכרחים אנו לומר שענינה זריחה כמו שנראה מסוף מקרא זה וממקרא הבא אחריו; ובפר' ויחי בפסוק כי מנשה הבכור יש לתת למלת כי הוראת אעפ"י (שאף היא הפך הוראתה התדירות וכן מלת avvegnachè בל' איטלקי ענינה התדירי יען כי, ולפעמים ענינה אעפ"י); ואם נפרש אף כאן תיבת כי להוראת אעפ"י, נוכל לישב המליצה גם בהוראתה הנהוגה. קומי אורי גם כי שקע אורך הגשמי, כי אור ה' יורה עליך; ונסתיע ממה שכתוב למטה (פסו' י"ט) לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם וגו' יהיה לך ה' לאור יומם, כמו שנסתיע (הראב"ע: ג) "והלכו" וגו'. את תאירי ותודיעי להם הדרך ילכו בה; ושם גוי שמקורו (גיכ"ק) גג (וממנו גוג אגג ובל' אשכנזי hoch) ראשית הוראתו שר ומלך, הגוי גם צדיק תהרג האמור על אבימלך (פר' וירא); וקרה לו מה שקרה לשם חודש, שמיום חידוש הלבנה נשאל לכל הירח; כן כאן מן הוראת שר, הושאל לכל היושבים תחת שררתו: ד) "על צד תאמנה". ישאון על הכסלים כאשר ישא האומן את היונק: ה) "ונהרת". ממקור ל"א נהורא, יאירו פניך משמחתך; "ורחב לבבך". יאזור היל: "יהפך". יבואו אליך פתאם: "המון" הבא ממדינות הים הרחוקות: ו) "שפעת" גמלים לרוב, ומקורו שפע (כי שפע ימים יינקו, פרשת וזאת הברכה) בחילוף אותיות בומ"ף שבע הבא ממספר שבע, כמו שתאר שָׁמֶן (ואולי ג"כ שם שמן) בא ממספר שמונה, ותאר עשיר משם עשרה; ובימים קדמונים לא היתה כ"א שו"ן אהת בהברת הימנית שלנו: "בכרי". אולי הבכורים הנולדים בעוד שאמם בכה גבורתה הם יותר חזקים (בכר—בחר): ז) "ישרתונך". ישתמשו בהם לשרת לך: "על רצון". למען ירצו לפני האל לתועלתך: ח) "ארבתיהם". הלונות קטנים שבשוכים שלהן, העשויים כעין ארובות שבהומת עיר בצורה שאהריהן אורבים על האויב: ט) "תרשיש". מקום רחוק שהוא משוש התרים בהגיעם אליו אחר עמל דרך ים ארוכה, ומשם זה נקראו ערים הרבה על חוף הים; ואולי גם שם עירנו טריאסטי מקורו תרשיש: יא) "נהוגים". זה אחר זה כמו הצאן שהרועה נוהג (שד"ל): יג) "ברוש" וגו'. עמ"ש למעלה מ"א י"ט: יד) "שחוח". בכפל שחות ראש: טו) "לגאון עולם". שאת תוכלי להתנאות בה לעולם: טז) "ושד". בחולם במקום פתח; ומקורו מלי"א שדא—שפך, ואולי ממקורו גם שם שדה או מחמת שמשקים אותו או שזורים בו הזרע (זרה—זרע): אביר". מכסהו באברתו: יז) "פקדתך... ונגשיך". במקום המופקדים עליך

לשעבר שלא היתה דעתם כ"א להכביד שעבודם עליך, אפקיד עליך שלום וצדקה וחסד: יח) "וקראת" וגו'. "הומות ישועה" ו"שערי תהלה": כ) "כי ה'", הוא יהיה שמשך וירחך: כא) "נצר". ענף הנשתל באדמה ונוצר מין הנמטע שלא יאבד מן העולם: כב) "הקטן". ירבה בבנים: "בעתה". עוד הדבר רחוק, אבל בבוא זמנו יתאמת כרגע.

סא.

א) "רוח" וגו'. הנביא מדבר על עצמו; מתוך שאני הש בעצמי התעוררות לכל אלה, יודע אני שרוה ה' אלהים עלי: "לחבש". ראשית הוראתו קשירה, והושאל לקשירת סמרטוטין סביב המכה: "פקח-קוח". ע"ד ירקק, אדמדם, יפהפיה, יפופית; לפקוח ולפתוח מאסרם מכל וכל: ג) "שמן ששון". בימי שמחה רודפים אחר התענוגים ונוי המלבושים; ולהפך בימי אבל רוחו של אדם כהה ושפלה, ואין לו חפץ והנאה בשום דבר: "כהה". ענינו רפיון הלהב (למעלה מ"ב ג' ופשתה כהה), ול' מושאל רפיון ההתלהבות לפעול: "מעטה תהלה". צניף על ראש כ"כ יפה ונהדר שנושאו מתהלל בו: "אילי". כמו למעלה (נ"ז ה') הנחמים באלים, ל' אלה: ד) "שוממות". ימים "ראשונים" "יקוממו" מחרבותם: "חרב". חרבן: ה) "אכריכם". ממקור כורה והופר באדמה; ויש לו קורבה גם שרש אגר בהוראתו אסף וגם בהוראתו בל"א שכר; ויש להאריך בענין אבל אין זה מקומו: ו) "תתימרו". בחילוף יוד' באל"ף (יהויא) "תתאמרו", (יתאמרו כל פעלי און, תהלים צ"ד ד'); תשתבחו בכבוד שמכבדים אתכם; ואמיר הוא ענף גבוה, ושרי הערביים נקראים Emiri: ז) "משנה". כשת שהיתה כפולה ומכופלת, (ומשנה שברון שברם, ירמיה י"ז י"ח), ותחת שהגוים "ירנו" וישמחו באמרם "כלמה חלקם"; לכן במקום על כן "בארצם" של הגוים, או בארצכם, ובא כאן ובתיבות "יירשו" ו"להם" גוף נסתר במקום נמצא, תירשו אתם ב"י ושמת עולם תהיה לכם: ח) "בעולה". גם אם תקריבו ממנו עולה, ע"ד והבאתם גזול (מלאכי א' יג); ויש שפירשוהו ל' עול וחמס, אבל שימוש הבי"ת לא יתכן אם לא נאמר שנתחלפה בה הו"ו הראויה, ועולה: "פעלתם". שכר פעלתם, וכן לא תלין פעלת שכיר (פר' קדושים): "באמת". כראוי להם: יוד) "יעטני". כתב שד"ל "מאחר שלא מצאנו שרש יעט, אלא עטה, לא אדע למה לא נקדו יעטני ויהיה הפעיל כמו הלבוישני (כמו העמית עליו בוישה, תהלים פ"ט מ"ו)? ונראה כי בעלי הנקוד חשבו כי עטה נאמר על הלוּבש, ויעט על המלביש; "יכהן". שרש "כהן" ו"כון" אחד הם כמו מול ומהל, לוט ולהט, בוש ובהת ובעת; אי"ב כהן הוא אדם היושב לו על כן ובסיס, כל' שיש לו מצב כבוד בעולם (וגם הכהנים שבפר' יתרו ר"ל החשובים שבעם, וכן ובני דוד כהנים היו, ש"ב ח' י"ח); אי"ב "יכהן פאר" ר"ל יראה עשרו והשיבותו ע"י בגדי יוקר שעליו: יא) "תצמיח". מן מדות טובות הצפונות בקרבי; והן דברי ירושלים כדעת יהונתן.

סב.

(א) „למען“ וגו'. לתועלת, והם דברי האל: „כנגה“. ככוכב הנקרא בשם זה (Venus), וכן וארח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום (משלי ד' י"ח), מהריר אברהם לאמאש; ואולי מקור השם הוא נגא בל"א אהר, ע"ש שמאחר זריחתו עד קרוב לעלות השחר: (ב) „שם חדש“. חפצי בה הנזכר למטה פסו' ד' (רד"ק: ג) „וצניף“. מעטה הראש: „ביד ה'“, שלא יעזבך מידו, כ"כ תמצאי חן בעיניו, ל' משל: (ד) „תבעל“. ע"י בניך; ומקור בעל הוא בא"על: (ו) „שמרים“. כן מנהג הערביים, שהשומרים על החומות בכל שעה ושעה מעירים זה את זה שלא יישנו בקראם בקול רם פסוקי קוראן (Cora) (no שלהם: ז) „דמי“. שתיקה ושקט: (יוד) „עברו“. וגו'. וקראו לבי' שיהזרו מן ארץ גלותם: „נס“. המתנוסס ומתנשא עד מרום כדי שיראוהו עד למרחוק: (יא) „ופעלתו“. שכר פעלת ב"א הבא מאתו.

סג.

(א) „מאדום“. בני אדום לא היו מעולם אויבי ישראל בפרהסיא (שאו אולי היו יכולים להשמר מהם), רק היו צרים להם בהחבא כל פעם שהיה מודממן להם להזיקם, ע"כ דבר עליהם, מכ"ש שענין „חמוץ“ שאחריו הוא מטובל בדם ומן „חמוץ“ נגזר שרש מחץ הפוך למען תמחץ רגלך בדם (תהלים ס"ח כ"ד), אמוצים (זכריה ד' ג') בחילוף אותיות אהח"ע: „צעה“. מניע כל דבר ממקומו (עמ"ש למעלה נ"א י"ד): „אני“ וגו'. שואלים, והאל משיב: (ב) „ללבושך“. או חסר כאן פֶּעַל, בחרת ללבושך, או יתירה הלכ"ד: (ג) „פורח“. שם מדה גדולה (חגי ב' ט"ז); ואולי נגזר מן פרה ורבה: „ואדרכם“. ו"ו וכן השתים שאחריו נקודות שוא כדי שישאר הפֶּעַל בומן עתיד להוראת התמדה; מ"מ טוב היה אם עשו מהן ווי' ההיפוך: „נצחם“. דמם שהוא תוקפם וחוקם (שד"ל), כמו וגם נצח ישראל (ש"א ט"ו כ"ט) חזקו של ישראל המנצה כל המתנגד לו, למנצה הגובר על חבריו בנעימות נגינתו; ולפי געזעניום נגזר השם מל' ערבי שבו יש לו הוראת משקה זב מן הפירות: „אגאלתי“. אל"ף ראשונה במקום ה"א ע"ד ל"א בבנינו אפעיל; הגעלתי ולכלכתי: (ה) „סמכתי“. יִרְחֲמֵנִי: (ו) „ואבוס“. ואדרוך, ויש לו קורבה עם שרש בוז: „ואשכרם“. ע"ד שכתב למעלה (מ"ט כ"ו) וכעסים דמם ישכרון: „נצחם“. תקפם, שאם היה ענינו דמם (כדעת געזעניום) היה כותב ואשפוך ולא ואוריד (שד"ל: ח) „לא ישקרו“. לא יתיחסו בשקר לאביהם (גם למעלה נ"ז ד'): (ט) „פניו“. הבא מלפני האל ועל ידו גאלם: „וינטלם“. בל"א נטל=נשא; ונטל החול (משלי כ"ז ג'), ומשא: (יוד) „מרו“. ממקור „מר“, גרמו לו מרירות ועצבון: „הוא“. שמקודם גאלם: (יא) „משה“. בינוני פועל משרש מִשָּׂה (כי מן המים משיתתו, פ' שמות), שלא ישמש כ"א להוראת חסר והמש מן המים; ונכונים דברי אוהב גר שכוונתו היה לו לזכור נסים שעשה מקודם לעמו ובפרט קריעת ים סוף המורים חבתו להם: „את“. על ידי: (יב) „לו“. נ"ל שכאן הכנוי מוסב לעם ולא לאל אעפ"י שלמטה (פסוק י"ד) כתוב בפירוש

„לעשות לך“; וחילופים כאלה היו אצלם לתפארת המליצה (ע"ד ויאכילהו—
 אשביעך, סוף מזמור פ"א); יד) „תניחננו“. תמצא לו מנוחה, לפי ששרשו נוח;
 אבל לבי אומר לי שנתנה כאן לשרש נוח הוראת שורש נחה נדרף ל„נהגת“
 שאחריו: טו) „קנאתך“. התלהבותך לטובתנו: „המון“. המית רחמך: „התאפקו“
 מלדבר על לבך לסלוח: טז) „אברהם“ וגו'. ד"מ, לומר אין לנו אב מבלעדוך
 (שד"ל: יז) „תתענו“. הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים; מ"מ אם האל
 יזמין מונעים, האדם לא יוכל לחטוא גם אם ירצה: „תקשיח“. תקשה
 (אהח"ע), וכן באיוב (ל"ט ט"ז) הקשיח בניה: יח) „למועד“ לזמן מועט (רש"י
 ורד"ק: יט) „היינו“. כגוי שמעולם לא היית מושל עליהם ומשתדל לתועלתם,
 כאילו מעולם לא קרעת שמים וירדת על הר סיני לתת לנו תורתך, ומפניך
 הרים חרדו ורעדו (הרים נולו מפני ה', שירת דבורה), יונתן ורש"י; ואם
 נרצה לפרש „לוא“ מהוראתו הנהוגה אם, נאמר שהוא דרך השאלה שהרים
 נמסו מלפני ה', כלומר שלא היה שם מונע מלהעשות רצונו; ופירשתי לוא
 עפ"י שד"ל כמו נקוד חולם; וגם למטה (ס"ה א') נמצא לוא מלא רו'; מ"ט
 אם נרצה נוכל לפרשו להוראת לו והלואי, ולמעלה מ"ה י"ח מצאנוהו גם
 בהוראת הלואי במילוי אל"ף; הלואי שכן עשית (או תעשה לעתיד), שאין
 כח בעולם מתיצב נגד רצונך.

סד.

א) „כקדח“. כמו שהאש תבעיר בנקלה: „המסים“. פירשוהו מל' ערבי
 להוראת קש יבש; ואם ננקדהו הפסים נוכל להוציאו מלה"ק ולתת לו הוראת
 דברים מתפעפעים ונמסים באש; וקדח" יהיה כאן להוראת חום גדול המפעפע:
 „תבעהי, מל' אבעבועות, ויש לו קורבה עם פעפע בל"ח, ויש בו אותיות „בע“
 כמו בשרש „בער“; וענינו כמו שהאש בנקלה תוליד אבעבועות במים רותחין,
 כן ירגזו גוים מפניך: ב) „נולו“. עמ"ש בסוף הסימן הקודם: ג) „לא שמעו“
 יתר הגוים מפי אבותיהם ספורים כאלה, ומכש"כ שעין לא ראתה שאלהים
 אחרים (וולתך) יעשו כאלה למתכים להם: ד) „פגשת“. מקרא קשה עד מאד;
 אחר שרמז לנפלאות שעשה ה' לעמו בימי קדם, מוסיף שגם אז רובם היו
 חוטאים, אבל מ"מ היה ה' פוגע לפעמים באיש עושה צדק ושש בעשותו,
 כלו' עושה מאהבה שזו היא מעלת צדיק גמור; היה ה' פוגע באנשים
 מיוחדים שהיו זוכרים אותו בלכתם בדרכיו (ע"ד זכור את יום השבת וכפי
 פירוש חז"ל); הנה לעת עתה קצף ה' על עמו, והם הלכו עמו קרי והוסיפו
 על חטאותם; הלואי הלכנו „בהם“ (בדרכי ה' הנ"ל) „עולם“ כלו' תמיד „גנושע“
 ואז היינו נושעים וצרה לא היתה שולמת בנו; וזה הפרש בין הושיע שענינו
 המלט מצרה מכל וכל, בעוד שהציל הוראתו גדול הצרה אחר שהאדם סבל
 בה מעט או הרבה; ואולי כל זה שהוספתי על מקרא זה היה נשמע לשומעי
 דבריו מפי ישעיה ע"י שנוי קולו, מנשיאת כפיו השמימה, מתנועת ידיו
 וכדומה; וכמה מקראות קשי ההבנה, אם היינו שומעים אותם מפי הנבוא
 עצמו, היינו מבינים אותם בנקלה: ה) „עדים“. פירשוהו מל' ערבי מלולכך

בדם נדה; ומצאנו שרש עדה בלה"ק (מעדה בגד ביום קרה, משלי כ"ה כ) ובל"א שרש עדה להוראת הסיר, וגם שם נדה הוא משרש נדד שענינו סר ונתרחק; ו) "בי". גם כי, עמ"ש למעלה (סי' ס' א') על כי בא אורך: "ותמוגנו". ותמוגנו; בעבור עונותינו הלכנו הלוך וכלה: יוד) "אשר". בו: יא) "העל אלה". אחרי כל אלה: "תתאפק". כי בודאי יכמרו רחמך עלינו ואתה צריך לכה גדול לעצור בעדם.

סה.

המשך הקודם. א) "קרא". יש לישבו גם כמו שהוא נקוד לפנינו, גוי שהאומות אינן קוראות אותו עם ה'; אבל ברור הוא שכונת הנביא היתה לומר "לא קרא" או "לא קרא": ג) "על פני". כמו על פני שבעשרת הדברות, בדעתם שבכל מקום שם אני ורואה אני את הכל: "בגנות". המקודשים לעז: "על הלבנים". כתב שד"ל "לא ידענו מה היה המנהג הזה"; אבל אם נניח שהיה ראוי בגנות, בנימ"ל שניה במקום נוין (מ"ב כ"ג י"ב) הלבנים היו רצפת הגנות; אמת הוא שהיה ראוי להיות על הגנות ולא בגנות: ד) "ובנצורים". במקומות סגורים, וכאן הוא כנוי לקברות: "פגלים". בחילוף אותיות (להצהיל—להצהיר) פגרים, ולא שחוטים; "וכליהם" מגועלים במרק בשר נבלה: ה) "קרב אליך". ורחק ממני, אולי מקור המליצה קרב אל הדומים אליך; וגם במליצת "תגש בי" היתה ראויה מלת "אלי": "קדשתך". אני קדוש ממך, או לערכך: "אלה". מעלים עשן באפי: ו) "כתובה". הטאתכם לפני ולא אשכחנה: "על חיקם". ולא על חיק בניהם; אבל עונות אבותיהם אשלם להם: ז) "ראשונה". הראויה לאבותיהם מזמן שעבר: ח) "ימצא". אפילו מעט: יוד) "לעמי". למעטים שבהם שלא סרו מאחרי: יא) "לגד". לאליל המביא הצלחה: "למני". אולי הוא ממקור מנה אחת אפים (ש"א א' ה'), לאליל המשגיח שתהיינה בבית מנות מאכלים ערבים: "ממסך". שם מופשט, יין מסוך ומזוג כהוגן: יב) "ומניתי". לשון נופל על לשון מני שלפניו, וכן בדניאל וימן להם המלך (סי' א' ה'); אתן אתכם מנה וחלק לחרב: טו) "לשבועה". כ"כ תרבינה צרותיכם שאם אחד מבחירי ירצה להשבע כדו לנקות עצמו מחשד, או להשביע חברו יאמר "כן ימיתני או ימיתך ה' תוך מנאובים רעים כמו שהמית את פלוני": "שם אחר". שישתמשו בו להתברך עצמם או לברך אחרים: טז) "אמן". נרדף לאמת, שראוי להאמין בו: כ) "נשכחו" וגו'. להפך ממה שאמרו מקודם ואל לעד תזכר עון (למעלה ס"ד ח): יז) "על לב". על מחשבה: יח) "אשר". אתם שאני מחדש מצבכם כאילו בראתי אתכם מחדש: "גילה". קרית גילה ועם משוש: יט) "וגלתי". ואגיל: כ) "עול". בל"א בוא, אדם אך בא ונכנס בימים: "והחוטא". (הט"ת נקודה סגול, זרות) אם ימצא לפעמים ביניהם איש חוטא, יאריך גם הוא ימיו בזכות בני דורו הכשרים: "יקלל". יסבול קללתו וענשו הראויים לו: כב) "העץ". משמע מאותם העצים המאריכים בליחותם דורות הרבה: כג) "לבהלה". כמו והפקדתי עליכם בהלה (קללות דבחקתי) שהוראתו עמל

לריק ובלי תועלת: „אתם“. כגורל האכות כן יהיה גורל הבנים: כה) „זאב“ וגו'. ימשול שלום בעולם: „עפר“. ולא בשר.

סו.

לפי דעת שד"ל נבואה זו אמרה או כתבה ישעיה בסוף ימיו בימי מנשה כשחזרו ב"י לעבוד ע"ז והיו עובדים עמה גם את ה' א) „אי זה בית“ וגו'. ואין לי חפץ בעבודת קרבנותיכם: ג) „שוהט“ וגו'. אתם עובדים אותי וגם ע"ז, ויותר מכן אתם סרים מדרכי המוסר; מי בכם שוהט השור לפני, הוא ג"כ רוצח; זוכה השם לפני, עורף ג"כ כלב לכבוד האלילים; מעלה מנחת סלת לפני, שופך ג"כ דם הזיר לכבוד ע"ז; מזכיר (מל') את אזכרתה המזבחה, פרי' ויקרא, יזכר כל מנחתיך, תהלים כ' ד' שהוראתם הוליד ריח (או הריח) „לבנה“ לפני, מברך ומכבד אלילי און והבל: „גם“ להוראת עוד היום; או כמו גם לי גם לך לא יהיה (מ"א ג' כ"ו) ודבק למקרא שאחריו: ד) „בתעלוליהם“. הם מתעללים בי ואני אתעלל בהם: „ומגורתם“. בין כל נרדפיו שרש גור הוא להוראת פחד תמידי מסכנה בלתי ברורה, כפחד נר בארץ נכריה שאין דן דינו, וכל אדם מתיר לעצמו כל דבר נגדו, ע"כ באה כמה פעמים בתורתנו הקדושה אזהרה עליו: ה) „מנדיכם“. המרחיקים אתכם מאצלם: „למען שמי“. היל"ל שמו, להראות יכלתו, ושתוך שהאל הוא המדבר כתב שמי: „והם“. היל"ל ואנחנו נבוש, אבל הוא כאדם המקלל עצמו ותולה קללתו באחרים; ואומות העולם ע"ז אומרות כל זה דרך לעג: ו) „קול“. נשמע תוך עיר ירושלים וגם תוך היכל ה': ז) „תחיל“. מל' היל' אהו (שירת הים), ובאן להוראת חבלי יולדה; „והמלוטה“ מגופה זכר. הנקרא בן מפני שמקיים שם אביו ומעמיד זכרו (שד"ל): ח) „היוחל“. מצאנו ארץ ל' זכר, ולא נשא אתם הארץ (פרי' לך לך); והוראתו הַיּוֹלֵד ע"י חבלי יולדה: „גם ילדה“. כולם בפעם אחת: ט) „אשביר“. אביא ירושלים עד המשבר שעליו יושבת היולדת בַּקֶּבֶה ללדת; או הוא שם הלידה עצמה (עמ"ש למעלה ר"ז ג'): „ועצרתי“. בעד רחם היולדת: יא) „משד“. מַשְׁדָּה, וכן למעלה (ס' ט"ז) ועמ"ש שם: „מזיז“. נרדף לַשֵּׁד וכן בלשונותינו *Zizza, Zitze*: יב) „כנהר“. לא בלבד כחלב הנוטף מן הַשֵּׁדִים מעט מעט וג"כ פוסק, רק כנהר בלתי פוסק, וּבְשׂוּפֵעַ כמו נחל שוטף: „תשעשעו“. תמצאו שעשועו ועונג כמו שמוצאים התינוקות בשאומניהם מרכיבים אותם על ברכיהם; ועל התיבה כתבתי למעלה י"א ח': יג) „אמו“. וממנה הוא מקבל תנהומים בודאי: „ובירושלים“. כבנינה ובהצלחתה שנית: יד) „תפרחנה“. הפך ונפש נכאה תיבש גרם (משלי י"ז כ"ב): „יד ה'“. לטובה: „וועם“. ממקור זע, חימה עזה המולדת חרדה ורעדה בכל הגוף: טו) „להשיב“. היה ראוי להנקד לְהַשִּׁיב משרש נשב, להגדיל אפו עד שיצדק לו שם „היטה“, בעוד שכמו שהתיבה נקודה לפנינו הוראתה להשקוט, ולא נראה: טז) „נשפט“. יודיע כי הדין אתו: יז) „אחר אחת בתוך“. כתב שד"ל „מיני חקים לע"ז ואינם ידועים לנו“; ואחר שהטהרו והתקדשו, אוכלים בשר בהמות לא בלבד טמאות כי גם נגעלות: „יספו“.

יבוא סופם, יכלו: יח) «ואנכי ידעתי מעשיהם ומחשבתיהם, ובאה» לפני ועלתה במחשבתי «לקבץ וגו', שיבחינו מה הפרש ביני ובין האלילים: יט) «אות» גבורתי בהכותי בהם בדרך נפלא; ומעטים מהם אפלט כדי שילכו ויגידו את כבודי בגוים: כ) «והביאו». גוים אלה הרחוקים יביאו את אחיכם מגלותם לירושלים: «ובצבים». ובעגלות צב (פר' נשא), עגלות מכוסות שבטנן צבה, ומה גם השרץ צב מחמת תאר גופו; ובכרכרות. מין גמל נקרא כן מחמת תנועותיו שנראה כמכרכר ומדלג, ובוה ממהר מרוצתו; ומה גם שם כרים שבצאן, שמחמת חום דמם מכרכרים תמיד: «כאשר יביאו». יחשבו שהבאת בי לירושלים בסוס ומרכבה תהא רצויה לפני האל כהבאת בי את המנחה לפניו בכלי טהור: כא) «מהם». מהסוסים והרכב הנל אקח לתועלת המקדש להביא אליו סלת ויין ודומיהם בשופע וממקום רחוק: כב) «לפני». כמו לו ישמעאל יהיה לפניך, שלא תסירהו מלפניך, מהשגתך: כג) «חדש». ר"ח, שלא היו נמנעים בו ממלאכה, אבל היו מתפללים בו על עתידותיהם בחדש הבא, כמו בכל שבת על השבוע הבא; ע"כ הוזכרו תדיר זה אצל זה (מ"ב ד' כ"ג): כד) «ויצאו», אלה הבאים מן האיים הרחוקים לירושלים: «דראון». מקורו דרא בחילוף אותיות (זה—"דין") «זרא», ובהברת «ן» להוראת הגדלה, זרא גדולה (עליון, תחתון, ראשון, חיצון, תיכון); ו«זרא» ממקור זר וסר, דבר נמאס שאדם סר ומתרחק ממנו: ואני תפלתי שלא יארע כן לפירושי, שלומדי תורה ושוהרי תושיה יסורו ממנו כדבר נמאס: הלא נתתי אל לבי להבין היטב המקראות הסתומים, ולמצוא בהם איזה פירוש חדש, וקה קויתי שימצא הן בעיני הקורא: וראשית כוונתי היתה להדש דברים בחכמת לשוננו הקדושה והנהדרת והיפה אולי על כל לשונות העולם: עתה קורא נעים! שפטני נא כגודל הסדיך ולא במאזני משפטך, והאל הטוב יהיה אתך ואתי עד מות, אבי"ר!

ת ו ש ל ב " ע

הואיל משה

ספר ירמיה

מבואר ביאור קצר וקל החבנה

מאת

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי ס"ט מבני מריאסמי יע"א

י"ל ע"י השתדלות תלמידו יצחק חיים קסטיליוני ס"ט.

קראקא

ברפוסו של יוסף פישער (גראדנאססע נוי 62).

בהוצאת המהבר

שנת תרנ"ב לפ"ק.

מבוא.

אין שני נביאים מתנבאים בסגנון (Signum) אחד, וסגנון ירמיה כפרט מיוחד מסגנון יתר כל הנביאים הן מצד רעיונותיו הן מצד מליצתו, וג"כ איננו שוח בכל נבואותיו שראשונותיהן שקטות ומיושבות כמצב האומה שעדין לא הגיעה עליה הרעה גם כי היתה מאיימת עליה איום ברור ונעדר ההכחש; ואחי"כ בימי הצרה כשהקשו ערפם ולא הטו אזן לדבריו בשם ה' ולמועצות בינה שבפיו, נבואותיו מורות על שטף קצפו ורתחת לבו, וכן בנבואותיו על אויבי ישראל ששפכו עליהם אכזריות חמתם אין גבול לרגשת לבבו; ובאחרית הימים כשנתאמתו חזיוניו ולבו נאנח ונפשו טרה ואבלה (כגון במגלת איכה שבלי ספק יצאה מקולמוסו) הוא חוזר לשקט המליצה והרעיון הנשגבים והנעלים למעלה מכל שבה והלל: ויש לו מליצות מיוחדות כמו השכם ודבר, השכם ושלח, נפשו לשלל, חרב היונה ודומיהן; ומקראות רבים הוכפלו בו בשלמותם, ומקראות מספרי תנ"ך שקדמו לספרו הועתקו בו רובם ככולם באיזה שינוי רב או פחות הערך, ומורים כי ידעם בעל פה ועשה בהם שינויים או ביארם לעצמו באופן אחר ממה שנבארם אנחנו, עד"מ ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני ישת (פ' בלק) שהחליף בקדקד בני שאון (ס' מ"ח מ"ה); אולי פירש פאתי מלי לא תקיפו פאת ראשכם (פ' קדושים) ושת כאלו כתוב שאת לי גאות וגאווה: א"כ נוכל להניח בלי פקפוק כי כל הספר יצא מתחת ידו ואין בו ערכוב דברי נביא אחר מכל וכל.

ואעפ"י שמימי נבואות ישעיה עד ימי נבואותיו עברו מאה שנה, מצב האומה ודעותיה עמדו בהיותם, וירמיה משונה במליצתו מישעיה, אבל דעות שניהם, ותקותם ומגמתם ומכמסם אחרים, ומיחלים לימי שלום בין העמים כולם וחדול המלחמות ויראת אלהים מושלת בכל הארץ, תוחלת ממושכה שלא נתקיימה עד ימינו אלה ומחלת לב כל הטובים והישרים בלבותם, ונראית לרוב העולם כחזיון נעדר הקיום, אבל בלי ספק בדור טן הדורות תתאמת, והדוד הנראה כנוטה ממנה ביותר הוא חש ג"כ ביותר כמה תועיל לישר עקלקלות החברה, א"כ הוא היותר קרוב לה.

וירמיה הוא ג"כ אחד מיוחד בזה, שהוא מדבר על לב בני עמו לדרוש את שלום העיר שגלו לשם כי בשלומה יהיה להם שלום (ס' כ"ט, ד—ה).

באופן שלפי דבריו נוכל להיות יהודים בכל לב ובכל נפש ולשם ולזכר ירושלים
תאות נפשנו מבלי חדול לאהוב את ארץ מולדתנו אהבת בניס לאמס, וכל בר
ישראל ההולך בדרכי ה' חש בעצמו כי זה רחש לב ישר; ואין שום התנגדות
בין יראתנו ובטחון בעתידותיה, וחובות תושבים למקום מושבם.

עוד אחת נלמד מירמיה והיא לו רבת תפארת: מועצתיו נמאסו ובני יראתו
סובלים עונש קשי ערפם, והוא יכול לגלות בכלה ששם נבוכדנאצר יוקירהו
ויכבדהו (סי' ל"ט י"א), אבל הוא מתעכב אצל אחיו וסובל עמהם כל הרעות
המוצאות אותם, והם מתאכזרים עליו כאלו הוא ספב רעתם, כעוד שאם היו נוטים
אזנם לדבריו היו מונעים הרעה מבוא עליהם; ונגד רצונו גולים למצרים והוא גולה
עמהם, ואיננו חדל ממועצותיו להועיל גם כי ידע כי לא בלבד לא ישמעו בקולו
כי גם ירדפוהו כעקן עד מות: כאמת לענין זה ירמיה הנביא הוא איש מופת
שכמהו לא נהיה לא בישראל ולא באומות העולם! וספרו הוא מיקרי ספרי תנ"ך,
וממנו נלמד יראת ה' הנכונה והאמתית וגם טוהר לשון עברי ודרכיו, ודעתנו
תתרוטם לרעיונות נשגבים, באופן שנבוני דעת ויודעי ספר שבכל אומה ולשון
ידרו כי ספר זה הוא טרנלית יקרה בעמרת תפארת ספרי הקודש.

טריאסטי י"ג לח' מנחם שנת וזכרתי את בריתי.

משה יצחק בכ"ר שמואל אישכנזי ס"ט.

א.

(א) „בענתות“. עיר ניתנה לכהנים בימי יהושע (שם כ"א י"ח), יקרובה לירושלים: (ג) „ויהי“. מוכב לדבר ה' שלפניו, ור"ל נמשך דבר ה' אליו עוד עד גלות ירושלים: (ה) „אצרך“. משרש יצר ומגזרת חסרי פ"י, שבא הדגש במקום יו"ד פ"א הפעל: „בטרם“ וגו', ידעת גם אתה כך כי יש לך הכנה לדבר בנקלה דברים נכונים, ולדברם ג"כ ברבים ולא תירא; עתה הכנה זו נתתי כך כדי שתהיה נביא: (ו) „ידעתי“. גם כי ההכנה בי, בבואי לדבר ברבים אֶת ולא אמצא דברים: (ז) „לנתוש“ וגו'. על איזו אומה תנבא אבדון, ועל איזו אומה תנבא קיום בעולם; ו„לנתוץ“ הוא הפך לבנות, ו„לנתוש“ הוא הפכו של „ולנטוע“: (יב) „שקד אני“. משגיח אני שהדבר יהיה ויבא: (יג) „סיר נפוח“. שמימיו מתנפחים ומתרחבים ברתחתו; וכן ממלכות צפונה (נבוכדראצר ויתר המלכים שהיו לו למס עובד) תתפשטנה חוץ לארצן: (יד) „מצפון“. מבבל, שבאמת היא למזרחה של א"י, אבל הבאים ממנה לא"י צריכים להקיף ולבוא לה דרך צפון מחמת מדברות שבין א"י ובבל (שד"ל בשם בושארט): (טז) „אותם“. במקום אָתם, את ב"י אוכיח כי הדין עמי אם אני מענישם: (יז) „תאזור מתניך“. כאדם המכין עצמו לצאת מביתו, כן אתה תזמין עצמך לצאת ממצב עֲנֻתָהּ: „אל תירא“. בלי סבה, פן אחתך“. אתן לך סבה לירא.

ב.

(ב) „חסד“, שעשית עמי ואהבתך לי: „בלולותיך“. נגזר משם כליל שהוא כמין נזר שכולל וסובב ראש הכלה בבואה לחופה, וענינו חתונה, והוא משל על התחלת היות ב"י עם לה': (ג) „יאשמו“. יסבלו עונש אשמים ועונם כאוכל תרומה המורמת מראשית התבואה, מהדגן שֶׁפָּר; וכל העמים הם תבואת ה', אבל ישראל הם קודש לו כתרומה: (ה) „עול“. בחילוף אותיות (דטלנת) עון: „ויהבלו“. הלבו אחרי האלילים שאינם בעולם, וגם הם היו (כמעט) לאין: (ו) „איה“. איך נעזוב את ה': „ערבה“. מקום חשך, ומקורו עֲרֵב; „ושוחה“ מקום שההולכים בו ימותו וְיִקְבְּרוּ: „ציה“. ארץ צמאה למים; צמאה לך נפשו (תהלים ס"ג ב') מתורגם צהיית, ומוזה גם שם צִיּוֹן, ובארץ מדבר שמו ציונים לבלתי יאבדו דרך: „צלמות“. צל וחשכת מות; לא שהמדבר הוא מקום צל (להפך!) רק הוא ל' מושאל; ואדם מת, חדל מלראות: „אישי“. שיש לו יֵשׁ, בלוי אדם חשוב נמנע אפילו מלעבור, ואדם הדיוט עבר אבל לא נתישב שם; ונראים הדברים כדברי דרש, אבל הנביא היה שוקל דבריו היטב: (ז) „ואבוא“ וגו'. אחר שהולכתי אתכם במדבר בלי טורח ע"י עמוד הענן והאש וטל, וּבְעֵתָם גם מים ושלו: „כרמל“. ל' נוטריקון, הואיל משה.

כרם-אל או כרם-לא (כר נרחב, ישעיה ל' כ"ג, ענינו מקום מרעה הצאן); וכל ארץ שמנה נקראת על שם הר זה: ח) "ותפשי התורה", תפשי המלחמה (פר' מטות); מחזיקים בה ואינם מניחים אותה לנפול: "פשעו ביי", אני מניחים על תנאי שישמעו לי והם מרדו בי: "בני בניכם", יסבלו תולדות עונכם: יוד) "איי כתיים", שלמערב אי בים התיכון, ובדרום אי Cipro יש עיר ושמה Kitti; "קדר", שם אחד מבני ישמעאל: יא) "ההמיר", פעל זה ממקור מר ענינו תת דבר טוב לקבל דבר לא טוב; "והחליף", מגורת יחליפו כה, (ישעיה מ' ל"א) להפך: יב) "שמו", השתוממו; "שערו", תבוא סערה בלבבכם; או הוא מגורת יער הראש, יתיצבו שערות ראשיכם כמו שיקרה לאדם הפוחד פתאם; "חרבו", הו' לחרבה: יג) "פארות", שיתקבצו בהן מי הגשמים; אבל בורותיהם נשברים, והמים יאבדו מהן: יד) "יליד בית", הוא משועבד לאדונו יותר מעבד הנקנה שהיה לו זמן חופש, וזה נולד בעבדות והורגל בה: טו) "נצתו", מענין עריך תצינה מבלי יושב (למטה ד' ז'), ונצה ונצת אחד הם: טז) "נף", או מף, מנוף Menfi; "תחפנחס", Dafne, ערים בארץ מצרים: "ירעוך", ירעו ויאכלו על ראשך, יתלוצצו בך; ואולי הוא מגורת רעע (רצין, ארע—ארץ), והיה לנקדו ילעוף: יז) "תעשה", מוסב לעזבך שאחריו, והיה ראוי לבוא בלי זכר, לפי שזמן מקור ישמש כשם ל' זכר: "בדרך", הנכונה: יח) "שיחור", נקרא כן נהר נילוס מפני שחרירות מימיו; "נהר", פרת, אותו שראוי לו שם זה יותר מכל הנהרות שבעולם; ושתות מי הנהרות הוא דרך משל לעשות כמנהג אנשי המקום: יט) "רעתך", פרי רעתך ועונך, וכן "משבותיך", פרי שובך לרשעך קשי ערפך: "תוכחה", תוכחה ותלמדנה אותך להיטיב, כך היה ראוי שיהיה; וכפי הכתיב "תוכחה", השם ל' רבים והפעל ל' יחיד או להפך נמצא כמה פעמים בתנ"ך, ואומרים שכן הוא לנקבות בלי ערבי: "פחדתי", ל' נקבה, אפילו פחד מועט: "אליך", לא הגיעה אליך: כ) "אעבור" קרי ור"ל לא אעבור על מצות ה', ו"אעבור" כתיב ומשמע אעבור אלהים אחרים, "כי", ולהפך: "צעה", או הוא מל' ערבי וענינו נטיה וכריעה וכפיפת הראש; או מל' צעים וצעהו (למטה מ"ה י"ב) ל' מלטול ממקום למקום, נודדת פעם בחוץ פעם ברחובות (משלי ז' י"ב), פונה היום לאליל זה ומחר לאליל אחר: כא) "שורק", שם נחל (בקעה) שכרמיו היו משובחים ביותר: "זרע אמת", בלתי מכחש בבטחון נוטעו ועובדו: "סורי", ענפים שמסירים אותם מן הגפן להיותם רעים; ולפי שד"ל מקורו מלי"א סרא שהוראתו באש, גפן מוציא ענבים באשים (ישעיה ה' ב'): כב) "נכתם", מל' כתם בל"ה; הרבה תצטרכי לעמול להסיר כתמך ממך; הרבה תשובה ותענית צריך לך למען אמחול לך; ולהפך את סוכרת שלא חטאת: כג) "בגיא", בגיא בן הנם; ושריפת בניהם למולך היתה הראיה היותר ברורה על הדבק לבם בע"ז: "בכרה", גמל נקבה צעירה לימים: "משרכת", בחילוף אותיות גיכ"ק משרגת, ל' שריגו הגפן המסתבכים בקנים, כן היא אינה הולכת בדרך ישרה ודרכיה מסתבכות זו בזו, ודומה למה שנאמר בפסוק כ': "כ"ד) "פרא", חמור הבר, באות נפשה", למשגל: "תאנתה".

פירשוהו מל' ערבי המימותה; ומי יודע אם לא היה כתוב תאותה: "ישיבנה".
 אהור: "ימצאונה". ויהרגה בלי עמל כי יחלש כחה; וכן עבודת האלילים
 החליש כח שכל ב"י וכח גופם: כה) "מנעי" אנו יעצתיך לטובה, אל תתעי
 רחוק ממני במדברות: "נואש". מל' ונואש שאול לבקשני (ש"א כ"ז א'); אין
 לך תקוה להסירני אל משמעתך: כה) "מספר". כמספר: כט) "למה". נפרד
 מן מדוע; והוראתו למה שאין לדבר סבה, ומדוע מגורת ידע להפך: "תריבו"
 כאלו בי עול (למעלה פסו' ה'): לא) "רדנו", ירדנו ושפלנו; וחסרה היו"ד
 מפני י"ד של עמי שלפניו ששמשה כשתים: לב) "שכחוני". שכחו כלולותיהם
 עמי (למעלה פסו' ב'): לג) "תיטיבי דרכך" בעיני האומות לבקש אהבתך,
 בעוד שהן יודעות מדות רעות שבך יותר מכל אומה: לד) "נפשות" וגו'.
 עון הרציחה כמו אחאב את נבות מה שלא היה ביתר העמים: "מצאתים".
 מצאתי אותם שאז היה לך דין להרגם: "כי על כל אלה". אני נשפט אותך;
 ותיבות אלה או דומיהן היו נשמעות מאליהן מפני הנביא או מתנועות ידיו:
 לו) "תזלי". שרש אזל ישנו גם בלה"ק, אזל מכלינו (ש"א ט' ז'); וענין הפסוק
 כמו בפסו' ל"ג: לו) "זה". מצרים: "וידרך על ראשך". לאבילות, וכן בתמר
 ותשם ידה על ראשה (ש"ב י"ג י"ט):

ג.

א) "לאמר". חסרו כאן תיבות: "חנוף תחנוף". תַּחֲנַף וְתִשָּׁחַת וכן הוראת
 פעל זה בכל מקום בתנ"ך חוץ מדניאל י"א מ"ב, יחניף בהדקלקות, ששם
 יש לו הוראתו בל"ה: "ושוב". ל' שאלה, ותדמי לשוב? ג) "ומצח" וגו' ועכ"ז
 לא נכנעת: ד) "מעתה". שִׁבַּת לקרוא לי בשם אב ואלוף (אוהב המלומד
 ומורגל אצל אוהבו, אֵלֶף = לַמֶּד): ה) "דברת". דברים כאלה "הינטור" וגו',
 בעוד שאת מתמדת לעשות הרעות בכל יכלתך (ותוכל, שהיה ראוי ותוכל):
 ו) "משבה". קשת עורף השבה תמיד אל חטאותיה: "ותזנה" (יהו"א):
 ט) "מקל". כמו מלא וי'; מִשְׁמַע זנותה של ישראל: "ותחנוף" וגו'. שבשביל
 כך נענשה (וימנעו רביבים, למעלה פסו' ג'); שבה יהודה לאלהיה, אבל לא
 בכל לבה כ"א מיראת עונש: יא) "צדקה". שלא היה לה ממי ללמוד (רש"י);
 היתה יכולה להצטדק: יב) "פני". בעסי הנראה בפנים: "חסיר". עושה חסד:
 יג) "ותפורי". הלכת כה וכה ללמוד דרכי זרים ומנהגיהם בעבודת אלילים:
 יד) "בעלתי בכס". שד"ל מפרש מליצה זו מל' ערבי להוראת גירושין; ואם
 היא מלה"ק ענינה אני אדוניכם: טו) "דעה והשכל". יהיו רועיכם: טז) "ארון
 ברית ה'". כל הקדושה תלויה בו, ואנחנו בני עשרת השבטים חסרנו ממנו:
 "יפקדו". מל' והי' פקד את שרה (פר' וירא); "ולא יעשה עוד". ארון אחר
 כמהו אם ינטל (כמו בבית שני שחשבו הבית קודש גם כי אין בו ארון):
 יז) "לירושלים". לעיר המלוכה אחת מיוחדת שתהיה לכל י"ב השבטים; ואולי
 כוונתו לא על העיר לבדה, כי גם על כל א"י שכולה תחיה חשובה קודש
 קדשים: "שררות" מגורת שור שענינו הביט (שר=שם ראה), וכפל הרי"ש
 מורה כפל ההבטה: יט) "בבנים". בתוכם, וכגורלם כן יהיה גורלכם: "צבי

צבאות. יופי על כל יופי אחר (ע"ד שיר השירים); וכאה בצבאות אל"ף יתירה, ומקורו צבי תרגומו של חפץ, ודבר יפה כל אדם יחפוץ בו, ומשרש זה גם שם החיה צבי מחמת יפי תארה (Gazzella?), אבל חלוצי צבא אולי מקורו צו-בא: כג) „אכן לשקר“. חכינו מהרים וגבעות המון הבא לעזרתנו: כד) „והבשת“. עבודת האלילים, הן מכיעורה מצד עצמה (זנות וניאוף), הן שמבישה תקות הבוטחים בה: „מנעורינו“. ראינו בעינינו כי כן היה.

ד.

א) „תשוב“. השני מל' שובה ונחת, והראיה „ולא תנוד“ שאחריו: „ולא“ ר"ו זו היא כ"ו אם תלכי עמי והלכתי (שופטים ד' ח') שד"ל: ב) „והתברכו בו“. יאמרו הלואי ונהיה גם אנו כב"י: ג) „ניר“. תלם שהמחרישה עושה באדמה, וידועה התיבה בל"ח; וכוונת הדברים היא איני שואל מכם כ"א תועלתכם: ה) „תקעו“. נכונה ה"ו שבראש התיבה בכתוב, שדברי אמירתם אינם תקעו שופר רק האספו וגו' שבסוף הפסוק: „מלאו“. אספו עם רב, וכן יחד עלי יתמלאון (איוב ט"ז י"ד: ז) „העיוו“. בואו במקום מחסה ומעון, וכמהו שלה העז את מקנך (פר' וארא), שד"ל: ז) „מסבכו“. מתוך היער, מקום שהאילנות רבים וענפיהם נסבכים של זה בשל זה: „תצינה“. תחרבנה עמ"ש למעלה ב' ט"ו: ח) „ממנו“. היל"ל מכם, אם לא נסב הכנוי לתיבת ה' שלפניו, ורחוק: יוד) „השא השאת“. אעפ"י שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, אם האל היה רוצה היה מונע מן נביאי השקר לנבא לעם „שלום יהיה לכם!“. וא"כ כיון שלא מנעם, כאלו השיאם הוא בעצמו; כך נ"ל ענין הדברים, וקצת קשה: „השא“. מל' הנחש השיאנו (פר' בראשית), דעת אדם על דבר מה, ובא אחר ומשיאה על דבר אחר; ובזמן קדמון לא היתה שם כ"א שי"ן אחת, הימנית; ובאחרוני הימים להפריש בין שתי הוראות קצת רחוקות של תיבה אחת נתנו בתדירה שהיא בפי המון העם השי"ן השמאלית, ובבלתי תדירה שהיא רק בפי הנבונים נתנו הימנית: יא) „צח“. נקי וטהור כרוח הנושב על ראשי ההרים; והוא משל על רוח הנבואה האמיתית הבא מאת ה', שאין בדבריו לזרות או להבר מהם קש ותבן, רק כולם דגן ברור, כל"ו כולם דברי אמת (שד"ל בשם אברבנאל); „צח ואדום“ בשה"ש (ה' יוד) הוראתו לבן ונקי; יב) „רוח“ וגו'. הם דברי ירמיה (כדעת שד"ל); דב"י יתר הנביאים הם דב"י ריק, לא כן דב"י, על כן לא אירא מהעיד בהם כי חטאו: יג) „אוי לנו“ וגו'. היה לכם לומר כן: יד) „תלין“. בל' יחיד ומחשבות בל' רבים, ונמצא כן תדיר לנקבות: טו) „נצרים“. מל' כעיר נצורה (ישעיה א' ח'), נותנים מצור: יז) „שדו“. שדות, והוא מל' השיר (הושע י"ב י"ב); יח) „רעתך“. פרי רעתך, ע"כ כתב אחריו מר ונגע ל' זכר: יט) „אוהילה“. ממקור חיל אחז (שירת הים), והיה ראוי אהילה: כ) „נקרא“. הכל צועקים לאמר שבר! שבר! כד) „התקלקלו“. השחתו, כהוראתו בל"ה, והתיבה מגזרת קל בלה"ק, או מגזרת „קלא“ שענינו בל"א שרף (ונמצא גם בלה"ק, למטה כ"ט כ"ב), ושרף ממקור רפה, וגם אפר ממקור זה: כז) „וכלה“ וגו'. מאמר

מוסגר: כט) „בעבים“, ביערים שאילנותיהם רבים וסמוכים זה לזה, (בל"א אבא, שד"ל): „ובכפים“, ובסלעים; שפת הים מתורגם כף ימא, כי לרוב סלעים סביבותיה, ונמצא גם באיוב (ל' ו'): ל) „שדוד“, אולי היה שם תג להוראת חסרון הה"א (כמו בספרי תורה שבע"פ) ונעדר; ור"ל אשה ראויה להשאיר שדודה ועזובה, ושדוד ר"ל מי ששדדו ובזו ממנו כל אשר לו: „תקרעי“, נהפכו האותיות והיל"ל תרקעי, מל' וירקעו את פחי הזהב (פר' ויקהל); וגם היתה זאת מליצה בפי ההמון והיל"ל תרקעי פוך בעיניך; ופוך הוא גון תכלת המוצא מן Lapis Lazuli; ובנות קדם, שרובן ככולן עיניהן שחורות, צובעות בו את אישון עיניהן, ועינים מראה תכלת נחשב שם כיופי: „עגבים“, תוקעי עוגב תחת חלונות בית אהובתם; והברת עגב דומה לקול החתולים המגידים בה חשקם: (לא) „כחולה“, שיש לה חבלי יולדה (חול—חבל, בומ"ף): „במבכירה“, כיולדת בכור שלא נסתה עדין מה הם חבלי לידה: „תתיפח“, מנפתת נשימותיה בכח כאדם נאנח; ויפת ופוח ונפח אחד הם ממקור פח Onomatopœia.

ה.

(ב) „ואם“ וגו'. ונראים כעובדי ה' ועושי רצונו: „לכן“, בודאי; וכן בכל מקום מגזרת כן ובסיס, דבר נצב ועומד: ג) „לאמונה“, והם דברי שקר בפיהם; ואמונה ואמת נרדפים, ומקור שניהם „אם“, שאהבתה לבניה היא אהבת אמת ואמונה: ד) „דלים“, מדלת העם (מ"א כ"ד י"ד): „נואלו“, סכלים הם (אשר נואלנו, סוף פר' בהעלותך): ה) „יחדו“, עם דלת העם: ו) „ערבות“, מדברות, עמ"ש למעלה ב' ו': ז) „אי“, הוראתו התדירית באיזה מקום, וכאן הושאל להורות מאיזו סבה: „יתגודדו“, נאספים גדודים גדודים: ח) „מיונים“, בין כל הפירושים איני יודע מה אבחר כי כלם קשים; ע"כ אמר שהראוי כמו שהוא כתוב לפנינו מיונים, ממקור מזון, שלא חסר מהם מזון, שאם היה חסר לא היו מתאווים למשגל: „משכים“, גם על תיבה זו רבו הדעות, וגם עליה נ"ל יותר נכונה הקדמונית מענין השכמה, שמשכימים לתת לפניהם מזון וכל אחד מהם משכים לאכול: „יצהלו“, מורה קול הסוס שהוא משמיע בהיותו שמה (ע"כ נרדף לשמחה וגיל) ומתאוה למשגל: יוד) „בשרותיה“, שורות גפניה, וכן בין שורותם יצהירו (איוב כ"ד י"א); ודוק דמיון תיבות צהר וצהרים וצהלה (פנים מאירות): „נמישותיה“, הגפנים המתרחכות יותר מדאי, כלו' בי"א הרודפים הרבה אחר תענוגי עולם: יג) „כה“, כמו שהם מתנבאים לנו „עֲשֵׂהָ“ ויארע להם, לנביאים: טו) „איתן“, שלו' „יש“ וחוזק (אית" בל"א) כלו' קשה; ונחל איתן (סוף פר' שופטים) נחל שוטף; ועמ"ש עליו בביאורי עה"ת: טז) „אשפתו“, תיק החצים שהם נקבצים ונאספים לתוכו, וראש הוראת שרש שפת הוא קרב ואסף; וממקורו גם שם אשפתות, מקום שֶׁהַפְּרֵשׁ נאסף לשם: „כקבר פתוח“, ולא יכוסה אם לא ישימו בו מת; כן אשפת חציהם לא ינחוה מידם עד כי הרגו הרג רב: יז) „ירששו“, וחסיר מזון מיושביהם באופן שישארו רשים ועניים: כב) „ויתנעשו“, נמצא גם בשירת

דוד (סוף ש"ב ותהלים י"ח) ותגעש ותרעש הארץ, ל' נדנוד: "והמו". נתנו קול כקול המון עם: כד) "שבעת" וגו'. שבין קציר מין דגן זה למין דגן אחר, שאם שבועות אלה ימעטו או ירבו, יקדמו או יאחרו, רע לתבואה: כו) "ישור". מקורו שם — ראה, וענינו פֶּן דעת אדם על דבר מה: "בשך". מל' וישכו המים (פ' נח), כאדם הנכפף ארצה לשים יקושים (מפח יקוש תהלים צ"א ג'): כז) "ככלוב". ממקור "כלא-ב"; מסגר מעשה קנים שהצפרים כלואות, כו: כח) "עשתו". שד"ל מפרש שרש עשת, בכל מקום שהוא, להוראת זהר פנים; ואולי יש לו גם בל' מקרא כמו בל"ח הוראת "גִּלְמִים": "עברו" וגו'. הרעו לעשות יותר ויותר מכל המסופר על אנשים רעים: "דִּין יתום" לא דנו ועם כל זה יצליחו: ל) "שמה ושערוריה". דבר הגורם שאדם השומעו ישתומם ושערת ראשו תסמר (עמ"ש למעלה ב' י"ב על תיבת "ושערור"): לא) "כן". שיהיה כן; "לאחריתה". לעלולים הראוים לבוא לכם ממעלליכם.

1.

א) "העזו". נוסו למקום מחסה ומעוז: "ירושלם". עיר שאינה מנחלת שבטכם, ולמה תרצו להכוות בגחלתה? "ובתקוע" וגו'. לשון נופל על לשון: "בית הכרם". אולי היה מקום גבוה ומוכן לכך: "משאת". נס (רש"י) שנושאים אותו בידים: ב) "הנוה". הנאוה והיפה: "דמיתי". השִׁחֲתִי; וסדר תיבות אלה הפוך, בת ציון הנאוה והמענגה (הרגילה בתענוגים) דמיתי, או הִפְעֵל בראש הדיבור דמיתי הנאוה וגו'; וכן מצאנו למעלה (ב' ד') מה מצאו אבותיכם בי עול במקום מה עול מצאו וגו': ג) "אליה". על חרבות ציון עלה דשא, ורועים יבואו שם עם עדריהם: "את ידו". במקום שירצה: ד) "קדשו" וגו'. הנביא מזרז האויבים לבוא, והם מאחרים, והוא מוסיף "אוי לנו" וגו': ו) "עצה". חסרה ה"א מפיך; והאילנות סביב לירושלים היו מונעים (לכל הפחות במקצת): "סללה". כלי משחית שבו היו משליכים על בתי העיר אבנים גדולות לנתצם; ומחמת רוב ההשלכה נשתמש בפעל שפך ולא בפעל ירה או השליך; ושרש סלל הוראתו הרים או דרך האדמה לתקן הדרך, ושתי ההוראות נכונות לשם כלי זה המרים אבנים ודורך ומנתץ הבתים: "הפקד". נִתְּנָה ביד אויב והיל"ל הפקדה: ז) "כהקיר". מגזרת מקור; ובמקום יציאתם מן המקור המים קרום: "ביר". תיבה זרה והיה להם לנקדו בִּזְרֵ אֵף עפ"י שאינו מביע מימיו כמו באר; "על פני". בכל מקום (והאל נמצא בכל מקום): "חלי ומכה". עלולי החטם והשוד: ח) "תקע". מל' ותקע כף ירך יעקב; תפרד: ט) "עולל". הוראתו לקט אשכולות קטנים הנשארים בגפן אחר הבצירה, ואולי נשאל שמש משם עולל (לְדָ) שאך בא (עול כל"א בוא) ונכנס בחיים; ובא כאן דרך משל להריגת הנמלטים במלחמה: "סלסלות". שד"ל מפרשו האשכולות היותר גבוהים, מל' סלו לרכב בערבות (תהלים ס"ה ה'), ומחמת גבתם נשמטים מידו והוא חוזר עליהם: יוד) "ואעידה". אֶתְּרָה, וזו הוראה אמיתית לשם עד; ומכאן להתראת העדים מה"ת: יא) "שפך". הראוי "שִׁפְךָ" זמן מקור, ונשמע מאליו שפוך אשפכנה; והם

לענ"ד דברי הנבוא, ודברו אליהם גם כי ידע שלא ישמעו בקולו, הנה הוא המביא חמת ה' עליהם: יד) „וירפאו“. נביאייהם וכהניהם בוטחים לרפאות שבר בת עמי כאילו היתה להם מחלה קלה; ושימוש תיבת „על“ קצת קשה: טו) „הובישו“. היה להם ליבוש ולהכלם, וכן למעלה ב' כ': „הכלים“. פעל עומד במקום „הפלים“ כמו למטה ח' י"ב: „יפלו“. גם הכהנים והנביאים יפלו בתוך המון הנופלים; „בעת פקדתים“. עבר במקום עתיד, ולמטה כתוב פקדתם: טז) „לנתיבות“. על הדרכים שמימים קדמונים נָפְרוּ שהן דרך ישרה; ונתיב בחילוף אותיות (חרת—חרץ) „נציב“, דרך ישר ועומד, (והולכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות, שירת דבורה: יח) „עדה“. אסיפת הגוים הנקראים לרון את ב'י: „את“ החטאות אשר בם; או את הרעות שאני מוכן להביא בם: יט) „ותורתיו“. הדל מדברו רגע להמשיך אליו לב שומעיו, והוסיף „וימאסו כה': כא) „שכן ורעו“. ולא יהיה למשען זה לזה: כג) „וכידון“. כלי מלחמה הגורם „כיד“ גדול; ושם כיד נמצא באיוב (כ"א כ') והוא שוה לפוד, ויש לו קורבה גם עם כתת: „ועל סוסים“. שחסרו לב'י, כי ארצם ארץ הרים: „כאיש“ — אחד: כו) „והתפלשיו“. והתגוללי; ושרש פלש בחילוף אותיותיו והיפוכם, לפת (שד"ל בשם תלמידו יח"ף): „אבל יחיד“. כמו שאב ואם עושים במות להם בן יחיד: כז) „בַּחֲזוֹן“. או פִּזְחָן או פִּתָּן היה מגדל שעליו עומד צופה ורואה למרחוק: „מבצר“. ולא תירא: כח) „סרי סוררים“. ע"ד שיר השירים; בין כל הסוררים, יותר ראויים הם לשם זה: „נחשת וברזל“. ולא זהב וכסף אלא סוגים (שד"ל: כט) „נחר מפוח“. נחרך מרוב נפיתתו: „תם עפרת“. לא יהיה עוד בצורת עופרת (ע"י הויטריפיקאציון), שד"ל: „ורעים“. והחלקים הרעים (הסוגים) שבכסף.

ז.

ג) „ואשכנה אתכם“. עוד לזמן ארוך: ד) „המה“. המקומות האלה הם היכל ה', וא"א שיפלו ביד אויב; ושילוש תיבות „היכל ה“ היה רגיל בפי נביאי השקר: ו) „תעשקו“. הוראתו כבוש שכר שכיר (לא תעשק שכיר עני ואביון, פ' תצא); וגר ויתום ואלמנה אין הן דינם: „במקום הזה“. בארץ הזאת: ז) „למן עולם“. למען ינחלוה לזמן ארוך שנעלם קצו; ומליצה היא, והיל"ל עד עולם: ח) „לבלתי הועילו“. באופן שלא יועיל לכם: יוד) „נצלנו“. ע"י ביאתנו למקדש ה' בטוחים אנו מסכנה: „למען עשות“. וכונתכם לעשות אח"כ: יא) „המערת פרצים“. שאנשים פורצו כל גדר באים להסתר ולחסות בה: „ראיתי“. שכן הדברי: יב) „עמי ישראל“. בימי בני עלי, ועיין בתהלים (מזמור ע"ה מפסוק ס' עד ס"ד): יח) „למלאכת השמים“. או חסרה אות אל"ף והראוי „למלאכת“ כל"ו לצבא השמים שמש וירח וכוכבים; או כוונתו ללבנה והיה לנקדו לְמַלְפֶּת השמים; „וכונים“, עוגות עשויות בכונה: יט) „אתם“. עצמם כי הם יסבלו עדולי כעסי: כ) „נתכת“. מלי לא נתך ארצה (סוף פ'י וארא); תִּשְׁפָּךְ על הארץ כמו מטר: כא) „עלותיכם“. שהן כליל לי, הוסיפו על זבחי שדמיכם שאתם אוכלים את בשרם: „ספו“. משרש יסף כמו רדו

מן ירד; או שרשו ספה (למען ספות הרוח, פרי נצבים): כב) „ביום“. תכף ומיד כשהוצאתים צויתים עשרת הדברות ופרי משפטים, ועל ענין קרבנות צויתים אחר שעשו את העגל (ועיין על הענין במשתדל ריש פרי ויקרא): כד) „לאחור“. כמו הירדן יסב לאחור (תהלים קי"ד ג); היו מתרחקים ממני ולא מתקרבים (שד"ל): „השכם“. בכל בקר, כלו' תמיד (שד"ל): כו) „שמעו“. היל"ל „שמעתם“, וכן ביתר הפעלים הבאים אחריו; ויש לומר שהאל הופך פניו מהם ומתחיל לדבר עם הנביא: כח) „האמונה“. עמ"ש למעלה ה' ג': כט) „גוי נורך“. קצצי וקווצות שער ראשך המעטרים אותו כמין נור; וזה לאבלות: „על שפיים“. על ראשי ההרים, ששם אין מונע אותך מלכבות; ול' נקבה דבר נגד ירושלים: „את דור“. המעיר „עברתו“: לא) „התפת“. ששם מכים בתופים לבלתי תשמע צוחת הילדים הנשרפים למולך, ויכמרו רחמי הוריהם עליהם: „ולא עלתה על לבי“. לשאול מהם קרבן יקר כזה לכבודי: לב) „גיא ההרנה“. יקראו לו שם זה לבויון: „מאין מקום“ אחר לקבור כ"א שם, או לא יהיה בעיניהם מקום בירושלים ראוי לבית הקברות כמו התופת: לג) „ואין מחירד“ אותם וטורדם מלאכול.

ח.

ב) „לדומן“. שומן להשמין האדמה (פרד—פרש), ובחילוף אותיות זבל בל"ח: ד) „אם ישוב וגו'“. שרש אחד לשתי הוראות, שוב אחור ושוב בתשובה אל ה': ה) „שוכבה“. מוסב אל ירושלים: „נצחת“. בנין פעל גוף נסתרת בת"ו במקום ה"א; קשיות עורף מתמדת ומנצחת כל מתיצב נגדה: „לשוב“. אלי: ו) „לא כן“. דברים בלתי עומדים על כן ובסיס מפני שקרם: „במרצתם“. ואיש רץ אינו יכול לתת עיניו על הדרך שהוא הולך עליה: „כסוס“ הרץ במלחמה כמו שרץ נחל שוטף; וסוס זה מביא רוכבו לידי סכנה: ז) „חסידה“. אולי נקראת בשם זה כי דוגרת גם ביצים עזובות, Cicogna: „תור“ נקרא כן סחמת קולו שמשמיע, Tortora, ומחמת דיוק מועד שובו כאביב אחר שגלה בחורף לאיקלים חם, נקרא בשמו זמן קבוע (ובהגיע תור נערה, אסתר ב' י"ב): „סיס“. תרגמהו Rondine, אולי שמו גם הוא מחמת קולו: „עגור“. Gru: „שמרו“. חוק ועת שקבע להם האל: „לא ידעו“. פעלו כאילו לא ידעו: ח) „לשקר עשה“. בחנם טרה: „עט שקר סופרים“. הטורח בחנם; ולפי פירוש זה היה ראויה הטפחא לבוא תחת תיבת שקר; וכמו שהיא לפנינו תחת תיבת עט, כוונתו עט הכותב דברי שקר של סופרים, ולפי דעתם ירמיה מדבר; וכפל תיבת „שקר“ סמך לפירוש זה: ט) „חתו“. יקראו והשתוממו; ובשם „חכמה“ לא יקרא ידוע מדעים ממדעים שונים, רק בחון כמות הדברים ומה ערכם: א"כ במאסם את דבר ה', הודיעו כי החכמה האמיתית נעדרת מהם: יא וי"ב) שני מקראות אלה נמצאים בקצת שניים גם למעלה ו' י"ד וט"ו, ושם בארתים: יג) „אסף אסיפס“. משני שרשים אסף וסוף, ומקורם סף שענינו כלה (סף הבית מקום שהבית כלה); „ואתן“ וגו'. ואשר נתתי להם כבר יעברו ויכלו מהם ע"י אויב, ומצאנו סימן הפעול במקום מלת מן, כצאתי

את העיר (סוף פר' וארא): יד) "ישבים" פה בשדות ובכרמים מאחר שאין לנו תקוה ללקט פירות מהם? ועל מה במקום למה: "ונדמה". שרשו נדם, "והדמנו" שרשו דמם, ומקור שניהם דם; נשב שם בשתיקה כאבלים: טו) "קוה". קוינו: "מרפה". בה"א תחת אל"ף, נְפֹתָ וְהִתְלַשׁ כַּח הַמַּחְלָה, תְּרַפָּא: טז) "מדן". גבול צפונו לא": "נחרת". נשימה בכח דרך הנחירים, וממקורו גם מליצת הרון אף: "מצהלות". קול הסוס, וכתבתי עליו למעלה ה' ח': יז) "צפעונים", בעלי צבעים הרבה (בומ"ף), והם בעלי ארס ביותר: יח) "מבליגתי". מוכרחים אנו לומר שהוא שם מופשט משרש בלג (ואבליגה, תהלים סוף מזמור ל"ט) בחילוף אותיות "ברק" (להצהיל—להצהיר, גיכ"ק); אור פני, תחתיו יגון: "עלי". על אודות צרותי: יט) "מדוע" וגו'. תשובת האל כדברי רד"ק; ומדוע, כוונתו מה היתה דעתם בהכעיסם אותי? האם שעכז אוסיף לשכן שכינתי בציון? כ) "עבר" וגו'. יש להניח שנביאי שקר היו מבטיחים אותם שבסוף הקיץ תבוא להם תשועה נפִיית מיד האל: כא) "על שבר" וגו'. הם דברי הנביא: "קדרתי". פני שחורות ולא מאירות, קדר הלכתי בלא חמה (איוב ל' כ"ט), וְקָדַר הוּא הַשְּׁנִי בַבְּנֵי יִשְׁמַעֵאל שׁוֹכְנֵי אֶרֶץ עֲרָב (ששמה יש לה יחס עם שם עֲרָב), ומחמת חוס האיקלים פניהם שחורות: כב) "כי". אם נמצא שם צרי ורופא, מדוע לא עלתה ארכת בת עמי, רפואתם המארכת ימיהם.

ט.

א) "יתנני". יתן לי (לתתי להלך עמכם, פר' בלק, במקום לתת לי. ורבים כמהו): "מלון". ללון בו לינת לילה אחד, וכוונתו דירת עראי: "מנאפִים", בא בבנין פִעֵל להורות גודל ניאופם: "עצרת". בי"א הרבה עצורים וסגורים במקום אחד; וממנו בא שם עצרת לחג השבועות הסוגר ימי העומר, ושמיני עצרת הסוגר ימי הסוכות: ב) "וידרכו". לא ידעתי מדוע נקדו היריד פתח ולא חירק, כי הוא מבנין הקל: "לשונם". שהיא קשתם; ובדברי שקר שעל ידה מפיצים, הם גוברים על מנגדיהם ולא ע"י אמונה: ג) "יעקב". העקב הולך אחר יתר הגוף, והרוצה לרמות את רעהו בא לו מאחוריו: ד) "יהתלו". כאן שרשו התל והיה ראוי להנקד יִתְּלֻוּ כמו ויהתל בהם אליהו (מ"א י"ח כ"ו), אבל ואביבן "התל" בי שרשו תלל בהפעיל, וממנו ותוללנו שמיחה (תהלים קל"ז ג'); והצוחקים בנו שאלונו שמיחה: "העוה נלאו". יגעו לריק אם יבקשו להעוות דרכם ולעקשה יותר; (ונלאו מצרים, פר' וארא, יגעו לריק): ה) "שבתך" וגו'. מושבך תוך אנשי מרמה, כי דעתם אותי היא למראה עינים ולא באמת, א"כ מרמה היא (דוד חי אשכנזי אחד מתלמידיו שד"ל: ו) "צורפם" אסור מהם הסיגים, אשחית אנשי מרמה שבהם; אבל מתי מספר בהם היראים אותי וראת אמת, אותם אקיים: "ובחנתים". "בחן" בחילוף אותיות "בחר" (בן — בר): "איך אעשה". באופן אחר ואני אוהבם כאהבת אב לבתו? (שמזה באה מליצת בת עמי: ט) "על". כעבור: "נצתו". נשאר חרבים (עמ"ש למעלה ב' ט"ו): "נאות מדבר". מקום מרעה נאה.

ומדבר, ממקור דבר בל"א נהג, מקום שההולך שם צריך למנהיג בקי כדי שלא יתעה בדרך; ומקור מקורו "בר" בל"א הויץ (לישוב), ויתכן יפה למקום מרעה, וינהג את הצאן אחר המדבר (פרי שמות), בלכתו הלוך ורעה צאנו עד בואו אל סוף מקום ראוי למרעה, להר חורב, ששמו מורה שהיה מקום שמם, וסיני נקרא אח"כ על שם הסנה: יוד) "תנים". רבוי משם "תן", ופירשו שד"ל (בישעיה י"ג כ"ב) פִּלְפִי הבר המשמיעים קול תאניה: יג) "שררות". משרש שור שענינו ראה מתמדת (שם — ראה), וענינו מה שנראה ללבם כנכון בלי ספק: יד) "מאכילם". בכנוי מִיָּתֶר, ומוסיף חווק למליצה: "ראש". רוש: טז) "התבוננו". על מצבכם הרע: יז) "ותרדנה". כאילו העינים עצמן יורדות וכלות מרוב הבכי; והיל"ל עליכם, עיניכם, עפעפיים; או נאמר שתיבות "ותמהרנה" וגו' אינן עוד דברי האל, רק דברי הנביא המשתף עצמו בצרת עמו: יח) "עזבנו ארץ". לא שבנו בתשובה כראוי, א"כ הוא כאילו לא האויב הגלנו רק אנו מרצוננו גלינו, אנו גרמנו שישליכו משכנותינו ארצה: כ) "מחוץ". באופן שלא ימצא עוד בחוץ: "כדמן". כתבתי עליו למעלה ה' ב: כא) "כעמיר". אגודה קטנה: "ואין". שם באותה שעה מי שיאספחה: כד) "מול בערלה". ב"י שבשרם מהול, ולבם ערל ואטום לבלתי שמוע תוכחה; וכל העמים שהוא הולך ומוזכר היו ערלי בשר, ומשתף אליהם גם יהודה שהוא ערל לב: כה) "קצוצי פאה". מקיפי פאת ראשם או זקנם; ויש להניח שעל כל עמים אלה בא נבוכדראצר.

יוד.

א) "בית ישראל". בין בני יהודה היו גם מיתר השבטים ובפרט משבט בנימין: ב) "אל דרך". ללכת אל הדרך (שד"ל), מעט מעט אתם נוהגים בנימוסיהם: "ומאתות השמים". אולי היתה אז לקות החמה או הלבנה, או נראה כוכב בעל שער, והיו יראים שהוא להם סימן צרה קרובה: ג) "במעצד". כתבתי עליו דעות רבות באוצר נרדפי, עתה נפרשהו גרון, וכן פירשתי גם בישעיה מ"ד י"ב: ד) "ובטקבות". ותשם את המקבת בידה דיעל (שופטים ד' כ"א); שבתקעם המסמר בעץ, מולידיים בו נקב: "פיק". שד"ל מוציאו מן פיק ברכים שענינו חלחלה; ויש להוציאו מן פוק או נפק בל"א, שלא יצא ממקומו שום אחד מאבריו, וקרוב ג"כ לפוג בלה"ק (ויפג לבו, פרי ויגש): ה) "מקשה". מל' מקשה תיעשה המנורה (פרי תרומה); ע"י המסמרים נעשה האליל כאילו אינו מחובר מחלקים שונים, רק כולו עצם אחד, כמו עץ מעצי התמרה שאין לו ענפים: "ינשוא". ינשאו: "יצעדו". מהלך לאט, ששה צעדים (ש"ב ו' י"ג: ו) "מאין" וגו'. מאחר שאין כמוך וגו' מי לא ייראך; מי לא יירא אותך תחת ירוא את האלילים: ז) "יאתה". מגזרת "יאה" בל"ה וקרוב לְנֶאֱוָה בל' מקרא; נאוה הדבר וראוי: "בכל". ב"ת להוראת עם, עם כל חכמתם ושלטונם, כאין כמוך יֵעָשׂו מעשי נפלאות; ודעת שד"ל ששתי הממ"ם בשני מַאֲיִן אלה יתרון הן: ח) "ובאחת". כולם יכשלו ויורו כי נבערים הם, ע"י מוסר ולימוד הבלים; הלא הוא עץ ולא אלוה! ט) "מרקע". מל'

וירקעו את פחי הזהב (פ' ויקהל): „מאופז“. או הוא שם מקום (נמצא גם בדניאל י"ד ה'), או הוא ל' „פז“ והראוי מופז כמו שנמצא במ"א יו"ד י"ה בכסא של שלמה: יא) „כדנה“ וגו'. רבו ההשערות מדוע כתוב מקרא זה בל"א, ואין אחת מהן ברורה, שגם אם היה רוצה ללמד את בני הגלות להשיב לכשדים בלשונם, היה לו להתחיל בל"א מן אלהיה ולא מן כדנה: „אלה“. נמצא תוך ל"א גם בעזרא (ה', ט"ו) ושם קרי אל (רד"ק): יד) „נבער“ הכיר כי כסיל ובער הוא; ובער בל"ח פור; ואולי מקורו כבעיר המבער בשדה: „נסכו“. אליל הצפוי במתכת שנתך: טו) „תעתועים“. תעות השכל כפלים: „פקדתם“. ביום שפקדתי וגזרתי עליהם: יז) „כנעתך“. מתוך שבני כנען ובפרט יושבי צור עסקו בסחורה, נשתמשו בשמם להוראת סוחרים (ולא יהיה כנעני עוד, סוף ספר זכריה); וכאן דעתו, את העתידה לשבת במצור! אספי מן כל ארצך את סחורתך פן יקחוהו להם אויביך, ותני אותה בערי מבצר שתמלטי בהן את: יח) „קולע“. משליך רחוק כמו קולע אבן ע"י כף הקלע: „ימצאר“. מי הוא אלהים באמת (שד"ל): יט) „אוי לי“ וגו'. הם דברי הנביא: „שברי“. שבר עמי, וכן יתר הכנויים שאח"כ: „ואשאנו“. שאוכל לשאתו: כ) „יצאני“. יצאו ממני, כצאתי את העיר (סוף וארא) מן העיר: כא) „הרעים“. המלכים והשרים: כב) „תנים“. כתבתי עליו למעלה ט' יו"ד: כג) „הלך“. בעודו הולך; ואולי היה לנקדו לְאִישׁ הַלֵּךְ וְהָכִין; רק ביד ה' שלא יבשל ויפול, וכל ההכנות שאעשה להתיצב בפני האויב בטלות מעיקרן אם לא יבוא לי עזר מאתך: כד) „יסרני“ וגו'. ע"י האויב הבא עלי: כה) כל פסוק זה, מלבד תיבת ויכלהו המיותרת, מוצא מספר תהלים (ע"ט, ו' וז'); ומי יודע אם גם אותו מזמור לא יצא מידי ירמיה (וגם מזמור קל"ז על נהרות בבל)? ומה שכתוב בראשו מזמור לאסף אינו מתנגד להשערה זו, ניתן בבית שני לאחת ממשמרות הליום הנקראת על שם אסף שבימי דוד (נחמיה י"א י"ז):

יא.

ב) „ודברתם“. אתם השומעים תדברו אותם אל יתר אנשי יהודה ובפרט אל יתר יושבי ירושלים: ג) „ארור“. תבוא עליו מארה, שצרות תבאנה עליו ולא יצליח בדרכיו; בעוד שקללה ממקור קל, הוראתה יהיה לקלון ולחרפה, וכיתר הנרדפים באו לפעמים זה במקום זה: ה) „למען הקים“. באופן שאוכל להקים: „אמן“. כן יהיה שתקים: ז) „העדתי“. הזהרתי: „השכם והעד“. בכל יום ראשית מהשבותי היתה להזהיר אותם: ט) „קשר“. שווי דעות, דבר בלי מצוי בב"א: יוד) „שבו“ וגו'. עד"מ כמה פעמים בימי השופטים: יג) „כי מספר“ וגו'. כל עיר יש לה אליל אחר; ושווי דעתם הוא במה שעובדים אותי: „לבשת“. עבודת הבעל והאשרה, עבודת ניאוף וזנות, היתה עבודת בושת באמת: יד) „רנה“. תפלה בקול רם: טו) „מה לידיד“. מה תבוא אתה הנביא להתפלל עליהם בביתו? בעוד שהיא (האומה) תעשה מזמות כל"ו עוונות רבים עשויים במחשבה להכעיסני (מזמתה לי נקבה ויחיד בעוד שהרבים לי זכר ורבים, זרות); ועתה (כדברי שד"ל) מסב פניו לאומה; ואת

חושבת כי ע"י בשר קדש (קרבתות שאת מקריבה לפני) יעברו עונותיך מעליך; "כי". לחזוק, והוא דרך היתול (שד"ל), עתה שמחו ברעתך!; ומקרא קשה הוא: (ז) "יפה". מחמת יפי פרוי: "לקול". אבל עלה באוני ה' קול פשעיך הרם (קול המלה כקול מחנה, יחזקאל א' כ"ד): "עליה". בעלה הזית (ובאן עשה זית שם נקבה, אולי היה שם זה משתמש לשני הזוגים בימי הנביא, וגם בלי זה ראינו בפסוק הקודם שזרות הסוג והמספר היה נחשב בעיניו כנכון): "ורעו". יִשְׁבְּרוּ, משרש רעע: (ז) "עליך". את הזית: "להם". לנזקם: (ח) "מעלליהם". הנהגתם הרעה בראותי שחושבים עלי להרגני: (ט) "אלוף". מנורת מספר אלף, ונקרא בשם זה שר האלף ההולך לפני מחנהו (כאות אלף לפני יתר האותיות בא"ב), ומוזה הושאל לשור או לאיל ההולך לפני העדר ומאלפו איזה דרך ילך: "עין בלחמו". כשימות הנביא, לא ינבא עוד עלינו העות; ומשל נאה הוא: (כ) "את ריבוי". כי טובתם אני מבקש, והם מבקשי רעתי: (כא) "ולא" וגו'. שאל"כ תמות בידנו: (כג) "ושארית". דרך הפלגה (שד"ל): "פקדתם". לא תכף ומיד, רק בשנה שגזרתי עליהם בחכמתי.

יב.

(א) "אך". מ"מ: "רשעים". המתנכלים על הנביא; והמשך הנבואה הקודמת היא: (ב) "שרשו". היה לנקדו "שָׁרְשֵׁי" מבנין הקל, שִׁפְפַעַל מורה הפכו, כל עקורת השרשים (ושרשך מארץ חיים, תהלים נ"ב ז); אולי יורה כי השתמש ברוב כח במקום שאין צורך, הוא לנזק ולא לתועלת; (ובמהו רִשְׁוֹן זַב, סָקַל ואחרים עוד); ושם דגש (הוראת הפעל) ענינו חווק; ולהודיענו שתיבת "עָרְמִים" בדגש תורה בלי לבוש ותיבת "עָרְמִים" בלי דגש מורה בעלי חכמה עמוקה אמרו "ערטילאין דגשין חכימין רפין" (ערטילאי הוא תרגומו של "עָרְמִים" בְּהִלָּם, וחכים תרגומו של "עָרְמִים" בשורק); ומורה לנו ג"כ שאדם בלתי מרגיז עצמו לצרכים רבים הוא בהוה חזק ובריא, ואדם מעמיק בחכמתו בהוה הוא רפה וחלש: (ג) "התקם" משרש נתק; הבדילם מיתר הצאן: (ד) "לא יראה" וגו'. אין בדעת ה' לכלותנו: (ה) "כי" וגו'. האל משיב לנביא: "תתחרה". תנסה מרוצתך נגד מרוצתם: "ובארין" וגו'. ל' שאלה; אתה אומר שאכלה הרשעים למען ישארו הצדיקים; וכי יש בהם צדיקים? הלא נסית בעצמך שכולם רשעים: "בגאון הירדן". במקום שמימי הירדן שוטפים ביותר יש יער ובו חיות רעות; וכן למטה מ"ט י"ט, ונ' מ"ד הנה כאריה יעלה מגאון הירדן (שד"ל): (ו) "מלא", בקול מלא ורם, או מלא ובשול הוא להריגה; ואחריו קראו כן, ובפניו דברו לו טובות: (ז) "עזבת" וגו'. קבעתי בדעתי לעזוב: (ט) "העיט". בה"א התימה, ע"כ היא נקודה פתח, ועיט הוראתו עוף דורס, וירד העיט (פר' לך לך); "צבוע". שאצבעותיו חזקות לדרוס כחיה הנקראת צבוע (שד"ל): "העיט". זה השני ראוי לה"א קמץ שהיא ה"א הידיעה; נחלתי שלשעבר היתה תמה כיונה, היתה לי לעוף דורס? א"כ יבוא (התיו, משרש אתה והיה ראוי להיות באל"ף) עליה עוף

דורס: יוד) «רעים רבים». נביאי שקר: «בססר». דרסו ברגליהם, גרמו שהאויבים בגאות ובוז (בוס—בוז) ידרכו עליה (תבוס נפת, משלי כ"ז ו'; יען בושסכם על דל, עמוס ה' י"א): (יא) «שמה». האויב: (יג) «נחלו». סבלו הולאים בלי תעלה ותרופה: «ובשו». מדבר עם ב"י לנוכח; «מתבואתיכם», הלא ראוי לכם להתבושש מהמת פרי הטאתכם; ולפי שד"ל היל"ל תבואותיהם, ונכון: (יד) «על כל». מתיבות אלה מתחלת אמירת ה' ע"כ כתב שכני ולא שכניו: «הנני נתשם». ומוליך גם אותם בגלות; ושכנים רעים אלה הם בני עמון ומואב ואדום שגם הם גלו בבלה; טו) «נתשי אותם». אחר שביד הזקה אוציא את בני יהודה מתחת מרדותם שהיו מכבידים תדיר עליהם; טז) «והיה וגו', אם בגלות יתגיירו»; «יבנו». יתקיימו עם בני עמי בשובם אִתָּם מן הגולה; ונבואה זו נתקיימה, ובני אדום שלבסוף נתגיירו נתקיימו תוך ב"י, ורעי אותו האיש היו מזרעם, ע"כ נקראת יראתם אדום; ובני מואב ועמון שלא נתגיירו, ספו ואברו.

יג.

א) «הלוך». כמו זכור את יום השבת, מקור משמש כצווי: «ובמים וגו'. לא תכבסוהו כדי שאח"כ ימהר לרקוב: ד) «בנקיק». בחילוף אותיות (בן—בר) מקום רק כלוי חור; ושרש «טמן» הוראתו צפן תחת הקרקע; ז) «יצלח». הרוצה להשתמש בו לאיזה דבר, לא יצלח; וייתם לאזור מה שראוי למשתמש בו: (יא) «ידבק». סוגר יתר המלבושים סביבות החלצים: (יד) «ונפצתים» וגו'. בהוה נבל הוא מעשה עור, (כמו כלי השיר השוה לו בשם); ובהריק המשקה ממנו הוא מתכווץ וצדיו נופלים (נבל—נפל) זה על זה; אבל שם נבל ישמש גם על כלי חרס (איכה ד' ב'), ובוה הוא מדבר כאן, ונפצתים ר"ל ושברתים בהשליכי אותם (שגם הם כלי חרס) זה על זה: טז) «נשף». שעת הערב שבה מנשבת (נשף—נשב) רוח עריבה; וכל נרדפי חשך אלה ל' מושאל לצרה וצוקה: יז) «גוה». גאותכם כמו שכתב למעלה (פסו' ט"ו) ואל תגבהו: יח) «מראשותיכם». תיבה זרה, ונתן לשם ראש במספר רבים סימן הנקבות; ובהוה מראשות ומרגלות ר"ל סביבות הראש והרגלים: יט) «סגרו». כאלו סגרם האויב מאחר שאין בהן עוד יושב: «הגלת». הגלתה וכמהו ועשת את התבואה (פר' בהר); «שלומים». תאר הפעל, וכמהו ותרד פלאים (איכה א' ט'), שד"ל: כ) «לך». ירושלים, ונכון הכתיב «שאי וראי» ל' יחיד לנקבה; ודבר עם העיר, אבל כונתו על מלכה: כא) «יפקד עליך». יבוא עמך בחשבון עליהם: «ואת» וגו'. און זו התנצלות אם אתה המלך תאמר הכריחוני לעשות כרצונם: כב) «נגלו» וגו'. ונגלית ערותך, וְתוֹדַעְנָה חטאותיך הנסתרות: נחמסו'. נגלו, וכן ויחמס כגן שכו (איכה ב' ו'), רד"ק; ושד"ל מוסיף שחמס בחילוף אותיות בומ"ף ובהיפוך התיבה, הוא חשך: כג) «ונמר». יִשְׁעוּרֵי מִנְפֵר בגוונים ומוזה שמו: «חברברתי». צבע עורו המשונה במראיתו כמראה הבורה משונה מחברתה (כפל אותיות) כעור בשר האדם: «למדוי הרע». שנעשה לכם הַרְגָל: כו) «קלונך». שלא

מתוך אמונה בהם אתם עובדים הבעל והאשרה, כי יודעים אתם שאין בהם יסוד, רק לבעבור שַׁבַּע יצרכם הרע ע"י ניאופים: כז) „מצהלותיך“ קול שמחת הסוס בראותו נקבה ממינו (עמ"ש עליו למעלה ה' ח'): „לא תטהרי“. האם לא תטהרי עדין, מתי תטהרי עוד? ותיבות החסרות היו. נשמעות מקול הנביא, ממראה פניו ומתנועות ידיו.

יד.

(א) „אשר“ וגו'. זהו דבר ה' אשר היה: „הבצרות“. הרבה שני בצורת: (ב) „אמללו“. ממקור מל, וראשית הוראתו נכרתו, אבל שימש להוראת אבלות כמו „קדרו“ שאחריו שענינו ישבו עטופי שחורים כאבלים: „וצוחת“. הוראתו הרמת קול בין לשמחה בין ליגון; מראש הרים יצוחו (ישעיה מ"ב י"א) לשמחה; ואין צוחה ברחובותינו (תהלים קמ"ד י"ד) וכאן, ליגון: ג) „ואדיריהם“. אָדָר (מיכה ב' ח') הוא הָדָר, וזה בל"א חזר; א"ב אדיר ר"ל איש שמיראתו רואיו נרתעים לאחוריהם: „גבים“. תרגום בור גובא: „והפו ראשם“. סימן אבילות, שאדם אינו רוצה לראות שום דבר שלא יטרדהו מאבלו: „חתה“. ל' מושאל, יראה וחרדה האדמה, כל' עובדיה שהם האכרים שמזכיר אח"כ: (ו) „שאפו רוח“. כאדם נאנח: „כלו עיניהם“. מליצה זו הוראתה אפס תקוה, כאילו מאריך כ"כ בהבטתו למרחוק עד שענינו כהות: (ח) „כגר“. שלא יצטער על צרת מקום גרותו: „נטה“. מדרכו לבוא ללון לינת לילה באיזה מקום (לון—ליל, לשכה—נשכה): ט) „נדהם“. מקורו „דם“ כמו בפעל דום או „דמם“, והוראתו יושב ושותק מחמת תמהון שבו: „ושמד“ וגו'. שאומרים עלינו עם ה' המה: יוד) „לנוע“. ממוקם למקום ללכת לעבוד האלילים בעיר שעובדים אותם שם: „חשכו“, מנעו, ולא חשכת את בנך (פר' עקידה); ואעפ"י שהוא כסימן הוא מגזרת השף, הסתר דבר בחשך: יב) „כי יצמו“. גם הם עצמם: וכ"ז דרך הפלגה כאדם מדבר בכעסו, שאין לך דבר שעומד בפני התשובה: יג) „שלום אמת“. קיים ומאריך: יד) „ואליל“. מגזרת אל, וענינו דברי הבלים: „מתנבאים“ מלבם ע"כ בא בבנין התפעל: טז) „רעתם“. פרי רעתם: יז) „ואל תדמינה“. ואל תִשְׁתַּקְּנֵה (למעלה פסו' ט'): יח) „סחרו“. מל"א סחור סחור שענינו סביב; סבבו מארץ אל ארץ, עד שלא ידעו להיכן ילכו: יט) „קוה“. זמן מקור, קוה קיונו: כא) „תנאיך“ בחילוף אותיות תמאס (מוט—נוט, תנוט הארץ תהלים, צ"ט א'); וכן תנבל שאחריו, תמאס כמו נבלה; וגם תנאיך חזר לתיבת כסא: „זכר“. בריתך: כב) „בהבלי“. באלילי: „מגשימים“ מורידים גשם.

טו.

(א) „משה ושמואל“. כמו שכתוב בתהלים (צ"ט ו') משה ואהרן בכתנוי ושמואל בקראי שמו קראים אל ה' והוא יענם: „נפשו“. חפצי: „שלת“ וגו'. אמור להם שיצאו: ג) „לסחב“. מקורו כמקור סחה (וסחתי עפרה ממנה; יחזקאל כ"ז ד') ונסח (ונסחתם טעל האדמה, כי תבא), הוא סח; ושלשת

הפעלים הוראתם הרחקה ממקום, ובל"ח בהיסח הדעת; ונסח הוא נזח (ולא יזח החשן, פר' תצוה) בחילוף אותיות זסצר"ש: ד) "לזעוה". קרי, "ולזעוה" כתיב מגזרת זוע שהוראתו תנועה (ולא זע ממנו, אסתר ה' ט'); כל אדם יסור וירחק מהם או יזוע ויחרד בראותו אותם; ובל' משנה (ברכות פ"ט מ"ב) זועות ר"ל רעשים: ה) "ינוד לך". בראשו להורות חמלתו עליך: ו) "אחור". בסורך מעלי: "הנחם". ל' הרטה: ז) "בשערי". בערים הגדולות שיש להן חומות ודלתות שערים: ח) "על אם". שאין לה כ"א בן אחד נבחר: "עיר". בחילוף אותיות (צאן — עאן) צר, כמו ויהי ערך (ש"א כ"ה י"ו): ט) "אמללה". לא בלבד יולדת בן אחד נשארת גלמודה, כי גם יולדת שבעה בנים: "נפחה נפשה". הוציאה רוח מפיה בכח כדרך הנאנחים: "בושה". מתקוה; "וחפרה". הלבינו פניה (חפר—חָרַר, בומ"ף): "ושאריהם". של עמי (הנוכר בפסו' ז'): יוד) "אוי ל". הם דברי הנביא: "מקללוני". נקדוהו נקודה זרה, והיה ראוי להיות מְקַלְלֵנִי; ואעפ"י שגם זה אינו לפי דקדוק לה"ק, מ"מ בעבר ובעתיד מצאנו שמרוני ישמרוני: יא) "אם לא". ל' שבועה; דבר רע שאיני רוצה להוציא מפי יבוא עלי אם לא אעשה זאת: "שריתך". ממקור שָׁאָר וחסרה האל"ף, והיה לנְקוּדָה שְׁרִיתְךָ במקום שאריתך; ושם "שרית" נמצא בד"ה (א' י"ב ל"ח): יב) "הירע". משרש "רעע" שהוראתו רציץ (צאן—עאן); האם יוכל אדם לרוציץ ברזל (הבא לנו מצפון והוא חזק מכל ברזל אחר) ונחשת? כן א"א שאתם ביי תְּשַׁבְּרוּ מכל וכל, וגם בגלותכם בעת צרתכם, אעשה באופן שצריכם יהיו נצרכים לכם ומחלים פניכם; מ"מ לעת עתה אתן עשרך ביד צריך, ולך לא תועיל נתינתו (לא במחיר): יד) "והעברתי". ברי"ש, ולמטה י"ז ד' כתוב בדל"ת ובכנוי, "והעברתיך", ונראה שכן נכון גם כאן; ולא לתנם בס"ת כתוב ה' אחד (בפר' שמע), ולאל אחר (פר' תשא) בדל"ת ורי"ש רבתי, שלא להמיר זו בזו: טו) "תקתני". אל תשתמש בי (ירמיה) כאות על ארך אפך; וכן מליצת לקח לאשה, להשתמש בה כאשת חיקו; ולא בלבד לפי פירוש זה, כי גם לפי יתר הפירושים לא תבא המליצה אל נכון: טז) "ואכלם". כי מתקן לי מאחר שיצאו מפיך: "כי נקרא" וגו'. קראו אותו בשם נביא ה': יז) "לא ישבתו" וגו'. לא ששמחתי בדעתי עתידות עמי, ה"ו! להפך נאבלתי עליהן: "ועם", חימה עזה עד כי כל גופו של אדם זע ורועד: יח) "אנושה". בלי תקוה שתרפה (ויאנש, ש"ב י"ב, ט"ו); ואני קויתי שתרפא, כלי' שרודפי יחדלו מרדיפתם אותי בהבינם כי רק טובם אני מבקש: "אכזב". מוצא מים אשר יכזבו מימיו (ישעיה נ"ח י"א), שד"ל: "לא נאמנו", אינם מתמידים: יט) "אם תשוב". ותאזור חיל להתנבא, גם אני אתן לך שובה ונחת (למעלה ד' א'): "לפני תעמד". דברי לך יהיה תדירי ולא במקרה: "ואם תוציא" דבר יקר מאיש זולל ונבזה (זוללה, איכה א' י"א); וזל הוא דל בחילוף אותיות (זה—דין); אם ישובו אלי גם מקצתם, גם מיעוטם, תהיה נחשב כפי (והוא יהיה לך לפה, פר' שמות, שד"ל): "ישובו". יפנו פניהם אליך ויבואו לשחר פניך: כ) "ונתתיך" וגו'. וכזה כתב גם למעלה (א' י"ח): כא) "עריצים". ערץ רעץ רעד; אנשים מטילי אימה על רואיהם.

טז.

(ב) „ולא יהיו. למען לא יהיו: ד) „ממותי. כפל המ"ם בתיבה זו, וריבוי האותיות בתיבת „תחלאים“ (במקום „חולאים“) מורים מיתות משונות וחולאים רעים: „לדמן. לזבל, וכתבתי עליו למעלה ה' ב: ה) „מרוח. שרשו רוח; בהיפוך אותיות והילופן (זסצר"ש) „צרח“ (געוענוים), ובערבי הוראתו הרמת קול, כאן לאבל, ובעמוס (ו' ז') לשמחה (שד"ל: ז') „ולא יתגדד“ וגו'. אעפ"י שאסור מן התורה (פרי' ראה) נראה שהיו עושים כן כמנהג הגוים אשר סביבותיהם (שד"ל: ז') „ולא יפרסו. ולא יתנו ביד האבלים פרוסת לחם בסעודת הבראה (הלא פרס לרעב לחמך, ישעיה נ"ח ז'): יג) „והטלתי. מל' ויטילו את הכלים (יונה א' ה'), „והשליכתי: „ועבדתם שם“ וגו'. כמו כן כתוב בפרי' ואתחנן (בפרי' ט' באב); אין אדם נשאר בלי עבודת איזו אלוה; עכשו אתם עובדים האלילים באקראי בעצת יצה"ר הבוער בקרבכם, ואז תעבדום עבודת קבע (יומם ולילה): „אשר“ וגו'. מוסב לראשית המקרא „והטלתי אתכם“ בלי חנינה: יד) „לכן. באמת ובודאי; ובכל פעם שמנבא עליהם רעה רבה, כביכול אין בו כח להתאפק ומוסיף אצלה נחמה; מלבד (כדברי שד"ל) שמתוך שִׁתְּרָאָה להם הגאולה העתידה גדולה מגאולתם ממצרים (עד שבה יִשְׁבְּעוּ), גם השעבוד הקודם לה נשמע שיהיה קשה משעבוד מצרים: טז) „מעל כל הר“. ששם נמלטו מפתח אויב; ועל שם „נקיק“ כתבתי למעלה י"ג ד': יח) „ראשונה. טרם אגאלם: „משנה“. על דרך שבע כחטאתיכם או על חטאתיכם (בפרי' בחקתי) שהוראתו, איסר אתכם שבע כל' בכל יום יותר, כמו שחטאתיכם ע"י קשיות ערפכם יעשו יום יום שבע; אף כאן ענינו שילום ועונש כפל ממה שרגיל אני לשלם עונש בהוה, כמו שגם עונם וחטאתם הם כפל ממה שבני האדם יחטאו ויעונו בהוה: יט) „עזי ומעוזי. הנותן בי אומץ כפלי כפלים לבלתי יפול לבי בדעתך כל הרעה המעותרת לבוא על עמי: „גוים“ גם יתר הגוים, ומכש"כ ב"י: „נחלו. עבודתם את האלילים עברה בנחלה מהאבות לבניהם: כ) „והמה. בודאי המה לא אלהים רק מעשה ידי אדם: כא) „לכן. האל אינו פונה לבו אל דברי הנביא ומאיים שנית.

יז.

(א) „כתובה“. על לוח לבם: „בעט“. אולי מקורו עיט, צפור דורס שנשתמשו בצפרניו לחרות על לוח הַמִּצְוֹת בשעוה: „ושמיר“. ידוע בקבלה שהוא Diamante, ואולי מקורו שמר, שמהמת יוקר ערכו היו שומרים אותו בקופסא: „חרושה“. חרותה; וכוונתו שהיו זוכרים תמיד ע"ז שלהם, וחוקקים צורתה על קרנות „מזבחותיהם;“ וכתב שד"ל שבהרבה ספרים כתוב בכינוי „הם“ ולא „קם:“ (ב) „כזכר“ וגו'. כמו שאהבתם לבניהם תביאם לזכרם תמיד, כן אהבתם את אשריהם ומזבחותם: „על עין רענן“. היו בוחרים באילן רטוב וגבוה (רענן=רַעַעַנָן), וקוצצים ענפיו הגבוהים, ונותנים לגועו צורת אשה; ואח"כ האילן עצמו והענפים הנשארים בו והנולדים אחרי הקָדְשׁוּ, קדושים

להם: ג) "הררי". אתם בני יהודה ההולכים לשדה על הגבעות הגבוהות לבקש עץ רענן; (ומקור "גבעה" הוא גִּבְעָה): "במתוך". מחמת במותיך שהם בחטאת, לעז ולא לה: ואעפ"י שגם לה' היו הבמות אסורות מיום שנכנה בהמ"ק, מ"מ רובי כשרי מלכי ישראל קיימון: ד) "ושמטתה ובך". נכונה מאד השערת שד"ל שנפלה כאן טעות, והיה ראוי להכתב "ושמטת חובך"; ושמטת הוא מענין שמוט כל בעל משה ידו (פרי ראה), ושם חוב נמצא גם ביחזקאל (י"ח ז'): תשלם חובך בגלותך מן אדמתך: "קדחתם". בערתם, וכאן הוא פעל יוצא, וכי אש קדחה באפי (פרי האזינו) הוא פעל עומד: ה) "באדם". שהיו ב"י שבאותו הדור בוטחים על הגוים שבמשפטיהם היו הם מתנהגים: "ארור". בלתי מצליח (וכתבתי עליו למעלה י"א ג'): ו) "כערער". כפל הברת "ער", מקור שם ערום ועריה: מקום גלוי מחמת שאין בו דשא וכש"כ עצים: "בערבה". במדברות ארץ ערב: "חררים". מקום שהחום בו כפלים (חר מקור חרון ונחר שהוראתם חום רב): "מלחה". מצאנו ויזרעה מלח (שופטים ט' מ"ה) לעשות קרקעה בלתי הגון לזריעה: "ולא תשב". יחס לארץ הישיבה במקום שהיה לו ליחסה לאדם, שכך היתה אז המליצה: ז) "ברוך". מצליח: ח) "יובל". מל' יובל שי (ישעיה י"ח ז') מוביל מים בשופע, ובדניאל (ח' ב') מצאנו אובל (בחילוף אותיות יהו"א): ט) "הלב". לב ב"י; ושד"ל סומך השערת מי שאומר שכוונתו על לב שלום בן יאשיה: "מכל" לב יתר הגוים: "ואנוש". הולח מאד: יא) "קורא". מין עוף נזכר גם בש"א כ"ו כ', ואולי קולו דומה לקול קריאה: "דגר" יושב על ביצים עזובות לחממם, וכן בישעיה (ל"ד ט"ו): "נבל". בזוי ונמאס כנבלה: יב) "כסא" וגו'. יבוא ייס ומקום מקדשנו יהיה כסא כבוד לה' יותר ממה שהוא עתה: יג) "מקוה". תקוה: "עזובך". לכאורה הם דברי הנביא; וסוּרֵי ר"ל הסרים ומתרחקים מן הדרך שאני הנביא מורה להם משמך: יד) "רפאני". הצילנו ממחלה ומכאוב שמאיימים עלי רודפי: טו) "אצתי". מל' ויאיצו המלאכים בלוט (פרי יורא); מיום הותי רועה (מַרְעָה) לעשות רצונך ולא רצוני ("אחרריך"), לא פצתו בכ שתקיים דברך עליהם לרעה: יז) "למחתה". לספת מחתה: "ומשנה". כפלים מהנהוג בעולם: כא) "בנפשתיכם". כמו כי בנפשו דבר אדניהו (מ"ב ב' כ"ג); פן תביאו נפשותיכם לידי מות: "בשערי". כמו בשער שמרון (מ"ב ז' א'), מקום ממכר התבואה; "ומשא" פשוטו דבר כבד המַגִּיעַ את נושאו: כג) "קחת מוסר". תאות אדם לרוץ כסף אולי היא החזקה שבתאוות; ואדם שע"י שמירת שבת כהלכתה עוצר עצמו ממנה, רחוק מהרשיע וקרוב להטיב, א"כ שמירת שבת היא מוסר אלהי: כד) "בר". כתיב "בה" והוא הנכון, לפי שתיבת שבת ראויה להיות שֶׁפֶתָה (ע"כ בא הדגש בתי' בהתחבר השם לכינוי, בְּשֶׁפֶתוֹ), ושבתת בתוספת ת"ו היא ל' נקבה.

יח.

ג) "האבנים". ממקומו, כמו ממקום וראיתם על האבנים פרי שמות, ומן הקבלה, ידענו הוראת שניהם, כאן דפוס כלי חרס או כדומה, ושם כסא וואיל משה.

היולדת; אבל מקור שניהם לא ידענו: ד) „בחמר“. לפי רש"י היל"ל „בחמר“, והטעמים מסייעים אותו; ואם נרצה לקיים הכ"ף נפרשהו כמו שדרך כלי חרס להשתת ביד היוצר: ח) „אשר“. חוזר אל שם גוי שלפניו, או אל מרעתו וחסרה מלת „בעבורה“: יב) „נואש“. שוב מתקנתך להסירנו ממנהגנו (וכן למעלה ב' כ"ה, עמ"ש שם): יג) „שעררת“. דבר המסמר שער הראש (למעלה ה' ל' כתוב שערורה ועמ"ש שם): יד) „היעזב“. היחלל (עזב חסדו, פר' היו שרה): „מצור שדי“. סלע שהוא תוך השדות, ונקרא כן הלבנון: „ינתשו“. יוסרו ממקומם; ושד"ל בשם רבים אומר שהראוי ינשתו, כמו ונשתו מים מבים (ישעיה י"ט ה') וקרוב לשרש נשה; ונשכחו, מאחר שאינם שם עוד: טו) „ויכשלום“. המכשילים, והם נביאי השקר: „שבילי“. דרכים צרים אבל הם דרכי עולם, וע"כ הם סלולים ואין בהם מעקשות; ונתיבות הם רחבים ובעבור זה אינם כ"כ סלולים; ואעפ"י שההפרש בין הנרדפים הוא דבר אמת ויציב, מ"מ כמה פעמים יבואו זה תחת זה בספרי לשונות כל עם ועם: טז) „ישם“. ישתומם על שוממותה, ומטבע אדם משתומם להוציא מפיו קול שריקה: „יניד בראשו“. מתמלה יעלה: יז) „ברוח קדים“. רוח הבא להם מצד מזרח היה תקיף מאד, ע"כ שמישה תיבת „קדים“ להוראת רוח חזק מכל צד שיבוא (ברוח קדים תשבר אניות תרשיש, תהלים מ"ח ח'): „אראם“. פונים: יח) „מחשבות“. להמתין, שכל עוד שהוא בחיים יקנטר אותנו בלשונו: „בלשון“. בעבור לשונו; ופירשוהו בדבר עליו להיר, ונ"ל רחוק: כ) „כי כרוי וגו'“. שלא היתה כוונתם להביאו לפני ב"ד ולדונו דין מות, רק להרגו בהחבא: כא) „והגרם“. יעשה שדמם יהיה נגר; ובשעת כעסו עלול האדם להוציא מפיו קללות, שאם תתאמתנה יצטער מאד: כ"ב) „גדוד“. לשלול שלל ולבוז בז: כג) „תמחי“. ביד נוספת כמו צור ילדך תשי (פר' האזינו) רד"ק; והיו ראויים להיות תפח תש בחסרון ה"א למ"ד הפעל.

י"ט

א) „בקבק“. צלוחית שפיה צר, ושמה מהקול שמשמיע המשקה בצאתו ממנה (רד"ק), ומוזה ג"כ שרש בקק להוראת הרוק: „ומזקני“. וקח עמך גם מוקני העם בלכתך לקנות הבקבוק: ג) „תצלנה“. מקורו „צל“ שבהברתו דומה לקול הנשמע לאזנים אחריו שמעם קול חזק, ונשמע גם ליושבים תחת צל אילן: ד) „וינכרו“. לפי שד"ל הוא מלשון נכר אותו אלהים בידי (ש"א כ"ג ז') שענינו מסר, וינכרו אותו לאלהים אחרים; ויש לפתרו ג"כ מלשון נכר, פן ינכרו צרימו (פרשת האזינו) עשאוהו נכר לי: „דם נקיים“. ששפכו לכבוד המלך: ה) „לבעל“. א"כ הבעל והמלך אליז אחד היו: „ולא עלתה על לבי“. לשאול מהם קרבנות כאלה: ז) „ובקתי“ וגו'. והריקות, אעשנה עצת ריק; והוא לשון נופל על לשון בקבוק: ח) „ולשרקה“. עמ"ש למעלה י"ח ט"ז: ט) „במצור“. ובמצוק שהוא עלול המצור, והוראתו לחץ גדול: יא) „כאשר ישבר“. השובר, מי שיהיה: „אשר“ וגו'. שבירה עצומה באופן שלא יוכל הכלי לשוב לשימוש; „מאין מקום“. אחר לקבור מתים (גם

למעלה ז' ל"ב) יקברו גם בתפת מקום מוקדש רק לנשרפים למולך:
 (יב) "ולתת". אני מוכן לתת: יג) "כמקום" וגו'. שלשתם יהיו שוים בזה שיהיו
 טמאים מחמת שקברו בהם מתים: "לכל". כאילו כתוב פל פל, וכן לכל כליו
 לכל כלי המשכן (פרי' תרומה): טו) "עריה". הקטנות ממנה ותלויות בה.

כ.

(א) "פקיד נגיד". מנוי על יתר משרתי בית ה' להמשיכם ולהכריחם
 לעבודתם; ונגד הוא תרגומו של משך, וכן במס' אבות (פ"א מ' י"ג) נגד
 שמא, מי ששמו נמשך והולך למרחוק: (ב) "המהפכת". בית הסהר בנוי
 מתחת לארץ, וגגו כקשת לחזק הבנין; ושר"ל דוחה פירוש זה מפני שכתוב
 וַיֵּצֵא וְלֹא וַיָּעַל, ונ"ל שמחמת דקדוק קל כזה אין לדחותו: ג) "לא פשחור"
 וגו'. ברש"י פרי' דברים (א' ז') נמצא "הדבק לַשַּׁחֲרֹר וישתחוו לך", ל' גדולה;
 ופ"א שבראש שם פשחור היא פ"א נוספת כמו בשם "פרעה" (הרועה), ובשרש
 פעל הבא מן עלל, ופרח מן ריה, ופריץ מן רציץ, ורבים עוד, והיא פ"א רפה
 בל' ישמעאל שהזכיר רד"ק כמה פעמים: "מגור". פחד תמיד מצרה שבנקל
 תבוא, כפחד גר במקום מגוריו שמשפטי המקום אינם מגינים עליו וע"כ
 באה עליו האזהרה כמה פעמים בתורה; וכאן ר"ל ממה שיקרה לך תדיר,
 תפחד אתה וגם אוהביך: (ה) "חסן". עושר העובר לנחלה מהאב לבנו; החסין
 הוא תרגומו של הנחיל: ז) "פתיתני". אתה ה' דברת על לבי להנבא רע על
 עמי, ולא הייתי רוצה, ואתת הזקת ממני שלא יכלתי למאן לך: ח) "כי יהיה".
 באופן שהיה: ט) "והיה". דבר ה': "לכלל". עצד בקרבי; השמים ושמי השמים
 לא יכלכלוך (מ"א ח' כ"ז): יוד) "הגידו". אם יש בכם מי שיודע בו פועל רע
 יגידהו, ואנו נפרסמו: "אנוש שלמי". אפילו אותם שהשבתי שהם בשלום עמי
 שומרים וממתנינים שלא אלך נכוחות רק אהיה צולע ונכשל בעבירה: י"פתה".
 ע"י יצה"ר: טו) "ותרועה". זעקת שבר (רוע—רעע—רציץ), וזה לשון תרועה
 בכל מקום, קול חזק שכביכול משבר את האזן; ובזעוק אדם בכלי זכוכית
 ישברנו: יז) "מותתני". זה המבשר היה לו לבקש מיתתו, ולא לחשוב לידתי
 כסובת שמתה עד שרץ וּבִשָּׂר את אביו: מרחם". לכאורה הוראתו תכף צאתי
 מרחם אמי, אבל אינו מתישב עם מה שכתוב אחריו, וצ"ל שכוונתו בהיותי
 עוד ברחם, ושימוש המ"ם במקום הוה זר: "הרת". משקל אחר לשם הריון;
 וכן נראה שהיתה גם דעת מחבר היום הרת עולם שבמוסף ר"ה:

כא.

(א) "הדברי". כתב שד"ל: "נראה כי מקום הסימן הזה הוא בין סי' ל"ז
 ול"ח; ואולי נתנוהו כאן, מפני שסופו דינו לבקר משפט" דומה לתחלת סי'
 כ"ב "עשו משפט וצדקה": (ב) "דרש" וגו'. בקש פנוו בתפלה: ד) "מסב" וגו'.
 מהפך אותם ומשיבם אל העיר הזאת; בראותכם כי אין תועלת להלחם עם
 נבוכרדאצר לגרשו מן ארצכם, תסגרו במצור: ז) "מן החרב". שמתו בה
 קודם הסגרם במצור: "ולא יהוס". וכש"כ שלא "יחמל", וכש"כ שלא "ירחם"

עליהם; וכל אחד מוסיף על חבריו (עמ"ש עליהם באוצר נרדפי, ואכמ"ל):
 ט) "לשלל". גם אם יאבד כל ממונו מ"מ יציל את נפשו: יב) "לבקר". בכל
 בקר ראשית מחשבותיכם תהיה לדון דין משפט: יג) "אליך". כדברי שד"ל,
 עם צדקיהו וביתו הוא מדבר, ואומר להם (דרך משל) שאינם צור גבוה
 כמו שהם הושבים רק מישור ועמק: "יחת". ממקור ל"א, מי ירד; ואולי הם
 אמרו "מי יעלה", והנביא שנה דבריהם מאחר שהמשילם לעמק: יד) "ביערה".
 רוב היערים הם על ההרים, אבל יש מהם גם במישור; ובית המלך הם
 רמים מן המון העם, אבל ע"י חטאתם שפלו ממנו, ועל זה אמר יִפְצְצוּר הַיּוֹ
 לַמִּישׁוֹר וְעַמְקָא, וגם יער שלהם (המון עשרם) אבד.

כב.

ג) "עשוק". עושק, ע"ד ל"א "כרוזא", "קטולא"; וע"י המצאם תדיר עם
 הכשדים שגם בני ארם היו עמהם, נכנסו תוך לה"ק תיבות ארמיות הרבה;
 אבל ל' כשדו אחר הוא מל' ארמי, והראיה יודברו הכשדים למלך ארמית
 (דניאל ב' ד'), אולי מפני שהוא לשון יפה מהכשדו, כמו שלעת עתה בבתי
 המלכים מדברים ל' צרפת; ושמות בלמצאצר וגו' ששר הסרוסים שם לדניאל
 וחבריו אין להם הוראה בל' ארמי, והם מל' כשדו: "תנו". במרמה: "תחטסו".
 תגולו בפומבי, ור"ל זה ובש"כ זה לא תעשו: ו) "גלעד". גם היא ארץ הרים
 שעליהם יערים (ועל כל אלוני הבשן, ישעיה ב' י"ג), שד"ל: "ארזיך". כמו
 בכל מקום הוא משל על האצילים גבוהי המצב: יוד) "למת". יאשיהו:
 "להלך". לְשָׁלוֹם בְּנוֹ: יג) "הוי". ל' קריאה גרידה, ואינו (ברובי הפעמים) כמו
 "אוי" באר"י: "בנה ביתו". נאמר על יהויקים (שד"ל): "וּפְעָלוֹ". היה ראוי
 להנקד וּפְעָלוֹ, כל' שכרו, כמו לא תלין פעלת שביר (פר' קדושים): יד) "בית
 מדות". שמהמת גבהו ורחבו מזכירים מדותיו, וכמהו אנשי מדות (פר' שלח
 לד'): "מרוחים". היל"ל מְרֻחָזִים: "הלוני". אולי היו כבר רגילים לתת תג במקום
 אות חסירה, וכאן נפל התג: "וספון". הבית; או הראוי וְסָפֵן בחולם כמו
 ומשוה שאחריו לעשותו מקור; ונמצא שרש זה גם במ"א (ו' ט') ויספן את
 הבית גבים, שענינו נתן רהיטים או שדרות בין קורה לקורה בגג הצופן
 ומסתור מה שבבית: "בששר". פירשהו צבע אדום; ונראה ששרו הצבע
 בשמן, שכן כתוב ומשוה; ומשיחה הוא תמיד לגדולה, לא כן סיכה (אעפ"י
 שמקורם אחד שח — סך): טו) "מתחרה". כמו למעלה (י"ב ה') ואיך
 תתחרה את הסוסים שהוראתו ברורה; אתה רוצה להתגבר על כל בונה
 בית ארזים: יז) "המרוצה". משרש רציץ והיל"ל הַמְרָצָה; ומהוראתו גם ואת
 מי רצותי (ש"א י"ב ג'): יח) "אוי אחי". קינה הנהוגה בימים ההם על
 המלכים והאצילים; ומתחילות הנשים "הוי אחי!" והאנשים משיבים "הוי
 אחות!" ושניהם מוסיפים "הוי אדון והוי הדח!" (כבודו שאבד ממנו); וכל מלות
 "הוי" אלה נראה שהוראתן "אוי" באר"י: יט) "מהלאה". רחוק רחוק:
 כ) "מעברים". מכל צד (מכל עבריו מסביב, מ"א ה' ד'): כא) "מנעוריך".
 מראשית היותך לגוי: כג) "ישבת". היה לו להנקד "ישבת", וכן מְקַנְנֶת, אבל

בא ע"ד הסמוכים ישבתו; ומוסיף לדבר נגד האומה כולה, אבל ראשית כוונתו על המלך, שכל מחשבתו היתה לבנות לו בית ארזים, ולא להבין עצמו למלחמה נגד הכשדים המאיימתו: "מה נחנת". ל' לענ, כמה הן תמצאו! והיה (כדברי שד"ל) ראוי להנקד נחנת; אבל מצאנו שרשים אחרים מן הכפולים שחסר מהם הדגש (ונבלה שם שפתם, פר' נה, במקום וּנְבִלָה): כד) "חותם". בימים הקדמונים לא היו כותבים שמם תחת השטרות, אבל הותמים בהותמם שהיה מעשה אומן, על כן לא היו מסירים אותו מידם לעולם: "אתקנד". אנתוק ואסיר אותך בכה, כלומר גם כי צר לי להסירך: כו) "והטלתי". והשלכתי (עמ"ש עליו למעלה מ"ז י"ג): כז) "מנשאים את נפשם". מסבים כל תאותם, וכמהו ואליו הוא נשא את נפשו (פר' תצא): כח) "העצב" וגו'. האם צורה נבזית הוא? והוא מל' ידיך עצבוני ויעשוני (איוב י"ד ה'), וממנו גם שם עצבים לאיליים; ועצב בחילוף אותיות בומ"ף עצם: ל) "עירורי". מל' ואנכי הלך עירורי (פר' לך לך); וַיָּזַר עליו שישאר בלי בן יושב על כסאו.

כג.

א) "מאבדים". גורמים להם שתהיינה צאן אוכדות (שד"ל: ב) "ותרהום". רחוק ממני, וכוונתו גרמתם לעמי שיהטאו (כמו שמצאנו בירבעם): ד) "ולא יפקדו". ביום שימנו הצאן לא תמצאנה חסירות: ה) "צמח". ענף הדש: ו) "יקראו". יקרא לו הקורא: ה' צדקנו". קרוב לשם "צדקיה" שהיה בלתי ראוי לשמו, אבל יבוא יום וימלוך מלך ראוי לשם זה; ושם "יה" הוא תמיד להוראת חסד, ו"צדק". ג"כ הוא תשלום מעשי ב"א הטובים לא במשפט רק יותר מכדי ערכם, א"כ קרוב גם הוא לחסד: ט) "לנביאים". בעבור נביאי השקר: "דברי קדשו". עליהם; שהאל קדוש הוא ואינו יכול לראות מעשה עול שהנביאים ראשונה עושים והמון העם הולכים אחריהם: יוד) "אלה". שבועה שיש עמה קללה (מל' אל, שאומרים אל יבוא כזה עלי!); ונשמע מאליו שכאן מדבר בשבועת שקר: "לא כן". הפך ממה שראוי: יא) "חנפו". טמאו עצמם (עמ"ש עליו למעלה ג' א'): יב) "גם בבית". נאפו לכבוד האלילים: יג) "תפלה". דבר תפל בלי מלה (איוב ו' ו'), שהיה להם להבין כי חטאת העם על ראשם תפול: יד) "נאוף". אולי נביאי שקר שהיו בעשרת השבטים זרום לזנות רק עם הנשים הפנויות; לא כן נביאי שקר שביהודה שהם דברו על לבם שישיר יותר בעיני הבעל והאשירה שזונו עם בעולות בעלן: טו) "וצאה תנופה". הם היו במעל ראשונה: טז) "מהכלים". מביאים אתכם לידי מעשי הבל שלא יועילו לכם: יז) "כי מי". בין נביאי שקר אלה: יט) "מתהלול". סביב סביב הולך הרוח (קהלת א' ו'), ובל"ה "חוזרים חלילה": "יחול". ינות, לשון נופל על לשון (וחלה חרב בעריו, הושע י"א ו'): כג) "מרהוק". שרואה גם מה שיעשה רחוק ממנו: כו) "עד מתי". כמו ואתה ה' עד מתי (תהלים ו' ד'); והתיבות החסירות נשמעות מאלוה; עד מתי יעשו כזאת: "היש בלב הנביאים להשכיח" וגו'; וה"א של "החשבים" (פסו

כ"ז) היא ה"א התימה: כט) "הלוא" וגו'. כמו שאין דבר עומד בפני האש והפטיש, כן אין דבר עומד בפני דברי, שלא ישוב ריקם: לא) "הלקחים לשונם". הבוחרים בלשון זך ובדברים נעימים להמשיך לבות שומעיהם: "וינאמו נאם". דבור מליצוי כראוי לנביאים: לב) "ובפחזותם". מל' פחו כמים (פר' ויחי), ל' מהירות וכלי שום לב על מעשהו: לג) "את מה משא", שלשת תיבות אלה היו ראויות להחלק כזה אִתָּם המשא, מה שנשאתי וקבלתי מן ה' היא על אודותיכם שקרוב הוא לנטוש אתכם; ונראה שבשאלם מן הנביא מה שקבל מן ה' היו משתמשים בשם משא ללעג לומר שדברו עליהם הוא משא כבד כמעמסה: לו) "המשא". כדברי שד"ל היתה ראויה הה"א לנקודת חטף פתח לעשותה ה"א התימה; וכי דבר ה' יהיה לאיש כמשא כבד? גם אם יגיד צרות קרובות, הלא כוונתו להשיב לב שומעיו אל מדברו; ואתם הבלתי שבים אל ה' מהפכים דברו לכם מרפואה טובה למחלה רעה: מט) "ונשיתי וגו'. לשון נופל על לשון "משא". ע"כ באה גם תיבת "נשא" באל"ף תחת ה"א; ורצונו אעזוב אתכם כאילו נשכתם מדעתי.

כד.

א) "דודאי". פירשוהו סלים; אבל נ"ל שהוראתו כלי חרש, כמו כפוי מדור תעברנה (תהלים פ"א ז'), ממלאכת יוצר חרס; בסירות "ובפְּנֵיךָ" (ד"ה ב' ל"ה יג); והפרה נקרא דודאים מפני דמותו לדוד: "מועדים". מוכנים ומזומנים: "החרש". עושה מלאכת עין; "המסגר". עושה מפתחות ובריחים לסגור הדלתות; ואולי ר"ל עושי כלי משחית להפיל חומת הערים (שד"ל): ב) "הבכרות". אולי ענינו כאותם שמביאים למנחת פְּנֵיךָ לה': ה) "אכיר... לטובה". אעשה שכל אדם יכירם כי הם זרע ברך ה': "גלות יהודה". שגלו בימי יכניה: "לזעוה". כתבתי עליו למעלה מ"ו ד'; כל רואיהם יזעו ויחררו בראותם אותם, או יסורו ויתרחקו מהם.

כה.

א) "על ירמיהו". אל ירמיהו: ג) "אשכים". הזה ראוי להיות בה"א תחת אל"ף, והוא ע"ד ל"א: ה) "ושבו". בידכם לשבת עוד בה, או להיות מוכרחים לגלות מטנה: ט) "ואל נבוכדראצר". אני שולח: "והחרמתיים". אגזור עליהם יִשְׁחָשְׁבוּ כחרם, ובתיב (סוף פר' בחקתי) כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת (כל מן האדם אשר יחרם), וכן גם עכן השבוהו חרם: יוד) "קול רחיים". סימן יישוב (שד"ל), ורחים כאן הם ריחים של יד: יב) "את עונם". שלא למלאת רצון ה' נשתעבדו כב"י, רק מאכזריות לבם: "אתו". היה ראוי "אותם"; אולי מוסב לשם ארץ הנזכר אחרון; ומצאנו ארץ ל' זכר, ולא נשא אותם הארץ לשבת יחרו (פר' לך לך): יד) "כי עבדו". היל"ל כי "יעבדו", וחסרה יוד אחת: טז) "ותתגעשו". מל' ותגעש ותרעש הארץ (תהלים י"ח ח'); תאחזם חלחלה עד שיתראו כשוטים וחוללים (והוללים נקראו כן מפני שמזמרים "היללה!" "היללה!"): יז) "ואשקה". ברוח

נבואה: כ) "הערב". לא נודע בבירור מהו ערב זה; האם גם ערב רב שעלה עם ישראל ממצרים היו מהם? או היו מזרע בני ארץ ערב שהיו דרים במצרים (עוד היום) ושומרים לשונם ומנהגיהם? "העוץ". מקום איוב (שם א' א')? "שארית אשדוד". נראה כי רובם נכרתו: כב) "מלכי צר". מלכים המעלים מס לעיר צר: כג) "דדן". נזכר בפר' נח (י"ד ז') כבן כוש; "תימא". סוף פר' חיי שרה כבן ישמעאל; "בוז". סוף פר' וירא כבן נחור; "קצוצי פאה". עמ"ש למעלה ט' כ"ה: כד) "ערב". אולי הוא הנקרא בלשונותינו Arabia Felix: "הערב". כמו בפסוק כ': כה) "זמרי". הוא זמרן בנה של קטורה (פר' חיי שרה), רד"ק: "עילם". הוא פרס (דניאל ח' ב'): כו) "ששך". הוא בבל בחילוף אותיות "א"ת ב"ש": כז) "וקיו". והקיא, ויפה שער שד"ל שקריאתו הנכונה היא וְקִיּוֹ, כמו שמצאנו אביו, אחיו, פיו, ואביו ואחיו ופיו: כח) "תשתר". בעל כרחכם: ל) "הידד". וגו'. בבואו לדרך עמים תחתם: לא) "שאון". שממה רבה, והוא מל' והאיש משתאה לה (פר' חיי שרה). ושם הוראתו תמהון והתפלאות; והארץ תשאה שממה (ישעיה ו' י"א: לד) "הרעים". המלכים: "והתפלו". באפר (באפר יתפלו, יחזקאל כ"ז ל') לסימן אבילות, והשערת מהר"ר יח"ף (תלמיד חביב לשד"ל) היא ששרשו פלש קרוב לפת: "אדירי הצאן". הם השרים והסגנים: "ותפוצותיכם". יש נוסחאות שהתו בו נקודה חיר"ק; ומ"מ תיבה זרה היא, ואולי היתה ראויה להיות "והפיצותיכם", כל' ארחיק אתכם מעל צאן מרעיתכם: "בכלי המדה". בודאי בכלי הנשבר בנקלה מדבר כאן, ואולי (כדברי רש"י) הוא כלי זכוכית לבנה (זכוכית ממקור וך) שבימים הקדמונים היתה נחשבת כדבר יקר מאד: לו) "קול". כהוראתו בכל מקום, נשמע קול: לז) "ונדמו". משרש דמם שהוראתו שתיקה, דומיה תמשול שם כי אין עוד בהן יושב: "נאות". מרעה נאה (דשא נאות מדבר, יואל ב' כ"ב: לח) "עוב". על נבוכדראצר מדבר: סכו'. השערת שד"ל שהראוי "סכו". (למעלה ד' ז'): "כי". באופן שארצם של ב"י היתה לשמה מפני חרון ("חרב"?) "היונה" (מל' לא תונן איש את עמיתו, פר' בהר) העושק ונוטל ממון אחרים, ואם חרון הוא הנכון, היה ראוי היזנה.

כו.

ב) "על כל ערו". על במקום אל (כמו למעלה כ"ה א'); אל כל יושבי ערי יהודה: ו) "בשלה". עמ"ש למעלה ז' י"ב: "לקללה". לטופס קללה; שאם ירצו לקלל עיר, ואמרו תהיי כירושלים: יוד) "שער". בית ה'; או שער הוראתו מקום ישיבת השופטים למשפט, כמו ואל תדא עני בשער (משלי כ"ב כ"ב), ועמדו שם לדון את ירמיה: יג) "ועתה" וגו'. הנה בידכם להפוך נבואתי מרעה לטובה: טו) "כי". עון שפיכת דם נקי: יח) "המורשת". מעיר מְרֻשָּׁה בנחלת יהודה (יהושע ט"ז מ"ד): "שדה תחרש". יעבירו המחרישה על קרקעה אחר נתצם בתיה, כדי שתהיה לשדה תבואה ולא תפנה עוד: "עיים". תלי שממה; ומקור התיבה נעלם ממני: "לכמות יער". אבני הבתים הנתוצים

ועפרם במשך הדורות יהיו לבמות (גבעות שְׁפֵלוֹת), ועליהן יעלו אילנות ויעשו יער: יט) „על נפשותינו“ רעה שענשה יפול על ראשנו: כ) „וגם“ וגו'. מכאן מתחיל ספור מעשה ע"י ירמיהו, ואינם דברי הזקנים: כג) „נבלתו“ שם גריעות לגופת אוריהו, וגם מספר שלא קברוהו במקום מיוחד כראוי לנביא רק בקברי בני העם: כד) „להמיתו“ שבודאי היו ממיתים אותו; ואחיקם אביו של גדליה היה.

כז.

א) „בראשית“ וגו'. כתב שד"ל „אין ספק כי בטעות נכתב יהויקים במקום צדקיה, שהרי בפסוק ג' ו"ב מוזכר צדקיהו, ובתחלת סימן שאחר זה כתוב ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיהו: ב) „מוסרות“ הם רצועות עור לאסור ולקשר המוטה על הצואר; „ונתתם“ אחת מהן תתן על צוארך, והאחרות תשלח אל מלך אדום וגו': ד) „וצוית אתם“ לאמר „אל אדניהם“: ה) „ובזרועי הנטויה“ הגזרת והמצוה כל שיתהוה בעולם: ו) „עבדי“ במלחמותיו הוא מקיים רצוני, אעפ"י שלא מדעתו: „חית השדה“ לפ"ד הוא גוזמא לומר שלא יתיצב שום דבר נגד רצונו; ופירשוהו על הפילים שגם בהם היה משתמש במלחמותיו, או על המדברות (שבהם חית השדה) שלא יעכבו ביאתו: ז) „ועבדו בו“ בשימוש הבי"ת יש לשרש עבד כבנין הקל הוראת ההפעיל: „בו“ בכ"ו בנו הקם תחתיו על כסאו: ח) „ואת אשר“ ואשר, ומלת את מיותרת ע"ד שאומרים בל"ה אותו היום, אותו האיש (שד"ל): „עד תמיו“ עד תתי אותם עד תמם: ט) „קסמיכם“ עושים מעשים נפלאים להגדת עתידות (קסם—גזם גיכ"ק) שממנו גוזמא בל"ח; „ענניכם“ מצורת העננים מגידים עתידות: „כשפיכם“ מגזרת השף שהוראתו גלה, מנ"ל עתידות: יוד) „למען“ מקורו ענה; וזה יהיה עלול נבואתם, כאדם המבקש מרעהו דבר, וזה עונה לו ונותן לו בקשתו: „והדחת“ למקום רחוק: יא) „כלי בית ה'“ שלקחם נבוכדנאצר בימי יכניה (מ"ב כ"ד י"ג): יב) „ואם“ וגו'. ואם נביאי אמת הם ידעו שעתידים גם כלי קדש הנשארים להיות מובאים לבבל; א"כ יחלו פני האל שלא יובאו שם גם הם: „יפגעו“ שרש פגע (ויפגע במקום, פר' ויצא) משמש כשהאחד יושב במקומו והשני הולך ומתקרב לו או כשהאחד אסור בויקים, וזה בא והורגו (שופטים ה' כ"א) ול' מושאל כשהאחד מבקש והשני מתעצם שלא לעשות דבר בקשתו (מה נועיל כי נפגע בו, איוב כ"א ט"ו): „לבלתי באו“ לבלתי יבאו, וחסרה יו"ד אחת: יט) „המכונות“ בסיסין מעשה אומן עליהם כיוורת (מ"א ד' כ"ז עד ל"ו ואח"כ פסוק מ"ג): כ) „פקדי“ עד בוא יום שגזרתי עליהם להקביר לפני, והוא מל' וה' פקד את שרה (פר' וירא).

כח.

א) „הנביא“ שבעיני בני יהודה היה נחשב כנביא אמת: ה) „ויאמר“ למעלה פסו' א' מתחיל בגוף מדבר בערו (אמר אלי), וכאן מדבר בל' גוף

נסתר; וכבר אמרתי ששנוי כזה לא היה נחשב להם כטעות (ויאכילהו... אשביעך, סוף מזמור פ"א): ט) "הנביא" וגו'. נביא אחד מתנבא למלחמה, ונביא אחר מתנבא לשלום; בהתאמת דבר אחד משניהם יודע מי בהם הוא נביא האמת: יוד) "וישברוהו". כאן קרא להפך מלמעלה כ"ו י"ח (עמ"ש על לבלתי "באו"), שנתוספה ו'ו מחמת ו'ו של "ויאמר" שאחריה, שהיל"ל "וישברה", לפי שמוטה היא ל' נקבה: יג) "ועשית" וגו' כדי למשוך עיני העם עליו, שם ירמיה על צוארו מוטת עץ; עתה אומר הוא אל חנניה, הלא טוב היה אם היית נותן על צוארך מוטת ברזל לאיים על העם שעבוד יותר כבד ממה שהם הושבים שתהיה כוונתי בשומי על צוארי מוטת עץ: יד) "חית השדה". עמ"ש למעלה כ"ו ו': טז) "אתה מת" אולי גם אל זה רומזות תיבות מוטת ברזל; שהאחרים יגלו, וחנניה ימות: "סרה". דבר שקר שאינו מתקיים, וכן כי דבר סרה שבפר' ראה (י"ג ו'): יז) "בחדש השביעי". בתוך י"ב חדש.

כט.

א) "זקני". סנהדרין כמו שבעים זקנים שבפר' בהעלתך: "הנביאים". נביאי אמת הרגילים לדבר אל העם בשם ה' גם כי אולי לא דבר ה' עמם מעולם: ב) "והגבירה". אם יכניה (מ"ב כ"ד י"ב). וכן למעלה י"ג י"ח: "והחרש והמסגר". עמ"ש עליהם למעלה כ"ד א': ח) "תשמעו". תתנו לב: "מחלמים". מבנין פעל (להורות חוץ הרושם שעשה בדעתם החלום), והיה לו להנקד "מחלמים". (כי תכלה "לעשר" במקום "לעשר"): יוד) "לבלל", אולי מיום שהתחיל נבוכדראצר מלכה להגלות אתכם בימי יכניה: יא) "אחרית טובה" (כי אחרית לאיש שלום, תהלים ל"ז ל"ו), "ותקוה" בלתי נכזבת וראויה לשמה: יב) "והלכתם". תלכו הלוך וקראו אותי: יד) "ושבתי". היל"ל והשיבותי, אבל כך היתה המליצה: "שבותכם". שם משרש שוב, אעשה שתשובו; ולפי הכתיב הוא מל' שבות ושביה, ונכון יותר כפי הקרי: טז) "כי אמרתם". באמונתכם בנביאי השקר שבקרבתכם, אמרתם שתשובו במהרה, ואני מנבא לכם שלא תשובו כ"א לאחר שבעים שנה: יז) "השערים". ממקומו מובן שר"ל תאנים רעים, אבל מקור התיבה לא נודע, וכל ההשערות שבאו עליה רחוקות, גם המוציאים התיבה משם שערורה, שנמאסים כ"כ שבראות איש אותם תסמר שערת ראשו: יח) "לאלה". לצרה גדולה שאדם הנשבע אומר "אל" תבוא עלי, וכוונתו "תבוא" אם שקר נשבעתי: יט) "ולא שמעתם". גם אתם כמוהם: כב) "קלם". מל' קלי; ודבר נשרף יקל ממשקלו בהיותו לאפר: כג) "וינאפו". ואמרו שכוונתם לעבוד הבעל והאשרה בזה: "ועד". והעד המעיד נגדם: כד) "הנחלמי". בעל חלומות? כה) "בשמכה". בתוספת ה"א, וכמהו על ירכה סוף פר' בא: כו) "והודיע". במקום בחיר שבכהנים הגדולים, עד שנשאר זכרו לטוב לדורות: "להיות". למען יהיו: "משגע". שוגה ויוצא מדעתו: "מתנבא". מבנין התפעל, מדעתו ולא מפי ה': "המהפכת". כתבתי עליו למעלה ב' ב': "הציניק". ממקומו מובן שהוראתו כבלי ברזל; אולי נתוספה בו הנ"ן והוא משרש צוק: כח) "ארכה". ע"ד קטנה או גדולה (פר'

בלק), דבר ארוך; יארכו הימים טרם תגאלו: לב) „בתוך“. השבים מן הגולה: „ולא יראה בטוב“. הוא עצמו שלא יאריך ימים כ"כ, ולא יראה ג"כ ע"י אחד מבניו או בני בניו, שכולם ימותו קודם הגאולה: „סרה“. עמ"ש למעלה כ"ח ט"ז.

ל.

ב) „הדברים“. כתב שד"ל „הם הכתובים אח"כ מפסוק ד' ואילך“; ותבן שסיים לדברם לו, צוה שיוכתבם; לא שהאחרים כתבם ירמיה מדעתו, רק על אלה צוהו בפרט, כי נבואות יקרות לזמן עתיד המה: ג) „ישראל ויהודה“. א"כ לא על גאולת בבל, רק על הגאולה העתידה הוא מדבר, שבגאולת בבל ב"י רובם ככולם נשארו בגולה: ה) „חרדה“. לאומות המשתעבדות בב"י, וגם לב"י עצמם, והם הנקראים בפי רז"ל חבלי משיח: ז) „הוי“. במקום אוי: „מאין כמהו“. ראוי להאמר על אותו היום כי גדול הוא מאחר שלא היה כמהו בעולם: „ליעקב“. יסבול, אבל אח"כ יושע: ח) „עלו“. של האויב, מי שיהיה: „בו“. היל"ל „בך“. ט) „דוד מלכם“. מלך כמהו שהציל ב"י שבדורו מכל לוחציהם מסביב: יא) „ויסרתוך“. לשעבר, וגם לעתיד אם תחטא. נקה לא אנקך, לאהבתי המשפט: יב) „אנוש“. מל' ויאנש (ש"ב י"ב ט"ו), שברך קרוב להיות בלי תקות רפואה: ולמ"ד לשברך יתירה, ואחרות כמוה: „נחלה“. מכתך הוסיפה על חליה; ולפעמים בא הכנוי ל' זכר ומוסב לישראל, ופעמים ל' נקבה ומוסב לירושלים: יג) „אין דן דינך“. אין משתרל לתועלתך להראות לגוים, המשתעבדים בך ומבקשים עלילות עליך להצדיק שעבודם, כי שקר בפיהם, ונקי וצדיק אתה: „למזור“. להעלות תרופה למכתך הטריה בהזיר ממנה המורסא (לא זרו ולא חבשו, ישעיה א' ו'): „רפאות תעלה“. רפאות מועילות, וקרוב לו למעלה (ח' כ"ב) מדוע לא עלתה ארכת בת עמי: יד) „כי מכת וגוי“. כן הוא בהוה; מי שרואים אותו מדוכא ביסורין, חופשים הפש מחפש עד שמוצאים בו סבת יסוריו, אם לא כולה מקצתה: טז) „לכן“. אבל באמת: „שאסוך למשסה“. הראשון משרש „שסה“ ביתור אלף, והשני משרש „שסס“: יח) „על תלה“. על תל חרבותיה: „וארמון“. או כוונתו על בהמ"ק שהוא ארמון האל, או על ארמון המלך; ותיבת ארמון מטקור רם, בנין גבוה ורם: „על משפטו“ כמו שראוי שיהיה, וכמו שהיה מנהגו בימי קדם: יט) „תודה“. זמרה; „משחקים“ מנגנים: „והכבדתים“. שיהיו עם כבוד: „יצערו“. ימעטו, והוא מגזרת „זעיר“ בל"א, ונמצא גם בישיעה כ"ח יו"ד: כ) „לפני“. תחת עיני השגחתי (לו ישמעאל יחיה לפניך, סוף פ' לך לך): כא) „אדירו“. מלכו; והוא מטקור הדר בל"א חזר, שהכל נרתעים לאחוריהם מיראתם אותו; מלכו יהיה אחד מבני עמו ולא מעם אחר: „ומשלו“. אולי מקור התיבה מן—ש"ה, מפקד מאת שר, ופרעה מלך ויוסף מושל; ולהנעים דברי מוסרו אל שומעיו, היה המושל מכניס בהם דמיונות, ע"כ שמש שרש משל להוראת דמה דבר אל דבר: כא) „ערב את לבו“. מל' כי עבדך ערב את הנער (פ' ויגש), הויל בטחון בלבו: „לגשת אלי“. ששררת מלך בארץ, היא דמיון שררת האל: כג) „מתגורר“. מתגולל סביב סביב כמשפט רוח

סערה, וכאילו היא עדין בספק על מה תחול ותנוח: כד) „תתבוננו בה“ ותכירו כי הכל נהיה בחכמת האל, שע״י סבות ועלולים הביא הדברים עד הלום.

לא.

א) „לכל משפחות ישראל“ גם לבני עשרת השבטים, א״כ גם כסו זה מוסיף ומדבר בגאולה העתידה: ב) „שרידי הרב“ שנשתארו אחר שהרגו בהם הרבה; א״כ אף כאן אינו מדבר ביוצאי מצרים גם כי לפניו כתוב „במדבר“, רק התיבה דרך משל, שבגלות אדום כל העולם לא היה לישראל מקום ישוב רק מקום מדבר: „הלוך“ אלך: „להרגיעו ישראל“ ע״ד ותראהו את הילד (פר׳ שמות) בכינוי מיותר: ג) „מרחוק“ כנסת ישראל אומרת מימים קדמונים נראה ה׳ לי ואמר לי אהבת עולם אהבתך על כן משכתי עליך חסד אף על פי שבגלל חטאותיך לא היית ראויה לכך, ע״כ כתב משכתי ולא נטיתי (ויט אליו חסד, פר׳ וישב: ד) „עוד“ לעתיד כמו בזמן קדמון: „במחול“ אחרי המשחקים כלו׳ המנגנים בכלי שיר: ה) „שמרון“ עיר ואם במלכות עשרת השבטים: „וחללו“ יאכלו פרים הם עצמם ולא אחר (שד״ל); וגם מודיע שישמרו חקי תורת ה׳ ולא יאכלו מענביהם עד השנה הרביעית לנטיעתם: ו) „יש“ יבוא יום, „ונצרים“ כלו׳ אנשים שומרי מצות יקראו לאהיהם לעלות לירושלים; ויש מפרשים „נצרים“ שומרי העיר; ומו יודע אם קריאתו הנכונה איננה „בצרים“ בבית ומוסב ל„וחללו“ שלפניו? ז) „רנו“ אתם ראשי הגוים והמשובחים שבהם רננו ושמחו כי שמחה ליעקב: „השמיעו“ קולכם: „הושע“ שמרהו מכאן ולהבא מכל צרה; וזה הפרש בין הושע והציל, שהראשון הוראתו נצור אדם מצרה המאיימתו טרם תבוא עליו, והשני הסיקה ממנו אחר שסבל בה מעט או הרבה: ט) „בבכי“ על כי חטאו עד הנה, „ובתחנונים“ לפני למען אמחול להם, „יבואו“ ביי לארצם: „אובילם“ הוראתו הובאה לאיזה מקום בלי שום יגיעה מצד המובל (ובשלום תובלון, ישעיה נג ז): „הייתי“ עבר במקום עתיד, „אהיה“; דבר ה׳ לא יפול, וכאילו כבר נתאמת: יוד) („מזרה“ אעפ״י שאינו ענין לכאן, אותיות התיבה הם פרט לפ״ק לגירוש ספרד: יב) „ונהרו“ תהיינה פניהם מאירות; וכן הביטו אליו ונהרו (תהלים ל״ד ו), „שד״ל: יג) „דשן“ יהי חלקם דשן וְשֵׁמֶן מְשֻׁפָּע תרומות שֶׁתִּפְתָּנָה להם מאת עמי, שבעבור נתינתן תשרה ברכה במעשי ידיו (שד״ל בשם מהר״ר שלמה חפץ): טו) „ברמה“ מקום כנחלת בנימין סמוך לקבורת רחל: „נשמע“ עד היום: „מבכה“ בבנין פעל להוראת בכיה בקול רם: „איננו“ אין שום אחד מבניה במקום קבורתה: טז) „מנעי“ וגו׳ התאפקי מבכות: „לפעלתך“ למעשים הטובים שעשו הכשרים שבבניך: יח) „מתנודד“ מניד ראשו לאבילות על עצמו: „יסרתני כעגל לא למד ואוסר“ עתה לקחתי מוסר ע״י יסורי; א״כ השיבני אליך: „אלהי“ תמיד גם כי יצרי הטעני: יט) „שובי“ מאחריך: „הודעי“ ע״י יסוריך נודע לי בבירור כי חטאתי: „ספקתי“ כפי על ירכי; ותנועה זו היתה סימן אבילות בימיהם: כ) „הבן“ הלא בן יקור, וכן מלת „אם“ שאחריו להוראת „הלא“; שכן נמצא תמיד

תחלה ה"א השאלה ואחריה מלת אם, והוראת שתיים שוה: "מדי" וגו'. ככל פעם שאדבר בו אינני פוסק ("עוד") מהזכיר שבתו: "על כן". כמו שהיה לי הביב לשעבר, כן יהמו מעי עליו גם לעת עתה: בא) "הציבי" וגו'. עתה שהגיע עת שובך מארץ גלותך העבירי על דעתך מקומות מצוינים שעברת עליהם בלכתך בגולה, כדי שתדעי הדרך לשוב אל עריך; וכוונתו זכרי סבות גלותך שאף את הפרת בהן, והמנעי מהן: "צינים". ובנה אצלו ציון (יחזקאל ל"ט ט"ו): "תמרורים". עצי תמרים או עמודים גבוהים כמוהם; והוסיף בו רי"ש להזכיר כי סבות גלותם היו להם לדאבון מר: כב) "תתחמקין". מל' חמוקי ירכיך (שה"ש ז' ה'), ואולי יש לו קרבה עם שרש חבק (בומ"ף); תסתתרי ממנו עתה שה' רוצה שתשובי אליו ולא שיבוא הוא לבקשך; והמשל מובן בנקלה: כג) "יאמרו". בני יתר השכטים בבואם לירושלים בנחלת יהודה: כד) "וכל עריו". וכל יושבי עריו, ועמהם אכרים יושבי דירת קבע, ורועים הנוסעים ממקום למקום: "בעדר". ב"ת משמשת להוראת בנעריו ובזקניו נלך (פר' בא), בהיות עדריהם עמם: כה) "עיפה". ובהוה עיף הוא צמא למים: כו) "על זאת". מקרא קשה; ולמי הם דברים אלה? סברתי שהם דברי ירמיה, שאחר בשורות אלה הקיץ ממראה נבואתו שערבה לו מאד; ומן הפסוק שאח"ז עד סוף הסימן היא נבואה אחרת: "על זאת". אחרי זאת, וכמהו ועל צבא מטה וגו' (פר' במדבר) אחרי צבא: כז) "וזרעתי". וכל גרעין מוציא מאה גרעינים: כט) "בסר". ענבים בלתי בשולות: וענין פקדת עון אבות על בנים הוא דבר אמת, ואכמ"ל: ל) "כל האדם" וגו'. האומה לא תסבול בעבור עונות קדמוניה, רק על עונותיה מהיום ההוא והלאה אם תכשל בהם: לב) "לא כברות" וגו'. ששלותם היתה תלויה במעשיהם, רק ברית חדשה להיטיב עמם לעולם, ועיז אביאם לעשות כרצוני (למטה ל"ב ט' ומ"א): "בעלתי כס". נהגתי עמכם כאדון עם עבדו (עמ"ש למעלה ג' י"ד: לד) "ולא ילמדו". לא יצטרכו ללמד: לה) "רגע". בוקע לחלקים דקים, וכמהו עורי רגע וימאס (איוב ז' ה'), וממנו שם רגע לחלק מה מן הזמן, וממנו גם הרגיע להוראת מנוחת רגע תוך עבודה קשה: לו) "לפני". תחת השגחתו, (יחיה לפניך, סוף פר' לך לך): לח) "לה". לעיר בחירתו: ממגדל הננאל" וגו'. נראה שכל מקומות אלו היו מיושבים מקודם, ובימי הנביא היו הרבים: מ) "ינתש". במקום ששם גנות ופרדסים; "יהרס". במקום ששם בנינים.

לב.

ב) "המטרה". משרש נטר בל"א שמר; וכדברי שד"ל היה בית משמר של כבוד; ובית הסחר נראה שמקור שמו סיהרא בל"א ירה, שהיה לו חלון קטן כמו ירה להכניס בו מעט אור ומעט אויר: ה) "עד פקדי אתו". פקודת כל האדם, כמו שמפורש למטה (נ"ב י"א) עד יום מותו (שד"ל: ח) "משפט הירשה" וגו'. אם אמות אתה תירשנו, ואם אמכרנו לאיש אחר יש לך רשות להכריחו למכור השדה לך (וזהו משפט "הגאולה"); עתה הלוא טוב שתקנהו אתה ולא אחר: "הוא". שאקנה השדה אעפ"י שהאל לא צוה לי לקנותו, רק

אמר לי שיבוא הנמאל ולא יותר; ובימים ההם שהיה דבר ברור שתפול אי ביד מלך בכל לא היה שם אדם שיפנה דעתו לקנות שדות, ובקניה זו היה מבטיח ירמיה את העם על גאולתם אחר זמן לא ארוך: ט) „עשרה הכסף“ פרוטות הנקראות בפרי' תשא בשם „גרה“: יא) „את החתום“ כדעת בעל הטעמים, שלא היו שם כי אם שני ספרים אחד חתום וסגור שבו הוזכרה „המצוח“ (מצות הגאולה שמחמתה קנה ירמיה את השדה, או מצות שוב השדה ביובל להנמאל אם יהיה אז בחיים); „החקים“ תנאי המכירה, שאולי יאכל גם הנמאל בפרי השדה ותבואתו (שעל כן שקל לו כסף מועט במחירו); „ואת הגלוי“ הראוי להשאר ביד הנמאל או ביד ירמיה, להזכיר זה לזה תנאי המכירה אם יצטרכו לכך מבלי שיפתחו הספר החתום, לולי דבר ה' שבפס' י"ד: יב) „דדי“ חסרה כאן תיבת „בן“: יז) „לא יפלא“ אין דבר למעלה מיכלתך, שאם תחפוץ שהעיר לא תפול ביד נבוכדראצר, לא תפול (שד"ל בשם ראָענמיללער): יח) „אל חיק“ כך היתה המליצה; והמעות היו נושאים אותם בחיקם: כ) „בארץ מצרים“ החילות לשומם שם (למען שתי אתני אלה, ראש פרי' בא), והוספת עליהם „עד היום הזה“ תוך ב"י ותוך יתר בני האדם: כא) „ובאזרועי“ אלף מיותרת, וכן באיוב (ל"א כ"ב) ואזרועי מקנה תשבר: כג) „ותקרא“ באלף במקום ה"א: כד) „הסללות“ משרש סלל שענינו דריכה (סלו סלו פנו דרך, ישעיה ס"ב י"ד); מלאכת אומן להשליך אבנים על החומה לנקבה ולעשות לצרים פתחים להכנס בה: „מפני“ וגו', גם בלי הסוללות: „ראה“ בלי שיצטרך לי להעריך על הדבר: כז) „יפלא“ עמי' למעלה פסוק י"ז: לא) „על אפי“ סבה להעלות חרוני: „להסירה“ כאילו היתה כוונתם שאסירנה: לה) „לא צייתים“ מצוה אכזרית כזאת לכבודי: „החטיא“ חסרה אלף בעבור אלף של „את“ הבאה אחריה: לט) „לב אחד ודרך אחד“ לא בלבד רצון שות בכלם, כי גם חוקים שוים, ושווים למשוך אליהם חסדי: מא) „באמת“ נטיעה קיימת: מג) „השדה“ שם כולל: „היא“ בזמן קרוב מאד תהיה שממה.

לג.

ב) „יוצר אותה“ גזור שיהיה הדבר, ובבוא זמנו מכינו כל' מקיימו על כן ובסוס: ג) „ובצרות“ דברים סגורים ונעלמים, כבני אדם בעיר בצורה, שיפצד מאדם להכנס בתוכה: ד) „ואל החרב“ אולי לפעמים נכנסו הכשדים דרך הבקעים הנעשים בחומה ע"י הסוללות וגורשו משם; מ"מ בתלחמם עם בני העיר הציתו אש באיזה בתים או נתצום: ה) „באים“ אולי ג"כ לפעמים יצאו בני העיר להלחם עם הכשדים לבזו מהם מיני מאכל לרעבונם; והכשדים רדפו אחריהם עד תוך העיר ומלאו איזה בית חללים: „הכיתי“ גזרתי מיתת בני אדם אלה: ו) „ארכה“ רפואה המארכת ימי אדם נוטה למות: „עתרת“ אולי הוא מל' ויעתר לו ה' (ראש פרי' תולדות), סימן שהקשבתו תחנתם: „ואמת“ וקיום: ח) „הטארי“ עון קל ומפיתוי יצה"ר: „פשעו“ חטא כבד ומחמת חסרון יראה ממני, המורה שעוברים (פשע — פשע, כפשע ביני

ובין המות, ש"א כ' ג', ובל"ח פסע) על דברי ודורסים אותו ברגליהם כי נבזה בעיניהם: ט) "ורגזו". לא ישקימו עוד נפשם, כי ידעו כל מה שהרעו לבי: יוד) "חרב הוא". קרוב להחרב: יב) "נוה רעים". אוהבי שלום ומתרחקים ממקום מלחמה: יג) "מונה". את הצאן בכל לילה בשוכן לרפת: טו) "צמח צדקה". נין ונכד צדיק, ועמ"ש למעלה כ"ג, ה' ו"ו: יז) "לא יחסר (מ"א ב' ד'): כ) "היום". דרך משל, כאילו כרת ברית אתם שלא יחדלו: כא) "מהיות". מ"ם השלילה, באופן שלא יהיה: כב) "אשר". כאשר, כמו שלא יספר וימד: כד) "העם הזה". הכשדים: "שתי המשפחות". משפחת אהרן ומשפחת דוד: "גוי". ל' חשיבות, ו"עם" ל' בזיון: "לפניהם". כל זמן שהם מושלים בעולם: כה) "לא שמת". אם יבוא יום שלא אשים חקת אלה: כו) "מקחת". גם מ"ם זו היא מ"ם השלילה.

לד.

א) "וכל העמים". מלבד הכשדים ויתר הממלכות המעלות מס לנבוכדראצר, גם העמים סביבות א"י שהיו תמיד צוררי היהודים: ה) "ובמשרפות". נחלפה כ"ף בבית, והראוי ובמשרפות, ור"ל שישרפו בלי תשמישו עמו, וזה להראות שאין אדם אחר ראוי להשתמש בם: "יספרו". ב"י שבגולה יספרו עליך בקינה המתחלת "הוי אדון והוי הודה" הנוכרת למעלה כ"ב י"ח: ח) "אחריו" וגו'. שהשתדל אצלם עד שהבטיחוהו: "להם". זה לזה (שד"ל), וע"י הבטחה זו הבטיחוהו לשלח עבדיהם העברים חפשים: "ביהודי" וגו'. איש ביהודי שאת הוא לו כי מגוע אחד יצאו כולם: יוד) "וישמעו". בקול צדקיה: טו) "לפני". נראה שבבית המקדש עברו בין בתרי העגל (פסו' י"ח), לא כל העם, רק המלך בעדו, והאצילים והזקנים בעד המון העם: טז) "לנפשם". שיעשו כרצונם בלי מכריחם לדבר מה (אם יש את נפשכם, ראש פרי חיי שרה): יז) "לכם". עליכם, לזקנים: "לזעוה". כתבתי עליו למעלה ט"ו ד': יח) "בין בתריו". שממנהג זה נהיה גם שם "ברית" בהיפוך אותיות, (מורי ורבי שחז"ל); ואולי מקור מנהג זה היה להגיד שכשם ששני בתרי העגל היו מתחלה גוף אחד, גם שני כורתי הברית אף אם יהיו נפרדים אח"כ בדעתם, הבטחתם יקיימו מ"מ: כא) "העלים מעליכם". עיין למטה ל"ז ה'.

לה.

ב) "בית הרכבים". שד"ל אחר משא ומתן בדבר, סיים בהניח גם הוא כרוב המפרשים שהיו מבני יתרו, והיו גרים בקרב ישראל; וה"ל ספק בדבר זה אינו לא מעלה ולא מוריד: ד) "איש האלהים". נביא ה': "שמר הסף". הספות והמזרקות היו מופקדים בידו; ואולי הסף היה רחב מלמעלה והולך ומתקצר בתחתיתו, כמו סף הבית שהוא מקום שהבית כלה; וגביע ממקור "גב" הוא כלי גבוה, ובחילוף אותיות גיכ"ק "קבעת" (ישעיה ג"א ט"ו), ומן הגביע היו מריקים לכוסות שאחת מהן היתה לפני כל אחד מהמסובין; ואם מצאנו באיכה (ד' כ"א) גם עליך תעבר כוס, נראה שהיו מעבירים כוס אחת על כל בני הסעודה, וכל אחד טועם כמו שעושים אנו בכוס קידוש, והוא

מנהג קדמון ומורה אהבה ואהוה: יא) „חיל הכשדים“ שלא יתעללו בנו, וישללו להם ממוננו המועט: יד) „השכם ודבר“ ראשית מחשבתי בכל יום היתה לדבר אליכם ע"י הנביאים: טז) „כי הקימו“ בעוד שהקימו וגו': יז) „לכן“ נפרד מהוראת „על כן“, ור"ל אני מזרו אותך שתאמר: יט) „לפני“ תחת השגחתי, שלא אעלים עיני מהם.

לו.

ד) „מגלת ספר“ ע"ד תולעת שני במקום שני או שנים (ישעיה א' י"ח) הנהיה מן תולעת; וכן כאן „ספר“ עשוי בתאר מגלה: ה) „עצור“ אין ענינו סגור בחצר המטרה, וזה נראה מפסוק י"ט וכו', רק נמנע מבוא שם ביום אסיפה מיראת שונאיו, (פיליפוזן): ו) „צום“ ראשית הוראתו יום אסיפת עם, ודומה לו מבעד לצמתך (שה"ש ד' א'), וגם צומת הגידין בל"ח; והושאל אח"כ ליום תענית שבו היו מתאספים לשפוך שיחם לפני ה' או להשגיח על עניני הציבור, (עניתי בצום נפשי, תהלים ל"ה י"ג): „מעריהם“ לבהמ"ק: ז) „תפל תחנתם“ יתפללו בשפל קול התחנה, מליצה נהוגה בפרט בימי ירמיה: ט) „ויהי“ וגו', פרטים על הכתוב בפסוק שלפניו: יב) „על“ במקום אל: טז) „פחדו“ וגו'. מליצה קצרה כדרך לה"ק; פנו איש אל רעהו ופניהם מגידים פחדם: יז) „איך“ אם אמרם לך דרך כלל, ואתה כתבת התיבות מדעתך, אם לא? (שד"ל בשם אברבנאל): יח) „יקרא“ מלה במלה; „בדיו“ ולא מחקתי וגרדתי שום דבר מדבריו, שאז היה הרושם ניכר בעור המגלה: כ) „הפקדו“ ביד שומר נאמן או במקום סגור: כא) „מעל המלך“ היושב על כסאו והם עומדים סביבותיו, ובכן גבה ראשם מראשו, וכן שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה ו' ב'): כב) „ואת“ מלה מיותרת, ונמצא כזה בל"ח, אותו האיש, אותו היום: „האח“ ידענו בקבלה שהוראתו כירה בוערת: כג) „עד תם“ וגו'. כל שלש או ארבע (כתוב ארבעה, זרות) דלתות שהיה יהודי קורא המלך היה הולך וקורע; ע"כ כתב יקרעה ל' עתיד, (שד"ל: כה) „וגם“ וגו'. ונוסף על זה שלא פחדו, הוצרכו אלה להפגיע במלך שלא ישרוף המגלה: כו) „לקחת“ להמיתם: „ויסתרם“ שבלי השגחתו בודאי מצאו מקום מחבא שלהם: לא) „זרעו“ ירחמאל הנזכר בפסוק כ"ו: „עבדיו“ שריהו ושלמיהו (שם), שאולי קנאו קנאה גדולה למלאת צווי יהויקים: לב) „כהמה“ באופן שהיה הספר כפלים מהראשון.

לז.

א) „אשר“ מוסב לצדקיהו הנ"ל; וכל סימן זה הוא חוץ למקומו, והיה ראוי להכתב למעלה: ד) „בית הכלוא“ עד היום ההוא היה בא ויוצא, ועכשו כלאוהו בבית האסור (למטה פסוק ט"ו): ה) „וחיל“ וגו'. יצא לבוא לעזרת ישראל: ז) „לדרשני“ לדעת העתיד, ע"ד ותלך לדרש את ה' (פרי תולדות): ט) „תשאו“ תפתו: יוד) „באהלו“ ששם שוכבים בחלים: יב) „לחלק“ מגורת חלקו מחמאות פיו (תהלים נ"ה כ"ב), וענינו להשמיט בנקלה, כאדם רץ על דרך חלק בלי גבשושיות: יג) „בעל פקדת“ מופקד על פתיחת השער או על

ענין אחר: „נפל“ ומתחבר להם להשיאם שישבו עלינו כרי שיתקיימו דבריו; (טז) „כי“, כאשר: „החניות“. ממקומו נראה שהיה בית הכלא מתחת לאדמה שפל יותר מבית הבור שנזכר לפניו, ואין אנו יודעים מדוע נקרא בשם זה: (כא) „מחויק“. נפרד משם חוצות.

לח.

(א) „לשלל“. אם היו מביאים מממונם בהחבא בנפלים אל הכשדים היה קורא לו „שלל“; עתה לא יצליחו לקחת עמם כ"א נפשם, ע"כ קורא לה „שלל“: „והיה“. הכתיב „יָחִיָּהּ“ ונכון ג"כ: (ד) „יומת נא“. תן נא רשות שיומת: „מרפא“. באל"ף תחת ה"א: (ה) „יוכל“. חסר אחריו איזה פועל, „למאן“ או כדומה, או היה ראוי לנקדו „אַתְּכֶם“: (ו) „חבור“. בה"א הידיעה יתירה כי השם סמוך: „וישלוהו“. ויורידו בנחץ (שלכך בא בבנין פעל המורה חווק הפעולה), ע"כ טבע ירמיהו בטיט: (ז) „עבד מלך“. שם פרטי כמו אבימלך, אחימלך (שד"ל): (ט) „וימת“ וגוי. הלא מבלי שיהרגוהו היה מת במקומו (תחתיו) מפני הרעב, ואולי היה לנקדו וימת תחתיו מפני הרעב! (יא) „תחת האוצר“. מקום שהיו מצניעים שם בגדי המלך הבלויים שאין דרך ארץ להשליכם לאשפה: „בלוי סחבות“. בגדים בלואים שאם לא היו בגדי מלכות מקודם, היו סוחבים אותם לאשפה: „מלחים“. מלשון שמים כעשן נמלחו (ישעיה ל"א ו'); ומקורו „לח“, המס והיות כדבר לח; וכן בל' משנה „מלחת“ ר"ל אדמה מכלת הכותל עד שיעשה בו חור (אהלות פ"ג מ"ז); (יב) „אצילות ידיך“. הוא מה שנקרא בל' משנה בית השחי: „מתחת לחבלים“. תחלה העבר תחת אצילות ידיך החבלים, ותחתם שים הבלויים: (יד) „ויקה“. ויבא אליו, ולי קצרה דבר: „מבוא“. היה ראוי להיות „המבוא“: (טז) „הזאת“. אולי בדברו כאלה הכה על לבו, ותיבת „הזאת“ ר"ל אשר אנו חשים שכאן היא: (יט) „יתנו“ הכשדים אותי ביד היהודים כאמרם ראו זהו מלך תעלולים שהיה לכם: (כב) „בבית מלך יהודה“. היל"ל בביתך, רק כוונתו ההפרש שבינו ובין השרים, והן תחת היות נשים למלך היו לפלגשים ואמהות לשרים: „אנשי שלמך: נביאי השקר: „בבין“. ברפש, ומשקל אחר ממנו „בצצה“ (איוב ח' ו"א): מקום שמחמת רטיבותו עולים ומבצבצים בו דשאים: „נסגו אהור“. עתה אתה נסוג אהור ונכלם: (ג) מוצאים“. קריאתו הנכונה מוצאים; והם דברי ירמיהו עצמו, הראני ה' שכך יהיה: (כד) „ולא תמות“. אני מבטיחך שלא תמות: (כו) „הדבר“. שהמלך שלח לקחתו, והאמינו שהוא בקש מן המלך שוביאהו אליו להתחנן לו על נפשו: (כח) „והיה“ וגוי. נשאר עוד איזה יום אחר שנלכדה העיר.

לט.

(ג) „נרגל“ וכל יתר השמות הבאים אחריו עד רב סרים הם שם אדם אחד, ומנרגל עד רב מג הם שם אדם אחר; האחד רב הסריסים, והאחר רב החרטומים Magi; ומקור תיבה זו הנהוגה כיום בכל לשונותינו הוא מל'

פרסי: ד) "ויצא". צדקיהו שהוא העיקר: "דרך הערבה". שבו היו הולכים כשדעתם לצאת למדבר ארץ ערב, או שהיה מביא למקום בלי בתים או שדות וכרמים כמו מדברות ארץ ערב: ה) "וידבר" וגו'. כמלך השופט עבדו המורד בו ומוכיח על פניו דרכו וגזור דינו: ו) "חרי". או שהיו בני הורין משלם מס למלך (והתיבה מל"א, לחפשי, ראש פרי משפטים, מתורגם לכן חורין), או מל' חזר בל"א לבן, ומצאנהו גם בראש מגלת אסתר חור כרפס ותכלת, ובישעיה (כ"ט כ"ב) פניו יחורו; ושמש זה או מחמת מלבושיהם, או מחמת שהיו ניכרים מתוך אחיהם: ז) "בנחשתים". מקורו שם נחשת, ונא במספר זוגי מחמת שתי הרגלים שהיו אסורות בהם: "לביא". להביא, ואולי היה כתוב "לבוא אתו" (למען יבוא); וכמה קרי וכתוב בתנ"ך יו"ד במקום ו"ו ולהפך: ח) "ואת בית העם". מקום מושב הזקנים והשופטים, כמו לשבת הגזית בבית שני: ט) "הנפלים עליו". שהסגירו עצמם בידו: יוד) "ויגבים" ממקור ל"א "גזב" או "גָבַא" (וגָבַא נמצא גם בישעיה ל' י"ד) שענינו בור או חפירה בקרקע; א"כ יוגבים חופרים בקרקע, כל"ו חורשים וזורעים מיני דגן: יד) "אל הבית". אל ביתו של גדליה שהיה דר במצפה (למטה מ' ו'), ע"כ כתב להוציאהו מן ירושלים למצפה: טו) "הלוך" וגו'. תכף שתוכל: "עבד מלך". שהשתדל בכל כחו להציל את ירמיה (למעלה ל"ח א'): "והיו לפניך". תראה בעיניך: יז) "והצלתיו" וגו'. ששנאוהו מחמת השתדלותו להצלת ירמיה: "יגור". ממקור גר, שלפנים אין דן דינו והוא מפתח תמיד: יח) "לשלל". עמ"ש עליו למעלה ל"ח א'.

מ.

א) "שלה אתו". חפשי מן הרמה מקום מבצר שהובא ירמיה שם עם יתר הגולים: "באזקים". ביתור אל"ף, נראה שמקורו עזק (אהח"ע). ועזק בל"א טבעת, והשלשלאות הן עשויות טבעות או עגילים נכנסים זה בזה; ואח"כ השמיטו האל"ף ונשאר השם זקים (לאסר מלכיהם בזקים, תהלים קמ"ט ח'): ב) "ויקח". ויביאהו אליו: ה) "ועודנו" וגו'. דעת ירמיה היתה נוטה יותר לשוב ירושלים אל גדליה, מלְקַתו בבלה עם נכווראדן, אבל היה ממתין עדן מגמור בלבו מה יעשה; ונכווראדן הבין דעתו, והוסיף, ושבה" וגו': "ארהה". צידה לדרך כמו שנותנים לְאֹרְתָה בשעת נסיעתו; "ומשאת". מגזרת נשא פנים, מתנת כבוד, וכן וישא משאת מאת פניו אליהם (פרי' מקין: ז) "הפקיד אתו". נראה שורזו להשגיח עליהם: ח) "וישמעאל" וגו'. מגיד לנו שם שרי החילים הנזכרים בפסוק הקודם: יוד) "לעמד לפני". כמו ולעמד לפני העדה לשרתם (פרי' קרח), שד"ל; להיות מוכן לעשות רצונם; וק"וין". פירות יבשים ובפרט תאנים: "תפשתם". נתישבתם בהן גם כי אינן נחלתכם, ובניתם לכם בתים בתוכן, ושדותיהן עבדתם ואכלתם פְרִיָן.

מא.

א) בחדש". מגזרת חֲדָשׁ; ומתחלה היה נקרא בו יום ראשון לחדוש הלבנה, ואח"כ אמרו שנים לחדש שלשה לחדש, כל"ו שנים או שלשה ימים
הואיל משה.

אחר חרוש הלבנת, ועיני נהיה שימש שם הַדָּשׁ להוראת כל הירח; וכן קרה גם לשם שבט ומטה, שמתחלה שמשו להוראת נשיא שבירו שבט ומטה לאות נשיאותו ורשות שבירו לרדות היושבים תחת משטרו, ואח"כ הושאלו ליושבים עצמם; ואולי גם שם "גוי" (מגזרת גאה) הוראתו מלך (הגוי גם צדיק תהרג, פרי יורא), ואח"כ הושאל לכל עם המקים עליו מלך; וכאן בודאי ר"ל ביום ראש חדש השביעי, וכן החדש הזה לכם ראש חדשים (פרי בא) מדבר ביום ר"ח: "ורבי המלך". ישמעאל היה מזרע המלוכה וגם מכובד מאד מאת המלך; ב) "ויקם" תוך הסעודה: "ויכו". מחצו אותו: "אשר". מוסב אל שם גדליהו: ג) "את אנשי המלחמה". שהיו אצל גדליה, ובעזרתם הכה ישמעאל את גדליהו ואת היהודים שלא היו אנשי מלחמה, ואת הכשדים: ה) "ומתגודים". נגד מצות לא לתגודו... למת (פרי ראה); ועמ"ש בבואורי עה"ת על פסוק ולא תקיף את פאת זקנך (פרי קדושים), והיו מתאבלים על גודל מספר ההרוגים ועל רוע מצב האומה: ח) "מטמנים". שטמנו בקרקע להסתירם מן הכשדים, ונתַנְּם לך: ט) "ביד". שמוש תיבה זו כאן זר, ולא נמצא כמוהו במקום אחר; ודעתי שהוראתה בגלל, שאם לא היו נמצאים עם גדליה לא היה תורגם: יוד) "את גדליהו". שְׁשָׁמָם תחת השגחתו: יד) "ויסבו". מתחלה היו שמחים בחלקם כי לא המיתם גם כי שבם; ועכשו שמחו ביותר כי נעשו חפשים, ועזבו את ישמעאל ונפלו אל יוחנן: טו) "מפני יוחנן". מיראתו אותו פן יהרגהו: טז) "השיב". לקח מידו: "אחר הכה". חסרו תיבות "אשר שבם" אחר שהכה; ותיבות "מן המצפה" חוזרות אל "שארית העם" שלפניהם, מפני שמסוים אשר השיב מגבעון, ור"ל שישמעאל שבם מן המצפה, וגם כאן חסרו תיבות: יז) "בגרות כמהם". מקום מלון לעוברי דרך שהכינו איש עשיר ושמו כמהם Caravanserai (שר"ל בשם ראזענמיללער): יח) "כי הכה" וגו'. והכשדים לא היו חוקרים איך נפל הדבר, רק היו שופכים חמתם על כל בני.

מב.

ב) "בעד" וגו'. שלא יגרע עוד ממספרנו המועט: ג) "את הדרך" וגו'. מה שנעשה גם אנו לבעבור נתקיים: ה) "אלהיך". ירמיה אמר להם "אלהיכם", שעליכם מוטל לעבדו, או המשגיח תמיד עליכם, והם השיבוהו אין אנו ראויים לקראו "אלהינו" מאחר שעזבנוהו, אתה שעבדתו תמיד, אתה ראוי לקראו "אלהיך"; ונראים הדברים כדברי דרש, ולפ"ד הם פשט פשוט: ו) "אם טוב ואם רע", בעינינו, ובוה נתחיל שנית לעבדו ונהיה ראויים שנית לקראו "אלהינו": יוד) "אם שוב תשבו". האחד משרש שוב והשני משרש ישב, אם תשובו שנית לשבת; ומ"מ עיקר שני השרשים הוא "שב", והיושב באיזה מקום שב אליו תדיר (ושבתי בבית ה' סוף מזמור כ"ג, במקום וישבתי): יא) "להושיע". שלא יוסיף רעות אחרות על מה שמבלתם כבר: "ולחציל". שתחדלנה הרעות שעתה אתם סובלים על ידו: יב) "והשיב". הוא עצמו יעזרכם לשוב ולשבת: טו) "לגור". אפילו לשעה, גם כי דעתכם לשוב אחר

זמן לארצכם: טז) „החרב“. נבוכדראצר יכעוס עליכם על כי עשיתם נגד רצוננו, וגם על המצרים יכעוס על כי נתנו לכם אושפיזא בארצם, ויבוא וילחם על מצרים באופן שלא יוכלו לעבוד את אדמתם, ויהרוג מהם וְאַחֲכֵם, ובכן תסבלו מחמת החרב ומחמת הרעב: יז) „ובדבר“. בהשאר כמה פגרים בלי קבורה יתעפש האויר וזוה יולדו תחלואים: יח) „נתך“. ל' יציקה בכה, וכמהו ומטר לא נתך ארצה (סוף פר' וארא): כ) „התעתם בנפשותיכם“. אתם מטעים את עצמכם וְלֹא־בְרַן נפשותיכם, שנראה לכם עתה שתשקיתו פחדכם ותשבו בארצכם, אבל יודע אני שלמחר תשובו מדעתכם היום: כא) „ולא שמעתם“. מוכנים אתם לבלתי שמוע. וכמה פעמים יארע שאדם שואל עצה לא לדעת אם דעתו מוטעית ואז יסור ממנה, רק מתקותו שאיש עצתו יקיימה בראיות ברורות; וכן כאן שְׁאַלְתֶּם דבר ה' היה מתקותם שיאמר להם רדו מצרימה; ותכף ששמעו מפי הנביא להפך, הראו מיד כי לא יקיימו דבר ה'.

כג.

ב) „הזדים“. כתב שד"ל „כל לשון זדון הוא לשון רתיחה מן ויזד יעקב נזיד“ (פר' תולדות); לא יכלו לעצור עצמם שלא ישיבו לו כאלה: ג) „כיו“ וגו'. אין אנו יודעים מדוע תלו הדבר בברוך; אולי שמעוהו מדבר בכל כחו נגד עצתם לרדת מצרימה: ז) „תחפנחס“. עיר על הגבול: ט) „במלט במלבן“. שד"ל פירש מלבן אוצר של לבנים ושאר צרכי בנין בית, ובו גם מפקד מלט שהוא טיט של בנאים (Malta) שבו תַּקְסִינָה הלבנים כי יטוחו אותו עליהן, ויהיה מלט מגורת לט; וכן מַלֵּט רהוראת הציל, הסתיר דבר ממבקשו: יוד) „שפרירו“. אהלו היפה, ממקור ברוחו שמים שפרה (איוב כ"ו י"ג), שד"ל בשם רש"י: יב) „ועטה“ וגו'. משל על קלות יגיעו לרשתה, כאדם היגע יגיע קטן לכסות עצמו במעטה: יג) „מצבות“. שבודאי מפוארות היו מחמת יַפְיָן.

מד.

ו) „כיום הזה“. והלואי לא יהיה כן! ז) „להכרית“. באופן שְׁיַפְרֵת: „הותיר לכם שארית“. הותיר ישמש כשהרוב עודנו קיים והמועט אבד, והשאריר להפך; וכאן שנשתמש בשניהם נראה שכוונתו באופן שלא תתקיים לכם שארית שכוונתו להצליחה ולהרבותה ביותר: ח) „לכם“. במקום אתכם: „לקללה ולחרפה“. שאדם הרוצה לקלל ולחרף את רעהו ישתמש בשמכם באמרו תהי כמוהם! או הלא מדותיך כמדותיהם: ט) „נשיו“. של כל אחד מהם, או של אחד מיוחד בהם שהיה אז בדעת הנביא: יוד) „דכאו“. לא הושפלה הוצפה שלהם; ודבר בלי נסתרים, אולי הסב פניו מהם רגע ודבר עם אנשים אחרים הנמצאים שם: יב) „כל“. כלם, וגוזמא דְּבַר וכן בפסוק י"ד: יג) „ופקדתי“. אשגיח שיתקיים דברי: יד) „לגור... ולשוב“. לגור לשעה, ובבוא יום מוכן לשוב אל ארץ יהודה: „מנשאים את נפשם“. הופכים כל תאומם; וכתבתי עליו למעלה כ"ב כ"ז: טו) „העמדות“. שם: יז) „אשר יצא מפינו“. שנדרנו: יז) „למלכת השמים“ וגו'. עמ"ש למעלה ז' י"ח: יט) „וכי“. וכאשר:

המבלעדו" וגו'. בלי רשיונם; והיל"ל מקטרות, שהנשים הן המדברות כאן. "להעציבה". היתה ראויה האחרונה להיות בה מפיך; ול" להעציבה או הוא דרך כנוי שכתב הנביא ללעג, והן אמרו לשמחה או כדומה; או מדברי מהר"ר יצחק פארדו להעציבה על רוע מצבנו, ויהמו רחמיה עלינו: (כ) "על". שלשתם במקום אל: (כא) "הקטר". שם כולל, ע"כ כתב אחריו אתם לי רבים: (כב) "יוכל". היה יכול: (כג) "ותדברנה". ויתר הפעלים בלי נקבה, שלנשים בפרט השיב ירמיה, או (כדברי שד"ל) שהיו אדוקות יותר בע"ז, או שהרימו קולן יותר מן האנשים: (כו) "לכן". אבל באמת: "שמי נקרא". אחר שובכם אלי: (כז) "שקד". משגיח: (כח) "ומהם". או מהם, דברי או דבריהם.

כה.

(ג) "יגון". בראותי בני עמי הרוגים או שבויים: "מכאובי". מחמת סבה בלתי נודעת לנו; או היא מליצה והוראתה יגון ומכאוב כפלים ממה שנהוג בעולם; ונ"ל כדעה הראשונה: "יגעתי". כבר ליוק להשקיט אנחתי הקודמת: (ד) "היא". הריסתי ונתישתי זאת היא נגזרת על כל ארץ יהודה: "ואת" במקום "ועל", והפכו ולא שתם על צאן לבן (פ' ויצא) במקום "עם" או "את": (ה) "גדלות". להמלט ממכאוב ויגון (שד"ל), דבר שאינו מטבע העולם וכש"ב בימים האלה; ורז"ל אמרו שהיה מתאוה להיות גם הוא נביא כירמיה (עיון בפירושו רש"י): "לשלל". עמ"ש למעלה ל"ה א'.

כו.

(א) "אשר" וגו'. דבר ה' אשר היה: (ב) "אשר היה" וגו'. חיל פרעה היה נלחם באשור וירש חלק מה מארצו, ובא על חיל זה נבוכדראצר ונצחו, ונטל ממנו ירושתו בארץ אשור (מ"ב כ"ד ז'): "בשנת". בת"ו גם כי איננו סמוך כמו אשת יפת תאר (ראש פר' תצא): (ג) "מגן" המגן על נושאו, "וצנה" היא גדולה שכן כתוב כצנה רצון תעטרנו (תהלים ה' י"ג), תסובכהו מכל צד, ואולי יש לה ג"כ באמצעה קרן שנון (בחילוף אותיות זסצר"ש) למחוק בה אם יודמן: (ד) "אסרו הסוסים". לרכב; "ועלו" אתם "הפרשים" (שמוחצים בברזל שבעקביהם את הסוסים, מל' וכצפעני יפרש, משלוי כ"ג ל"ב) על הסוסים: "מרכו". צחצחו (ומרק ושטף במים, פרי צו), וע"י צחצוחם יחודדו: "הסרינות". כאן הוא כתוב בסמך, ובש"א י"ז ה' ושריון קשקשים הוא לבוש, בש"ן, והוא הנכון; ואולי מקורו שרי בל"א שענינו מונח, שקשקשי השריון מונחות זו על זו כקשקשי הדגים: (ה) "הפנו". בהפעיל, לומר שלא עצרו כח להכריח פניהם לפנות: (ו) "אל ינום". כי הניסה לא תועיל לו: "ואל ימלט". אל יבקש להמלט: (ח) "יתגעשו". עמ"ש למעלה ה' כ"ב ועל אודות החולם שבו, כתב שד"ל שכבוא תיבה אחת שתי פעמים זו אצל זו תשונה נקודתה, שְׁכַלְתִּי שְׁכַלְתִּי (פרי מקץ): "אבירדה". משרש יבד הנמצא בל"א, והובד גשמה (דניאל ז' י"א): (ט) "והתהללו". דלגו ורקדו כשומים והוללים; וכל הדברים האלה ללעג: (יב) "כשלו". תחת עוזר איש לרעהו: (יד) "סביבך". יתר הארצות

שבסביבותיך : טו) „נסחף“. קרוב לנסחב, וכן מטר סחף (משלי כ"ה ג'); הזכרה לנוס : טז) „הרבה“. מוסב אל ה' האמור למעלה : „היונה“. עמ"ש למעלה כ"ה ל"ח : יז) „שאון“. מקרא קשה ; ובין כל הפירושים שבאו עליו המתקבל יותר על הדעת נ"ל שהוא, פרעה שהיה מגביה קול תשואות להתהלל, מיראתו, אחר המועד הנכון, לצאת נגד חילות מלך בבל, וע"כ הוכח : יח) „חי אני“. אני נשבע באמת (כי כתבור וגו') שתוכרחי את יושבת דירת קבע מראשית היותך (בת), לגלות ולהכין לך כלים שמביאים עמם הגולים ; ונשתמש בזמן צווי במקום עתיד („עשי“) דרך עצה, ללעג : כ) „יפדפיה“. תיבה אחת, וכפל האותיות להורות כפל יפיה : „קריץ“. וכמה באיוב ל"ג ו' קרצתי אף אני, קרוב לחרץ (לחך — לקק) שענינו כלה והשמד, כליון : „בא בא“. בא מהר : כא) „שכיריה“. אנשי חיל מארץ אחרת המקבלים שכר לבוא במלחמה (Soldati) : „מרבק“. מפותם ומעונג ; ומצאנוהו גם בשמואל א' כ"ה כ"ד ; ומשורש רבק גם שם רבקה והוראתו שמנה ובעלת בשר ; וגם שרש רבך קרוב לו, מרבכת תביאנה (פר' צו) פירשוהו הלומה ברותחין, ונראה שענינו טגונה בשמן (שמן — שמן) : „גם המה“. לא בלבד בני המקום היוצאים למלחמה בעל כרחם : „הפנו“. פניהם מן האויב : „אידם“. הוראתו קיטור המחשיך אור השמש ; והושאל להורות צרה המחשיכה הצלחת האדם שנמשלה לאור (אוצר השרשים) : „פקדתם“. שה' גזר עליהם, ובבוא העת ישגיה שגורתו תמלא : כב) „בנחש“. שיש בנחשים מין המשמיע קול תאניה : „ולכו“. האויבים עליה : כג) „כרתו" וגו'. מוסיף על משל הפסוק הקודם שהמשיל הבליים לחוטבי עצים ; מצרים הוא יער מלא חיות רעות, ומחמת רוב עציו לא יוכל להחקר ולהרוג כל החיות שבתוכו כי רבו מארבה וגו', ור"ל רשעיה הם רבים ולכלותם צריך כליון גמור לארץ : כד) „הבישה“. לפי הנקוד הוא משרש יבש' להוראת בושה וחרפה, הלא שניהם מקורם בש, וכן „הובישו" חכמים (למעלה ח' ט') ורבים עוד : כד) „אמון מנא“. כתב שד"ל „אמון הוא אחד מאלהי מצרים, והיה נעבד ביחוד בנא היא Thebe“ : „ועל“. יתר אלהיה : כו) „ואחרי כן“. אולי כוונתו על ימי התלמיים (Tolomei), שמלכו זה אחר זה כמה שנים : „תשכן“. לבטח : כז) שני מקראות אלה נמצאים גם למעלה (ל' יו"ד ו"א) באיזה שנוי קטן ; עמ"ש שם על ויסרתך למשפט ונקה לא אנקך.

מז.

א) „בטרם" וגו'. לא תשאר בידו כי יבוא נבוכדנאצר מצפון ויטלנה ממנו : ב) „מים עלים מצפון“. ארץ כנען ופלשתים ארץ הרים, וסביבותיהן ארץ מישור וערבה, ורק בקושי יעלה האויב אל ראש ההר, אבל בנקל ירד ממנו ויתפשט בעמק ובבקעה ובשפלה ; ועמ"ש למעלה (א' י"ד) על ביאת נ"ג מצפון ; ואוסיף על מה שכתבתי למעלה, כי נהר פרת הגדול היה א"א לחיל גדול לעברו בספינות והיו צריכים לפנות לצפון עד מקורו כן ההר ומשם ירדו לא"י ; ויש ג"כ לפרש כאן מים אידים עבים העולים מאחורי

ההרים ומתפשרים ונעשים גשם המוליד נחלים שוטפים: „ומלואה“. כל אשר בה שבה היא תמלא: „ויושבי בה“. סמוך אל מלה, וכן אשרי כל חוסי בו (תהלים סוף סי' ב'), ומצאנו ג"כ שמות סמוכים אל שם התאר (אשת יפת תאר, פרי תצא) ואל פעל (קרית חנה דוד, ישעיה כ"ט א'), וגם סמוך אל ענין כלו המפורש בתיבות הרבה (נפל אשת כל חזו שמש, תהלים נ"ח ט'), וגם יפת תאר וחנה דוד הנ"ל הם ענין אחד בשתי תיבות; ויש להניח שכיון שאחר פעל זמן בינוני צריכה לבוא אות שמושית יש להסמיך הפעל לתיבה הנתיית מן האות והכנוי כדרך שמסמיכים אותו אל הכנוי אם הוא לברו, וידוע שהנפרד יקבל אותיות הסמוך כשיתחבר אל כנוי (פָּקֹד, פָּקֹד, פָּקֹדֶיךָ; בָּרַכָה, בָּרַכְתָּ, בָּרַכְתָּ); ובלי ספק היה לפני ירמיהו מזמור כ"ד א' (ז' הארץ ומלואה) בכתבו פסוק זה: „וועקו“. כנאשים למצוא תשועה והצלה: „והילל“. צעקת שבר בקול החיות בלילה: ג) „שעמט“. לפי דברי גיזיונים שעט בל' ערבי ענינו שֶׁחַקְּ וְהַדָּק: „לרכבו“. הלמ"ד משמשת ל' סמוך לתיבה הקודמת לה, וכן יש לפרש ואת הפרשים לכל חיל פרעה (פרי בשלח): „המון“. לשון רעש הנשמע בהכרת הם (Onomatopeia), וממנו נשאל להוראת קבוצת אנשים המולידים קול מעורבב: „לא הפנו“ וגו'. לכתחלה כתב בל' הפעיל להורות שלא הכריחו פניהם לפנות, כלו' ממבע כל אדם תחלה וראש חושב מחשבות להצלתו, אבל רחמי אבות על בניהם יִסְפוּ דעתם תחלה לפרי בטנם, וכאן השעמום (רפיון ידים) גדל כ"כ שלא השתדלו להצלת בניהם וכ"ש על הצלת עצמם: ד) „על היום הבא“. מיחס השדירה ליום כאלו מולו גרם: „כל שריד עזר“. לפי בעל הטעמים היה לנקדו שְׁרִידָה, כל הנשאר מן עוזריו, ולפי הנקודה היה להטעמו כָּל שְׁרִידָה, כל הנשאר לבלתי יעזור, ודעת בה"ט נכונה יותר בעיני: „אי כפתור“. Creta וע"כ נקראו הפלשתים היוצאים מכפתור גוי כרתים (צפניה ב' ה') גיזיונים; ושד"ל בביאורו לפרי' נח כתב ששרש פלש בלשון איטויפא ענינו גלה; ויחפש תרגומו ובלש' וזוה בולשת בל"ח: ה) „באה קרחה“. סבת קרחה שהיתה אצל הגוים סימן אבלות, וכן ההתגודדות (פרי' ראה): „נדמתה“. נכרתה או נשתעמטה: „עמקם“. אשקלון היתה בעמק, וכן מצאנו (שופטים י"ד י"ט) וירד אשקלון; ומהר"ר אהוד לולי המסיים תרגום ירמיה אחרי שד"ל חבר שארית עמקם אל מה שאחריו והסיע האתנת ממקומו ונתנו תחת אשקלון, ותרגמו ל' קריאה, את שארית עמקם עד מתי תתגודדי! אבל כמה וכמה פעמים בפרט בל' שירי מצאנו מסב הדבור מל' נמצא למדבר בעדו או לנסתר, ד"מ ויאכילו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך (תהלים סוף סי' פ"א); ומכל יושבי העמקים לא נשאר כ"א בני אשקלון, והיו יכולים להתיצב במעברי ההרים ולעצור בעד האויב לבלתי הכנס בארצם, והם לא כן עשו מפחדם המשעממם: ו) „לא תשקמי“. מנוחת קבע: „הרגעי“. מנוחת שעה ורגע: „ודמי“. מנוחה לא מבחירה רק מהמתנה על איזה דבר; והלוך הדברים הוא, אם לא תרצי לחדול מכל וכל ממעשה אכזריותך, חדלי לשעה, אולי יארע איזה דבר שבעבורו תתרצי לחדול ג"כ לעולם: ז) „תשקמי“. אולי הוא גוף נסתרת, גם כי התיבה מסיימת ביו"ד

הנוספת לה, ע"ד ישבתי, מקננתי, נחנתי; (ירמיה כ"ב כ"ג), מ"ט עמ"ש למעלה פסוק ה' על תיבת התגודדי; "יעדה", שם לה חוק וגבול שרק שם תנוח; תכנס גם דרך מעברות ההרים לאשקלון, וגם אל חוף הים גבול טבעי לארץ פלשתיים, ולא תנוח עד אשר תשחית כל אשר צוה ה' לה.

מח.

(א) "קריתים". ל' בני מואב היה כמעט שוה ללה"ק, והראיה שמות עריו ומושלו, א"כ קריתים עיר גדולה כשתים; ואולי היא היא המשגב הנזכר אח"כ כי בהיותה עיר גדולה ואוכלוסיה מרובים, נאספו בה מן ערים אחרות כדי להשגב שם מאויב; וכן היה בירושלים בסוף ימי בית שני: (ב) "מגוי". שם גוי הונח מתחלה על המלך עצמו (עמ"ש באוצר נרדפי סי' תי"ח), ואח"כ על עם שיש עליו שררת מלך, וכאן ענינו מהיות עיר מלוכה: "אחרוך". יושביך ינוסו והחרב תרדפם: (ג) "מהרנים". שם זה מורה כפל אצילות וחירות (בן חורים, קהלת י' י"ז; חוריה ואין שם מלוכה, ישעיה ל"ד י"ב), ויהיה בה כפל שוד ושבר: (ד) "צעיריה". גדוליה שקראו עצמם אילים (אילי מואב, שירת הים) ונהפכו לצעירים, וגם יונתן תרגם שלטוניהון ורד"ק החזיק אחריו, ומהר"ר א"ל פירשו כפשוטו דלת העם הנשארים הם לבדם בארץ כמו מן היהודים בימי צדקיה (למעלה ל"ט יו"ד, מ"ב כ"ד י"ד): (ה) "הלהית". לפי המסורת הלהית, אבל בישעיה (מ"ו ה') כתוב בפירוש הלוהית וממנו הגיהו כאן, אולי בימי המגיהים ידעו בכיורו כי כך נקרא המקום, אעפ"י שענין שתי התיבות אחד: "בכ"י". בישעיה (כנ"ל) יעלה בו (העולה), והשבעים תרגמוהו כאן קף וחשבו הו"ד נוספת (עמ"ש למעלה מ"ז ז'); ולישב נוסחא שלפנינו צ"ל שהיא ע"ד ירחק חק (מיכה ז' י"א) פקה קוח (ישעיה ס"א א'), אעפ"י שתיבת יעלה בנתים, ור"ל העולה יעלה בו בבכי כפול ומכופל: "במורד חרונים". מעבר ההר מזה בעוד שמעלה הלוהית מעבר ההר מזה: "צרי". אולי שמו תג במקום כף כנוי צרף והושמט, וכן דעת רד"ק שהנכון צריהם, אבל הוא מדמחו לחלוני שקופים אטמים (מ"א ו' ד'), רק שם הוא סמוך (עמ"ש למעלה מ"ז ב'): (ו) "ותהיינה". פועל ל' רבים אחר שם נפשכם ליחיד, ורבים כמהו ע"ד כי תקראנה מלחמה (פרי' שמות): "כערוער". ולמעלה (י"ז ו') ובתהלים (ק"ב י"ח) כְּעָרָעַר, ל' עריה וערום (שד"ל), נטע ערום מְעַלָּה ופרי, וכן ערירי, ערום מבנים ובנות שהם פרי בטן, ופנה אל תפלת הערער, אדם שולל וערום מכל טוב (רוזנמילר); ואנו פרשתיו יושב לבדו, ולו ולשרש ערה מקור אחד, ודבר היושב לבדו גלוי לכל, ולפי תרגום יונתן נמצא במדבר מגדל הנקרא בשם ערוער: (ז) "ויצא כמוש בגולה". כי לא יכול להציל את ארצו מיד אויב: "יחדו". כתיב יחד וחסרה הו"ו מפני ו"ו של יובא הקרובה לה: (ח) "העמק". מקום עמוק מוגבל ע"י הרים: "המישר". מקום פתוח ישר ובלי גבשושיות: (ט) "צייץ". כנף (רש"י ורד"ק), סנפיר ת"א ציצין והוא כנף הדג, ובשרש צייץ נצה ויצא העיקר הוא הצד"י, ומנצה שהוראתו עוף (נצו גם נעו, איכה ד' מ"ו) וממנו שם נוצה, נהיה גם שם נץ עוף גדול

הכנפים ורב הנוצה; וכאן תבות ציץ נצא תצא, הן לשון נופל על לשון: יו"ד) "ארור", הנביא משיב את אויבי מואב לעשות בהם כליה; ובמ"ב ג' כשפשע מואב בישראל, והתחברו עליו שלשת המלכים, מצוה ה' ע"י אלישע שישיחיתו ארץ מואב עד לבלה, נגד מה שצוה בתורה (סוף פ' משפטים) כי תצור אל עיר וגו'; מוכרחים אנו לומר שחטאות מואב רבו למעלה; וגם דוד התאכזר בהם (ש"ב ח' ב') אעפ"י שמרות המואביה הוא בא, וגם אביו ואמו מצאו מחסה בארץ מואב כל ימי היותו במצודה (ש"א כ"ב ג'): יא) "שאנן" וגו'. אינו מתנגד למה שסופר לנו במ"ב, שהשחיתו ג' המלכים ארצו, אבל לא הגלוהו משם; ובימי סיחן הנלחם במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו (סוף פ' חקת) שנפלה אח"כ ביד ישראל, לא נשארה למואב כ"א ארץ האילים או שרים קטנים, ואח"כ נראה כי גם יתר המואבים המליכו עליהם מלך את בלק כדברי רש"י על פסוק ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההוא; א"כ במשך הדורות נוסף או נגרע מנהלתם, אבל לא גלו אל ארץ גוי אחר: "טעמו וריחו". גאון לבו: יב) "צעים וצעהו". שד"ל פירש שרש צעה בכל מקום (עפ"י Schröder) ל' כפיה וכריעה, וכן הוראתו בל' ערבי; ותהיה הוראתו כאן מכריעים אותו לארץ; ויוצו הוא נרדפו של מטה כמקור נטה הקרוב בהוראתו להשפיל: יג) "מבית אל". מעגל שהקים ירבעם שם: טו) "ועריה עלה". מהר"ר א"ל תרגם נשרפו (אחר Grotius Rosenmüller, de Wette); ויפה מעירנו הח' פיליפואן שהיה ראוי עלתה, שאעפ"י שבשמות סוג נקבה לא ישמור בין יחיד לרבים (ע"ד ל' ערבי), בין זכר לנקבה ישמור, ואין מכריה לומר שבא כאן עיר ל' זכר; וכבר אביו של רד"ק פ"י עלה העולה הוא השודד, וירדו שאחריו מוכית כי כן, לפי שהוא ל' התנגדות, השודד עלה ובהורו מואב ירדו: טז) "איד". הוראתו קישור המחשיך אור השמש, וזוהו הושאל להוראת צרה ושוד המחשיכים הצלחת האדם הנמשלת לאור (אוצר השרשים): "מהרה מאד". מפלת רובי הגוים באה לאט לאט, אבל רעת מואב באה פתאם: יז) "נדו". ראשכם: מטה ומקל. ישמשו שניהם להכות וגם למשענת (מטה לחם, תהלים ק"ה ט"ז, כי במקלי עברתי את הירדן הזה, ראש פרשת וישלח), ושתי הוראותיהם תתכנה להם כאן, מואב שהיה נצב על כנו ומוכן לרדות שכניו בחזקה; ומטה עב ממקל (שהוא מגזרת קל), ומטה אהרן גמל שקדים; ע"כ יחס העוז שהוא אומץ הלבב למטה והתפארה למקל, שעם היות מואב עם מתי מספר היה מטיל אימתו על סביביו: יח) "יושבת בת דיבון". יושבת דיבון ובת דיבון: "דיבון". מקורו דוב בחילוף אותיות זוב, ולכאורה נקרא בן על שפע מים שהיו סביבותיו. ועתה מוכרחים יושביו לרדת ממקום כבודם (שהיו מתכבדים בו) ולשבת בגולה במקום צמא וחסרון מים: יט) "נס". שולף חרב הבורה מן המלחמה: "ונמלטה". אשה הבורה להנצל קודם המלחמה: כ) "הביש" וגו'. אחר המלחמה מתבייש בעצמו על כי לא אמן את לבו ונשבר רוחו: "כי חתה". ערוער, עיר חציה ביבשה וחציה על רפסודות במים (דברים ב' ל"ו יהושע י"ב ב') כמו הרבה ערים בארץ סינים

(China); ומקור השם ער וְעַר (יחידו של שם ערים), עיר כפולת הערך; (כא) „ומשפּטִי“ ועונש הבא אחר שישפטו אדם וידונוהו כראוי להענש; (כו) „השכירה“, יבטה במעט כהו להתיצב לפני אויב החזק ממנו: „על ה' הגדיל“ הגוים עובדי אלילים היו יראים כל אלוה, וכשׁכ שהיה למואב לירא מפני ה', שגם לפי מחשבת עובדי אלילים הוא אל גדול גבור ונורא והוא לא כן עשה והטיה נגדו דברי גאווה: „וספק“ יתנגף בהקיאו היין מחמת רבוי שתיתו: (כו) „אם בגנבים נמצא“ וראוי לצחוק עליו ולביישו כבשת גנב כי ימצא (למעלה ב' כ"ו); „תתנודד“ להראות חמלה על מפלתו בעוד ששמחת בה, א"כ צחקת בו: (כח) „בעברי פי פחת“ מקום נפחת מחמת רעש ונעשה שוחה, וברומה בין נקעי הסלע תקננה יוני היער: (כט) „גאה מאד“ מוסב אל מואב ולא אל גאון, או ג"כ אל זה ור"ל שהיה גאון תמיד מתרבה: (ל) „עברתו ולא כן“ ע"ד עם נבל ולא חכם (פר' האזינו), עברתו על מי שאינו ראוי להתעבר עליו, ואדם המתעבר בנקל, זה סימן שגם רוח הוא: „בדיו“ התפארותו בלי זכות, ע"ד בדיך מתים יחרישו (איוב י"א ג), (מפירוש שד"ל על ישעיה ט"ז ו'): (לא) „אל אנשי“ ובישעיה ט"ז ז' לאשישי, אבל אין להוכיח מזה בבירור שירמיה היה סובר שתיבת אשישי הוראתה אנשי, לפי שגם מיתר הנבואה שהוא מעתיק מישעיה ולמטה פסוק מ"ה ומ"ו מתורת משה התיר לעצמו שנויים רבים שבודאי אינם לא פירוש התיבות האמתי ולא נוסחא אחרת, ופסוק זה יהיה לדוגמא, ועמ"ש ע"ז במבוא לספר: (לב) „נטישתוך“ ובישעיה שלחותיה, והענין אחד, והברת יָשׁ היא מקור נטש וטוש והיא הברה טבעית הנשמעת בעופף נץ או נשר בשמים (כנשר יטוש עלי אכל, איוב ט' כ"ו); רק טוש שמר הוראתו הראשונה, ונטש בתוספת אות נשמעת שמש בהעברה להוראת הרחקה לעולם, בעוד שעזב ממקור מים זבים ישמש להוראת הרחקת עראי: „עברו ים“ שד"ל בישעיה פירש שהוא משל על יינה שהיה נמכר לארצות רחוקות; אבל כאן הוסיף עד ים יעזר נגעו, א"כ יש להניח כדברי הח' שווארץ בתבואות הארץ שלו שחרבות שיער הנמצאות עדין בימינו הם חרבות יעזר ונתחלפו השמות, ואצלם נובע נחל נקרא Wad Seir וממיו עשו מקוה שקראו לו ים, כמו שקראו לים הנחשת שבבות המקדש (מ"א ז' מ"ד): „קיצך“ כמו (עמוס ה' א') כלוב קיץ, תאנים יבשות; (ש"ב טז ב') והלחם והקיץ, ומפורש בפסוק א' שהם צבוקים כלומר ענבים יבשות: (לג) „הידד לא הידד“ בישעיה במקום שדד נפל שבפסוק הקודם כתיב הידד נפל, וכתב שד"ל שמליצת שודד האמורה כאן היא נכונה, וכן תרגם יונתן גם בישעיה בזוין נפלו, ובפסוק זה נחיה להפך שכתבו הידד במקום שודד, והראוי שוֹדֵד לא הידד: (לד) „מועקת“ וגו', כמו ויבער מגדיש עד קמה וגו' (שופטים ט"ו ה') ודומיו שהוראתם זה וזה: „עגלת שלישיה“ כמו עגלה משולשת, בבית בין הבתרים, וכן בל"א עגלא תלתא (ת"ב פסחים ס"ח); שמנה או רכה וטובה: „למשמות“ למקום שממה וציה: (לו) „יתרת“ עושר הקבוץ על יד על יד מיתר הרווח על ההוצאה: „אבדו“, ל' רבים מוסב אל יתרת שהוא שם כולל: (לז) „גדרת“ עמ"ש בהואיל

משה עה"ת על דבר כתבת קעקע (פר' קרושים), והוראת התיבה חריצין: למ) ולמחתה לכל סביביו. שאומרים, המואבים עם כל עום לא עמדו בפני האויב, אנו על אחת כמה וכמה! (מא) "הקריות". מצאנו למעלה שתי ערים קריתים וקריות (פסוק כ"ג וכ"ד), ואולי כאן הכונה לשתיהן, ונראה שקריה בכל מקום הוראתו עיר גדולה (עיין במאיר נתיב), ומקורו בחלוף עי"ן בקוף (ארעא ארקא, למעלה יו"ד י"א) ער או עיר, וזה בחלוף עי"ן בצד"י (ארץ-ארעא) צר, מקום מוסגר ע"י חומות, וממקור זה גם שם מבצר: (מד) "הנס". נמסר הניס במקום הנוס, וכן בש"ב (י"ג ל"ב) שימה במקום שומה; ועל לנוס אל עיר מקלטו (פר' מסעי) כתב רש"י למי שננס. והביא דוגמאות שיש בינוני פעול מנחי ע"ז שיש לו הוראת בינוני פעל עבר (geflohen, fuggito) בעוד שגם יש לו הוראת הוה (fliehend, fuggente) אף כאן הניס או הניס, מי שכבר נס; ויש לקיים המסרה כל מה שנוכל, כי ממנה תוצאות חיים לפשט הכתובים ולידיעת לה"ק: (מה) "בצל" וגו'. בטחו למצוא שם מחסה: "מכח" מ"ם השלילה, מחמת חסרון כח: "כי" ל' כאשר, או ל' להפך, כי אתך נשוב לעמך (רות א' יו"ד), כי עתה תתן (ש"א ב' ט"ז) "מבין" ארץ או עיר ממלכת סיחן: (מו) "בשבי". בשביה, כפל לשון ללעג, ע"ד אם לשלום יצאו וגו' (מ"א כ' י"ח); ויחס שם ל' זכר לזכרים ול' נקבה לנקבות, בעוד שלפי הכתוב ענינם שוה, ותוספת סימן הנקבה לא תגרע מהוראת שבי, את השבי ואת המלקוח (פר' מטות), וראית בשביה (פר' תצא): (מו) "באחרית הימים". אין בכותבי דברי הימים דבר ברור על קורות מואב אחר הרבן הבית, וגם בעזרא ונחמיה לא הוזכרו כעם חפשי, רק שישראל נשאו מבנותיהם (עזרא ט' א'), ושהבדילום מהתערב בישראל (נחמיה י"ג א' ג'); מ"ט נראה שבנפילת מלכות בבל ע"י כורש, יצאו הם והעמונים לחפשי, ונתקיימו כאומות מיוחדות עד ימי אלכסנדר מוקדון.

מ.מ.

(א) "מְלָכִים". הוא מְלָכִים אליל בני עמון, וכן בש"ב י"ב ל': "ישב". שאחרי גלות עשרת השבטים אשורה, בני עמון נטלו לעצמם חלק מה מארץ ישראל, אולי המחוזים שבמי יפתח היו שואלים השבתם (שופטים י"א י"ג), וגם עיר השבון שבימי קדם קדמתה היתה אחוזת מואב (במדבר כ"א כ"ז) נפלה בידם: (ג) "ע". איננה עי הסמוכה ליריחו, רק עיר אחרת בארץ בני עמון: והתשוטטנה. בנחוג בכל שרש שפ"א הפעל שלו ש"י"ן תבוא ת"ו הוראת בנין התפעל אחריה להמתיק הקריאה, אבל בשרש שוטם בחר להקדימה כדי שלא תבאנה ת"ו ושתי מית"ן זו אחר זו ותעשה ההברה קשה עד מאד: "בגדרות". מקומות מרעה הסגורים ע"י גדר, וכן סוף פר' מטות "וגדרת צאן": (ד) "זב". לא מרבוי מים כבראשונה רק מדם חללים: "השובבה". שכמה פעמים הושפלה ושבה לשלוחה והגיסה רוחה שנית: "מי יבא אלי". מי יערוך עשרו אל עשרי; ואין לפרשו מי יבא אלי להלחם, מחמת אוצרותיה הקודם, שהיה לו לכתוב גבורתה או מַצְבָּה אם היתה זו כונתו: (ה) "פחד" בלי סבה גם כי

סביבך לא יעלו על דעתם להלחם בך וגם הלשים הם ממך: „לפניו. ע׳ד
 ובשבעה דרכים תנוס לפניו (קללות תבא) כל אחד ינוס בדרך היותר קרובה:
 (ו) „אשיב. עמ״ש בסוף הסי׳ הקודם: ז) „מבנים. פיליפפואן תרגמו בינוני הקל
 משרש פִּין כאלו כתוב מהמבנים, ומצאנו בנתה לרעי (תהלים קל״ט ב׳):
 (ח) „נסו וגו׳. היו ראויים כל שלשה פעלים אלה לבוא בזמן צווי, ולנקד
 הפְּנו (פניכם, בנין הפעיל) הַעֲמִיקוּ, או שלשתם בזמן עבר ולנקד נְסוּ, הפְּנו או
 ג״כ הַפְּנו, הוכרתו להפנות: „איד עשו׳. החכם המליץ יוסף ברולי סבר שבשם
 עשו היה נקרא האדם הקדמון הנברא כיום ששי לברואה (עיין בהואיל משה
 שלי עה״ת בראשית א׳ כ״ו), ומשמו קראו גם לאתי יעקב בשם עשו מפני
 שהיה איש שעיר ודומה לאדם קדמון, וכל ברואי עת ועת משש עתי הברואה
 הושחתו ע״י מבול הנהיה מהתפשר האדים הנקבצים באוויר, וערב ובקר
 הנוכרים בכל יום הם ערבו ע״י מבול, וּבְקָרָת וחדוש היצורים אחריו (עיין
 בביאורי הנ״ל שם ז׳ י״א); ואעפ״י שהיא דעה זרה, מ״מ יש להתישב עליה
 ולא לדחותה בשתי ידיים; ועל מקרא זה הוא אומר שלדמיון צרת אדום
 כתב שהביא עליהם מבול כמבול שהשחית האדם הקדמון, שעל שמו הוא
 נקרא: ואם לא נרצה להניח כל אלה, נאמר שהוא ע׳ד פתאם יבוא אידו
 (משלי ו׳ ט״ו); „עת פקדתי״. כל״ו בבוא העת הנכונה תבוא עליו הרעה
 פתאם: ט) „לא ישאירו. מהר״ר א״ל תרגם גם כאן כמו בעובדיה (ה׳) הלא,
 אבל מפסוק י״ד (שם בעובדיה) נראה שכונת ירמיה היתה לומר שלא ישאירו
 כלום, ודים שבסוף הפסוק אינו מתנגד לזו לפי שיש לפרשו דים ולא יותר
 וישאירו איזה דבר (וזה יתכן להלא שבחזון עובדיה); ויש לפרשו ג״כ כמו
 (למדי, דה״ב ל׳ ג׳) כל״ו יותר מדי, השחתה גמורה וזה יתכן כאן: יוד) „ונחבה״.
 מקור בנוי׳ ע׳ד נִכְסָף נכספת, נגלה נגליתי: יא) „עובה וגו׳. יפה כיון הח׳
 פיליפפואן בפירושו שהעיקר הוא שאנשי אדום ימותו כולם בחרב וישאירו
 אחריהם יתומים ואלמנות שלא ימצאו סעד ועזר כ״א מאת האלהים, ואינה
 הבטחה מאתו שִׁיחֶה יתומיהם ואלמנותיהם, רק איום מאתו שהגברים יכרית:
 „תבטחה״. ע׳ד ל׳ משנה, הרי אלו תנשאו במקום תנשאנה (משנה יבמות פ׳
 ט״ו מ׳ ה׳ לפי קצת נסחאות בפרט במשניות עם נקודות, ועיין בדקדוק שד״ל
 ס׳ שס״ה); יב) „משפטם״. שחטאו אבל לא כ״כ שמן הדין יהיו ראויים לעונש
 גדול כמו שנענשו; ואין להשיב ממקראות כאלה נגד אמונתנו בצדק דיני
 האל, שכאן אינו מספר מאורע, רק הם דברי מליץ ואין לשקלם במאונים,
 לפי שבונתו להוליד הרגשה בלב שומעו ולא יותר: טז) „תפלצתך״. מל׳
 ותאחזני פלצות (תהלים נ״ה ו׳), היראה שיראו הגוים ממך, והכנוי פעול לא
 פועל כמו בכל שם מופשט הראוי לשני מיני כנוי פועל ופעול עד״מ יראתי
 ר״ל היראה שיש לי או שיש לאחרים מפני; ומפלצת (מיא ט״ו ט״ז) ר״ל
 פסל מחירוד רואיו (עמ״ש בהואיל משה שם: יט) „מגאון הירדן״. לא הפחידתו
 גאוונו להעביר בו חילותיו; ואחר שכבש ארץ יהודה יבוא על אדום הבוטחים
 במשכניהם בסלע שהוא נוה איתן (מגזרת אית, מקום תושיה כל״ו שיש לו
 קיום ולא ימוט), וכן איתן מושבך, (פר׳ בלק) ויכולים להשגב בו ולהלחם

במתי מעט נגד חיל גדול ועצום; ושר"ל כתב (למעלה י"ב ה') שעוברי אורחות העידו כי באיזה מקום על שפת הירדן יש יער מלא עצים (מ"ב ו' ב') ושם חיות רעות; וכאן הוא משל נכון: "ארגיעה". מהר"ר א"ל תרגמו אחרי גזיניום (מל' ערבי) werde winken, accennerò, ומצאנו שרש רגע גם בלה"ק להוראת תנועה חזקה, תנועת ידיו או ראשו; ומצאנו שרש רגע גם בלה"ק להוראת תנועה חזקה, רגע הים (ישעיה נ"א ט"ו) ומזה הושאל להוראת בקיעה, ערוי רגע (איוב ז' ה'), ומזה רגע חלק זמן; וכוונתו כאן כאשר אניע האויב ממקומו, אריצנו מעליה אביאנו פתאם על ארץ אדום, ומצאנו מ"ם מיותרת לפני מלת על, מעל למדיו (ש"א י"ז ל"ט) (רש"י); וכן במלאכי (א' ה') תרגם שד"ל ואתם מעל גבול ישראל, כלו' בשבתכם עליו, תאמרו יגדל ה'; א"כ גם כאן מעליה כמו עליה, וכן למטה נ' מ"ד, רק שם כתוב אריצם מעליה, ולולי מקרא שלפנינו היה להניח שנכפלה מ"ם כנוי אריצם בטעות המעתיק שלפנינו היתה מ"ם אחת והוא סבר שיש לכפלה, ועיון כמשתדל על פסוק קצתו בחיי (פר' תולדות): יעידני, מל' אשר יעדו (ש"ב כ' ה') ל' הצגת גבול מקום זמן, ובא כאן כהפעיל אולי להוראת ההכרה, ואולי מל' זה הוא ג"כ ואת הנערים יודעתי (ש"א כ"א ג') והראוי גם שם יועדתי, תיבה זרה מחמת הו"ג, מ"ם תהיה משרש יעד: "רעה". מלך: "יעמד לפני". יתניב נגד צווי שלי וימאן לעשות רצוני; כן האויב יוסיף וילך אל כל אשר אשלחנו; כ) "צעירי הצאן". ולא האילים ששמש ל' חזק וגבורה: "עליהם". בהיותם בתוכו, וכן וישרף עליו (מ"א ט"ז י"ח): כא) "ביום סוף". שהוא למערב ארץ אדום: כב) "מצרה". שאחוזת צירי יולדה ודואגת שמא תמות: כג) "לדמשק". במ"ב כ"ד ב' כתוב שבאו על יהודה גם גדודי ארם, וכן למעלה ל"ה י"א מספר שבני הרכבים באו לירושלים מפני חיל כשדים וארם (פיליפואן): כד) "ביום דאגה". קראתי באיזה מקום ואיני זוכר איפה שהיה לנקדו ביום דאגה, ונראה לי נכון, וכן פירשתי גם כן ועבר ביום צרה (זכריה יו"ד י"א) כאלו מנוקד ביום, בצרה רחבה כים; ונראית כמליצה בלתי נהוגה בלה"ק, מ"ם באה כמה וכמה פעמים בתנ"ך תיבת ים להוראת דבר בלי חקר וגבול; ודמשק וחמת וארפד הנוכרות כאן לא היו על חוף הים: כד) "ורטט". בחלוף אותיות רתת (הושע י"ג א') תרגומו של רעד (שירת הים): "אחותה". זרות שמסב הפועל לשם הראשון ולא לשניהם: כה) "עובה". לא הניחו מלהשחיתה: "משושי". הכנוי מוסב אל מלך ארם (רש"י) או לכל אחד מפליטי העיר (רד"ק); אבל יש להניח שהם דברי הנביא עצמו ע"ד בואך אשורה ודומיו ור"ל משוש כל אדם: כו) "לכן". בודאי ובלי דאגה שדברי יפלו ארצה כי מיוסדים הם על כן ובסיס: כז) "בן הדר". שם שלשה ממלכי דמשק: כח) "קדר והצור". בערב הצפוני: "ושדרו". בקמץ חטוף על משקל חרבו מאד (למעלה ב' י"ב), רד"ק: כט) "וקראו עליהם". יהיו להם סבת מגור (שהוראתו פחד בלי ידוע אדם ממה הוא מפתח) מכל רוח: ל) "העמיקו". עמ"ש למעלה פסוק ח': לב) "קצוצי פאה". למטה ט' כ"ה פירש שד"ל "הערביים היו נהגים להתגלה כמו שהיה מתגלה האליל באאלום; הירודוט': לג) "תנים". שד"ל בישעיה

י"ג כ"ב (על דעת ר' תנחום ירושלמי, רוזינמילר, וגויזניוס) מפרשו מין בלב יערי, והוא ל' רבים, והפרד ממנו תן, ע"כ; ומקור שמו מן קול תאניה שמשמיע: לד) "עילם". למזרחתה של בבל ולדרומה של מדי: לה) "ראשית גבורתם". שאנשי עילם היו מורים בקשת למטרה ולא יחטיאו: לו) "והתתתי". נקודתו זרה והראוי וְהַתְּתִי או וְהַתְּתִי (ישעיה ח' ג') על משקל וְהַסְּתִי וְהַסְּתִי:

ג.

ב) "ושאו נם". להקהיל גוים עוד על בבל: "מרדך". הוא כוכב ואליל מאדים, ומרד בל' פרסי ענינו אדם (ממקור דם) והריגה; "מרדין מרדין". בת"ב ב"ק ק"ז; מחמת מרדין, ב"מ ל"ט. הוראתם רציחה; מרדכו ר"ל אדמוני; ומן מרד בל' פרסי נהיה Mord בל' אשכנז, ואולי גם שם עוף דורס התרנגולים Marder, Martora; ה) "הנה". נרדף לפה: "נלוו". יש להניח כתרגום מהר"ר א"ל שהוא ל' צווי בנו"ן תמורת ה"א כמו בזמן מקור נפרד: ו) "שוכבום". נרדף להתעום. וראשית הוראתו הוליכום הלוך ושוב ממקום למקום כתועה בדרך: ז) "נוה צדק". האל שהיה בטחונם בעבדם אותה, כמו נוה שבו הצאן בטוחות מסכנה; וצדק ר"ל שלא יכחש ויכזיב תוחלת הבוטחים בו: ח) "כעתודים". המקדימים לפני הצאן, כן אתם ב"ו תכף שתפול בבל צאו משם: ט) "וערכו לה". מערכת מלחמתם: "משכיל". לפי יהונתן ורד"ק בשו"ן, כל' הורג הבחורים באופן שאמותם תשארנה שכולות; ולפי תרגום השבעים וסורי ומנחת שי בסו"ן והוראתו מצלית, ונכונים שניהם: יא) "כ"י". ל' דלמא: "תפוש". בל' ערבי הוראתו צהלה ורקוד, וכן תרגם גם שד"ל ופשתם (מלאכי ג' כ"י) ותרקדו: "דשא". לפי רד"ק רועה בדשאים, ויש להניח שהאל"ף במקום ה"א, והוא ע"ד אוהבתי לדוש (הושע יו"ד י"א): יב) "גוים". יש בו הוראת גאות (עמ"ש באוצר נרדפי) זו אחרית לאומים המתנהגים בגאווה: טו) "נתנה ידה". מל' מצרים נתנו יד (איכה ה' ו'), כשל כחה וצריכה לסעד: "אשיותיה". מל' כי השתות יהרסון (תהלים י"א ג'), וגם ממקור איש או יש; יסודי חומותיה: טז) "חרב היונה". חרב אנשי אשור וארם עובדי סמירמים שציררה בדמות יונה, ועמ"ש בביאורי על תהלים (ס"י ס"ה י"ד), על כנפי יונה נחפה בכסף: יז) "עצמו". שבר עצמותיו; ולה"ק מלמדנו מוסר גם במקור תיבותיו ונקודותיו, ומוה הוראת הרגש (שענינו חוזק) באיזה שרשים להעירנו כי החווק והעוו יותר מדי ברובי הפעמים יזיקו ולא יועילו; וכן פירש לי מורי המובהק מהר"ר שבתאי אלחנן טריוש ז"ל בתיבת מאהב הנמצא במגלת איכה שהוראתו אדם הנף, ומטה נכרת הנפותו? מאהבתו העוברת גבול; כן בשרש עצם, שרש ודומיהם הפעולה הקלה מורה הוראה הפעל והרגושה הפכו: יט) "נוהו". ל' נוה צאן; ורעה ל' מרעה: כ) "לאשר אשאיר". למתי מספר מהם שאשאיר בחיים: כא) "מרתים ופקוד". נראה כי כמו שהשנו לכאורה הוא שם מקום (יחזקאל כ"ג כ"ג) כן הוא ג"כ מרתים אע"פ שלא נמצא בשום מקום בתנ"ך ולא בספר קורות

העמים; וכאן הם לשון נופל על לשון להוראת מרי כפול וזמן פקודתו; ושד"ל (בפירושו ליחזקאל) כתב, "ואני חושש שמא הקריאה הנכונה ואל יושביה פקוד הרב כי הרב איננו פעל יוצא"; וגם תרגום הוולגטא הוא: *et super habitatores ejus visita* ויונתן תרגם מרתים ארעא דעמא סרבן, ופקוד כשם פרטי למקום; ומצאנו למטה פסוק כ"ז הרבו כל פריה גם הוא בבנין הקל יוצא, ואולי כאן ושם איננו מל' חרבה רק מל' חרב, הרגו בחרב, ע"ד החרב נחרבו המלכים (מ"ב ג' כ"ג) שר"ל היתה חרב איש ברעהו, והחרב היה לנקדו החרב בנין נפעל; כג) "פטיש". בל"א שרש בטש, יש לו הוראת הכאה בכה בפרט ברגל, והרינו מבטל כאן מה שכתבתי באוצר נרדפי על שרשו: כד) "יקשתי". נמיתי לך מוקש בתתי ארץ יהודה בידך למען תתנאי, ולפני שבר גאון (משלי י"ו י"ח): כו) "מקיץ". מכל קץ וצד, או מקצה הארץ, ובישעיה (טו ה') בנבואתו על בבל כתוב מקצה השמים: "מאבסיח". גרנותיה, עיין בביאורי בישעיה א' ג', וראה לו מן ערמים הנזכר כאן אה"כ, שבגורן ידושו ערמות התבואה, או סלוה אינה מלאכת הדישה רק בשעושים הערימה דורכים המלילות זו על זו: כח) "קול". כמו בכל מקום שבאה מליצה זו, נשמע קול, ולא שיבואו ממש לציון, החרבה ושוממה בימי נפילת בבל, רק היא מליצה שירית; הנסים בחפזם מרימים קול חזק. שכביכול נשמע עד ציון: כט) "רבים". מהר"ר א"ל תרגמו ל' רוב, ויש ג"כ לפרשו מל' יסכו עליו רביו (איוב ט"ז י"ג) נרדף אל דרכי קשת שאחריו; ונמצא הפעל בשני משקלים רבה ורובב גם בהוראתו ל' רוב; ואולי רבה קשת הוא ממקור ריב ומלחמה (וירב בנחל, ש"א ט"ו ה', אעפ"י שיש לקיים סברת האומר שהראוי ויארב, אבל מצאנו ג"כ איש ריב שופטים י"ב ב', להוראת מלחמה), וריב נגזר מן רב וגדול, הלוך לפני השופט שידון עם מי הדין (כי יהיה ריב בין אנשים ונגשו אל השופט ושפטום, פ"ר תצא), א"כ ריב ורובה קשת ממקור אחד יצאו; וכן יש להניח בכל תיבה שיש לה שתי הוראות רחוקות או ג"כ מתנגדות זו לזו, שאם אחת משתיהן לא באה לה מל' אחר, בודאי יש קרבה ביניהן, גם כי לא תדיר נמצאנה; וגם התיבות היה להן מול, שבאורך הימים ע"י דעות מדעות שונות מושאלות זו מזו באו להורות דבר אחר או ג"כ מתנגד להוראתן הראשונה, וזה קרה לא בלבד ללה"ק רק ג"כ ללשונות כולם: לנ) "עשוקים". עשו עמהם שלא כדון, שהם לא התגרו באשור ובבל, רק אלו השתדלו למצוא פתח להרע להם; ועשק קרוב לעסק בליח שענינו השתדלות; ואולי זה ג"כ ענין לא תעשק שכיר (פ"ר תצא) ודומיו, השתדלות למצוא פתח לבלתי שלם לו שכרו לגרוע ממנו: לד) "הרגיע". מקור בחירק ע"ד השמידך אותם (פ"ר עקב): לו) "הבדים". הם חכמיה שבסוף המקרא הקודם, שכרו באיצטגנינות שלהם כזב ושקר: "ונאלו". ונכרו לכל כאוילים ולא כחכמים: "ותתו". ונכרו לכל פְּרִי הלבב ולא כגבורים: "הערב". מל' וגם ערב רב (פ"ר בא), מכל ארץ היו מאספים אליהם גבורי חיל: לח) "ובאימים". פסילים מכווערים המטילים אימה בלב רואיהם, וכן מפלצת האשרה: יתהללו". ישתגעו: מט) "ציום". בישעיה י"ג כ"א פירשו שד"ל

חֲתוּלִים מְדַבְּרִים, וְקָרֹב לֹזֶה בְּלִי עֲרָבִי (בושארט): „איים“. כִּלְבֵי הַיַּעַר הַנִּקְרָא בְּלִי עֲרָבִי פְּנָתָא אִוִי עַל שֵׁם קוּלָה, וּבְלִי פֶרְסִי שְׂאֵקָאֵל: „בְּנֹת יַעֲנָה“—Strauss, vögel, Struzzi, וְאוֹלֵי מַחֲמַת קוּלָם זֶה צוֹעֶקֶת וְזֶה עוֹנָה נִקְרָאוּ כֵן: „תְּשִׁבֵי“. לֹא יֵשְׁבוּ וְלֹא יִשְׁכְּנוּ בַּהּ בִּיא, וְהִסִּיעַ הַפְּעוּלָה מֵהַפּוֹעֵל וַיַּחֲסֶה אֶל הַאֲבֵלָאֲטָרִיף, (Metonymia: מִ"א וּמִ"ב) שְׁנֵי מִקְרָאוֹת אֵלּוּ יִשְׁנֶם גַּם לַמַּעֲלָה וְיִכָּיֵב כִּי, עֵינָן בְּבִיאֹר שְׂדֵ"ל עַל הַמִּקְרָא הַשְּׁנִי, וְכֹל מִה שֶׁכָּתַב שֵׁם הַרְאוּי לְיִשְׂרָאֵל כִּפְּלָם גַּם כֵּאֵן בְּנִבְאוֹתָיו לְבַבֵּל אַעֲפִי שְׁלִכְאוּרָה אִינוּ רְאוּי לָהּ, לְהַגִּיד כִּי תִשְׁלֹם מִדָּה כִּנְגַד מִדָּה, וַיִּבֵּא יוֹם שֶׁגְּבוּרַת חִלְיָהּ וּשְׁפַע סוּסִיהָ יִחְדְּלוּ וַיִּבֵּא עֲלֶיהָ גּוֹי רַב מְמַנָּה בְּגִבּוּרָה וּבִשְׁפַע פֶּרְשִׁים; וְכֵן יֵשׁ לֹמַר בְּפִסְקִים הַבָּאִים מִ"דִּמִּי" שְׁבִיאֲרָנוּם לַמַּעֲלָה מִ"טִי" וְ"טִי" כִּי, אַעֲפִי שְׁתִּיבוֹת מִגְּאוֹן הַיַּרְדֵּן לֹא יִתְכַנֵּן בְּכוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פֶּרַס הַנִּלְחָם בְּבַבֵּל, (לְפִי פִירוּשֵׁי, אֲבָל לְפִי פִירוּשׁ שְׂדֵ"ל יִתְכֵן); וַיֵּשׁ לְפֶרְשׁוֹ (אוֹלֵי גַם שֵׁם) לְשׁוֹן מוֹשָׁאֵל כְּמוֹ לַמַּעֲלָה יִבֵּה' וְגַם בּוֹכְרִיהָ יִיא גִ', וְעַמִּישׁ שְׂדֵ"ל סִי יִבֵּה' יִצְלִיָּהּ בְּמַלְחַמְתּוֹ נִגַּד גּוֹיִם עֲצוּמִים, כְּשִׁיכֵי נִגְדָךְ בְּכֹל שְׁתוֹעֲבוֹתֶיךָ הַכְשִׁילוֹ כַּחֲדָ: מַה) „נוּחַ“. לַמַּעֲלָה נוּחַם, וְחִסְרָהּ כֵּאֵן הַמִּ"ם מַחֲמַת מִ"ם מְכֹל שְׂאֲחֵרִיָּה, עֵינָן בְּמַשְׁתַּדֵּל עַל פִּסּוֹק קִצְתִּי בַחֲתִי (סוֹף פֶּר' תּוֹלְדוֹת).

נא.

א) „לֵב קָמִי“, בְּלִי סֶפֶק הוּא כְּשָׂדִים, כְּמוֹ שֶׁשָּׁךְ (לַמַּעֲלָה כִּי כִוִּי), שְׂהוּא בְּבֵל, וּשְׁנִיָּהם בְּחֻלּוֹף אוֹתוֹת אִתֵּי בִישׁ, וְאִין לְפִקְפֵק בְּדַבֵּר, וְהַמִּפְקֵק אִינוּ כִּי אִם קֶשֶׁה עֶרְף־הַמִּקְשָׁה לְקַבֵּל דְּעוֹת הַקְּדַמּוֹנִים: ב) „זֵרִים וּזְרוּחַ“. לְשׁוֹן נּוֹפֵל עַל לְשׁוֹן, וְשֶׁרֶשׁ זֶרֶה בֹא מֵתֵאֵר זֶה, הוֹשֵׁלֶךְ רַחוּק מִמְּקוֹמוֹ עַד מְקוֹם אַחֵר שְׂהוּא זֶר שֵׁם: „וַיִּבְקֶרְוּ. יִרְקוּ, וּמַהֲבֵרַת בּוֹק נַחִיָּה שֵׁם בְּקִבּוֹק, שְׂהוּא קוֹל נוֹלֵד מֵהַמִּשְׁקָה הַמּוֹרֵק מְכֹלֵי אֵל כְּלִי: ג) „יִדְרֹךְ יִדְרֹךְ“. הַשְּׁנֵי לְכֹאוּרָה מִיּוֹתֵר, וְקֶרֶה כְּמוֹ שִׁיקְרָה לְכֹל סוֹפֵר הַמַּעֲתִיק מִסִּפְרֵי וּדְעוֹתָיו פּוֹנֵה אַחֵר מַחֲשֵׁבוֹת זְרוֹת וְכוֹתֵב תִּיבָה בְּסוֹף שְׂטָה וְכוּפְלָה בְּרֵאשׁ הַשְּׂטָה שְׂאֲחֵרִיָּה; וְאִם נִרְצָה עַל כָּל פְּנִים לְקִיִּים הַמְּסַרָה נִפְרָשׁוּהוּ אֵל אֲשֶׁר יִדְרֹךְ, יִדְרֹךְ הַדּוֹרֵךְ קִשְׁתּוֹ, כְּלוֹי אֵל אֲשֶׁר יַחְפוּץ אוֹ יִזְדַּמֵּן לוֹ; וּמַהֲרֵר אֵ"ל וּפִילִיפּוֹזָאֵן תְּרַגְמוּ הַדּוֹרֵךְ יִדְרֹךְ קִשְׁתּוֹ. נִגַּד הַדּוֹרֵךְ קִשְׁתֵּי נִגְדוֹ; וַיּוֹנְתָן תְּרַגְסֵי לָהּ, כְּאֵלּוֹ כְּתוּב אֵלֶיהָ: „יִתְעַלֵּי“. יִתְפָּאֵר, וְהַשְּׁרִיִן נִקְרָא גִ"ב תְּחֵרָא לְפִי שְׁלוּבִשׁוֹ מִתְפָּאֵר בְּגִבּוּרָתּוֹ וּמִתְחַרָה גַם עִם גְּבוּרֵי חֵיל מְמַנֵּי וְלֹא יִירָא; וְרִשִׁי פִירֵשׁ „לֹא יִרְפֵּא“ לֹא תִהְיֶה לוֹ תְּרוּפָה וְתוֹעֵלַת (מִלִּי רְפָאוֹת תְּעֵלָה, לַמַּעֲלָה לִי יִגַּ), אִי"ב הִיא קוּרָא אֵל בְּפִתַח, אֵל יִדְרֹךְ קִשְׁתּוֹ וְאֵל יִתְפָּאֵר בְּשִׁרְיוֹנוֹ כִּי לֹא יִצְלִיָּהּ וּמוֹסֵב אֵל בְּנֵי בְּבֵל, וְאֵל תְּחַמְלוּ שְׂאֲחִי"ב מוֹסֵב אֵל הָאוֹיֵב, וְרַחוּק: ה) „כִּי לֹא אֶלְמִן“ וְגוֹ. מְקוֹר שֶׁרֶשׁ אֶלְם נִרְאָה שְׂהוּא אֶלְמִי, נִשְׂאָר חִסְרֵי מֵאִיזָה דְּבַר, אֶלְם חִסְרֵי הַדְּבוּר, אֶלְמוֹנֵי חִסְרֵי הַשֵּׁם, אֶלְמִנָה וְאֶלְמִן חִסְרֵי זִוְגִים, וּמִן אֶלְם שְׁפִי סְגוּר כְּאֵלּוֹ שְׁפִתּוֹ אֶסְרוֹת נְהִיתָה הוֹרָאת מֵאֶלְמִים אֶלְמִים (פֶּר' וַיִּשָּׁב); אִף כֵּאֵן דְּרֹךְ הַשְּׂאֵלָה אֶלְמִן חִסְרֵי: „כִּי אֶרְצִם“. אִם נִגִּיתִי שִׁישׁ לְמַלְתִּי כִּי הוֹרָאת אַעֲפִי (עִ"ד רְפָאָה נִפְשִׁי כִּי חֲטָאתִי לְךָ, תִּהְלִים מִ"א גִ', וּוּלְתוֹ מַעֲטִים), יִהִית

הלוך הענין נכון עד מאד, ויהיה כנוי של ארצם מוסב ליהודה וישראל; ואם לא נניח למלת כי הוראה זו (ובאמת אין שום מקרא שיכריחנו) יהיה מוסב הכנוי לאנשי בבל אעפ"י שבמקרא זה לא נזכרו: „מקדוש“ ע"ד ולא רשעתי מאלהי (תהלים י"ח כ"ב) להוראת התנגדות והרחקה: (ו) „נסו“ אתם הגרים בה: „תדמו“ תכרתו כמו ונדמו נאות השלום (למעלה כ"ה ל"ז), ומקום נחרב הוא מקום דומיה: (ז) „כוס זהב“ מאחר שגזר על בבל שתנצח גוים רבים היה מן ההכרח שיגדיל הצלחתה ותפארתה: „יתהללו“ נעשו כהוללים ומשוגעים, שלא עצרו בה נגדה גם כי חזקים ממנה: (ט) „רפאנו“ וגו'. או הוא ללעג, או ינוח על איזה מאורע בלתי נודע לנו שנכרים שעלו בבבל לגדולה (כמו הניאל ורעיו) ראו כי בתועבותיה הולכת ומתקרבת לאברון, וחשבו מחשבות להשיב שבותה ולא הצליחו, ועזובה לגורלה: „משפטח“ ענשה: (יוד) „הוציא“ וגו'. שהיו סגורות ובלתי נודעות כ"כ קטנו ומעטו; מהפצו להיטיב עמנו עבר על פשעינו וזכר צדקותינו כל שהן: (יא) „הברו“ בחרו בשנונים, או נקו החצים מחלודה: „מלאו“ נקוד בנין קל והראוי מלאו בנין פעל, מלאו חסרון ומום שבהם כדי שיהיו שלמים: „שלטים“ מגנים שיש להם קרן כולט ובהם ישלוט אדם על אויבו כפלים, כי יחסה תחתיו וגם יכה בו; וגם שרש שלט מקורו יְשַׁלֵּט, מסתיר ומונע מאדם מעשות כחפצו. ויהיה שם זה ראוי לכל מין מגן כי ימנע מהמכה למהוץ כרצונו: „מזמתו“ מזמן רחוק, והזומם יושב ודומם עד בא יום מוכן לפעלתו: (יב) „נס“ להקהל סביבותיו גבורי החיל: (יג) „שכנת“ וגו'. ובטוחה מצמא אם תבוא במצור, ואולי זה ענין התפארות יואב (ש"ב י"ב כ"ז) גם לכדתי את עיר המים (עיין בהואיל משה על נ"ר): „רבת אוצרות“ שבהם יכלת להשכיר חילות: „אמת בצעק“ תשלום חמס שעשית מדה כנגד מדה: (יד) „אדם“ פירשוהו על האויב, ורחוק מפני פעל מלאתיך הקודם לו, שלכאורה יתכן על היושבים בלבד; ועוד נזכרה לפרש אם ל' שבועה, ואז רוצה לומר שלא יעשה הדבר, לפי שכונתו כזה וכזה יארע לי אם אעשה, ולהפך באם לא (עיין במשתדל פר' משפטים כ"ב ז'), א"כ כונתו אם לשעבר מלאתיך יושבים כילק (המלקק ליחות השבלים או שצבעו ירוק) נרדפו של ארבה הנקרא בשמו ע"ש מרביתו, עתה יענו (העונים הם האויבים) עליך הירד, ע"ד גת דרך ה' לכתולת בת יהודה (איבה א' ט"ו), והירד הוא ל' הדורכים וין בגתות (למעלה כ"ה ל"י) ע"ד הדק היטב היטב הדק היפה לבשמים: טו"ט) מקראות אלה נמצאו גם למעלה (יוד יב"ט) ומועתקים משם מלה במלה חוץ מבפסוק י"ט שכאן מצאנו ושבת נחלתו, ולהלן וישראל שבת נחלתו, והיה האתנח ראוי לבוא כאן תחת תיבת הוא ואז יבוא הכל על מקומו בשלום גם בלי תוספת ומגרעת רק למעלה כנוי של ונחלתו מוסב לאל שהוא יוצר הכל, וכאן ליעקב שהאל הוא חלקו ושבת נחלתו; ומצאנו שתי המליצות במקומות אחרים, והם עמך ונחלתך (פר' עקב) אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל (פר' קרח): ותאר צבאות שענינו (כדעת שד"ל) ממלא מקום צבאי צבאות אלהי הגוים, נופל יפה על יוצר הכל שבחלק ראשון:

כ) „מפיץ“. גדול וחזק מפטיש הנזכר למעלה נ' כ"ג ומקורו נפיץ המורה לא הרחקה בלבד כי גם פרוד ונתיצה: כג) „אכר“. מגזרת כרה (אשר כריתי לך, פר' ויחי) באל"ף האמנת"י: „פחות“. תיבה פרסית, וסגנים תיבה ארמית ומצאנוה גם במשנה (סגן הכהנים), ונראה שהסגנים היו קודמים לכל גם לאחשדרפנים כש"ב לפחות (דניאל ו' ה'): כה) „הר המשחית“, הר המקיא ממעיו גפרית וזפת, וכרוב הימים יהדל מכתו כי הדלו ממעיו ונכבה אשו (מיכאילים) ואבניו שרופות ולא תצלחנה לבנין; „וגלגלתיך“ וגו'. בפעם האחרונה שיקיא יבקע וינפיץ ויהדל להיות הר וסלע: כז) „מני“. מקור שם Armenia ויונתן תרגמו הורמיני: „ואשכנו“. לפי דעת אוהב גר ז"ל בנו של שד"ל היא אומת Ascantii שהזכיר פליניאוס (ספר ו' פרק ז') היושבת בסביבות ים Meotis (ביאור עה"ת לשד"ל, בראשית י"ד ג'), ויונתן תרגמו חֲדִיב: „מפסר“. תיבה ארמית מצאנוה בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל דברים כ"ה י"ב, ויש להניח שהוא ממקור טפס שהוראתו כמו תפש בל' עברי (עיין בערוך ערך תפס ה') והוא ע"ד מושבים בשבט סופר (שירת דבורה) ועיין בהואיל משה שם: „סמר“. נקרא בן מחמת שער ראשו המסמרת, וכאן כונתו סוסים שוטפים במלחמה ושער גבם תסמר בשטפם: כט) „ותחלל“ שרשו חלל, אבל יש בהוראתו הוראת חיל אהו (שירת הים) ומגזרת מחול: ל) „נשתה“. מל' גיד הנשה, ל' הלישות: לא) „רץ לקראת רץ“. יבואו לארמון המלך מכל רוח: „מקצה“. מכל קצה, וכן כל העם מקצה (פר' וירא), ול' קצר הוא כאלו כתב מקצה אל קצה; ושם פירשתי בענין אחר שיתכן גם כאן, מקצה אחר, וידוע מה שספרו בספרי קורות העמים שכורש חפר תעלה להגיר בה מי פרת באופן שמצד אחד נשארה העיר בלתם שהיו לה למגן, ומאותו צד לכדוה: לב) „והמעברות“. כמו מעבר יבק (פר' וישלח) מקומות בנהר פרת שקרקעתם תתנשא והמים לא עמוקים באופן שיוכל אדם לעבור שם ברגליו: „והאגמים“. קנה וסוף שמחמת שפע המים גדלו ורמו והיו מעכבים קרבת אנשי כורש לעיר: „נבהלו“. שקודם לכן בטחו על פרת שימנע מהאויבים להתקרב אל העיר: לג) „כגרן“ וגו', הרי היא עתה מלאה כגורן בעת שדשו תבואתה שהיא מלאה חטין; עוד מעט ותתרוקן ותדמה לגורן בעת תחלת הקציר שהיא ריקנית (רש"י), ונכון; מ"מ יש ג"כ להניח שלפני תיבת כגרן נשמעת מאליה תיבת תהיה, ועדין לא באה עת הקציר שידרכוה, אבל עוד מעט ותבוא: לד) „המני“. הפיל לכבי עד שנסתה ולא עמדתו לפניו, (תהלים י"ח ט"ו וקמ"ד ו', ויפוצם ותפיצם בכפל ענין ויהמם ותהמם): „כלי ריק“. כלי שאינו שוה לכלום, וריק אינו כמו ריק: „כתנין“ יאור מצרים שבוילע אדם בבת אחת: „הדיחני“. פורני לכל רוח, ושרשו דוח תמורת נדה והענין אחר, ושד"ל בפירושו לישעיה (ד' ד') פירשו מענין הדחה ושטיפה (שם ידיחו את העולה, יחזקאל מ' ל"ח), ל' מושאל, והענין אחד כי כונתו ע"י מים שוטפים הרחיקני ממקום שהייתי בו: לה) „ושארי“. ובשרי. מל' וימטר עליהם כעפר שאר (תהלים ע"ה כ"ז), ונופל יפה על ודמי שאחריו, ואותיות שר יש בשניהם (בשר - שאר); ול' על הוא ע"ד עליך פרץ (פר' וישב) שענינו (לפי ראב"ע

ושד"ל) עליך עון ומשפט פריץ; ועל משמש להוראת חיוב (נקבה שברך עלי, פרי' ויצא), וא"ל שאחריו משמש להוראת על: לו) „והחרבתו“ וגו'. לא דברים כפשוטם כי פרת לא חרב, רק הוא ל' מושאל, יחדל מקור הצלחתה, מ"מ עמ"ש למעלה פסוק ל"א, אולי ימה ומקורה הנזכרים כאן רומזים לאותו מעשה, ורחוק: לו) „והיתה“ וגו'. חצי הפסוק ישנו גם למעלה ט' י, ועל תנים כתבתי סיי מ"ט ל"ג: לח) „יחדו“ וגו'. בבטחם על מי פרת המגינים על עירם מתגאים ומוציאים מפיחם דברי גאווה ובוז: „שאג“. נופל על קול הכפירים (מל' גבורה בחלוף אותיות) אריות בתקפם, ונער על הקטנים (גורי אריות שהם עוד גרים על הארץ, ונקודתו כאן חולם נקודה זרה במקום שורק), ואולי שניהם מדמים קול החיה Onomatopeia; ויש להניח שתיבות ישאגו ונערו מוסבות אל אויבי בבל, ובהמם שבפסוק הבא יוכל להסב אל הכבליים בחום גאותם או גם אל האויבים בחום הלחמם, ומצאנו ותעלה המלחמה (מ"א כ"ב ל"ה) שנכון לפרשו מל' להעלות נר תמיד (פרי' תצוה); באזור האויב כח להלחם אפתה הכבליים שישבו אל המשתה, למען יעלו האויבים בראותם כי לכדו את בבל ואין מתיצב נגדם; או ג"כ אל בני בבל המרקדים בשכרותם ונופלים וישנים בלי הקיץ כי מתוך שנתם יתרגו, וזה נראה יותר נכון: מ) „אורידם“. וכן למעלה (מ"ה ט"ו) ירדו לטבה, ובישעיה (ס"ה י"ב) לטבה תכרעו: מא) „ששך“. עמ"ש פסוק א': „תהלת“ וגו', לשעבר כל עיר שהשיגה ידה לדמות באיזה דרך לבבל היתה מתהללת ומתפארת בו, ועכשו היתה בבל לשמה בגוים, לתמהון מחמת נפילתה פתאם; או כמו שמתרחק אדם ממקום שממון כן מתרחקים הגוים ממנה ומדרכיה: מב) „הים“ וגו'. משל כמו בפסוק ל"ג. ימה נחרב, וים אחר עלה עליה; או ימה ממש יחרב, ואויבים כנחל שוטף יעלו עליה: מג) „היו“ וגו'. לא ע"י כורש רק באחרית הימים: מד) „בלעו“. אולי הוא לשון נופל על שם בל שהוא בעל, ואולי כונתו על מבחר שלל נבוכדנאצר שהביא בית אלהיו (דניאל א' ב'), או יחס לבל נצחון עובדיו ושללם ששללו: מו) „ופן“ וגו'. אל תאמרו טוב לנו שנתעבב בבבל ולא נשוב לארצנו ברשיון כורש כי לא נהיה שם בטוחים מחמת מרדים ומלחמות מושל על מושל והחמם הנהיה מכל אלה, כי גורל בבל יהיה רע ומר יותר מגורל כל ארץ; „ובא ואחריו“ המוסבים אל השמועה הם זרות, מ"מ הבא הוא משמיע השמועה ולא השמועה עצמה: מז) „תבוש“ וגו'. שלא נפלו חוצה לה בצאתם להלחם עם אויביהם רק בתוכה בתוך שכרותם: מח) „ורננו“. ישמחו בנפילתה: מט) „גם בבל“ וגו'. מקרא קשה. יש להניח שהמקרא הקודם הוא טאמר מוסגר, וגם בבל מחובר לתיבות וכל הלליה יפלו בתוכה שבסוף פסוק מ"ז, ולמ"ד לנפל ולבבל הם למ"ד הסבה (כמו במ"א י"ג ל"ד), גם בבל היתה סבת נפילת חללי ישראל, גם בבל היתה סבת נפילת הללים בכל הארץ, וגם הלליה יפלו נפילת בושח וחרפה, ואין לכהד שגם פירוש זה דחוק, אבל פירושי יתר המבארים נראים לי יותר דחוקים ממנו; ועיין הקורא במקומם בלי שאאריך לשוני להביאם ולהשיב עליהם: נ) „פלטים מהרב“. אתם הגולים בבבל עם

יהויכין ועם צדקיהו (מ"ב כ"ד י"ד, כה י"א) שחמל נבוכדנאצר עליכם ולא הרג גם אתכם; ומדבר עמהם כאלו הם מעותדים לשוב, בעוד שהשבים בימי כורש היו מבני בניהם: "מרחוק". (בבב"ל: נא) "בשנו". תשובת הגולים לדברי הנביא, הנאמרים בפסוק הקודם: "חרפה". דבר שהוא חרפה לכלל ב"י: נב) "על פסיליה". שיוכר כי הבל המה: "יאנק". כל ל' אנהה ואנקה היא נשימה בכח (אנח!) מחמת צער: נג) "מרום עזה". זדונה הרם והנשא, גם אם תבצרהו גם אם תכוננהו ע"י מבצרים גבוהים עד השמים; וכן (פר' שלח) אפס כי עז העם... והערים בצורות וגו'. עזו וזדונו בא לעם מחמת מבצרו: נד) "מבבל". נשמע עד למרחוק: נו) "חתתה". נקדוהו פעל ועכ"ז חשבוהו פעל עומד, אולי להורות מחתה גדולה, והיה לנקד חתתה השוה לחתה, ועל זרות יחיד ורבים בסוג הנקבות כתבתי בהרבה מקומות כי נמצא תדיר, וכתב שד"ל שכן נוהג בל' ערבו, וכן למטה פסוק נ"ח, חמות הרחבה: נח) "ערער". מל' ערו עד היסוד בה (תהלים קל"ז ז'), כפל ענין ערה שהוראתו גלה, ומזה ערוה מקום שמחמת מאיסותו גלויו ניכר ביותר; ובהנתן החומה יתגלו יסודותיה: "בדו". ייגעו וייעפו ויגיע ועיפות במה יעפו וצריך להחריב ולשרוף עד שיושם הכל ריק וחבל, ואולי מן בדי נחיה בדיל תרגומו של למען, וקרוב לו בדי בל"ח, ומזה ג"כ מדי להוראת בכל פעם ופעם, א"כ הפעולה נכפלת למדי (ד"ה ל' ג'): נט) "שר מנוחה". לא נודע בבירור מה הוא, והקרוב אצל דעתי שחדל ממלאכתו מחמת זקנה ונשאר בגדולתו: נט) "בשנה הרביעית". בשנה הראשונה למלכות צדקיהו תכף אחר גלות יהויכין (למעלה ראש סימן כ"ט) שלח ירמיה ספר לגולים ודבר על לבם לדרוש את שלום בבל, וכאן מספר שצדקיהו בעצמו הלך לבבל ונדבר עם נבוכדנאצר, א"כ מאורעות שלא ספרו לנו הביאורו לכך: סא) "וראית". בענין מצב הדברים; או וראית, ע"ד כי ראיתי בבניו לי מלך (ש"א י"ו א') וכן ראוי בל"ח וחזו בל"א; תבחר אנשים ראויים לקרוא ספר זה באזניהם: סד) "ויעפו". לריק לקום, ויש להניח שהוא כפל ויעפו שלמעלה (פסוק נ"ח), ומפסוק נ"ט עד כאן נוסף ע"י אחר שאולי העתיק מספר מ"ב גם כל סי' נ"ב ועשה בו שנוים כישר בעיניו, והוסיף עם תיבת, "ויעפו" גם תיבות "עד הנה דברי ירמיהו", (וע"י מה שכתבתי סוף ספר ב' שבתהלים על כלו תפלות דוד בן ישי')

נב.

סימן זה רובו ככלו נעתק מסוף מלכים ב': ג) "כי על אף ה'". דומה למה שכתוב בשמואל ב' כ"ד א' ויסף אף ה' להרות בישראל ויסת את דוד וגו'. וע"ד ויחזק ה' את לב פרעה (עיי'ן עליו בביאור שד"ל), ובמ"ב מוסב אל מרידת צדקיה במלך בבל, מעשה שטות, וכאן על מעשיו הרעים והמקולקלים שמטבע גרמו אבדון לו ולעמו, וכתבי הקדש מיחסים כל דבר (ובפרט דבר גדול) להשגחה העליונה גם כי תלוי בבחירת האדם, והכל צפוי והרשות נתונה הם שני דברים אמתיים שניהם בלי ספק, ואין בכח שכלנו למצוא דרך פשרה ביניהם, ואינו לא מן ההכרח וגם לא מן התועלת למצאו;

מ"מ אולי בדורות הבאים יבוא פילוסוף תורני אמתי וימצאהו, אבל כל פשרה שדמו עד היום למצוא בין שני המתנגדים אין לה יסוד אמתי וקיים, ואינה כי אם לשבר את האזן: יד) „דיק“, ת"י כרבם, והוא משרש כרך שהוראתו בל"ה סבב או הקף, וענינו תל עפר מסולל וגדוש סביבות החומה ומגיע עד גבהה לעמוד עליו אנשי החיל להלחם, ובל' מקרא נקרא דיק, ואם אינה תיבה באה מל' נכרי, אולי ענינה דבר גדוש כמו (ת"ב חולין נ"א): כתנא דייק ונפיץ, ופי' רש"י דייק, הכוונת: ז) „ותבקע“, מקרא זה כאן מדויק יותר מאשר בסוף מ"ב, ומשונה קצת ג"כ ממה שסופר לנו ג"כ למעלה ל"ט ד': ט) „משפטים“, כמלך השופט עבדו המורד בו ומוכיח על פניו דרכו וגוזר דינו: יא) „בית הפקדת“, מקום שנותנים מי שלא נגזר דינו גמור, רק בבוא יום מן הימים ישובו עליו (שזה הוראת פקד) ויגזרו עליו מיתה או ישלחוהו הפשי, ואולי הוא מקום שזה לחצר המטרה שבירושלים (משרש נטר שהוראתו שמר והמתין), רק בכבל קראו לו בל' כשדי או ארמי בשם שנעתק ללה"ק היה שזה לבית הפקודות: יב) „בעשור לחדש“, ובמ"ב בשבעה לחדש: „נכווראדן“, אוהב גר מפרשו קושף והורג בעזר נבו, ונבו הוא אחד משמות הבעל או בל' אליל בבל, וכן מצאנו בישיעה (מ"ו א') כרע בל קרם נבו: „רב טבחים“, לפי דעתי מל' וירם הטבח וגו' (ש"א ט' כ"ג), ובארצות הקדם שמלכיהם רודפים אחר תענוגי העולם ממנים משריהם וגדוליהם לפקוד על הטבחים והמשקים והאופים, וכן רבשקה: „עמר לפני“, אולי היה ראוי לנקדו עמר, ובמ"ב עבד: יג) „בית הגדול“, ובמ"ב בית גדול, בנין גדול ובה בית נסמך ע"ד אשת יפת תאר (פר' תצא), והוא פרט שלפניו כלל, ומכל בתי ירושלים הגדולים שרף באש: טו) „ומדלות העם“, במ"ב איננו כ"א בפסוק שאחר זה, ושם כתוב ומדלת, א"כ שתי תיבות אלה הן מיותרות; או העם רצונו עם המלחמה, הגבורים ברחו ויצאו מן העיר (פסוק ז'), והנבזים שבהם נשאר בעיר: „ואת יתר העם“, הוא פירוש לשלפנו, דלת העם שהיו המרוכים שבהם, ומעוטם אימצי הלב יצאו עם צדקיה, וגם למעלה ה' קראם חיל (וכל חילו נפצו מעליו): „אשר נפלו“, קודם לכידת ירושלים: „האמון“, במ"ב ההמון: טז) „ומדלות הארץ“, שלא מעם המלחמה, ולא בלבד מיושבי ירושלים רק מכל ארץ יהודה: „ולגבים“, מל' וקב בחלוף אותיות גיכ"ק: יח) „היעים“, מתות גדולות לבער הרשן והגחלים ממקום למקום: „מזמרות“, מישיבי נרות (גיונינים): יט) „הספות“, מל' מן הדם אשר בסף (פר' בא): „המנקיות“, שדל בפר' תרומה פירשו מל' סורי כלי קטן להחזיק משקה: כ) „אשר תחת המכנות“, ערבוב דברים יש כאן, והנכון במ"ב; וכדי לישב, תרגם מהר"ר א"ל „תחת“ זה להוראת במקום, הבקר שהים סמוך עליהם כמו על מכונות: כא) „נבוב“, העמוד היה חלול, ועובי קירותיו ארבע אצבעות; וחדוש הגיד לנו כאן, שלא נמצא כזה לא בסוף מ"ב, וגם לא במ"א ז' וגם לא בדי"ה ב' סי' ג' ודי' ששם מדבר ביציקת העמודים: כג) „רוחה“, לפי הפשט ר"ל לכל רוח, וא"א לומר כן לפי שהיו כולם מאתים בשני טורים (עיון מ"א סי' ז' כ'). וגם כאן מסיים מאה על (כלו) אצל ולעמת

השבכה סביב; א"כ בלבול מספרים יש כאן, וחפשתי למצוא פשרה ולא מצאתי דבר מתקבל על השכל, והמבארים נדחקו לפרש, וכונתם רצויה: (כה) "ספר". יודע מספר העם וכמה בהם ראויים לבוא זמן מה (שזו הוראת צבא כמו הלא צבא לאנוש עלי ארץ, איוב ז' א') להתלמד בשמוש חרב וקשת וחנית כדי להיות מוכנים ליום מלחמה: "מעם הארץ". מאנשי הצבא (עמ"ש למעלה פסוק ט"ו): (לא) "וחמשה". ובמ"ב ושבעה: "אויל מרדך". אוהב גר פירשו מרודך האיום והנורא, והמלך תפס לעצמו שם האליל וכנויו, או אביו קרא לו כן כמו שקרא שר הסריסים לדניאל בלמשאצר כשם האליל הגדול (דניאל ד' ה'); ונכונה מאד קבלת רז"ל שבשבע שנים שנטרד נבוכדנאצר, מלך תחתיו אויל מרדך, ובשוב נבוכדנאצר לגדולתו לקח את בנו וחבשו בבית האסורים כל יתר שנות מלכותו מיראתו פן מאחר שטעם טעם המלוכה יקשור על אביו, ובבית הכלא נקשר בעבותות אהבה את יכניה שהיה כלוא שם, ובהגיעו למלוכה הוציאו מבית האסורים וכבדו מאד; וכן עשה ג"כ הקיסר קליגולא לאגריפס מזרע הורדוס שהיה בבית האסורים שהקיסר טיבריוס חבשו: "נשא את ראש". מקור המליצה הוא שבשמוע איש שמזכירים שמו ישא ראשו לראות קוראיו: (לד) "וארחתו". מל' אורח ואורח, מזון וסעודה שנותנים לפניו.

י"א אב התרמ"ג.

בנל"ך ואע"י.

The first thing I noticed when I stepped
 out of the car was the smell of
 fresh air. It was a relief after
 being stuck in traffic for hours.
 The sun was shining brightly, and
 the birds were chirping happily.
 I took a deep breath and felt
 a sense of peace wash over me.
 The world seemed so much better
 when I was finally free to go.
 I walked towards the park, and
 the children's laughter filled the air.
 It was a beautiful day, and I
 was so lucky to be here.
 I had been waiting for this moment
 for so long, and it was finally
 here. I was so happy to be
 able to enjoy the day with my
 family. It was a perfect day,
 and I was so grateful for it.
 I had been waiting for this moment
 for so long, and it was finally
 here. I was so happy to be
 able to enjoy the day with my
 family. It was a perfect day,
 and I was so grateful for it.

THE END

הואיל משה

ספר יחזקאל

מבואר ביאור קצר וקל ההבנה

טאת

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי ס"ט מבני מדיאסטי יע"א

י"ל ע"י השתדלות תלמידו יצחק חיים קסטיליוני ס"ט.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער (גראָדנאסע נוי 62).

בהוצאת המחבר

שנת תרנ"ב לפ"ק.

מבוא.

בלי ספק כזמן קדמון כל השמות היה להם מעט מדוע קראו בהם למאיש ועד אישה, ואולי אם לא אירע איזה מעשה פרטי כילידת הולד כמו ביעקב ועשו ורכים כטוהם, הטתינו לקרא שם לילדים עד כי גדלו וידעו בהם מה מינם, או השמות הראשונים שקראום בהם מבטן ומלידה נשכחו ואחרים לקחו מקומם לפי מדות הנערים ומעשי הנכרים בגדלותם; ועל הנחתי זאת אארוג השערה זרה, אולי ג"כ תפלה בלי מלה, והיא ישמות שלשת הנביאים ישעיה ירמיה ויחזקאל נאותים למיב נפשם ולענין נבואותיהם, ולא לחנם נקראו כם. וכבר ידוע ההפרש שבין פעל הציל ופעל הושיע ^{ועמ"ש עליהם באוצר נדרפ.} שהראשון מורה פדיון לא גמור וגם זה אחר שסבלנו הצרה במקצת, והשני מרם נסכול אפילו מקצתה ופדיון גמור ממנה, והדואג מצרה המאמת עליו ^{משוע} אל ^{שוע} וזה מושיעי, והמציל לוקח אדם או דבר המוטלים בחמה ומניחם כצל. א"כ ישעיה המכטיח ד"ט את חזקיהו שלא תפול ירושלים ביד מלך אשור מכל וכל וכי יאכלו וישבעו משלל אויביהם, ונבואותיו על העתיד מבטיחות גם הנה פדיון גמור מן הגלות וישגם ממנה (מן הגלות) יקבלו תועלת רבה, שמו נאה לו; ויש להניח שכבר בימי עלומיו כמכחיונו בה' היה מכטיח כאלה לשימעיו ומחמת כן קראוהו בשם זה, או ג"כ קראו הוא לעצמו. שני לו ירמיה — ירמיה, כי שמו יתרוםם ויתעלה בהטב רשעת כ"י אל חיקם; והנחמות מעטו כספר נביא זה והאיומים רבו וגדלו, וכאשר משפטי אל לארץ צדק למדו וישיבי תבל, או מקור השם הוא ירמיה (מקור הטוב) את כ"י משפלותם שבה ילכו הלוך ושפל; ודבריו נביא זה מגידים כי בכל צרת עמו לו צד. וגם כי הקשו ערפם לבלתי שמוע למועצות חכמה שבפיו לא חדל מהוכיחם אולי ישמעו, ומחלה פני ה' למען ישוב מחרון אפו ונתן להם רחמים.

השלישי יחזקאל יחזקאל — מדת הדין תחזק ותראה בחזקה ובתקפה בענישו הרשעים שבע כחטאתיהם, ומתנבא עליהם רעות רבות וצרות ואיננו מתפלל בעדכ, כי פשעם גבר ותועבותיהם רבו למעלה והמשפט לאלהים הוא וכעתו מה טוב, אבל לזמן עתיד נביא זה מוסיף נבואות לטובה על כל שקדמותו.

ושניהם ירמיה ויחזקאל מכני אהרן הכהנים, אבל נפרדים הרבה בדעותם. הן מצד טבע לבם הן מצד מצבם; ומצד טבעם אין לדרוש מדוע זה דעתיו ככה וזה ככה, ומדוע זה ידרוך על פעמי ישעיה ופאר עבודת ה' כבית קדשו איננו על ראש רחשי לבו; וזה יחזה חזיונות על אודות תפארת בית ה' ועבודתו ויצוה עליהם; אבל יתראה כבירור טעם הפרש דעותם אם נשים לב על הפרש מושגם. הלא ישעיה וירמיה רואים בעיניהם כי בירושלים בהיות הבית על מכוננו ועבודת ה' עוד על תקונה ידי העם מלאו חסם ודמים; בעוד שיחזקאל הוישב בגולה גערר ממנו משפוך נפשו לפני אלהיו כמשכן קדשו וחש חסרונו בטוחות לבו ומיחל ליום שתוקם שנית עבודת אל עליון כהדרה ותפארתה ותשכע נפשו כנעימותיה.

ועוד בזה יבדל יחזקאל משני הנביאים הנ"ל וגם מכל יתר רעיהם כי כלם ומשה רבינו ראש ותחלה להם חזו מרחוק תקומת עם ב"י וישבתם שקט בסוף הימים; אבל יחזקאל כנבואתו על גוג ומגוג מוסף חזיון על רגשת עריצים להשיחית ממלכות ישראל אחר תקומתה והפרת עצתם כיד ה' ע"י אמצעים טבעים המהבילים מחשבתם ומשיבים אותה אחור.

ועל ענין יציאת ספר ישעיה כלו מתחת קולמוס אחד ולא מדברי החוקרים החדשים מיד שני כותבים שהאחרון מאוחר לראשון כשלוש מאות שנה, כבר נלחם האדם הגדול בענקים שד"ל ז"ל (כרם חמד ז'), ובראיות ניצחות הצליח להפיל ארצה טענות כת מנגדו ולחקים שם הנביא על כל נהלת ספרו. אעפ"י שהמכחישים עודם מתאמצים בדעתם בלי שום לב אל דבריו כאלו לא היו ולא נדפסו מעולם; ועל ספר ירמיה לא ראיתי ולא שמעתי שהוטל ספק שמה לא נכתב כלו ע"י נביא אחד; אבל על ספר יחזקאל מסי' מי ואילך הוטל והוטל ספק שמה אדם אחר התחפש באדרת הנביא בן כוזי ופרסם בשמו דברים שלא עלו על לבו; רק החכם המפורסם פ"ל יפוצאן נלחם בעד הקבלה ומשיב גם אבדה זאת לבעליה, הן מצד סגנון הספר, הן מצד טעם הנביא והדעות הנמשכות לו ממנו. אמת שאעפ"י שכל סגנון ספר יחזקאל הוא לשון צהו בסוימים האחרונים הוא מלא סיגים עד מאד, ובפרט באיזה סימן זרות הלשון והנטיה מכללי הדקדוק רבו כי עד שהוכרנו לבלתי שום לב אל דקדוק התיבות; ובהוציאנו מכללותם דבר מה שיהיה, רק שיקובל לאוזן שומעת, הוצרכנו להניח כי זאת כונת הכותב, ושבהעתק דבריו קשיי ההכנה הן מצד עצם הוראתם, הן מצד עומק ענינם, נפלו טעויות רבות ונאמנות שהמירו פני הכתוב.

ועל ענין השגוים שבחקות הבית בין משכן משה ובית מקדש שלמה, ובין בית שנבא עליו יחזקאל, וכן בחלוקת הארץ ובמצב ירושלים, כבר אמרו רז"ל שיבא אליהו וירדשם, כלו' בשוב ה' שיבת ציון יקומו שנית נביאים, והם או יסבירו פנים לדברי יחזקאל כי השעה צריכה לכך ועת לעשות לה', או ילחמו נגדם ויודיעו הטעם מדוע לבן כוזי נראה לנמות מן החקים הקדמונים וכי מה שיהיה ראוי בימיו חדל להיות בזמנם.

וקיים ישראל עד היום בין אכזריות חמה ושטף אף ורדפו עד מות, ותלאתם לרוק להסכיל בינתנו ולהפיל גבורת לבנו ואומץ נפשנו, היא ראייה ברורה

למעלה מכל ספק על אמתת כל הנבואות מנבואת משה ארון הנביאים עד נבואת מלאכי האחרון שבהם. אבל נבואות יחזקאל הפרטיות לו מוסיפות לנו בטחון ביעודי צור מעוזנו, כי יעזוב את עמו לשעה, אך לא ימשהו לנצח; וקבוץ גויי מלך הצפון הולכי קדורנית ואוהבי חשך ולא אור והתאזרותם נגד מלכות שכל הפצה וכל ישעה רק תגבורת המשפט והחופש, הוא דבר המאיים על העולם בימינו, וקרוב להתאמת. וכן מהררת מי ים המלח ע"י שבולת מים זכים העוברים בקרבו ומשתפכים לים הגדול (סי' מ"ו) הוא דבר קרוב לצאת מן הכח אל הפעל.

סוף דבר למאמינים בני מאמינים יש כדאי וכדאי להתישב בספר זה החשוב בעבור חזיונו ובעבור דמיונו ומשליו הרבים והנשגבים על כל חזיוני ספרי תנ"ך ודמיוניהם ומשליהם, ויותר מזה בעבור נבואותיו המעטיקות ירדתן אל חרדי המאורעות יותר מכל אשר קדמו להן; וישעיה וירמיה ויחזקאל הם חוט המשולש ומראיהם שלשה כברורי מראות הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם שגם הם שלשה, ופחותיהם הם מראות שנים עשר הנביאים הקטנים שבעז"ה נדבר גם עליהם אם יגזור ה' בחיים. וכל איש נבון ותר אחר פרפראות לחכמת התורה יודה כי אין בעולם ספר מלא חכמה וראוי לתלמוד ככלל תנ"ך הנקרא בפי החמון בשם "הספר" (Biblia), כלו' אותו שבין כל הספרים ראוי והגון לשם ספר, כי כל יתום כאין נגדו.

מריאסמי כ"ב לח' חשוון שנת ו'תברכו בו כל גוים יאשרוהו.

משה יצחק בכ"ר שמואל אשכנזי ס"ט.

(א) „בשלשים שנה“. בין כל ההשערות שבאו על מנין זה, לפ"ד היותר קרובה אל הדעת היא לחיי הנביא: „כבר“, לא ידענו מקומו בבירור: „בתוך“. אנשי הגולה: „נפתחו“. לי השמים במראה נבואה: (ב) „לחדש“. ולשנה הנזכרים למעלה, והלשון אינו מדויק: (ג) „יד ה'“. אינו ר"ל נבואה, רק יכולת האל ששרתה עליו עד שלא ידע ולא ראה ולא שמע דבר אחר סביבותיו וזלתי דבר ה' אליו (רש"י): (ד) „מתלקחת“. מעורבת; באיזה מקום מן הרקיע נראה כענן השך ובאיזה מקום כענן מאיר; ומצאנוהו גם בסוף פר' וזארא במכת הברד: „ונגח“. מקורו נגח שבל"א הוראתו אחר, והוא שם מזל Venere המתאחר בשמים אחר שקוע יתר הכוכבים, ומחמת קרבתו לארץ, אורו חזק לערך יתר הכוכבים; ותיבת „לו“ מוסכת לענן, „ומתוכה“ מוסכת „לאש“: „החשמל“. פירשוהו נחשת קלל המצהיב כמו זהב, וגם למטה פסוק ז' הוא אומר שהחיות היו נוצצים (היל"ל נוצצות) כעין נחשת קלל: (ה) „דמות אדם“. בקומה זקופה, (שד"ל): (ז) „רגל ישרה“. כרגל אדם, ולא כרגל אריה ושור ונשר שרגליהם הן עקומות במקצת: (ח) „רבעיהם“. ארבעת צדיהם: „ופניהם“ וגו', לכל צד פנים מיוחדות וכנף מיוחד: (יא) „לאיש“ וגו'. מליצה זרה; ונראה שכונתה שכל כנף שהיתה כגובה אצל כל אחד מארבעה הפנים שהיו נפרדים זה מזה, היתה גם היא נפרדת מצד פנים, אבל היתה יכולה להתחבר אל חברתה מצד אחר, לעופף לאיזה צד שהחיה תרצה מבלי שתצטרך להפוך פניה, כמו שאומר בפסוק שאחר זה: (יג) „היא מתהלכת אל מלבד שמראה החיות כמראה אש, יוצאת אש מגופן ומתהלכת מחיה אל חיה: (יד) „רצוא“. שרש רצא במקום ריץ, ותרץ עמו (תהלים נ' י"ח) שרשו „רצה“. הלא רץ מקור שלשתם: „הבוק“. ברק הוא אור בלבד, בוק הוא אור וגפריית וגם ברזל, הבוק ומוחץ ובוקע הרקיע (בוק בחלוף אותיות בומץ וחסצר"ש פסק): (טו) „לארבעת פניו“. שגם לאופן היו ארבעה פנים לפי שהיה אופן בתוך אופן: (טז) „תרשיש“. אבן יקרה שהיתה גם בחשן; „ודמות“. זה דומה לזה: „ומראיהם ומעשיהם“. בראשון יתרה תיבת ומעשיהם, ובשני תיבת ומראיהם: (יז) „רבעיהם“. צדיהם: (יח) „וגביהן“. בכנני לשון נקבה ומוסב לחיות; ותיבות „וגבה להם“ „ויראה להם“ מאמר מוסגר, וחזור על דברו הראשון וכופלו ומשנהו; „וגבתם“ במקום „וגביהם“, כמו כאשר שכלתי שכלתי (פר' מקץ): „וגבה להם“. וגבוהות היו: „ויראה להם“. היו מטילות יראה בלב רואיהן: (כ) „הרוח“. רצון החיות ללכת, שם ילכו גם האופנים; וכופל דבריו „שמה הרוח“ של האופנים ללכת גם הם: „לעמתם“. מגורת

עם, עם החיות, והיל"ל לעמתן; כב) "בעין" וגו'. נראה שתאר "הנורא" מוסב לשם "רקיע"; ובעין הקרה ר"ל כמראה מים נקפים מחמת הקרה, שנראה מה שאחריהם; כג) "ישרות". בקו ישר; ומלבד הכנפים האלה היו לכל ארבעת פני החיה עוד שתי כנפים לכסות גוויתה; כד) "בלכתם". בעופפם ממקום למקום; "המלה". חברו בירמיה (י"א י"ו) לקול המלה גדולה, ואותיות "הם" ישנן בתיבת המה המם המלה, ולמטה (י"ד ה') מפורש בקול שדי בדברו: "תרפינה". החיות היו מכריחות כנפיהן לחדול מתנועתן החזקה; כה) "ויהי קול" וגו'. קול האלהים המדבר, ומפורש למטה בסוף הסימן: כו) "בית לה". לדמות הנוכרת היה מראה אש כמין בית להסתירה; ולמעלה ממתני מראה אדם זה, היה מראה אש בלבד, ולמטה גם מראה נגה בן שבעה גונים כמראה הקשת; כח) "קול מדבר". שבשבילו רפו כנפי החיות מתנועתם ומהמולתם לבעבור אשמע אני קול ה'.

ב.

ב) "באשר". תכף שדבר אלי, מבלי רצוני, מצאתי עצמי עומד על רגלי: "את". אשר האל "מדבר", בנקודת בנין התפעל, וכמהו סוף פר' נשא; בעיני בעלי הנקוד נראה כעין קלות ראש כלפי מעלה לנקדו כנהוג כמו אדם המדבר לרעהו, ושנו הנקודה כאלו האל מדבר לעצמו ושומעו ישתדל לשמוע דברו; ג) "בן אדם". מליצה נהוגה בספר יחזקאל ודניאל: ד) "והבנים". שהם "קשי פנים" (המליצה הנהוגה "עיו פנים") שמפניהם נראה קשי דעתם שלא תשוה לפני רצון שום אדם, וכמו כן גם לבם חזק ואמיץ ולא רפה לפחד משום דבר, אליהם אני שולחך; ה) "אם ישמעו" וגו'. לי לא איכפת אם ישמעו אם לא, כי רגילותם היא למרות רצוני, רק שבבוא עליהם עונש מרים ידעו כי נביא אמת היה בתוכם; ו) "סרבים". מצאנוהו בל"ח להוראת מאון (ולא יהיה סרכן באותה שעה, משנה ברכות פ"ה מ"ג), ממאנים לקבל דברי המדבר אל לבם; "סלונים". למטה כ"ח כ"ד סלון ממאיר בנקודת חירק בסמ"ך, חוחים נבזים שראוי לסל ולדרוך עליהם ברגלים (מ"ב י"ד ט'); נבזים הם, ועם כל זה משיבים דברים חדים למוכותם; ז) "כי מרי". בית מרי; "אל תהי מרי". איש מרי: "פצה". פתח בחלוף אותיות (הרץ — תרת, אה"ע); ונראה שענינו פתוח הרבה, כאן לאכול מגלה כלה, או לנדוד נדר בלי ישוב הדעת כמו בפתח (שופטים י"א ל"ו): ט) "בו". ביד, וידי משה כבדים (סוף פר' בשלח): יוד) "פנים ואחור". כי צד פנים לא היה די להכיל כל הקינות; "והגה". ומיונים הגה נהגה (ישעיה נ"ט י"א), וקול היונה הוא קול תאניה: "הי". הברה משמשת לאיום, ונמצאת גם באל"ף, אי לך ארץ שמלכך נער (קהלת י"ד ט"ו).

ג.

ג) "למתוק". בעבור מתיקותה; והדברים שבמגלה מתוקים הו, והלאו שמו ב"י לבם אליהם; ונהפכו להם למר מחמת קשי ערפם לבלתי שמוע:

ה) "כי לא" וגוי. רק אל ב"י: ו) "אם לא". ל' שבועה; יותר נקל היה שישמעו אליך ויכוננו ליוצא מפיך: ח) "הנה" וגוי. גם אם יקפצו עליך לא תירא, ותחוש שאומין לבך זה שלא היה בך מטבע, אני נפחתיו בך: ט) "כשמיר". שהוא אבן חזקה מכל צר (ותקח צפוררה צר, פרי שמות): כ) "כי בית מרי". בדעתך כי רגילים הם למרות ולבלתי שמוע בקול ויעצם לטובתם; יוד) "קה". נצור: יב) "ותשאני רוח". בחויון נראה לו כאלו נשאתהו רוח אל המקום שהיו נמצאים בו אנשי הגולה, וגם כי מרכבת ה' באה עמו: "ברוך". השערת שד"ל שהראוי "ברום", ומ"ם וכ"ף דומות הרבה זו לזו בכתיב שמרוגי; ובאמת אם נניח אמתת השערתו תעלה המליצה יפה מאד, ואל"כ תקשה; ומה בכך אם נניחנה? אנחנו נענה הקדושה לפי דעת רז"ל ונתקדש בה: ויהיה פירוש המליצה, כל הברואה היא מקומו של הקב"ה כי אין בה מקום שהוא לא נמצא ולא נראה בו לטובת ב"א, עד שהובה עלינו לברכו על זה; אבל לא מיראה מפרזת נאטום עינינו מראות האמת ומחודות עליה, כי הותמו של הקב"ה אמת, ואין זה דבר עיקרי שאם לא נקבלנו, יסודות יראתנו ימוטו: יג) "משיקות". שרש נקש בל"א חבט, ובא כאן בהפוך אותיות: יד) "מר". במר נפש מאחר שהאל השמיעני שלא יקבלו דברי, ובוה ימשיכו עונש עליהם: "בחמת רוחי". לפי שד"ל ר"ל בתוקף שנשאתני הרוח; ונוכל ג"כ לפרשו בקצף נפשי על הממאנים לשמוע אל דבריו: "יוד" וגוי. שאל"כ לא הייתי הולך; טו) "ואשב". הראשון בכתיב ואשר, ויותר נכון: יז) "צפה". יושב במקום גבוה (מצפה) ורואה למרחוק: "והזהרת". תשתדל שדכרי יהיה ברור להם כזוהר: יח) "ימות". בדרך טבע, ואין הקב"ה משנה חקי הטבע להציל הרשעים: כ) "ונתתי מכשול". ע"ד ותאלהים אנה לידו (פרי משפטים), ועוד מליצות אחרות כאלה בתנ"ך; ובחירה הפשית לאדם במעשיו, וידיעת האל בתורת מוקדם מה שכל אדם יעשה מיום הולדו עד יום מותו, הם שני דברים מתנגדים זה לזה, ועכ"ז שניהם מוכרחים, ואין צורך לנו לדעת איך יתאחדו, שאל"כ האל הטוב היה מפקח עיני להבין גם זה: כא) "הזהרתו צדיק". ע"ד ותראהו את הילד (פרי שמות): "לבלתי הטא". בהיותו צדיק: כה) "נתנו" וגוי. כאלו נתנו, שאין השעה ראויה לכך: כז) "ובדברי אותך". ביום אחר, ולא ידענו מדוע היום ההוא לא היה ראוי.

ד.

א) "לכנה". נראה שכך היה מנהגם לחק צורות על הלבנים; ויש להניח שעשה כל אלה באמת, ולא בלבד כתב בספרו וקראו באזני ב"י: "ונתת אתה לפנך". במצב היותר ראוי, וג"כ תביט בה ותחשוב טרם תתחיל לחק כדי שתעלה לך חקיקה יפה: ב) "ונתת" וגוי. תצייר על הלבנה כל אלה: "דיק". תל עפר נדוק ונדרוש סביבות העיר, ועליו עומדים הצרים עליה (מ"ב כ"ה א'): "סללה". משרש סלל שגם הוא ענינו דריכה (סלו סלו פנו דרך, ישעיה ס"ב י"ד); מלאכת אומן להשליך אבנים על החומה לנקוב אותה ולעשות בה פתח לצרים להכנס בעיר; ונשתמש בפעל "ושפכת" להורות רוב

האבנים שהיה לו לצייר שעל יד סוללה זו היו נשלכות על העיר: „מחנות“ אנשי צבא חונים; „כרים“ מוטות ברזל וראשו כראש איל, ובהם היו נוגחים החומה (Arieti); ג) „והכינתה“ וגו'. לא תסב פניך ממנה: „אות היא“ שיראו מעשיך ב"י, ויבינו מה יהיה גורל ירושלים שהיתה עדין קיימת, לפי שאל גלות יהויכין הוא מדבר שגלתה תשע שנים קודם מצור ירושלים בימי צדקיהו (עיין סוף מ"ב: ד) „שכב“ ולא תתהפך מצד אל צד, לסבול צער לכפרת עון ב"י: ה) „שני עונם“ מיום חלוקת המלוכה בימי ירבעם, שאז התחילו עשרת השבטים לעבוד ע"ז עד חרבן ירושלים: ו) „ארבעים יום“ אמרו שהם רמז לשנים שעבד מנשה ע"ז ועשה כל מיני תועבה קודם ששב בתשובה, ואין לברר מספרים אלה מדוע: ז) „השופה“ כאיש נלהם ומסיר לבושו מעל זרועו לבעבור יוכל להניעו כרצונו; וכן דרך משל השפ ה' את זרוע קדשו (ישעיה נ"ב יו"ד): „ונבאת עליה“ מפלטה, כשר צבא המא"ם על העיר שהוא צר עליה: ח) „נתתי“ כאלו נתתי: ט) „ועשית“ והכינות: יוד) „מעת עד עת“ כ"ד שעות: יא) „במשורה“ סומן שיחסרו המים בעיר קודם שיחסר המזון, וירושלים עוד היום היא עיר דלת המים: יב) „תאכלנה“ ל' נקבה מוסב לעוגה, אבל ר"ל מאכלו יאכלנו בעשותו ממנו דמות עוגה כמו שהיו נוהגים לעשות בשעורים: „בגללי“ וגו'. נראה שלפעמים בהאריך המצור על איזו עיר, ערבו בלחמם גם אלה; מ"מ לנביא לבסוף נתן ה' את צפיעי הבקר, שכשהם יבשים אינם כ"ב נמאסים כגללי האדם; ומקור גללים מובן, לא כן מקור צפיעים, ואומרים שהוא מל' ערבי; ושם „צָאָה“ הוראתו רעי (צָאָתך, בפר' כי תצא), וצואה הוראתו כל מין לכלוך (הבגדים הַצָּאִים, זכריה ג' יו"ד): יד) „ונבלה“ בהמה מתה מחמת חולי; וטרפה" ע"ז חיה רעה; „פגול“ הנשאר ימים רבים אחר שחייבת הבהמה ומסריה כפגר (להצהיל — להצהיר): טו) „עליהם“ תעלבם תוך לחמך, כנראה מפסוק י"ב ששם בא בשמוש ב"ת: טז) „מטה לחם“ מליצה נמצאת גם בקללות של פר' בחקתי וענינה לחם ומזון שהוא למטה ומשען לאדם; „ובדאגה“ פן יבוא יום שיחסר לחמם: יז) „למען“ וגו'. הנני שובר למען יחסרו; „ונשמו“ וגו'. מתוקף הלחץ ישתעמו; „ונמקו“ גם פעל זה נמצא בקללות הנ"ל, והוא מל' מק המכלה הבגדים לאט לאט (וקרוב שרשו לשרש מוג ומוך); ור"ל טרם יכופר עונם יעבור זמן הרבה עליהם ביגון ואנחה.

ה.

א) „גלבים“ מגלחים, וכתב שד"ל שכן הוראתו בסורי וערבי; ומקור גלה וגלב הוא „גל“, מקור שורש גָּלַח; וע"ז גלוח השערה מתגלה עור הבשר: „תקחנה“ במקום תער לרמזו על הרב האויב; „וחלקתם“ השערות: ב) „בתוך העיר“ החקוקה על הלבנה: „כמלאת“ וגו'. אחר מלאת מספר הימים ששכב על שני צדיו (למעלה ד' ה"ו): „סביבותיה“ סביבות העיר החקוקה: „ארוק“ היל"ל תרוק בת"ו, שנתחלפה באל"ף, ושתי האותיות ככתב שמרוני דומות זו לזו מאד: ג) „במספר“ מעט, כאלו סופרם:

ד) „באשׁ“. באור הנוכח בפסוק ב': „ממנו“. מן האשׁ הזה שתבעיר תוך העיר החקוקה: ו) „ותמר“. מקורו מר, והוראתו קבל רע ותת טוב, והחליף מל' יחליפו כח (ישעיה מ' ל"א), להפך; וכאן שרשו מרה בנין הפעיל, והיה ראוי להנקד וּתְמַר משרש מור, המור: „לרשעה“. כאלו כונתה להרשיע יותר מן הגוים: ז) „המנכס“. נראה בבירור שהוא משרש מנה; הפצתם להמנות בין הגוים בלכתכם בדרכיהם, אבל התיבה ונקודתה שתיהן זרות, והיל"ל המְנַתְכֶם; וגם לא שבסוף הפסוק בודאי מיותר: ח) „גם אני“. כביכול אתם נלחמים בי, גם אני אלחם עמכם: יוד) „וזריתי“. גם יתר הגוים גלו, אבל כלם יחד אל מקום אחד: יא) „אגרע“. אגלה; ותגלה (שופטים י"ו י"ט) תרגומו וגרעת; ופירש כאן טעם צווי אל יחזקאל (בפסוק א'); וגם ישעיה נשתמש בדמיון זה יגלה ה' בתער השכירה (שם ז' כ'): יג) „והנחתיו“. אשקיט; „והנחמתי“. כמו בישעיה (א' כ"ד) היו אנחם; שרש נחם מקורו נחַם, מאבלו אם הוא להוראת תנחומים, או מדעתו עד עתה אם הוא להוראת חרטה, או מכעסו אם הוא כמו כאן ובישעיה שם, להוראת נקמה: „בקנאתי“. בכעסי; וכל קנאה היא קצף בראות דבר בלתי ישר: טו) „והיתה“. משפטו והיית: טז) „וגדופה“. מל' את ה' הוא מגדף (פר' שלח לך), שהכל יהיו מגדפים אותך: „ובתכחות“. וביסורים רעים המורים חמתי: טז) „אשר היו“. כבר עד היום, וגם אוסיף על חצי רעב אלה כפלי כפלים: „ודם“. שתהרגו איש את אחיו; „וחרב“. האויב:

ו.

ב) „שים פניך“. פני דעתך; „הרי ישראל“. שעליהם היו עובדים האלילים ויתה מבעמקים (פר' ראה י"ב ב'): „לאפוקים“. הרים שמהם יוצאים נחלי מים (פוק או נפק בל"א יצא): „ולגאיות“. שיש להן הרים מזה ומזה (זכריה י"ד ד'): כגו בל"א בתוך: ד) „ונשטו“. לא יהיה עוד בא ומקריב עליכם: „חמניכם“. דמות חמה או שמש (הוא הבעל) שעליכם; „לפני גלולים“. ובוה תדעו כי אין בהם כח להצילכם: ו) „ויאשמו“. מל' שממה והאל"ף בו מיותרת, וכן תאשם שומרון (הושע י"ד א'); ובתיבת „תישמנה“ שלפניו הו"ד מיותרת, ומקור כלם היא מלת „שם“, שרואיהם יתמה ויקרא „שם!“ „שם!“ „ונמחו“. כאלו לא היו מעולם: ה) „והותרתי“. רבים מכס; „בהיות“. באופן שתהיה לכם פליטה; „בהזרותיכם“. שם בדמות זמן מקור; בהיותכם מזורים פעם אחר פעם בארצות; שאם לא היתה כן שהאויב השקיש חמתו בהגלות אתכם, היה הורג את כולכם: ט) „נשברתי“. היל"ל שברתי, אבל (כדברי שד"ל) היתה דעתו לומר עשיתיו לב נשבר; „ונקטו“. ובתקוממך אתקוטט (תהלים קל"ט כ"א), אבוא עמהם בקטטה שבל"ח ענינו מריבה; „ובפניהם“. ר"ל יבואו קטטה עם עצמם: יא) „ורקע“. ראשית הוראתו רדידה ע"י דריכה, וירקעו את פחי הזהב (פר' ויקהל), ומזה שם רקיע, וכאן הוראתו הכאה בכח על הקרקע להודיע שיממותו; „והנצור“. הנסגר בעיר נצורה (ישעיה א' ח') מפחד אויב; יג) „רענן“. לח וגבוה (רע — עָנָן); „אלה“. ממקור „אל" שענינו חוק; עין

חוק ועב, ועב הוא ג"כ מקור „עֲבָתָה“ (וענף עין עבת, פר' אמר): יד) „ומשמה“ בתוספת אות (ובפרט אות מ"ם שצורתה הקדמונית היתה גלי מים) מוסיף על שממה, ומ"ם השורש נשמעת ע"י הדגש: „דבלתה“ בפר' מסעי נזכר עלמון דבלתימה אחד ממסעי ב"י האחרונים, א"כ קרוב למדבר הוא, והשממה תתחיל מהמדבר ותתפשט בכל א"י.

ז.

ב) „קץ“ בל' קריאה, ואח"כ מפרש דברו: „הארץ“ א"י: ג) „את כל תועבותיך“ ענשם הבא לך מטבע התועבה עצמה, ואני אשתדל שלא יחסר מחמת איזו סבה; וכן כל ל' חטאת עון ופשע משמשים לפעמים להוראת עונש הראוי להם: ה) „אחת“ נכונה השערת שד"ל שהראוי „אחר“ ברי"ש; וכן תרגם יונתן, וכן נמצא (לפי דבריו) באיזה כ"י על קלף: ו) „הקין“ הקץ שהיה נרדם, הקין משנתו (לא הקין הנער, מ"ב ד' ל"א): ז) „באה הצפירה“ הפֶּקֶר (מל"א צפרא) שהוא עת הַקִּיצָה: „היום“ יום „מהומה“, ולא יום שמחה שעל ההרים בדרכם בגת יענו הידד! שהיא הברה טבעית לשמחה; ומלת „ולא“ הוראתה להפך, ע"ד עם נבל ולא חכם (פר' האזינו): ח) „מקרוב“ הַחֲלָתִי, ואשפך כל חמתי: ט) „ותועבותיך“ כמו בפסוק ג': יוד) „יצאה“ זרחה: „המטה“ להכות: „הודון“ חרון אף עז באויביכם, שיתירו לעצמם כל מין חמס נגדכם להכות ולענוש אתכם על רשעכם: „מהמחם“ מהם מהם, אפילו מעטים: „ולא נח“, איש לא יבכה וישא קול נחי עליהם; והשערת שד"ל שהראוי „נח“, לא יהיה בהם איש שימלט, כמו „נח“ מן המבול: יג) „לא ישוב“ בשנת היובל גם אם תהיה עוד נפשו („חיתו“) בחיים: „כי חזון“ לי מאת האל שלא ישוב: „לא יתחזקו“ לא יגיעו לגבורות שיבה: יד) „בתקוע“ בשופר ובחצוצרות: טז) „הזמות“ שקולן קול תאניה מטבע: יז) „תלכנה מים“ מזיעה אימה (רש"י), תמסנה ותהיינה למים: יח) „פלצות“ פלץ — פרץ (להצהיל — להצהיר), פחד גדול השובר כל אבריו של האדם; וקרוב לו שם „מפלצת“ (מ"א ט"ו י"ג), דמות כעור ורע מראה המפחיד רואהו, או הראוי להיות נשבר ונפרץ: „קרחה“ סימן אבלות (פר' ראה י"ד א'): יט) „לנדה“ נתעב בעיניהם כטומאת הנדה: „ישבעו“ ממנו: „מכשול עונם“ הוא הכשולם לחטוא (הושע ב' י"ד): כ) „וצבי“ וגו' ופי' קשוטיו שעשהו איש גאון (שהתגאה בו); צבי בל"א חָפִּין: „וצלמי“ היו מיותרת לחזוק: „נתתיו“ הזהב: כא) ותללוה“ מוסב לארץ כמו שהוא בכתיב; או חסרה היו מפני ו'ו של והסכותי: כב) „צפוני“ הארץ הזאת שהיתה אוצרי: כג) „הרתוק“ מל' עד אשר לא ירתק חבל הכסף (קהלת י"ב ו'); „שלשלאות עשויות ע"י חוטים ולא ע"י עגילים הנכנסים זה בזה; ורתק הוא נתק (בחן — בחר); „משפט דמים“ עבדות שעליהן נתחייבו מיתה (שד"ל): כד) „קפדה“ מל"א אקפד, חרון אף ה'; או הוא מל' קפדתי כאורג חיי (ישעיה ל"ח י"ב) והוא ל' כליון: כו) „הוה“ הברה טבעית (ו"י) להוראת צער: „ובקשו“ וגו' לדעת מה יעשו: כז) „מדרכם“ מ"ם במקום ב"ת (בומ"ף), וכן יש לפרש גם מ"ם

של מקרוב (למעלה פסוק ח'): „ובמשפטיהם. בעונשים הראוים להם
אענישם.

ה.

א) „בשנה הששית. לגלות יהויכין: ג) „וישלח. השולח, הוא האל:
„בציצת. מלמד שהיו מגדלים שערם עד שהיו עושים ממנו ציצת: „סמל.
המעיר „קנאה וכעס לאל; „והמקנה. היה ראוי לבוא באלף, והוא פירוש
הקודם: ד) „בבקעה. למעלה ג' כ"ג: ה) „לשער המזבח. הוא „שער החצר
הפנימית שהוזכר למעלה (פסו' ג'), וקוראו כן לפי שהיה מכוון כנגד המזבח:
„בבאה. בביאתי לשער המזבח נשאתי עיני וראיתי הסמל: ו) „לרחקה.
למען ארחק: ז) „החצר. החיצונה (?): ח) „התר. הרקב החור: יא) „ועתר.
מגזרת עֶשֶׂר, והוראתו רבוי, ואדם עשיר יש לו עֶשֶׂר פעמים יותר מכדי צרכו,
כמו שאדם שֶׁבַע אכל שֶׁבַע פעמים יותר מכדי צרכו: יב) „משכיתו. וישקף
אבימלך (פר' תולדות) מתורגם ואסתכי: בהדרים שהוא נסגר ומתבודד שם;
וכן במשלי (י"ח י"א) במשכיתו במחשבתו, אבן משכית (סוף פר' בהר) אבן
מצוירת נאה: „הארץ. א"י: יד) „מבכות. כמו רחל מבכה על בניה (ירמיה
ל"א מ"ו); וכאו בבנין פֶּעַל להוראת גודל הבכיה; ותמוז זה לא ידענו מי הוא:
טז) „אל חצר וגו'. אל תוכו: „משתחיתם. אמרו שראויה הת' להיות נקודה
קמץ לעשות ממנו שם, השתחוויה שלהם; אבל נראה שמוזרת היא,
והראוי משתחויים: יז) „תזמורה. זמורת גפן, וגם מנהג זה לא ידענו מהו;
ורבותינו דרשו בו מה שדרשו, ובהרו בו רש"י ורד"ק.

מ.

א) „קרבו. ל' צווי, והיה לו להנקד קרבו מבנין הקל: „פקדות. בינוני
פעול ולי נקבה ע"ד ליה (לטרופ לקוחות, הלוקחים); אף כאן ר"ל מי שהוטל
עליו לפקוד, כלומר להשגיח על מה שיעשה בעיר: ב) „מפצו. משרש נפץ
שענינו שבר והשחית: „במתניו. בחגורתו שעל מתניו: ג) „הכרוב. שם
כולל, ור"ל החיות שזכר למעלה בסי' א' שהן מרכבתו של מקום (למטה
יו"ד מ"ו: ד) „האנשים. הצדיקים שצר להם על התועבות הנעשות בעיר;
ותו ר"ל רושם מה: ה) „ולאלה. לששה אנשים: ח) „כהכותם. כל הזקנים:
„אהה" וגו'. היה סובר שכמו שהכו כל הזקנים שלפני הבית, כן יכו כל יתר
יושבי ירושלים: „ונאשאר. הנזן בו יתרה והיל"ל וְאֶשְׂאָר: „דמים. עון
רציחה: „מטה. מן הדרך הישרה, משפט מעוקל: „עזב" וגו'. ואיננה עוד
ארץ סגולתו, ומעתה לא איכפת ליה בתועבות יושביה: יוד) „דרכם בראשם.
מליצה ידועה, והוראתה אענישם בזה שיחושו עלולי עונותיהם.

יוד.

ב) „אל בינות. בין ארבעתם, ע"כ עשהו ל' רבים: „לגלגל. שם כולל
לאופנים (למטה פסוק י"ג: ד) „על. ויבא על: ז) „הכרוב. אחת מן החיות,

או ג"כ כולן: יא) „הראשׁ“. אותו צד מן האופן שלשעה מושך אחריו השלשה האחרים: יב) „בשרם“ וגו'. בשר החיות, וגם האופנים היו מלאים עינים: יד) „פני הכרוב“. ולמעלה א' ירד הוא אומר פני השור; דעת שד"ל ששם כרוב זה הוא מל"א שבו פעל כרב ר"ל הרש; א"כ כרוב ענינו חורש, ונרדף לשור: טו) „החיה“. שם כולל: יז) „אותם“. אָתָם: יח) „ויעמד על הכרובים“. שנסתלקו ממקומם ובאו חוץ למפתן: יט) „ויעמד“. היל"ל ויעמדו: כ) „המה“. מרכבתו של האל (וירכב על כרוב, ש"ב כ"ב י"א): כב) „ואותם“. הכרובים או החיות עצמם, ודמות פניהם.

יא.

א) „עשרים וחמשה אישׁ“. שד"ל סובר שאינם הנזכרים למעלה ח' י"ו: ב) „החשבים“ וגו'. נגד עצת ה' שיפלו אל הכשדים (ירמיה כ"ז י"ב) וייטב להם, היו מתעצמים בדעתם להתיצב נגדם, גם כי ידעו כי העיר תלך הלוך וחרוב („לא בקרוב בנות בתיים“), והם יכלו כחם לריק, ויחלשו כמו בשר בתוך סיר; ואולי תיבות אלה „היא הסיר ואנחנו הבשר“ היו משל בפי העם: ה) „ומעלות“. מה שעולה על דעתכם; וכתב „ירעתיה“ בכנוי יחיד אחר מעלות ל' רבים; אולי מוסב הוא אל תיבת רוחכם (מהר"ר שלום שמעון מודינה): ז) „המה“. כבר כלו, ואתכם אוציא ממנה חיים: „הוציא“. בה"א במקום אל"ף; יא) „היא“ וגו'. לא תמותו ברעב בתוכה, רק תוצאו ממנה; ונבוכדראצר ישפוך חמתו עליכם על כי העזתם פניכם להתיצב נגדו זמן הרבה; זהו לפ"ד ענין פסוק זה: „אל גבול“ וגו'. ברבלה בארץ חמת (ירמיה נ"ב ירד) שהיא גבול צפוני לא"י: יג) „כלה“ וגו'. פלטיהו זה היה אדם חשוב ומתו היה נזק רב ליתר העם: טו) „אחך“. אין טעם לכפל תיבה זו, א"כ מיותרת: „אנשי גאלתך“. שאם תמכור שדותיך, להם משפט הגאולה כי קרוביך הם: „רחקו“ וגו'. אל תבואו לירושלים והניחוה לנו שנשב לבדנו בה, שאם ירבו יושביה ירבה הרעב ונוכרח לפתוח פתחיה לאויב: טז) „ואהי“ וגו'. הם היו רוצים להכנס בירושלים כי בה בהמ"ק; יראו אותי ותהיה זאת להם במקום מקדש: „מעט“. גם כי עם כל חפצם לעשות רצוני, בלי בהמ"ק לא יוכלו לקיים הרבה ממצותי: כא) „ואל“ וגו'. אבל אלה הדורים בירושלים שגם בהמ"ק אצלם פונים אל תועבותיהם, אותם אעניש: כד) „ויעל“. ויסתלק.

יב.

א) „כלי גולה“. כלים שהגולים מכינים להם: „יומם“. ולא בלילה, כדי שיראו: „מקום אחר“. בעיר שאתה שם: „אולי יראו“. ויקחו מוסר, ואולי לא יקחו כי בית מרי המה: ד) „ככלי גולה“. כמו שהגולים נושאים כלי גולה, על כתפיהם או על גבם; וזה תעשה בעוד היום גדול, ובערב תצא: „כמוצאי“. היה לו להנקד פְּמוּצָא, בינוני פועל לבנין הפעל; כאותם שמוכרחים לצאת: ו) „בעלטה“. מקור לט; בערב שהשמש מסתרת: „פניך תכסה“. מחמת בושה (בשנו מאד כי עזבנו ארץ, ירמיה ט' י"ח), רד"ק: ז) „התרת“

וגו'. שלא יראוני יוצא מפתח ביתי, ובידי התרתי כדי שלא אוליד קול, אבל השתדלתי שיראוני: יוד) "הנשיא". על הנשיא נבאתי: "המה". יושבי ירושלים; יב) "להוציא". עצמם וכליהם; או אחרים יתתרו למען הנשיא יוציא: "יען". למען: "לעין". בעינו: יג) "ופרשתי" וגו'. לי משל, ורצוני עם כל השתדלותו יתפש: "ואותה לא יראה". כי יעזרו את עינו: יד) "אגפיו". מל' בגפו יצא (פר' משפטים) כנפיו; ההולכים מצדי לשמרו: טז) "תועבותיהם". ועלוליהם: "וידעו". הגוים: יח) "ברעש". ברעדה; ורעש, רעד ורגז אחד הם בחלוף אותיות: יט) "בשממון". בהשתעממות: "תשם". תתרוקן הארץ ממה שהוא מלאה ממנו היום: כב) "יארכו". ימי שלותנו, וחזון יחזקאל יאבד ולא יקום: כג) "קרבו". ימי אמתת חזיונו, וקרבו דבר כל חזון שיצא מפיו; ומה שלא יתאמת, הוא חזון נביאי השקר המחליקים לשונם ומהנפים אתכם: כה) "לא תמשך". עוד טרם תתאמת, והילל' ימשך או הוא ע"ד קטנה או גדולה: כז) "לימים רבים". גם אם יתאמת יעברו עליו עוד ימים רבים.

יג.

ג) "הוי". הראוי אוי כאל"ף: "רוחם". מה ששכלם יועצם: "ולבלתי ראו". ואחר מה שלא ראו ברוח נבואה: ד) "כשעלים". שבעלותם בחברות מוספים על חרבנן: ה) "לעמד". למען יעמדו: ו) "ויחללו". מל' תוחלת, ומבטיחים שומעיהם שדברם יתאמת: ט) "בסוד". בקהל; סוד בחרוים יחדו (ירמיה י' י"א): "לא יבאו". בשוב יתר הגולים לא"י: יוד) "חיין". מהיצה להגן: "תפל". שיט רע, כמאכל בלי מלח: יא) "אלגביש". אל גב אש, ואש מתלקחת בתוך הברד, פר' וארא); אבני ברד מעורבות עם בזקי אש: "תבקע". הקיר; ב"י נועצים מה לעשות בצרה המאימת עליהם, ונביאי השקר מבטיחים אותם שקר, כאופן שאינם בוחרים בעצה טובה: יג) "ובקעת". השמים, וכן יש לפרשו גם למעלה פסוק י"א: יד) "ונפלה". העיר: טז) "אין". אי, כמו מאין יבא עזרי (תהלים קכ"א א'): יח) "למתפרות" וגו'. נשים מכשפות, ודבר מכשפותן הנרמו כאן לא ידענוהו: "אצילי". הוא מה שקורים לו בל' משנה בית השחי; ואולי היא מגזרת צל, מקום נסתר: "ידי". ידים: "המספחות". המטפחות (רות ג' ט"ו), פרס—פרט: "הנפשות". הה"א היתה ראויה להנקד חטף פתח, לפי שהיא ה"א התימה: יט) "ותחללנה אתי". גם ממנהגים אלה לא ידענו, ומה זה ל' תלול שנשתמש בו כאן: "בשעלי". בקומצי, מל' מי מדר בשעלו מים (ישעיה מ' י"ב): "להמית". לנבא מות או חיים, ונבואתן לא תתאמת: כ) "לפרחות". פרה בלי"א וגם בלי"ח ענינו עיף, לצפרים המעופפות: "נפשים לפרחות". נפשות הצפרים הפורחות: כא) "למצדה". לצוד ולרמות את עמי: כב) "הכאות". מל' ונכאה לבב (תהלים ק"ט ט"ז), וקרוב אל הכאבתיו שאחריו, ואותיות "כא" ישנן בשניהם.

יד.

א) "וישבו לפני". לשמוע ממני דבר ה': ג) "האדרש באל"ף במקום ה"א

(שהוא זמן מקור) ואולי היה לנגד שניהם האַדְרֵשׁ, כמו התשפט התשפט (למטה כ"ב ב'), וענינו האַפְצָא, שהדורש מבקש למצוא: ד) „ומכשול עונו.“ עונו שסוף סוף יהיה לו למכשול ותקלה: „אני ה' וגו'. ל' שאלה: „בה.“ ראויה ההיא למפיק. והוא ע"ד קטנה או גדולה, בדבר שעליו הוא דורש אותי; ויש ספרים שעשאוהו קרי וכתוב, בא קרי, ואז ר"ל האענה לו והוא לא נטש גלוליו ובא לפני לדרשני: „נעניתי.“ נפעל כמו אַדְרֵשׁ שלמעלה (פסוק ג'); האהיה כביכול מוכרח להמצא לו ולענות את דבר שאלתו? ו) „והשיבו.“ פניכם כמו בסוף הפסוק: ז) „וינור.“ ממקור זר, וכן למעלה פסוק ה' נָזַח, וקרוב לסור; יעשה עצמו כזר לי: „לדרש לו.“ לנביא: „בי.“ מה בפיו: „נענה לו.“ לנביא, ואבשרנו בשורות רעות: ח) „ולמשלים.“ שישתמשו בשמו למשל להפחיד החוטאים: „פתיתי.“ לא מנעתי ממנו שִׁפְתָּה; (זכור תמיד מליצת והאלהים אנה לידו, פרי משפטים): יד) „נח הניאל ואיוב.“ מדוע בחר בשלשה אלה לא ידענו בבירור, ובביאורי על ספר איוב (א' ח') אכתוב א"ה איזה דבר עליהם: טו) „לו.“ נרדף למלת אם, לו חפץ ה' להמיתנו (שופטים י"ג כ"ג): יט) „ברם.“ ע"י מיתה: כא) „אף כי.“ כש"ב; אם ממכה אחת לא יצילו, מארבע לא כש"כ! כב) „והנח.“ ואף על פי כן: „המוציאים.“ אל הגולה: „דרכם.“ הרעה, גם אחר גלותם; „ונחמתם.“ מל' תנחומים.

זו.

ב) „מכל.“ מה תהיה יְתָרָה שלו על יתר העצים: „הומרה.“ הדקה: „היה.“ מוסב לתיבת „עץ“ שלפניו: ד) „הנה.“ ומכ"ש שֶׁנֶּתַן לאש: „נחר.“ נעשה פחם: ה) „ונעשה.“ ר"ו ההפוך: ז) „מהאש יצאו.“ מרוחק המצור: „תאכלם.“ בגלות: „פני.“ כעסי (הנראה בפנים): ח) „מעל.“ הוא הפכו של עלם, הטאו הטאים גדולים וחשבו שלא אתבע מהם דין עליהם (למעלה ח' י"ב, וט' ט').

זו.

ג) „מכרתוך.“ לפי דעת שד"ל הוא ממקור כרה, ע"ד אל צור הצבתם ואל מקבת בור נקרתם (ישעיה נ"א א'), ור"ל ראשי משפחתך וקדמוניה, וכן מלדתיך שאחריו: „האמרי... חתית.“ בעלי מדות מגונות כבני העמים ההם: „ומולדותיך.“ כתוב כאן מלא שתי הווין, אולי להפרישו מן הקודם, שישמש כאן להוראת יום הלידה ממש, מ"מ עולה יפה גם אם נפרשהו כמו למעלה; או ביום שנולדת, כלו' בראשית הויתך סבלת הרבה בגלות מצרים (ותיבת „לא כרת שרך“ וגו' הן כולן משל), או מחמת אכזריות לבם, בניך לעת עתה אינם חומלים עליך כאלו היו מורע תאמורי המשליכים ולדות נשיתן על פני השרה בלי חמלה: ד) „למשעי.“ פירשוהו מל' ערבי להוראת נקיון. וגם בל"א שעיע הוא תרגומו של הַלֵּק (ואנכי איש חלק, פרי תולדות): „והמלח“ וגו'. מנהג זר שנראה מכאן שהיו נוהגים או בתינוקות תכף אחר לידתן: „החלת.“ ידענו הוראתו בקבלה; הקף גוף התינוק ע"י בדי

פשתים: ה) „בגעל נפשך“. בהיותך עוד נגעלת ומאוסה: ו) „מתבוססת“, מלוכלכת, וקרוב לשרש בוז, וקרוב לו גם נפש שבעה תבוס נפת (משלי כ"ז ז'), תדרוך עליו ברגלים כי מאוסה ונבוזת היא בעיניו: „בדמיך“. אעפ"י שצאת כלך מלוכלכת בדם לידת אמך, תחיי: ז) „בעדי עדיים“, ע"ד שיר השירים; בעדי היותר יפה: „ואת“. עדין בערום ועריה, ערומה מכל וכל: ה) „עת דדים“. שבני אדם יחשקו בך: „ואכסה ערותך“. סלחתי על עונך הרבים שהעוית בארץ מצרים והוצאתיך משם: יוד) „תחש“, או הוא שם בהמה, או שם עור מעובד באיזה אופן שנראה יפה: יג) „למלוכה“. להיות ראש לכל הגוים בהיותכם עם סגולתי: יד) „כליל“, מלא בכל מכל כל: טו) „ביפך“, בהצלחתך: „ותזני“, ותעבדי האלילים אעפ"י (על) שהיית נקראת עם ה'; „על כל עובר“. עבדת כל מיני אלילים, גם המכוערים יותר בעבודתם, כמו הבעל והמולך; שבמצרים עבדו ב"י ע"ז, אבל עבודת אלילי מצרים לא היתה מכוערת כ"כ: „והי“, ל' זכר, מוכרחים אנו לומר שכוננתו על יפך הנכתב בראש הפסוק; ונראה שיונתן היה קורא לא באל"ף כמו בפסוק שאח"כ: טז) „טלאות“, מל' נקד וטלאו (פר' ויצא), מהודרות בגוונים הרבה: „לא באות וגו', דברים שלא היו עדין, ולא יהיו לעתיד: יט) „ויהי“, כל זה; ולבאורה נראה שאין כל אלה משל, רק אמת שכן עשו ב"י בימי הנביא ולפעמים גם קודם לכן: „ונתתיהו“, ואת נתת אותו: כ) „המעט“, כאלו יתר תזונתיך היו דבר מועט: כא) „בני“, בניך (?): ותתנים, להם בהעביר אותם באש: כג) „אוי אוי“, כל אלה גרמו לך נזק רב: כה) „ותפשקי“, פשק שפתי מתה לו (משלי י"ג ג'): כו) „ותזני וגו', אולי כל אלה פשט פשוט ולא משל, שיצה"ר פתה אותם לעבודת הבעל והאשרה, שעבודתם זנונים ונאופים; ותכף שחדלה ע"ז זו מסביבות ישראל, חדלו מעבוד האלילים ודבקו בעבודת ה': כז) „ואגרע הקך“, ואחסיר מפרנסתך שקבעתי לך יום יום, בשלחי רעב על ארצך; ועלול הרעב הוא הדבר: „בנות פלשתים“, עיין בדה"ב (כ"ח י"ח): „בנות“, אם היו רוצות לבוא עליך אפילו הבנות היו מנצחות אותך, כ"כ חלשת מחמת תזונתיך: כח) „מבלתי שבעתך“, בהיות שלא שבעת זנונים עדין: כט) „כנען“, ארץ רוכלים, וכן למטה י"ז ד': (רשי"י: ל) „אמלה“, שרש אמל מקורו מל, והוראתו נכרת מן הקרקע באופן שייבש; וכאן דרך משל לבתך (דוק שעשהו מסוג הנקבות להוראת חולשה) יבשה, אינה חשה עוד בושה: „שלטת“, שד"ל מוציאו מל' ערבי להוראת בלתי ביישנית; ואם הוא ממקור לה"ק ר"ל אשה שאין מי שישלוט עליה, ועושה כל מה שתרצה: לא) „לקלם“, מל' ויקלסו בו (מ"ב ב' כ"ג); לבזות כל מתן ולחשבו כדבר לא יקר: לג) „נדה“, ונדניך שאחריו שרשם קרוב לנתן, והוראתם מתן; וענין המשל הוא יתר הגוים יעזבו בקושי מנהגיהם להחזיק במנהגי עם אחר, ואת להפך: לו) „נחשתך“, חלק מגופך שאינו יקר כזהב, רק בזוי כנחשת; ויש מי ששער שהראוי הַשְׁפָּךְ בפ"א, גְּלוּתְךָ; ונכון: „וכדמי“, הראוי „וכדמי“ בבית: לז) „ערבת“, מצאו הפץ בך: לח) „ונתתיך“, ונתתי עליך עונש בחימה וקנאה: מ) „ובתקוך“, ובקעוך לשנים, וקרוב לשרש פסק בחלוף אותיות:

מג) "ותרגו". היל"ל ותרגוין בבנין הפעיל, ותכעיסו: "הא. הנה: "בראש". בראשך: "ולא עשית". עבר במקום עתיד, ולא תעשי עוד; או זפה כאן היא ל' מחשבה; לא חשבת מה יהיה סופך: מד) "כאמה". חסר מפיך; כן היו גם קדמוניהם: מו) "הגדולה... הקטנה". בשטה גבולין: מז) "ולא וגו". ל' שאלה: מט) "גאון". הבא מחמת שובע והשקט: נ) "ותגבהינה". סדום ויתר הערים הנזכרות בהרבנה: "כאשר ראית". כמו שכתוב ארדה נא ואראה (פר' וירא): נא) "ותצדקי". לערכך היו צדיקות ולא רשעות: נב) "פללת". מל' ונתן בפלילים (פר' משפטים); כאלו את שפסת אותן ומצאת אותן צדיקות: נג) "שבותהן". בוי' כמו בכתיב, כן ראוי להיות, ור"ל אשיבם לקדמותן, וה' שב את שבות איוב (שם מ"ב יו"ד): "שביתך". ביו"ד ולא בוי', ור"ל בניך שהלכו בשבי: "בתוכהנה". מלה זרה, בתוכן: נד) "בנחמך". שומרון וסדום נתחרטו על זמתן, וכאלו אַתְּ נַחֲמָן בְּהִרְאוֹתֶךָ לְהֵן שֵׁלֵא הִרְשִׁיעוּ כְּמוֹךָ: נו) "לשמועה". לא נשמע על פיך מחמת ביוגך לה: נז) "בטרם" וגו'. עיין בד"ה ב' כ"ח ה' וי"ח: "כמו עת". כאשר נפלו בני יהודה ביד ארם ופלשתים בימי אחז, ונדעו געוליהם: "השאמות". המבוות, ויבו עשו את הבכורה (פר' תולדות) מתורגם וְשֵׁט עָשׂוּ: נט) "ברית". שְׁפָרַת עָמִי בְּהַר סִינַי: סא) "בקחתך". בְּקַפְלָךְ אוֹתָן כְּמוֹ מַתְנֵה מִיָּדוֹ: "ולא מבריתך". ולא כשכר על ששמרת בריתך כי להפך הפרת אותה: סג) "פתחון פה". שלא תוידו אפילו לדבר דבר.

ז.

א) "חידה". או מטקור חד, מאמר חריף מלא חכמה; או מל"א אָחַד שענינו סגר, מאמר סגור: "משל". מגורת מושל (וזה מקורו מ-שֶׁה, פֶּקֶד על פקודתו ע"י שר ומלך, ופרעה מלך ויוסף מושל); ולפי שהמושל להטעים דבריו היה מכניס בהם תדיר דמיונות, השתמשו בשם משל להוראת דמיון: ג) "הנשר". נבוכדראצר: "האבר". שם נרדף לכנפים שלפניו, ולא ישמש כ"א בל' השיר: "הרקמה". נוצה בעלת גוונים הרבה כבגד מרוקם: "אל הלבנון". אל א"י: "צמרת". היא זמורה בחלוף אותיות, וממקומו נראה שהוראתו הענף היותר גבוה שבאילן, והוא משל על יכניה שהגלה אותו נבוכדראצר לבבל: "קטף". למען יגדל יפה כל' שָׁמַז בְּמִצֵּב טוֹב שִׁיחִיה חַיִּי שְׁלוֹה יוֹתֵר מִבְּהִיּוֹת מֶלֶךְ: "כנען". עמ"ש למעלה י"ו כ"ט: ה) "ויקח" וגו'. הביא אחרים מבני הארץ בגלות עמו: "קח". לקח והביא, ל' קצר כמו קחם נא אלי (פר' ויחי): "צפצפה". נטע שענפיו ארוכות ודקות, וברוח קלה תתנועענה ותולדנה קול צפצוף (Onomatopoeia); ב"י לא יתגאו אבל ירבו ויצליחו: ו) "סרחת". מל' וסרחה הערף (פר' תרומה), ארוכת ענפים: "לפנות" וגו'. למען תצטרבנה לפנות: "דליותיו". ענפי הגפן המודלים על כלונסאות: "אליו". אל הנשר; וגם תהתיו תחת הנשר, שיהיו ב"י תחת ממשלתו: "בדים". שבטים מתבודדים מן הגוע: "פארות". מטקור פרת או פאר, עלין שהן פאר האילן: ז) "נשר אחר". פרעה הפרע מלך מצרים (ירמיה מ"ד ל'): "כפנה". כפפה ונטתה

(כתרגום יונתן): „שלחה לו... להשקות אותה מערגות מטעה, למען ישקה אותה; ב"י לא בטחו בנבוכדראצר וסמכו על פרעה: „ערגות. או הוא ממקור ערך (גיכ"ק) מטע מתוקן יפה; או ממקור ארג יִקְנִי הערוגות לאורך ולרוחב דומים לחוטי האריגה: ט) „תצלה. ל' תימה, והסרה הה"א, אולי מחמת ה"א אחרונה של שם הוי"ה ב"ה: „ינתק. הנשר הראשון: „יקוסס. יקצץ: „טרפי. טרף בפיה (פר' נח), עלים רכים שהעוף טורף ומנתק מן האילן: „ולא. יצטרך לנשר זה כה גדול לנתק גפן זו משרשיה: „למשאות. מקור עם מ"ם בראשו כדרך ל"א: יוד) „שתולה. לעת עתה: יג) „אילי. כך היה שם הגדולים כב"י (מלכים ב' כ"ד ט"ו): טו) „ונמלט. בתמיה, והו"ו היא ו"ו התפוך: זז) „יעשה אותו. יעזור פרעה את שהבטיחו: סללה ודיק. מפורשים למעלה ד' ב': כ) „רשת. אחזק דעתו שלא להשתעבד לנבוכדראצר, רק להתיצב נגדו: „ונשפמתי. אבוא עמו במשפט, ואראה כי הדין אתי: כא) „מברחיו. אותם שהצליחו לברוח מן העיר טרם תלכד: „אגפיו. עמ"ש למעלה (י"ב י"ד): כב) „תלול. רם ונשא, והוא ממקור תל: כג) „לארו אדיר. בימי משיח; ואדיר הוא ממקור הדר; מלך נהדר מחמת כחו ועצמתו.

יח.

א) „אבות אכלו בסר" וגו'. ענין פוקד עון אבות על בנים הוא אמת, ואי אפשר בלי עזר פרטי מאת ה' שלא יהיה כן; וכן כאן תועבות בני יהודה בימי אחז ומנשה ויתר מלכים רשעים עד צדקיה (חוץ מחזקיהו ויאשיהו) השפילו מצב הארץ מאד מאד, אבל אם היו שבים אל ה' בכל לבם הוא היה ממציא להם רפאות תעלה למכותיהם: ג) „עוד. לפי שתראו שמשל שקר הוא, לכל הפחות בפרטים, וגם על הכלל היה האל מניף ידו לטובה באיזה אופן, כי ממנו לא יפלא כל דבר; „אל ההרים" וגו'. ששם היו זובחים לאילולים (פ' ראה י"ב ב'): ה) „ועיניו" וגו'. מל' אליך נשאתי את עיני (תהלים קכ"ג א'): טמא. שזו היתה עבודת הבעל והאשרה: ז) „יונה". ענינו רפואת איש תם כבן יונה: „חבלתו". שהיא חבולה ועבוט בשביל חוב שאדם עני חייב לו; ואולי ההפך בין עבוט וחבל היא שהראשון ברצון הלוח והשני בעל כרחו; ועבט הוא מגזרת עבד שהעני משעבד לו ממונו, וחבל מגזרת חבל, כאלו המלוה מושך אצלו המשכון ע"י חבלים: ח) „בנשך". רבית מופרות הנושכת בשר הלוח, ותרבית היא רבית קצובה המרבה נכסי המלוה בלי הזק ב"כ ללוח: יוד) „ופריץ". פורץ כל גדר: „את". קשה התיבה כאן; ובין כל ההשערות נ"ל שענינו לאחיו כמו למטה פסוק יח: „מאתך. היל"ל אחת, ועכ"ז לא הרוחנו הרבה והפסוק נשאר בקשיו: יג) „יומת". היה ראוי להיות מומת ע"י בית דין: יד) „וירא". השני כפי הכתיב, עשאוהו וירא כפי הקרי, כמו יִשְׁלַחְתִּי וְשִׁבְלִיתִי, שלא לכפול התיבה עצמה: זז) „וישב ידו". אחר מהזק לו: יח) „מת". בידי שמים; ואולי יש לפרש כן גם למעלה פסוק י"ג; מלבד שתיבות חיים ומיתה לפעמים הוראתן הצלחה או הפסד, כמו ולא

תמותו, זאת עשו וחיו (פר' מקץ): יט) „והבן“ וגו'. והלא הבן וגו'; והיא תשובת האל לשאלתם: כד) „וחי“. בתמיה: כה) „לא יתכן“. אינו נכון, דבר אמת יושב על כן ובסיס: כט) הדרכו“. ראויה הה"א להטף פתח כי היא ה"א התימה: ל) „לכן“. בודאי ובבירור, ואינו כמו על-כן: „והשיבו“. פניכס: „למכשול“. הבא מִפְּנֵע אחר העון: „יהיה“. אולי מונתו על המשל הנ"ל, ואז למכשול עון רצונו לא תהיה סבה לכם להכשילכם בעון, מאחר שאין דרך להשמיט מסבול עלולי רשעת האבות: לא) „ולמה“. ההפרש בינו ובין מדוע הוא שלמה (לְמָה) ישמש כשהמדבר מניח שאין שם שום סבה לפעול כך, ומדוע להפך, שתוכל להיות שם סבה, אבל השואל לא ידע בה: לב) „והשיבו“. פניכס מכל פשעיכס, כמו למעלה פסוק ל'.

יט.

א) „נשיאי ישראל“. שמלכו אחר יאשיהו (שד"ל): ב) „לביא“. מאחר שכתוב בלא ה"א היה לו להנקד לְבִיא, והוא שם המין וממקור לָב; ואריה ממקור אור מחמת עורו המצהיב, וכפיר הוא גביר בחלוף אותיות, האריה בכח בחורותיו; וגור משרש גר כי עדין גר הוא בארץ: ד) „וישמעו“. אולי היה לנקדו וַיִּשְׁמְעוּ מבנין פֻּעַל כמו וישמע שאל את העם (ש"א ט"ו ד'), וַיִּאֲסְפוּ; ולהוראה זו משתמשים גם בפעל נזעק והזעיק; נאספו עליו גוים וחרפו שהת לתפשו: „בחתים“. מל' חת וזום (פר' ויקהל), ברזל חד כחות שמעבירים אותו באף הבהמה וקושרים בו חבל, ועל ידו מוליכים הבהמה אל המקום שירצו; וכן בישעיה (ל"ז כ"ט) ושמתי חתי באפך: „אל ארץ מצרים“. יהואחו שהגלה שם על ידו פרעה נכה (מ"ב כ"ג, ל"ג ול"ד): ה) „נוחלת“. שרש יחל בנפעל מורה אבוד כל תוחלת; לא היתה לבני יהודה תוחלת, ואפילו תקוה (ממקור קו) שהיא פחותה מתוחלת, שישוב יהואחו על כסאו: „אחד מגריה“. יהויקים: ז) „אלמנותיו“. הוא ארמנותיו (להצחיל— להצהיר), וכן בישעיה (י"ג כ"ב); נתישב בארמון מלכים, ותחת פנות לבו אל הצלחת ארצו, גרם חרבנה: ח) „ויתנו עליו“. בקולם (רד"ק), וכן בירמיה (י"ב ח') נתנה עלי בקולה: ט) „בסוגר“. במקום מסגר החיות: „ובאהו“. אולי הקריאה הנכונה יבָּאָהוּ, דעת נבוכדראצר היתה לתתו במצודה, אבל מת בדרך: יוד) „בדמדך“. פירוש שד"ל נכון על כל יתר הפירושים, והוא ע"ד בדמדך חיי (למעלה ט"ו ו') אעפ"י שנשפך דמדך לרוב, היתה עדין כגפן וגו'; שאם יהויכין וצדקיה היו מכשירים דרכם היתה עוד ארוכה לבני יהודה: „וענפה“. בעלת ענפים: „ממים“. מחמת מים: יא) „ויהיו“ וגו'. מלכים עצומים היו בעוריה; „ותגבה“ וגו'. והיתה לאט לאט לאומה עצומה שנית; „עבתיס“. עמ"ש למעלה (ו' י"ג): „וירא“. היה נראה למרחוק: „דלויותיו“. גם זה פירשתי למעלה (י"ו ו'): יב) „ותתש“ וגו'. ותחת זה, מחמת רשעת שני המלכים הנ"ל, נתקוה משרשיה: „מטה“. מטות וענפים שהיו יכולים להיות עָוָה; „אכלתהו“. אחד אחד: יג) „שתולה“. גלותה נמשכת וצרתה מארכת: יד) „ותצא“ וגו'. היא גרמה רעתה: „ותהי“. נ"ל שהראוי ותָּהִי.

כ.

ג) „אדרשׁ. עמ״ש למעלה יד ב׳: ה) „אלהיכם. המשיגה עליכם: (ו) „תרת׳. הלכתי ובקשתי עד שמצאתי: „צבי׳. מל״א, צְבִי — חפץ, ארץ חמדה: ט) „החל״. בנין נפעל משרש חלל; וכונתו המצרים ראו בבירור שאני אלהי העברים, והלך אחר מנהגי מצרים המתועבים לא היה בעיניהם דבר רע, ואם חדלתי מהוציאם מתחת מרדוכם היו אומרים כי זה מחמת קוצר יכלתי (מבלתי יכלת ה׳ וגו׳, פרי עקב); ותיבות „להוציאם״ וגו׳, מוסבות אל „ואעש למען שמי״ שבראש הפסוק: טז) „גלוליהם״. מעשיהם המתועבים: כה) „וגם״ וגו׳. כאלו יש אשמה גם בי אם הלכו אחרי גלוליהם, וכאלו במתנתם לי היו מַטְמָאִים: „למען״. חוזר למעלה מפסוק כ״א ואילך, ור״ל באופן שהוצרכתי להביא עליהם שמה: כז) „גדפו״. חרפו, ואולי ממקור דפי (תהלים נ׳ ה׳) נהיה גדף, דפי גדול: כט) „במה״. מימי קדם נשתמשו בשם זה להוראת מזבח גרוע: לג) „ביר חזקה״ וגו׳. מתוך יסורים רעים: לה) „מדבר העמים״. נראה שהוא שם למדברות שעל גבול א״י: לו) „תחת השבט״. כמו שהיו עושים להפריש מעשר צאנם, ורק אחד מעשרה בהם היה קדש; וכאן ר״ל תשעה חלקים מכס ימות, והעשירי יהיה קדש לי: „במסרת״. תהיו נאסרים ודבקים בי ע״י ברית: לח) „לא יבוא״. הראוי לא יבוא, וחסרה הו״ו מפני ו״ו של וידעתם: לט) „ואהר״. אחר שתלכו אחרי מעשיכם המגונים כמו הלול שבת ומאכלות אסורות ודומיהם, לכל הפחות לא תגיעו בהם עד תקצה האחרון להעביר בניכם למולך ולנאוף את אשת רעיכם לכבוד הבעל והאשרה; וי״ו של ואת היא ע״ד אם תלכו עמי והלכתי (שופטים ד׳ ח׳), שד״ל: מ) „משאותיכם״. מתנותיכם; וישא משאות מאת פניו אליהם (פרי מקץ): מא) „בריה נוחה״. ע״י קרבנותיכם: מג) „ונקטתם״. עמ״ש למעלה ו׳ ט׳: מד) „כדרכיכם״ וגו׳. שאז היה ראוי שאשחית את כלכם.

כא.

ב) „תימנה״. א״י שהיא לדרומה של בבל: „יער השדה״. מצאנו אפרת או בית לחם עיר מולדת דוד קרואה בשם „שדי יער״, בתהלים קל״ב ו׳: „והטף״. מל״ טפה, והוא ע״ד תזל כטל אמרתי (פרי האזינו), הוצא דברים מפוך: ג) „לח ויבשׁ״. נערים וזקנים: „שלהבת״. בשי״ן יתרה מקור אש מוסיף על להבת, ושניהם מגזרת לב, או מחמת חום הלב, או מחמת צורת הלהבה: „ונצרב״. בחלוף אותיות (וסצרש ובומ״ף) ונשרפו: ה) „ממשל משלים״. מלעיגים עלי ועל המשלים היוצאים מפיו: ז) „בן אדם״. דבר אליהם דברים כפשוטם בלי משל: „מקדשים״. מקומות הקדש (ירמיה נ״א נ״א), שד״ל: ט) „לכך״. באמת: „אל כל בשר״. גם על יתר הגוים הדרים סביבותיכם ושמחים באידיכם (רשי ורד״ק): יא) „בשברון מתנים״. הראה לגולים כי כשל כחך מחמת אנתחתך: יב) „וכהתה״. מל״ לא כהתה עינו (סוף פרשת וזאת הברכה), והנה כהה הנגע (פרי תזריע); ל׳ חולשה: יד) „מרוטה״. מצוחצחת

שלא תהיה עליה חלודה; ובתיבת מִרְסָה נפל בשי"ת דגש מיותר, אולי לתת חוזק להברת התיבה: טו) «או נשיש». מקרא קשה עד מאד, והמבאר מוכרח לתת לו פירוש טח; אני נאנח, וכן היה ראוי גם לכס; וכי להפך מהאנח נשיש! חרב זו בוחרת להכרית תחלה בני שהוא שבט קל להכרת, ומאסת (לעת עתה) כל עץ אחר: טז) «לתפש בכף». למען יתפוש אותה ההורג: יז) «מגורי». לפי שד"ל אינו מל' מגור ופחד רק מל' מְגַר ומסר, מסורים ונתונים לחרב (ראַזענסמיללער): יח) «כי בחן». מקרא אחר קשה שבקשים; «כי בחן». ע"י הצרות אבחון המעטים בהם היראים את שמי ואבחרם לי (בחן — בחר): «ומה לא יהיה». ועד היכן היו מגיעים בתועבותם אם החרב היתה, מאסת גם שבט! אם נבוכדראצר לא היה בא עוד עליהם כמו שְׁאָחַר ביאתו על יתר העמים: יט) «שלישתה». כפולה לשלש, שלש פעמים על תדירותה: «חלל הגדול». ל' כולל, המפלת חללים רבים: «התדרת». הסוכבת אותם מכל צד; חדר בל"א וחזר בל"ה הוראתם סבב: כ) «אבחת». שרשו בחת קרוב לפחד: «אהי. ל' זעקה: «מעטה». משרש עטה; לוטה כנונה לבלתי תפסד מרישתה: כא) «התאחדי». את החרב המאימת מכל צד; הפכי פניך למקום מיוחד לימין או לשמאל ונוכל להמלט ממך: «השימי». פניך, והח"א בו יתרה, הכריחי פניך, ויהיה שרשו שים או שום בנין הפעיל: כד) «שים». ברברוך אל העם שים נגד פניהם שמשני דרכים ויכל מלך בכל לבוא, ואמור להם מאיו: משתייהם יש להניח שיבוא: «ברא». פנה הדרך מכל מכשול; ובראת לך שם (יהושע י"ז ט"ו): «בראש דרך». בפרשת דרכים (שד"ל: כז) «קלקל». נענע החצים, והיתה זו אחת ממיני הטלת גורל; ותיבת קלקל היא ממקור קל כפול, ודבר קל ינוענע בנקלה; (והגבעות התקלקלו, ורמיה ד' כ"ד: כז) «כרים וסללה ודיק». כתבתי עליהם למעלה ד' ב': «ברצח». כתב שד"ל שהנכון פִצְרָה ל' תרועה, כי לא יפול ל' רציחה במלחמה; מ"מ הריגת החלשים הבלתי מתיצבים לפני האויב, וכן הריגת הטף והנשים, היא רציחה: כח) «להם». בעינו בני יהודה קסם זה של נבוכדנאצר יהיה קסם שוא, מאחר שנביאי השקר שבהם נשבעים להם כל מיני שבועה חמורה שלא יבא: «שבעי שבעות». ע"ד שיר השירים: ל) «חלל». נחלל מכבודך; או שנגזרה גזרה עליך וכאלו אתה כבר חלל: «עון קץ». קץ עוניך שגבתו למעלה: לא) «ואת». עטרה אחרת תתנשא ולא עטרה זו שעל ראשך; ולפי שד"ל כונתו על זרובבל שלעת עתה יהויכין אבי אביו הוא בבית הכלא: לב) «עוה». כל מקום שבא שרש זה הוראתו נטיה מן הדרך; וכאן ר"ל שהעטרה תטה מראש צדקיה ותנוח בראש אדם אחר: «גם זאת». הַעֲחַת העטרה בראש אדם אחר לא תהיה עד בוא האיש שלפי גזרתי לו משפט המלוכה; ונתתיו. למלך, או כמו ונתתיה, העטרה בראשו: לג) «אל הרפתם». שמחרפים את בני יהודה אחר שראו שנבוכדראצר בחר לבוא עליהם: «חרב» וגו'. חרב נבוכדראצר מוצאה מתערה (פתוחה) גם עליו בבוא יומו: «להכיל». כאלו החרב בולעת ההרוגים: «למען». יהיה לה ברק: לד) «לך». ייחס הקסם לחרב: לתת אותך». להעניש תחלה רשעי ישראל, ואח"כ בבוא

יום יענשו גם הורגיהם: לה) „השב. מדבר עם מי שיהיה נמצא לנגד פניו; השב אותה אל תערה, כי הלא יותר מדאי שפכה דם: „מכרותיך. כתבתי עליו למעלה י"ו ג': לו) „אפיה עליך. אָגַרָה בבבל חמדה להלחם עוד לזמן הרבה, וזה יגרום הולשתה עד שבבוא יומה תפול בנקלה ביד מדי ופרס: לו) „בתוך הארץ. בתוך ארצך שהאויב יבוא עליך שם: „לא תזכרני. לשבת בעבור גבורתך.

כב.

ג) „לבוא. למען תבוא, באופן שא"א שלא תבוא: „עליה. שענשם יבא עליה: ד) „אשמת. פעל זה הוראתו שים האדם הטאתו על לבו והתחרטו עליה; וכאן כונתו היה לך להתחרט כי חשה את עלולי פשעיך: „לגוים. שאין בהם שום אחד שהרע לעשות כמוך: „ימך. מיתתך: „ותבוא. ותבואי: ה) „רבת המהומה. ארץ בלי משפט: ו) „לזרעו. כל אחד כפי כחו: יב) „ותבצעי. כל לשון בצע מורה שכר בא באופן בלתי ישר; וכאן ר"ל נתת בצע לרעיך (מצרים ואחרים כמוהם) מן העושק שעשקת את ענייך: יג) „הכיתי כפי. אל כפי; והוא סימן צער ואבלות: יד) „היעמד לבך. ולא יחת? „תחזקנה ידיך. ולא תרפינה: „לימים. בהעלותך אל לבך ימי ענשך שיוודעת את בעצמך שבדודאי יבואו עליך? טו) „והתמתי. ע"י כן תטהרי: „ונחלת בך. תדעי בעצמך כי נחללת, ותראי לגוים חרסתך: יז) „לסיג. מל' נסוג אחור, מה שמסורים מן הכסף והזהב כשיבואו לזקקם: „בתוך כור. ששם נבדלות המתכות אחת מחברתה: „סגים כסף. ע"ד תולעת שני, כסף סיגים, כסף מעט וסיגים הרבה: כ) „לפחת. מגורת נפח כמו לגשת מן שרש נגשו: „להנתיך. הנו"ן יתרה בו: כד) „גשמה. נשמת הדגש ונוסף המפיק; לא מטוהרה היא ע"י גשם המטהר האויר מן האידים המזיקים שבו, וגשם הוא היורד טפות גסות ובוזעף: כה) „חסן. ענינו תוקף; וחסון הוא כאלונים (עמוס ב' ט'), והושאל להוראת עושר הנקרא ג"ב חיל: כו) „חמסו תורתו. עשאוה תורת חמס בפתרם אותה שלא כדין: כח) „טחו" וגו'. עיין למעלה י"ג יו"ד: „להם. לבני עמס: כט) „בלא משפט. ע"ד לא חכם, נגד דמשפט: ל) „כפרץ. הנעשה בכותל מחמת הטיט התפל שבו טחוהו.

כג.

ג) „מעכו. מגורת טך בל"א „מא"ך, מורה משמוש הידים בדבר רך שישפל מבליטתו, ויעשה מך וקטן: „שדיהן. סמקור „שך"א בל"א שפך והשליך, וממקור זה גם שם שדה ע"ש שמשקים אותו, או שזורים ומשליכים בו זרע: „עשו. כדרך שממשמשים בתאנה כדי שתעשה ותבשל קודם זמנה, וקרוב לגורת ועסותם רשעים (מלאכי ג' כ"א), ולשם עסים, משקה יוצא ע"י סחיטה: „דדי. הוא שד בחלוף אותיות (פרש—פרד), וגם הברה טבעית היא כפי יונק שדים: ד) „אהלה. אהל שלה ולא שלי, שלא עברה אותו: „אהליבה. משכני בתוכה; ובשתי התיבות הסמששות כשם פרטי חסר המפיק;

ה) "ותעגב". ממקור "עגב", כלי שיר שמשמים בחכמה אצבעות הידים על הנקבים שבגבו (על-גב), ובו היו מנגנים תחת חלונות השוקותיהם: ה) "קרובים". כאן וגם בפסוק י"ב מפרשו שד"ל מגורת "קרב" (המלמד ידו לקרב, תהלים קמ"ד א'), אנשי מלחמה: ו) "פחות". תיבה פרסית Pascha: "סגנים". אולי ממקור סגלה (דטלנ"ת: ז) "ובכל" וגו'. שפרשה ידיה להם למען יעזרוה: יוד) "ושפוטים". ובראש פר' מסעי עשה ה' שפטים; עונש כפי הדין: יב) "מכלול". בגדי כלילת יופי: יד) "מחקה". שם, וענינו ציור (מ"א ו' ל"ה): "בששר". פירשוהו בצבע אדום, וכן בירמיה כ"ב י"ד: טו) "הגורי". ראוייה הו' לשורק (שד"ל): "סרוחי". מל' וסרה העודף (פרשת תרומה): "טבולים". פירשוהו מלשונות נכרויות להוראת צניפים; וסרוחי טבולים ר"ל שהיו להם צניפים ארוכים הרבה בראשם: "בני בכל". שכשדים ארץ מולדתם (נגד הטעמים: יז) "ותקע". כמו ותקע כף ירך יעקב (פר' וישלח): יהויקים וצדקיה מרדו בנבוכדראצר: יט) "לזכר". פזקרה; כרתה ברית עם מצרים נגד נבוכדנאצר: כ) "ותעגבה" וגו'. לא קותה שהמצרים יחשבוה כאחת מיקרות אהביה, כי ידעה כי גסי הרוח הם, והלואי ואולי אם תהיה בעיניהם כאהבת פחותה, כאימה שאין לקוות הרבה ממנה: "וזרמת". מנורת זרם מים, ל' משל: כא) "ותפקדי". ותזכרי: "למען". הראוי "למעך" (שד"ל: כג) "פקוד ושוע וקוע". שמות גדולה ואצילות, פקידים ושועים (נדיבים); "וקוע" בל"א ר"ל גרון, ואולי כאן הוראתו נטוי גרון: "וקראים". בעלי שם: כד) "חוצן". פירשוהו להוראת ברזל, Eisen בל' אשכנז, או הוא כמו חוסן וענינו חיל: כה) "אפך" וגו'. זה היה עונש המנאפות לפי משפטי הארצות הנזכרות בסי' זה: ל) "עשה". יעשה: לב) "מרבח". מרבח יותר מדאי שא"א להכיל ולסבול: לד) "תגרמי". מל' ועצמותיהם יגרם (פר' בלק), ל' שבירת עצם, וכאן הושאל לשבירת כלי חרס; בשכרותך תשברי הכוס ותנתקי שדיך: לוט) "ביום ההוא". עצמו שהטו בניהם למולך ובאו ג"כ אל מקדשי: מ) "לאשר". אשר להם: "כחלת". צבעת אדום, וקרוב להכלילי עינים (פר' ויחי); ושם כחל ידוע בל' תלמוד, ובל' מקרא נקרא פוך (מ"ב ט' ל'): מא) "וקטרת". שהיתה ראוייה ל', הקטרת אותה לאלילים: מב) "בה". בא (שד"ל): "ואל". ובעבור; וכן מלב בעבור בני אדם הרבה או בעלי גדולה: "סבאים". מאומת סבא; ובעבור אנשים אלה אהלה ואהליבה נתנו צמידים וגו': מג) "לבלה". מל' אחרי בלתי (פר' וירא), והוא ל' תימה; וכי לזקנה יהיו עוד ניאופים: "עתה". לפי הכתיב "עת": "יזנו" וגו'. מקרא קשה, ופירשוהו הגיעה העת שתזנינה, כלי' תסורנה ותחדלנה תזנותיה, אבל היא היא תמיד בעלת זנות; ורחוק, אבל איני מוצא פירוש מתקבל יותר: מד) "אשת". ל' זר במקום "נשי": מו) "לזעוה". שאדם השומע גורלם יזע ויחרד: מז) "וברא". ל' מקור, והוראתו פצע ובקע; (יהושע סוף סי' י"ז); ועיין מה שכתבתי עליו למעלה כ"א כ"ד: מח) "ונוסרו". לפי נקודתו הוא מבנין נתפעל הנהוג בל"ח; ורצונו כל הנשים תקחנה מוסר: מט) "ונתנו". אויביכן יתנו עליכן עונש ומתכן.

כד.

כד) „בשנה התשיעית“ לגלות יהויכין ולמלכות צדקיהו; עיין מלכים ב' כ"ה א', וירמיה נ"ב ד' (שד"ל); ב) „כתב לך“ ובבוא יום ידעו בני הגולה כי אמת היתה נבואתך, שד"ל; וממלת לך נראה ג"כ שיהיה לך יום אָבֵל לדורות: ג) „שפת“ ל' הגיש דבר לדבר, כאן ובמ"ב ד' ל"ה, הגש לאש; וזוה שפת החלב (ש"ב י"ז כ"ט) הם גבינה או חמאה עבה שחלקי החלב דבקים בה; זה לזה; וזוה גם השפתים; וגם בין המשפתים (שירת דבורה) הגבול, מקום שארץ דובקת לקרובה לה: „הסיר“ ע"ד שאמרו בני הגולה (למעלה י"א ג') היא הסיר ואנתנו הבשר (רש"י); ד) „כל נתח טוב“ המלך והשרים והאצילים: ה) „דור“ הַזְקֵךְ המדורה: „העצמים“ צ"ל העצים (שד"ל) והמעתיק טעה בגלל עצמים ועצמיה שלפניה ולאחריה: „רתחיה“ נתחיה (שד"ל), בן—בר: ו) „חלאתה“ ממקומו ומן הקבלה נודע שר"ל זוהמת הקדרה; „גורל“ לדעת איזה מהם יקדם: ז) „לכסות“ למען יכסה; הַטָּאָה בעזות פנים ובלי בושה: ח) „נתתי וגו'“ גם אני לא הסירותי מנגד פני דמה ששפכה: יוד) „והרקת המרקחה“ תן בה מיני סממנים להנעים טעמה: יא) „והעמידה“ אחר בשול הנתחים בתוכה: יב) „תאנים“ אולי הוא מל' „אָנֹן“, ותוספת הת"ו להוראת הגדלה: „חלאת“ הוגיעה אותי ע"י און שלה; ויש שסובר שגם כאן הראוי „חלאת“: „באש“ שד"ל סובר שהיה לו להנקד „בָּאֵשׁ“; וכפי שהוא לפנינו ר"ל ע"י האש תתום חלאתה ולא ע"י מים, אבל היה לנקדו בָּאֵשׁ: יג) „זמה“ ע"י זמה, וכתרגומו בכל מקום מחשבת הטא: יד) „אפרע“ מל' כי פרוע הוא (פרי' תשא), יושב בטל: יז) „מתים אבל“ ע"ד תולעת שני, אָבֵל כמו שעושים על מת: „פארך“ צניף הראש; „לא תאכל“ סעודת הבראה שהאבל אוכלת משל אחרים: יח) „ואעש בבקר“ למחר: כא) „גאון עזכם“ שהיה כדאי להפיה בכם גאון ועזו: „עזבתם“ בא"י בגלותכם פה: כג) „ונהמתם וגו'“ כל איש בראות אחיו יוציא מפיו קול תאניה, ולא תנהגו מנהגי אבילות, כי הצרות תִּשְׁעַמְמַנָּה דעתכם: כה) „ואת משא נפשם“ מל' ואליו הוא נשא את נפשו (פרי' תצא), שכל דעתם פנויה אליו: „בניהם“ וגם משא נפש בניהם, כי „מעזם“ הוא בהמ"ק.

כה.

ג) „האח“ הברה טבעית המורה שמחה: ד) „בני קדם“ יושבי קדר (ירמיה מ"ט כ"ה) נבוכדנאצר יושבים בארצכם אחר שינצח אותה: „מירותיהם“ ממקור „נטר“, מקום בצור וסגור; בחצריהם ובמיתרם (סוף פרי' חיי שרה): ה) „לנוה גמלים“ שהערביים רוב עסקם במרעה: ו) „מחאך“ מחא בל"א הכה: „ורקעך“ הכאה ברגל (למעלה ו' י"א): „שאטך“ שד"ל מוציאו מל"א ומפרשו להוראת בויין, ויבו עשו (פרי' תולדות) מתורגם ושט עשו; ויכול להיות מקורו פעל שוט בלה"ק שהוראתו הלך כה וכה, וכאן ל' מושאל תאוה רבה ומתפשטת: ז) „לבו“ יש מפרשים אותו לפי הכתיב „לבג כלו“ למאכל מל' פת—בג (דניאל א' ה'); אבל למטה כ"ו ה' ול"ד כ"ח מצאנו

לבו כפי הקרי: ט) „מהערים“, ומוסיף ביאור מן הערים שבקצה ארצו קרובות לראש גבולה (כתף: יוד) „לבני קדם“, שיבואו עם נבוכדראצר על בני עמון; יב) „בנקם נקם“, על מה שעשו להם בימי דוד שהכרית כל זכר באדום (ט"א י"א, ט"ו וט"ז); שד"ל: „ויאשמו אשום“, אולי הוא כאן ל' שטמה, או תיבות אלה מוסבות אל ב"י שחטאו, שאלמלא כן לא היתה עולה ביד בני אדום להנקם כם: יג) „מתומן“, מצד ימין או דרום יתחיל חרבנה: יד) „ונתתי“ וגו', בימי יוהנן הורקנוס אחר ממלכי בית השמונאי כמו מאתים שנה קודם אותו האיש; טו) „בשאת בנפש“, עמ"ש למעלה פסוק ו'; ורצו להנקם מבי מחמת כי נוצחו כמה פעמים בימי דוד, עד שלדורות הרבה לא יכלו להרים ראשם: „גוי כרתים“, כנוי לפלשתים (צפניה ב' ה'); ואומרים שזה שמש לפי שבאו מאי Creta: יז) „בתוכחות“, ביסורים שבהם יענש ב"א אחר שהוכיחו על פניו כי הרשיע לעשות.

כו.

א) „בעשתי עשרה שנה“, למלכות צדקיהו, והיא שנת החרבן (שד"ל); באחד לחדש, הראשון, שהוא החדש המצוין בחדשי השנה (פ"י בא); ב) „דלתות העמים“, נשברה העיר שדלתותיה נסגרות אחרי הכילן בקרבה עמים מכל ארצות: „נסבה“, העיר, כלו' המון שהיה בה: „אמלאה“, אני, והיא „החרבה“, בנין הפעל, והח"א שבראש התיבה הוראת הבנין: ג) „לגלוי“, את גלוי, ע"ד ל"א (שד"ל: ד) „וסחתי“, וסחבתי: ה) „משטח חרמים“, מקום שהדייגים ישטחו את חרמיהם לנגבם: ו) „ובנותיה“, יושביהן: ח) „צנה“, כשהיו צרים על עיר היו מנישים לחומותיה אנשי חיל ומגנים עגולים על ראשם, ועליהם היו עולים עור אנשי חיל שניים וראשם מכוסה מגן, ועליהם עלו עור שלישיים עד שהגיעו לקרני החומה: ט) „ומחי קבלו“, בל"א „מכה מה שכננדו“, והוא איל ברזל המנגח בחומה: ט) „בחרבותיו“, בכלי חרבן שהכין לו: יוד) „משפעת“, מקורו שפע הוא ל' שובע ורבויו (בומ"ף): „כמבואי“, שעריך יהיו לו כמבואי עיר מבקעה; שתפתחי לו שעריך מרצונך מבלי שיצטרך לבקע בקעים בחומותיך: יא) „ומצבות עורך“, בנינים מפוארים שבך שבעבורם נתגאית: „תרד“, תרדנה; ונמצא כן תדיר לסוג הנקבות שיבאו השם בל' רבים והפעל בל' יחיד או להפך; וכתב שד"ל שכן מנהג ל' ערבי: יב) „רכלתך“, סחורתך; ורוכל הוא מגזרת רגל, וסוחר מגזרת סחור סחור בל"א שענינו סבוב; שבימי קדם היו הסוחרים הולכים ממקום למקום למכור סחורתם, ולא היתה להם דירת קבע; ורוכל הוא בפרט סוחר בבשמים (שה"ש ג' ו'): יד) „תהיה — תבנה“, הראוי תהיי — תבני, או עבר לו מגוף נמצא לגוף נסתרת, ויאכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעד, (תהלים סוף ס"י פ"א: טו) „בהרג“, בהרג, ואולי היה לנקדו בהרג, ההורג: טז) „לרגעים“, בכל רגע חרדה חדשה: יז) „יושביה“, בדעת הנביא היתה תיבת הארץ, ועשה הכנוי כאן ל' נקבה מוסב לארץ: יח) „אשר בים“, גם כי מן הים שסביבותיהן הם להן חומה נשגבה: „מצאתך“, ממספר הערים הקיימות:

יט) את תהום. או הוא משל על המון הכשדים; או אחר שנבוכדראצר החריב את צור, עלה עליה הים והשמיד גם חרבותיה: כ) "עולם" שישאר לעולם כמו שהוא, שלא יקום עוד: "בחרבות", ראוי להיות בכ"ף כחרבות (עיין מנחת שני); "צבי" יופי והצלחה בכל ארץ שיושביה עדין בחיים, בעוד שיושביך גועו: כא) "בלהות" שאדם השומע שמע מפלתך יתמה ויבהל (בלה — בהל): "ותבקשי". חטף פתח בתי"ו הוא זרות, לא כן חסרון דגש בק"ף, שהחברתה במקצת הברת אותיות הגרון, ותבוא לפעמים בחטף.

כז.

ג) "מבואת". אולי היתה הא"ף ראויה לנקודת פתח; במקום שחים בא ונכנס תוך היבשה ועושה נמל טבעי שבו הספינות בטוחות מסופה וסערה: "כלילת". שם דבר, אני דבר שכולו יפה; וכללו יפיך שאחריו ר"ל עשאוך כולה יפה: ה) "בנו לך". ממשיל צור לספינה: "לחתים". לוחות קירותיך משני צדיך; ושד"ל סובר שהראוי לחתף: "תרץ". ממקור רן או רם; כלונס רם וגבוה לתלות עליו מפרשי הספינה: ו) "קרשך". שאחר הספינה וע"י הטיות מדריכים אותה (רשי ושד"ל): "שן". יפותו בפתוח עליו ציורים שמלאום בשן פיל: "בת-אשורים". תיבה אחת, בעין הנקרא תאשור (ישעיה מ"א י"ט): יז) "להיות לך לנס". כ"ב היה יפה שהיה ראוי להיות לך לא למפרש לבד, כי גם לנס; ומפרש הוא Vela, Segel הפרושה לרוח, ונס הוא Flagge, Bandiera המודעת מאיזה גוי היא הספינה: "מכסך". אוהל המגן על המלחים מחום השמש: ח) "שטים". מנהיגי הספינה ע"י משוטים Remi: "חבליך". ממקור חבל, העולים בחבלים שבך לפרוש מפרשיך; ואעפ"י שלזה אין צורך לאנשי חכמה, מ"מ כ"ב רבו חכמים בעיר צור שגם חובלי ספינותיהם היו מלאים חכמה: ט) "בדקך". סדקים שבך; ובדק הוא הפכו של דבק ע"ד שר — רש: "מערבך". לעשות סחורה עמך; והסחורה מביאה ב"א ממקומות רבים אל מקום אחד ומערבת אותם יחד: יוד) "תלו בך". על קירות הספינה מוכנים להודין בהם אם יודמן: יג) "וגמדים". פירשוהו מל' גמד ארכה (שופטים ג' ט"ז) שהוא חצי אמה להוראת ננסים; ושד"ל הביא השערות רבות, שגמד הוא שם עיר, או שקריאתו הנכונה היא "וגם מדים" וגם מבני מדי, או כל' סורי שבו ר"ל אנשי חיל, וכל זה רהוק; ואנחנו נדבק בקבלת קדמונינו כי טוב: "המה". השלטים: יב) "מרב כל הון". שבתרשיש הוצרכו להביא ממנו למקומות אחרים: "עובוניך". אוצרות שבהם עוזבים ומפקידים הסחורות: טו) "סחרת ידך". עם איים רבים: "קרנות שן" שני הפיל שבולטות מפיו כקרנות: "והבנים". שם עין שחור ויקר, Ebenholz: Ebanu: "אשכרך". שכר היו מעלים לך על שאת מגינה עליהם לעת הצורך: טז) "מרב מעשיך". עשרת ביתר מסחרך, ועסקת בקנין אבנים יקרות: "וראמות וכרכד". הם מיני אבנים יקרות שלא נודעו לנו בברור, והשנית נזכרת גם בישעיה (נ"ד י"ז): יז) "מנית". שם עיר (יהושע י"א ל"ג): "פנג". תפנוק בל"ח עונג, ופירשוהו חלות דבש: יח) "חלבוך". היא עיר חלב Aleppo

(אוהב גר בנו של שד"ל); יט) „מאוול“, ראויה המ"ם להנקד צירי, ואוול נזכר בפרשת נח בין יוצאי ירך שם: „עשות“, רבוי של עֵשֶׂת (שה"ש ה' י"ד): „חפשי“, שלובשים לא העבדים, רק בני חפשי כשרוכבים: כב) „בראש כל בשם“, במבחר הבשמים (בשמים ראש, פר' תשא): כג) „כנה“, כלנה (פר' נח יו"ד י"ד): „כלמד“, שם עיר בלתי נודעת לנו: כד) „במכללים“, בגדים שהם כלילת יופי (למעלה כ"ג י"ב): „בגלומי“, מל' ויגלם (מ"ב ב' ח'), אדרת שאדם כופלה עליו; ורו"ל אמרו גלימא שנעשה בה כגולם (ת"ב שבת ע"ז), מכסה הגוף כולו באופן שאינו ניכר התוך אבריו: „ובגנזי“, ארגזים שגנוזים בהם: „ברומים“, ברושים? „חבשים“, מיני אוזר, ממקור „חבש“, אזר וחגר: „וארזים“, וַאֲרָזִים, עצי ארז: כה) „שרות“, שירותיך, שירא בל"ח היא אורחה בל' תורה: כז) „ובכל“, הבי"ת יתירה: כח) „מגרשות“, את צור כולך עם מגרשותיך: ל) „יתפלו“, יתגוללו באפר ויפרשותו עליהם (פלש — פרש, להצהיל — להצהיר): לב) „בניהם“, מל' נהי: „כדמה“, כצור היושבת דומיה: לד) „נשברת“, אולי נקודתו הראויה נְשַׁבְרָתָ: לה) „שערו שער“, נצבו שערות ראשם מפחד; ופניהם רעמו, חשכו כמו השמים ביום רעם וסופה: לו) „שרקו“, לשמחה וללעג על מפלתך, בחשבם כל מסחרה יסוב אל עירנו.

כח.

ב) „לנגיד“, מל"א, נגד הוראתו משך; שר הצבא המושך אחריו אנשי היל למלחמה: ג) „לא עממוך“, לא חשכו והסתירו ממך; איכה יועם זהב, כהתה מראיתו; והנה כהה הנגע (פר' תזריע) מתורגם עמיו: ז) „עריצי גוים“, מל' אל נעריץ (תהלים פ"ט ח'); גוים רבי היכולת, שכל אדם רועיץ ורועד מפניהם: ח) „ממותי“, מיתות אכזריות, והמ"ם מגזרת מים בראש התיבה היא לרבוי: יוד) „ערלים“, דבר בדוק ומנוסה שהסרת ערלת הבשר תפעל על הלב לטובה; אי"כ בא שם ערלים להוראת רשעים ואכזרים: יב) „חותם תכנית“, באיזה ספר נמצא חותם בנקודת צירי, אתה מְשַׁלֵּם ומתמים בך כל יופי, ורחוק; ובאיזה ספר „חותם“, בקמין, ור"ל חותם עשוי כתקונו שהיה יקר הרבה בעיניהם, ואתה „מלא חכמה“ וגו': יג) „מסכתך“, בגג ביתך ובקורותיו המסוככים ומכסים אותך: „בך“, בעירך יש מיני כלי שיר העשויים מלאכת אומן: „ביום הבראך כוננו“, מאת האלהים בלי זכות מאתך: יד) „כרוב ממשח“, כרוב בעל מדה רמה; משח בל"א מדר: „הסוכך“, בכנפיך הגדולים: „היית“, ששם היית; והר קדש אלהים ל' מושאל על השגחת האל עליו: „אבני אש“, אבנים מאירות כאש; או דמה שאבני הר האלהים הם אבנים בוערות: טז) „מל", מלאו: יז) „על", בגלל: „לראוה“, ל' זר שנשתמשו בו בימי הנביא להוראת ראית ביוון: כג) „ונפלל“, כפל הלמד להוראת הַרְפַּת הנופלים: כד) „סלון“, קוץ; עמ"ש למעלה ב' ו': „ממאיר“, מל' צרעת ממארת (פר' תזריע), ממקור מר, מכאבת: „מכל“, יותר מכל: „השאטים“, המבזים, או החפצים להרחיב גבול ארצם, ומחמת זה הם צוררי ישראל; עמ"ש למעלה כ"ה ו'.

כ.מ.

א) „העשרית“. לצדקיהו: ג) „התנים“. משמיע קול תאניה Coecodrillo: „עשיתני“. עשיתי לי היאור: ד) „תדבק“. אולי באה ת"ו חלוף אל"ף (עמ"ש למעלה ה' ב') „אדבק“, ובכך מלת „ואת“ על מקומה תנוח בשלום: ה) „תקביץ“. הראוי תִקְבֵר (אוהב גר): ו) „משענת קנה“. ב"י סמכו עליך ומרדו בנבוכדראצר, ובשעת דחקם לא יכלת לעזרם: „בכף“. הנכון כפי הכתיב „בִּכְפָד“: „תרוץ“. בנין נפעל משרש רציץ, והו"ו בו יתירה: „והעמדת“. הפכהו, והמעדת, (ומתניהם תמיד המעד, תהלים ס"ט כ"ד): יוד) „להרבות חרב“. לחרב חרבות ע"ד שיר השירים, לחרבות גדולות: „סונה“. עיר ושמה Assouan, ונמצאה עוד בימינו: יב) „נשמות... מחרבות“. ע"י אויב: יד) „מכורתם“. מולדתם, ועמ"ש למעלה י"ו ג': טז) „אחריהם“. ולא אחר דברי הנביא המדבר בשמי שישמעו לנבוכדנאצר: יז) „וגשא המנה“. בגולה: „שללה“. במלחמה: „בוה“. אחר המלחמה: כ) „פעלתו“. שכר פעלתו; לא תלין פעלת שכיר (פרי' קדושים): „עשו לי“. טרחו בשבילי, בלי שאצטרך אני כביכול לטרוח באבדנה: כא) „פתחון פה“. לומר עתה אתם רואים שנבואתי היתה אמת.

ל.

ג) „יום לה““. ע"ד עצי ה' (תהלים ק"ד, ט"ו) שלהבתי (שה"ש ה' ו') יום גדול ונורא; ונשמע ככר מתיבת יום, וכפל דבריו והוסיף תיבת לה' להורות יום נורא עד מאד: „עת“. שממנו עתיד ועתידות ר"ל יום שיתאמת מה שנגזר ומעותד על הגוים: ד) „בכוש“. הקרובה למצרים, פן תבוא החרב גם שם: ה) „כוש“ בבראשית (י"ד ו') כתב שד"ל שלדעת בנו אוהב גר היא הארץ הנקראת אצל הקדמונים Meroe, והיא בין מצרים ובין Abissinia, והיא בארץ הנקראת עתה Nubia, ופוט אומרים שהיא Libia: „וכל הערב“. בירמיה (כ"ה כ') כתב שד"ל, נ"ל כדעת בעל מחקרי הארץ שהמכוון בשם זה אנשים שאין להם דירת קבע ונוסעים עם עדריהם ממקום למקום, וכן כתוב (שם פסוק כ"ד) ואת כל מלכי הערב השוכנים במדבר: „וכוב“. לא נמצא שם זה כ"א כאן, ויש אומרים שהוא שם עיר, ויש אומרים שנתחלפה נ"ן בכ"ף והראוי נוב Nubia: „הברית“. שבאו אתם בברית: ו) „מגדל סונה“. עמ"ש עליו למעלה כ"ש י"ד: ז) „בתוך“. כ"כ יהיו נשמות ונחרבות להחשב בין ערים נשמות ונחרבות מכל וכל: ח) „כל עזריה“. מדה כנגד מדה. מצרים הבטיחה עזרתה לבי' והקשתה לבם למרוד בנבוכדנאצר עד כי נגעה עליהם הרעה, כן יחסרו למצרים עזריה וסומכיה: ט) „מלאכים“. ע"ד עושה מלאכיו רוחות (תהלים ק"ד ד'), האויבים ההולכים להחרידם הם מלאכי ה'; ויש שפירשוהו על פליטי מצרים שברחו לשם בספינות רבות (צים) והחרידום בהגיד להם כי דעת הבבלים לכבוש גם את כוש אחר כבשם את מצרים; אבל תיבת צים המורה ספינות גדולות להביא צבא מלחמה מתנגד לדעה זו: „את כוש בטח“. לפי בעל הטעמים שהטעים כוש במונח (טעם משרת) רוצה

ללעוג על כוש וקורא לו כוש-בטח; והמפרשים פירשוהו כוש היושבים בטח; או ר"ל להחריד בטח את כוש, האויבים וולידו בתם חרדה בלי ירוא שמא יקומו עליהם; ולפי שני הפירושים האלה היה ראוי להטעים להחריד את-כוש; "באה", ל' סתמי הבא יותר תדיר בל' נקבה, בא הדָּבָר: (יא) "עריצי". העיין קמוצה והוא קמץ ארמי שלא יתחלף לסמוך או לרכים (עיין בדקדוק שד"ל סי' רכ"ה ורכ"ו), ע"כ בא ג"כ אצלו מאריך: "ומלאו". יהיה יותר מדויק אם היה נקוד פעל ומלאו שהוראתו קרוב להפעיל, ולא כמו שנקוד כאן ע"ד וכבוד ה' מלא את המשכן (סוף פר' פקודי) שהוראתו קרובה להוראת פעל עומד: (יב) "חרבה". גם זה ה"ית שלו נקודה קמץ ארמי, וזו הוא בחרבות הולכים (ישעיה מ"ח כ"א) שהחליפוהו בחטף: "ונחתי" וגו', לפי דברי פיליפפואן דברים כפשוטם, אם לא חָרְבָה ממש, קרוב לה מחמת מעט התגברות נהר נילוס, וצרה נתוספת על צרה; ויש ג"כ לקיים דברי האומר שהוא ל' מושאל ור"ל צרת האויב תהיה כבדה כצרת חסירת תגבורת מי נילוס: (יג) "מנף". לא נף שמה ולא מף (הושע ט' ו') רק מנף Meafi ופעם הושמטה המ"ם ופעם הננין, וכן לא דדנים שמם (פר' נח) ולא דדנים (ד"ה א' א' ז') רק דרדנים Dardani, וכן דעואל (במדבר א' י"ד) ורעואל (שם ב' י"ד) הנכון דרעואל (מל' מרדע המכוין הפרה לתלמיה, כלומר האל הוא מנחיגו, או מלא"ה דרוע—זרוע, האל זרועו וכחו), ועיין בפירושי שד"ל ריש פר' במדבר ובישעיה י"ט י"ג: "מאריך". ולא באריך. יהיו עליהם נשיאים, אבל לא מבני עמם רק תמיד זרים, וכן נתאמת הדבר עד היום וכאן ראייה ברורה לאמתת הנבואה: "יראה". אדם ירא מסכנה שענינו ראות; תמיד תאיים עליהם צרה חדשה וברורה: (יד) "פתרום". כתב עליו שד"ל בסו' הקודם פסוק י"ד, (צפון ארץ Nubia) וצען היא Tapi (ת"א טָנִים) הסמוכה לאחד מראשי נהר נילוס המזרחיים; ונא לדבריו גיזיניום היא Thebe העיר הגדולה שבמצרים העליונה, ונגד יונתן שתרגם אלכסנדרואי; וסין לדבריו היא Pelusium הנקראת בשם הזה על כי אגמים סביב לה; רפש וטוש (ישעיה נ"ח כ') מתורגם סין וטין, וקראה מעוז מצרים כי אגמיה לה לחומה: (טו) "להבקע". כמו הבקעה העיר (ירמיה ל"ט ב') יעשו בקעים בחומתה: "צרי יומם". לא ילכדה בחשכת הלילה ע"י ערמה, רק בגבורתם לאור היום, וכן בירמיה (ט"ו ח') שדד בצהרים (פיליפפואן: (יז) "אין". היא און שפָּהֲנָה היה פוטי פרע חותנו של יוסף, והוא עיר החרס (עיין בפירוש שד"ל על ישעיה י"ט י"ח) Eliopolis, ופי בסת היא Bubastis במצרים התחתונה שממנה נמצאו חרבות עוד היום: "והנה". ויתר יושביהן שאחר מות הבחורים רובם נשים: (יח) "תחנחם". Dafne, גם היא עיר במצרים התחתונה; והוזכרו כאן ערים מכל שלש מדינות מצרים להגידנו כי הצרה תבוא על מצרים כולה (פיליפפואן): "מטות". שהם הטילו לעול על צואר אחרים: "גאון עזה". עז יקרא מי שאין לו אונים רבים ועכ"ז יאמין לבו, א"כ יפה נופל הלשון כאן, מצרים שהיתה מתגאה על הגוים גם-כך כי אין אונים לה: (כ) באחת עשרה שנה לגלות צדקיהו, וכן בראש סי' ל"א ולי"ב, ולי"ג פסוק כ"א: (כא) "והנה לא חבשה". מקרא זה ביארו שד"ל, ואלה

דבריו „לדעת תלמידי שלום מודינה מלת לא יתירה, והכונה הם השתדלו
 „לחבוש מכתם. לכן כה אמר ה' הנני... ושברתי את זרועותיו. אך נ"ל
 „שאין למחוק מלת לא, כי אמר בו ה' שבר אהת מזרועותיו, ואחר שלא
 „הובשה כל' לא היטיב פרעה את דרכיו הנה עתה ישבור ה' שתי זרועותיו,
 „את החזקה (הבריאה) ואת הנשברת (יוסף לשברה באופן שלא יהיה לה
 „תקנה): לחבשה. מפיק ה"א, כי חבש פעל יוצא, אבל לחזקה נ"ל שהה"א
 „צריכה להיות נחה, כי חזק בקל אינו אלא פועל עומד, והכונה באופן
 „שתהיה הזרוע חזקה לתפוש בחרב, ומלת ולא חֲזַקו (דה"ב כ"ח ב') ענינה
 „ולא נלחם אתו בכל כחו אבל נתפיים בממון שנתן לו" (י"ז סיון תרכ"ה)
 עכ"ל: „חֲתוּל" מפות החובשות וסוגרות המכה כאדם החבוש ונסגר בבית
 האסורים, וממקורו גם שם החיה הביתית הנקראת בשם חתול, ע"ד שנקרא
 בוגד ממקור בגד למתחפש ומתראה כחסיד ולבו יקבץ און, להפך מן הכלב
 שהוא בָּרוּן קָלָפוֹ: כו) „והפיצותי וגו', מרירות לבו על מצרים שהבטיחו
 בעזרתם שוא את ישראל וגרמו גלותם, מביאה הנביא לכפול דבריו, בשמחתו
 כי רואה בצרי עמו.

לא.

ג) „וחרש". יער שנוטעים אותו ואינו גדל מאליו, וטורחים שיגדל כהוגן
 לצל (מצל במקום מצל, וכן מסב [מ"א ו' כ"ט] במקום מסב); ארו כ"כ גדול
 שהיה ממלא מקום יער כולו; ואם נצא מן הדמיון אל המדומה ר"ל שאשור
 לעצמו, היה גבור ועצום כמו ממלכה אחרת ברבוי עוזרית: „עבתים". אילנות
 שענפיהם מרובים ונסבכים זה בזה כחוטאי עבות וחבל: „צמרתו". זמורה
 בחלוף אותיות וסצר"ש, ומשמש בשם כולל: ד) „תהום". מל' עינות ותהומות
 יוצאים בכקעה ובהר (פר' עקב) שהוראתו נחלים יורדים בועף מראשי ההרים
 ומולידים קול, ותהומות הים משמיעים קולם בין הסלעים, ומצאנו תהום
 ל' זכר ונקבה, תהום רבה (פר' נח), תהום אל תהום קורא (תהלים מ"ב
 ח'), תהומות יכסימו (שירת הים), תהום רבצת תחת (פר' ויחי); וכן כאן
 חולך בינוני פעל זכר מבנין קל, ואת להוראת עם: „את נהרתיה". שיש בהם
 שפע מים, הלכה התהום בעצמה סביבות מטעה (של אומת אשור ויוצא מן
 הדמיון למדומה) כל' משגחת עליה בעצמה: „ואת תעלתיה". מגזרת עול
 שהוראתו בא ונכנס, מים הנכנסים בדוחק בין רגבי האדמה כמו בתעלה
 החפורה בידי אדם: „שלחה" וגו', לא השגיחה עליהם כ"כ: ה) „סרעפתיו".
 סעיפיו ברי"ש נוספת כמו שרביט מן שבט; ממקור סע ועף, נוסעים ויוצאים
 מן האילן ועפים כלפי מעלה: „פארתיו". ענפים רכים, ומקורו פרה ורבה,
 וממנו שם פאר ותפארת; ובזמן קדמון נתנו על ראש הקצינים עמרת תפארת
 עשויה בפארות אילן: „בשלחו". בהוציאו שלוחות (ישעיה י"ז ח') והוא שם
 נדרף לסעיפים, ור"ל ענפים ארוכים המתפשטים למרחוק: ו) „ישברו". היה
 ראוי לנקרו יִשְׁבוּ; ויוצא מן הדמיון אל המדומה להגיד כי כמו שלהציל

קטניהם החלשים יחסו עופות וחיות תחת צל האילן, כן גוים רבים היו מבקשים מחסה לחולשתם תחת עוצם יד אשור: ח) „לא-עממוהו“ נמצא שרש זה גם למעלה כ"ח ג', וכן באיכה ד' א'; כהה הנגע (פר' תזריע) מתורגם עמוא מכתשא; וכאן כונתו לא הִכְהוּ יפעתו; וערמנים" לפי הקדמונים הם Castani, ולפי Gesenius הם Platani, ועיקר שרשו הוא ער; ועל ומתערה כאזרח רענן (תהלים ל"ז ל"ה) כתבתי, „מקור שרש ערה הוא ער מקור שם יער, ומצאנו ערות על יאור (ישעיה י"ט ז) שענינו ירקות, וכן ללקט אורות (מ"ב ד' ל"ט); א"כ ומתערה ר"ל נעשה ירוק מחדש ע"י עלהו המתחדש: „בגן אלהים“ בגן עדן שלמטה שדר בו אדה"ר ששם האילנות גדלו למעלה: ט) „אשר בגן אלהים“ שמא תאמר גן הוא עדן, ת"ל ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, גן לחוד ועדן לחוד (ת"ב ברכות ל"ד); העצים עצמם היו עצי עדן, נטעי ארץ מעדנים, ושתולים בגן אלהים, והכפילו יפים: יוד) „גבהת... ויתן“ ע"ד ויאכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך (תהלים סוף סי' פ"א), לא דיוק בגופים: יא) „ברשעו“ כתב מנחת שי' בכמה ספרים מדויקים כ"י ודפוסים ישנים בכ"ף, וכן פי' החכם אברבנאל; ונראה שהיו כתובים שניהם, עשו יעשה לו כרשעו, ברשעו גרשתיהו: יב) „אפיקי הארץ“ ויראו אפיקי מים (תהלים י"ח ט"ו) מקום שלפי דעת הקדמונים יוצאים מי הים מן התהום, והושאל להוראת מקום עמוק או עמק, ולהוראה זו משמש כאן: „וירדו“ עמו לעמק שהושלך שם: יג) „על מפתו“ עליו שהיה מעותד לנפול ישכנו והיו לשעבר, ועכשו נמשוהו: יד) „בתוך בני אדם“ יוצא מן הדמיון, כי גם גדולי המלכים מעותרים למות: טו) „האבלתי“ אבלים, ופעולו בקרבן: „עליו“ בעבורו: „ואקדר“ תחת שהוא מלבין בלבוש שלג שעליו (שמוה שמו לבנון) לבש שחורים: „עלפה“ תיבה זרה בצורתה ובנקודתה, ויש להניח כי נפלה טעות בהעתקה; ומקורה מל' ותכס בצעיף ותתעלף (פר' וישב); כסו עצמם בצעיף שחור; ואם שם עין או שדה היה נמצא במקרא ל' נקבה הייתי אומר שהקריאה הנכונה עֲלָפָה, לפי שלנקבות (שלא מבני אדם) לא ידויק במספר הרבים, כמו כי תקראנה מלחמה (פר' שמות) בנות צעדה (פר' ויחי); ולפעמים בא התואר או הפועל במספר השם הקרוב לו כמו מהמון רשעים רבים (תהלים ל"ז ט"ז) קשת גבורים חתים (ש"א ב' ד'): טז) „הרעשתי“ כמו הרגזתי, ורעש ורגז אחר הם בחלוף אותיות (גף-עוף, ואותיות זסצר"ש), ומצאנו למה הרגזתני להעלות אותי (ש"א כ"ח ט"ו), חדלו רגע ממנוחתם ומדומיתם בשאול: „וינחמו“ מל' הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך (פר' תולדות); חדלו מאבלם על נפילתם עכשו שנפל גם הוא: יז) „גם הם אתו“ לכאורה היל"ל גם הוא אתם, אבל תלה הקטנים בגדול, ויותר מזה שאתו נפלו גם עוזריו (וודעו וגו'), ואולי בנפילת עצי עדן שזכר (בפסוק הקודם) נפלו הם לבדם ולא עוזריהם, באופן שלבם לא הכה אותם לאמר גרמתי רעת אחרים: יח) „ערלים“ ע"ד Barbari בלשונותינו שעיקר הוראתו מעם אחר ושמש להוראת רשעים.

לב.

(ב) «כפיר». בחלוף אותיות גביר, האריה בתקפו: «כתנים» עמ"ש עליו שד"ל למעלה כ"ט ג': «ותגח». משרש גח או גוח, ואחד הוא עם שרש נגח וענינו הכאה; ופירשוהו ל' יציאה בכח, והענין שוה: «ותדלח». בחלוף אותיות (להצהיל—להצהיר, אנכי -- אנחנו) דרך, ע"ד ברגלכם תרפשו (למטה לד"ח), דריכה במקום מקוה מים עד שיעברו המים מחמת הרפש שבקרקות המקוה: (ג) «בקהל». שם ופעל קהל נגזר מן קול, כמו מול ומהל, בוש ובהת רוט ולאט ולהט; אקרא בקול גדול ואקהיל גוים והעלוך בחרמי שטמנתי אני ללכדך: (ד) «אטילך». אשליכך, וכן הוראתו גם בל"ח; ומצאנו נטל להוראת כובד (ונטל החול, משלי כ"ז ג'), א"כ הוראתו השלכת דבר קשה מעל כתפו לארץ; ובל"א ענינו נשא, ומצאנוהו גם בלה"ק בל' השיר, וינטלם וינשאם (ישעיה ס"ג ט'): (ה) «רמותך». מפלתך מל' רמה ביום (שירת בשלח); או הוא שם כולל מל' רמה ותולעה; או ר"ל גאותך מל' רם ונשא: (ו) «צפתך». שלעבר היית צף ושוחה עליה בעלות עליה נהר נילוס; ועלה ג"כ בדעתי שמה היא מל' צפת שהוראתו כותרת (דה"ב ג' י"ח), ותהיה כונתו ארץ כתרך וממלכתך, ורחוק: «ואפקים». כתבתי עליו למעלה ל"א י"ב: (ז) «בכבותך». מבנין פעל, כאשר אכבה אותך; כל שומעי שמעך יתאבלו וישתוממו כי ידאגו איש לנפשו לאמר גם עלינו יעמוד המשחית (רש"י: ח) «עליך». על הצרה שנגעה בך, וימס לב עוזריך לבלתי יאזרו חיל לעזרתך; והולך ומפרש הדמיון בשני המקראות הבאים: (ט) «שברך». בשורת שברך: «על ארצות». כמו על ביתו (ש"א ב' י"א) במקום אל; ואולי נשתמש כאן ושם במלת על להוראת פתאם או תיכף ומיד, כאן נשמע מעצמו, ושם ר"ל שאלקנה לא נתעכב בשילה כמתחרט על נדרו ומצטער להפרד מבנו, רק תכף ומיד ישב לביתו: (יוד) «ישערו». תסמר שערת ראשם: «בעופי». בהעבירי פתאם כעוף הגז היש; באימו עליהם איום מפלה נפלאה כמפלת פרעה: «לרגעים». תדיר וכן למעלה כ"ז ט"ז, וכן בישעיה כ"ז ג': (יג) «מעל מים רבים». מוסב אל המונה ואל בהמתה: (יד) «אשקיע מימיהם». ע"ד טחני קמה (ישעיה מ"ז ב') ל' קצר; אשקיע הרפש באופן שהמים שבנהרותם יהיו ראויים לשתייה (וזהו ג"כ הפרש בין מי למימי), ואם לא היתה זאת כונתו היה כותב המים בלי כנוי: (טו) «ממלואה». שממה ונשמה ממלואה, והמ"ם היא מ"ם השלילה: (טז) «בנות». הנשים הבתולות שמשפטן היה לשיר ביום שמחה ולקונן ביום אבל; ומצרים היתה כמו חומה נגד בבל, וכל חלשי הגוים (כמו ב"י) בטחו בה, ובמפלתה אבלו וקוננו: (יח) «נחה». השמע נביאת תאניה (רבי ומורי המובהק כ"ד שבתו אלחנן טריוש): «והורדהו». נפא ירידת ומפלת אותו המון: «אותה». מצרים: «ובנות». כמו שירדו בנות כל' המוני גוים אדירים אחרים, כי כגורלם יהיה גורל מצרים: (יט) «ממי נעמת». כתב עליו שד"ל «ממי אתה הושב שאתה יותר יפה ומשובח? מאי הוית דדמא דידך סומק טפי? לא כן! אבל אתה כשאר מלכי האומות ומקרה אחד יקרה אותם ואותך»: «והשכבה».

מורי ורבי הנ"ל השבחו זמן מקור, שזרות היא שיבוא צווי בבנין הפעל:
 (כ) "חרב", לחרב (רש"י); "משכר", צווי נקוד קמץ חטוף במקום חירק, ויש
 כתבי יד שבהם בקמץ ומאריך לעשותו ל' עבר (עיין בדקדוק שד"ל סי' ש"צ);
 וכונת הלשון היא משכו אותה בעל כרחא לפי חרב: כא) "לו", עליו, על
 אודותיו ידברו אלי הגבורים עם עוזריו ויאמרו אך זה היום שקוינוהו שיררו
 וגו'; ואל' גבורים אלה לא השתמשו בגבורתם לנזק החלשים כמו שעשו
 מצרים ואשור ועילם וכל הנזכרים כסי' זה אחר זה: כב) "סביבותיו קברתיו",
 סביבותיו של אשור קברותיו של קהל שלו; ופעמים דעתו על ראש המשפחה
 ובא בל' זכר, ופעמים דעתו על האומה ובא בל' נקבה: כג) "בירכתי",
 בתחתית כמו הירך בשפולי הגוף, ונפרד רבוי שם הדבר מרבוי השם
 המושאל ירכם, ירכתים: "חתית", ממקור חת מקורו של נחת בל"א ירה,
 ירדת הנפש והשפלתה, ובין כל כ"ג נרדפי יראה הוא החזק שבכולם:
 (כד) "עילם", כתב עליו שד"ל בביאורו לבראשית (י"ד כ"ב) הוא Elimais
 והעם הנקרא Elimoei והיה מושבם בין מדי ובין Susiana, ושם הארץ היא
 Khusistan; "ירדו ערלים", לא חזרו מרשעתם כל ימי תייהם: "כלמתם", מקור
 תיבה זו הוא כלחמ (או כלחמ, לא יכלה ממך, פר' חיי שרה), צער שיש
 לאדם כשמונעים ממנו מעשות כחפץ נפשו; וכונתו כשהוכרחו לרדת שאולה
 ולא נתן להם עוד להרע נכלמו, ואת יורדי בור ענינו בהיותם יורדים:
 (כה) "בבל המונה", ב"ת בכל להוראת עם, והיא זרות הלשון ההולך וחדל מטהרו
 בימי יהזקאל: "נתן", נקדוהו נפעל שבעיני הנקדן היתה זרות קלה שלא
 להפריש בין זכר לנקבה (בפרט בשם מושאל) משלא להפריד בין יחיד לרבים
 ובצדו חתיתם בכנוי הרבים, וגם בסוף המקרא נמן ששם בלי ספק הוא
 נפעל, בנין שלא נזכר פועלו, ומן מי שנתן: כו) "משך תובל", שד"ל בביאורו
 לבראשית (הנ"ל) כתב "אומרים שהם העמים הנקראים בימי קדם Tibareni
 et Moschi והיו שכנים, ומושבם בארץ הנקראת כהיום Georgia": "מחללי",
 כמחו והוא מחלל מפשעינו (ישעיה נ"ג ה'); ויש להניח שבטעות המעתיק
 נכפלה בו מ"ם של ערלים והראוי חללי: כז) "נפלים", גרועים הם לערך אותם
 הגבורים הרשעים שנפלו במלחמה, ולראיה לדורות נתנו קובריהם את הרבותם
 תחת ראשיהם (והאתנת, ראוי לבוא תחת תיבת ראשיהם): ותהי וגו', מאחר
 שלא נמצאת חרב תחת ראשם נכרו עונותם מעצמותם כשהוצאו לאור כי
 בלי זכות ובהיותם רכי הלבב היו חתית גבורים בארץ חיים: כח) "ואתה",
 משך תובל, הנחשבים כגוי אחד; ודוק שחסרה גם וי החבור בין שני
 שמותם: כט) "את חללי חרב", במלחמה, ואמת הוא שחסר העיקר מן הספר
 אבל נשמע מאליו: ל) "נסיכי", משוחים בשמן המשחה (מוטינוט, אנכי-
 אנחנו): "בושים", מל' יבאיש ויהפיר (משלי י"ג ה') הבאש הבאיש (שי"א כ"ז
 י"ב), היו בעיניהם כשנואים לכל, לפי שלא השתמשו בגבורתם כ"א להטיל
 חתיתם עד שנמנע מהם ע"י מות: לב) "חתיתי", כתיב חתיתו והוא הנכון
 (שד"ל); נחם על מפתו מאחר שלומן מה הראה גבורתו בעולם.

לג.

(ב) „מקציהם“. מן ההשובים שבהם, כמו ומקצה אחיו (פר' ויגש), אנשים מקצותם (שופטים י"ח ב'); „והוא נוהר“. בעוד שאם היה נוהר (ו) „בעונו נלקח“. ע"ד כי בחטאו מת האמור בצלפחד (פר' פנחס); בודאי היה בו חטא מאחר שמת, כי לפי סברת הקדמונים, אין מיתה בלא חטא, ועמ"ש בפירושי עה"ת על אודות חטא משה (פר' חקת): „ודמו וגו'. ע"ד ויסק אף לחרות בישראל וגו' (ש"ב כ"ד א'), וחטאת המנין נתלית בדוד: יוד) „כן אמרתם“. ע"ד כן בנות צלפחד דברת (פר' פנחס), רד"ק ומהר"ר שמואל דעטמאלד: „נמקים“. הולכים ודלים כמק ורקבון המפסיד כלי עץ ודומיהם, וכן ימקו בעונם (פ' בחקתי); „ואיך נחיה“. מאחר שחטאנו. אין לנו עוד תקומה: (יא) „אמר אליהם“. ע"ד שלמדנו רז"ל אל תהי רשע בפני עצמך (אבות פ"ב י"ג) כי מעוות ויכול לתקון: (יב) „ביום פשעו“. וְהִלְלָה מַעֲשֵׂת צְדָקָה: „לא ישל בה“. בדרך טבע היה סובל עקב רשעו, אבל אני ביכלתי אצילנו: „בה“. בצדקתו הנ"ל, אבל יקבל שכר צדקו ויסבול עונש פשעו, ואלהי ישראל אינו מקבל שחד מע"ש כדי להציל מפורענות כ"א אחרי תשובה שלמה מצד החוטא: (טו) „חבל“. ההפרש בינו ובין עבוט, הוא שזה אדם נותנו מרצונו, והראשון (מל' וחבל לא איתי בהון, הניאל ג' כ"ה) המלוה נוטלו בע"כ של לוח: (יז) „לא יתכן וגו'. אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז' כ"א); והאל שבראו כך חלוש הדעת, בודאי יחשוב צדקותיו לערך פשעיו, ופשעיו לערך צדקותיו, ולפי העודף ידון ויפשט; וזה רעיון כזב והבל, רק בלא תשובה גמורה כל אדם מקבל שכר צדקותיו ועונש עונותיו: (כ) „כדרכיו“. ל' רבים, כשני דרכים שִׁדְדָךְ בהם, ולא אכבוש זה מפני זה; וקורות העולם מאדה"ר עד היום מורות לנו כי כן הדרך ה' דרך צדק ואמת: (כא) „הפליט“. בה"א הידיעה לאו דוקא כמו ויבא הפליט ויגד לאברהם העברי (לך לך): (כב) „ויפתח את פי“. עיין למעלה סוף סי' כ"ד: (כד) „האלה“. החק, אותן של ירושלים, ודבר ה' מצידן לו כאלו ישנן לנגד עיניו: „אחד היה אברהם“. וגם אנהנו בחירי ה', וכ"ש שאנו רבים והוא היה אחד: (כה) „על הדם תאכלו“. להשקית נשמות הנהרגים במלחמה היו חופרים בור ושוחטים שם בהמות באופן שיזוב דמן אל תוך הבור, וחושבים שנשמות הנהרגים שגואלי דמם לא נקמו נקמתם תבואנה שם לרוות צמאן בדם הבהמות ודעתן תזוה; וזה ניחוש מוזק הרבה לאמונה הטמורה הכל מה דעבדין מן שמיא לטב מאחר שגם אחר מותן תטורנה הנשמות איבה, ובאה על זה אזהרה בתורה לא תאכלו על הדם (פר' קדושים), וגם שאול קנא קנאת ה' כששמע שישראל עשו כן אחר אחת מן המלחמות בימיו (ש"א י"ד ל"ב); והניחויים קרובים לעון עבודת אלילים לפי שמנקרים ביראת ה' הטמורה עד שמקעקעים את כולה: „ועינכם וגו'. גם אם לעת עתה אינכם עובדים את אליליכם, נפשכם חושקת ונכספת לה כי תצוה ניאופים וזנות עם הקדשים והקדשות המזומנים לעבודת טומאתה: „והארץ תירשו“. בתמיה: (כו) „עמדתם וגו'. עדין אתם מקוים להגאל מידי בבל ע"י גבורתכם

וסיוע מלכים השונאים אותה, במקום שהיה לכם לקבל עליכם דין שמים ולהשתעבד לנבוכדנאצר כרצוני: כו) „בחרבות.“ בארמנות ובבתים הנחרבים ע"י האויב ששם התחבאו בתקותם שלא יחפשו אחריהם; „על פני השרה.“ תועים ונדים אנה ואנה; „במצדות.“ בחגוי סלע כמו המצדות ששם נמלט דוד משאול; כח) „ומשמה.“ במ"ם נוספת בעוד שמ"ם השורש נשמעת מתוך הדגש; ומ"ם נוספת בראש התיבה ענינה קבע כמו מכון, מלון, מושב, מקום, מרום, מצור ודומיהם; א"כ משמה מוסיף על שממה: „גאון עזה.“ עז נקרא מי שאונים אין לו ועכ"ז ויוד ויפעיל, א"כ גאון עזה ר"ל גאון שהיה לה בלי זכות: ל) „הנדברים.“ איש לרעהו כאלו האחד דובר והשני נדבר, ומקור פעל דבר הוא מל"א שענינו נהג, ומצאנוהו גם בל"ה השיר, ידבר עמים תחתנו (תהלים מ"ז ד'), והוראתו נהוג אחרים לדעתנו, א"כ זה נהוג וזה נהוג על ידו; ושמוש הבי"ת ר"ל נכנסים בסוד מעשיך לדבר עליהם לה"ר: „אצל הקירות.“ כמנהג הבטלנים שמתאספים לצל אצל קירות הבתים או תוך פתח שעריהם ששם אין החמה זורחת, ומדברים שם לה"ר: לא) „כמבוא עם.“ כועד או עדת עם: עמ"י. כאלו הם עמי (רש"י): „כפיהם.“ באמרם זה לזה בואו ונשמע חזון הנביא לרוחה וטיול כמו שהולכים לבתי טיאטראות לשמוע שיר עגבים, והוא שיר שהחושק שר לפני חשקותו בליות עוגב; ועוגב תרגומו איבובא, ואבוב בל"ה ר"ל קנה, מנורת אבוב, וכן בל"ה רומי Avena הוא מין ממיני הדגן וגם עוגב: „אחרו בצעם“ וגו'. לשעה מהרהרים תשובה בלבם ע"י דברוך, אבל לא יאריכו בתשובתם כי הבצע (הקרוב לפשע ופצע) ימשוך לבם אליו: לג) „הנה באה.“ וכאשר יבוא דבר חזיונך, אשר לא יאחר הרבה להתאמת, אז ידעו כי רואה עתידות היה בתוכם; ושם נביא שעיקר הוראתו היה מדבר צחות (מל' ניב שפתים) הושאל להוראת צופה העתידות (ש"א ט' ט').

לד.

ב) „אשר היו רעים אתם.“ רובי המבארים וגם שד"ל ברקדוקו סי' 1069 מפרשים אותם זה במקום עצמם, וזה נוכל להניח, אבל לא מכאן ולא משום מקום יש ראיה ברורה שמלת את תשמש להוראה זו (ועמ"ש בבבאורי עה"ת בפסוק והשיאו אותם עון אשמה, פר' אמר); ויש לפעל רעה שתי הוראות ונופל על המקנה האוכל את העשב ועל השומר המנהיג אותה, ירעה עגל (ישעיה כ"ז י"ד) ארעה צאנך (פר' וישב) ועיין בספר אוצר השרשים; א"כ גם כאן ולמטה פסוק ח' וי"ד נוכל לפרש רעה זה להוראת אכל, הרועים אכלו את ישראל שהם צאן הנתון להם לשמור; והולך ומוסיף הלוא הצאן ירעו הרעים, כלו' דבר ברור הוא שרועים אלה יאכלו את צאנם, את החלב תאכלו וגו', ומסיים הצאן לא תרעו להוראה האחרת לא תנהגו אל המרעה; ומודה אני שיש דוחק בפירושי זה, ושיש להניח פירוש המבארים, מי"מ כמו שאמרתי נ"ל ששום כותב צחות לא יכתוב אותם להוראת עצמם; ויסמוך על מקראות אלה, כי אין מהם ראיה ברורה ונעלה מכל פסוק:

ד) „הנחלות“. נראה ברור ההפרש בין נחלה וחולה, ובא הנפעל להוראת מי שבנקלה אבל ע"י סבה חיצונית יחלה: ה) „ותפוצינה“. הראשון ענינו נפוצו לשעה באופן שהיו טרף לחיות, והשני ענינו לזמן ארוך ולעולם, ומוסיף ישגו צאני וגו': ז) „לכן“. ל' איום ויבוא עם העתיד, וזמן צווי עתיד הוא; ועל כן מורה עקב הדבר ויבוא עם זמן עבר או ג"כ עם העתיד כשישמש ל' התמדה: ח) „אם לא“. ל' שבועה להוראת קיום דבר, והאֵלֶה נשמעת מאליה, זה וזה יבוא עלי אם לא אעשה: „אותם“. לפי ביאורי הדחוק היל"ל אותן שצאן הוא ל' נקבה, מ"מ אין זו קושיא, שכן מצאנו ויבאו הרעים ויגרשום ויקם משה וישען וישק את צאנם, וכן למטה פסוק כ"ג: יא) „הנני אני“. כפל הכנוי לחזוק, אני בעצמי: „ודרשתי... ובקרתים“. באוצר נרדפים שלי כתבתי (ס' רע"ב), „דרש יש לו הוראת שאלה לדעת דבר נעלם, וגם „לפושע כקין הורג אחיו ישאלו תחלה מה בפיו טרם יגמלו לו כפעלו, ע"כ „בא שרש דרש להוראת תשלום גמול, אנכי אדרש מעמו (פר' שופטים), „ומקור התיבה לא ידעתי, מ"מ הברת דר יש לה הוראת חזור הדבר, וממנו „הדר בל"א חזר, וכן כאן ענינו חזור פעמים רבות על הדבר, והיא הדרישה; „בְּקָר מִצְאֲנוּהוּ לְהוֹרֵאת שְׁחָר, ולבקר בהיכלו (תהלים כ"ז ד'), אבל על הרוב „יש לו הוראת בחינה בין דבר לדבר, כאור חֲפֹקֵר הגורם שיכחנו הדברים „בעוד שהערב מְעַרְבִים; בְּפִקֵּת תְּהִיָה (פר' קדושים) לפי הקבלה הוראתו מלקות, „שד"ל אחר דברי רמב"ן פירשו ל' הפקר, ואני אומר שאולי הוא מל' כבקרת „רעה עדרו (למטה פסוק י"ב), ור"ל יציבה ברחוב העיר למען תודע לכל „כאשה בלתי צנועה ותהיה לבוה, והוא יביא קרבן; ומין חֲפֹקֵר נקרא כן כי „בחור הוא בבהמות מחמת גודל תועלתו (בקר-בחר, לקק-לחך): יב) „נפרשות“. זו מזו אבל לא נפוצות: יג) „באפיקים“. עמ"ש עליו למעלה ל"א י"ב, וכאן הוראתו עמקים שיש בהם מים בשופע: „מושבי“. מקום ראוי לשבת בו: יד) „ומרעה“ ובמרעה וחסרה הבי"ת: טז) „אשמיד“. קרוב להצמיח, וענינם אסף ולחץ הדבר במקום צר ודחוק (ועמ"ש עליו באוצרי ס' תכ"ו); וגם כאן נופל יפה, תחת שהיו יוצאות מגדרן לגדר האחרות, אני ארען במשפט, מה שראוי להן ולא יותר: יז) „לאילים“ וגו'. ובין איל לאיל ובין עתוד לעתוד: יח) „משקע“. מקום שהרפש שקע בו בתחתית הנחל והמים זכים: כ) „בריה“. כמו בריאה שר"ל שמנה: כג) „את עבדי דוד“. מלך מתנהג עם עבדיו בענוה כדוד, וגם בחר בדמיון זה לפי שדוד מתחלה היה רועה צאן: כה) „במדבר“. חוץ לישוב בלי דאגה מחיות רעות: „וישנו“. שנתם מתוקה גם ביערים כי רועיהן ישגיה עליהן: כו) „ברכה“. ע"ד והיה ברכה (פר' לך לך), ומפורש יותר בפר' ויחי בכך יברך ישראל לאמר ושימך אלהים כאפרים וכמנשה; כ"ז תגדל הצלחתם כי יתר הגוים יתאוו להיות מצליחים כהם: „וסביבות גבעתי“. גם שכניהם יתברכו בשבילם: כז) „העבדים בהם“. ל' מרדות בחוקה, לא תעבד בו עבדת עבד (פר' בחר): כח) „לגוים“. כי בעבור מרדות שריה תִּגְרַשׁ הארץ: כט) „מטע לשם“. כמו בישעיה (ס"א ג') מטע ה' להתפאר, יהיו נטועים על אדמתם כלו' בטוהים להוסיף לשבת

עליה לדורי דורות, וזה להם לשם ולתפארת: „אספי רעב“. מל' ויאסף אל עמיו (פר' חיי שרה) מתים ברעב, ומ"מ אסף ויסף וספה מקורם סף שהוראתו כליון, והאוסף תבואתו כורת השבלים והולך ומוסיף על מה שבידו: „בלמת הגוים“. המונעים מהם מעשות כרצונם, ועמ"ש עליו למעלה ל"ב כ"ד! (לא) „אדם אתם“. ויש לכם דעת להכיר טובתי ולעבוד אותי לטוב לכם.

לה.

ג) „שממה ומשמה“. עמ"ש עליהם למעלה ל"ג כ"ח: ה) „איבת עולם“. אולן מימי דוד שנצחם (ש"ב ח' י"ג), אעפ"י שלשעה בימי יהורם בן אחאב ויהושפט מלך יהודה נתחברו עם ישראל למלחמה נגד מואב (מ"ב ג' ט'): „ותגר את“. דם בני ישראל, וכן בתהלים (ס"ג י"א) ובירמיה (י"ט כ"א): בעת עון קץ. כשנתמלאה סאתם (רש"י ואחריו שד"ל למעלה כ"א ל'): ו) „אעשך לדם“. נופל בחרב (רש"י), ואולי (כדברי פיליפואן) יש במליצה זו רמז לשם אדום: ט) „תשבנה“. נמסר תישבנה, ויש אם למסורת ולמקרא כאחד, תשובנה להיות מיושבות; מלבד ששני הפעלים ישב ושוב מקורם שב, והיושב באיזה מקום שב אליו תדיר: יוד) „שני הגוים“ וגו'. שתי הארצות שעל כל אחד מהן מלך מיוחד; ותחלת שמוש גוי היה להוראת מלך, וממנה הושאל להוראת אומה (עמ"ש באוצר נרדפי סי' ת"ח). וזאת היתה תאות אדום ונתמלאה בגלות בני יהודה שירדו מהר שעיר ונתישבו בארץ שני השבטים מעבר לירדן מזרחה, עד כי הוכרחו ליכנס בקרב בני בימי יוחנן הורקנוס ממלכי החשמונאים: „וה' שם היה“. ושמע דבריך: יא) „וכקנאתך“. שקנאת בהם מחמת יפי ארצם: יג) „ותגדילו“ וגו'. דברתם נאצות גדולות גם עלי: „והעתרתם“. עתיר בל"א עשיר, שיש לו עשר ידות על הצריך לו, כמו שבע שאכל שבע ידות ממה שצריך להשקיט רעב איסטומכא שלו; א"כ כל ל' עתר (כדברי רש"י ריש פר' תולדות) הוא ל' רבוי: יד) „כשמח“. ל' שמחה ענינו שקט בלי צער, והראיה איזהו עשיר השמח בחלקו (אבות פ"ד מ"א) ולא כתב השש העלו ודומיהם; אבל הושאל גם להוראות ששון וגיל, וזה כשמחתך שבפסוק ט"ו; וכן בלשון איטלקי Contentezza:

לו.

ב) „ובמות עולם“. ע"ד ומראש הררי קדם וממגד גבעות עולם (פר' וזאת הברכה), וכשם שחשבו לאצילות, דעת איש יחוסו מוזמן קדמון, כן יחסו דרך השאלה גדולה להרים שנוצרו מקדם לגבעות שהן יצורי זמן מאוחר, ועד"ז ג"כ מליצת ולמכסה עתיק (ישעיה י"ג כ"ח) שהוראתו בל"א ישן antico ומשמש להוראת כבוד וגדולה: ג) „יען ביען“. מצאנו מליצה זו גם בסוף קללות של פר' בתקתי; ומקור מלת יען הוא פעל ענה, כאדם העונה לקול קוראו כן המסובב יענה אל סבתו, (וכן במלת למען), אבל מצאנו פעל ענה גם להוראת פוצה פה ראשון (ויען איוב, שם ג' ב') והוראתו פנות אל רעהו לדבר עמו, א"כ יען ביען ר"ל פונה לדבר אל איש בפנות זה

לדבר עמו, או דרך השאלה דין מדה כנגד מדה: "שמות ושארף". מה שלא
 השמידו עדין, מתאווים להשמידו: "להיותכם". למען תהיו, וכן דברים ד' כי
 ודומיו: "ותעלו" וגו'. כל סביבותיכם מדברים עליכם לאמר מתי יבוא יום
 ונירשם: "שפת לשון". שפת להוראתו האמתית, שפתים שבהם האדם ידבר;
 ולשון להוראה מושאלת, גוי ואומה: "דבת עם". יש בשם דבה אותיות דב
 שבשרש דבר, רק בזה הוספה הרי"ש אות נשמעת ובדפנה אות נחה, א"כ
 דבר יורה אמור דברים של טעם, ודבה דברים רקים, וגם שרשו דכב מזכיר
 בהברתו דבור העלג; ואין בשם דבה הוראת לה"ר אם אין אצלו תאר רעה,
 והראיה מוציא דבה הוא כסיל (משלי יו"ד י"ח) ולא כן בלועל, ובמרגלים
 (פר' שלח) כתב ויוציאו ואח"כ מספר מה היא הדבה שהוציאו וממנה נראה
 כי לה"ר דברו: ה) "על שארית הגוים" וגו'. שרובם נכרתו, ועל אדום שכולה
 נמלטה: "נתנו להם". עמ"ש בריש הסי' הקודם על שמוש מלת אותם ויתכן
 גם על להם זה; ויש לפרש מליצת נתן-ל להוראת התרה, התירו לעצמם
 לרשת ארצו וגם כאן אם לא נניח לכנוי הם הוראת עצמם נוכל לפרש נתנו
 הנותנים, מי שיהיה, בנין שלא נזכר פועלו, והוראתו כמו נפעל, מלבד
 שנקודתו הראויה אולי היא נתנו גם כי אחריו מלת את ע"ד ולא יאכל את
 בשרו (פר' משפטים), והנה גם כאן מוצא אני פירושי דחוק, מ"מ אינו חויץ
 מן האפשר, וגם ממקרא זה אין ראיה ברורה שנוכל להשתמש בכנוי הם
 ואותם להוראת עצמם בל"ה, ונפשם בל' מקרא; וגם אם נניח שיחוקאל כתב
 אותם ולהם להוראה הנל לא כל זרות הלשון הנמצאה בספר זה נקבל
 ונשתמש בה בכתבנו צחות, ואזון שומעת וחיך טועם לה"ק ישפטו; ועל
 והשיאו אותם שבפ' אמור עיין בהואיל משה: "בשאת נפש". למעלה מ"ז נ"ו
 כתב שד"ל שהוא מל"א וענינו בזיון והרפה; ויש ג"כ לפרשו ממקור ל' עברי
 כמו לוט שעשו ממנו לאט (והמלך לאט את פניו, ש"ב י"ט ה') כן משוט
 עשו שאט, ושאת נפש ר"ל רצון בלי גבול (אם יש את נפשכם, פר' חיי
 שרה): "למען" וגו'. חוזר על דבריו אם לא וגו' למען ובעבור אשר נתנו את
 מגרשה (שדותיה) לבז: ו) "בקנאתי". להכרית מעשה רע, ובחמתי הנמשכת
 מקנאתי: "כלמה". עמ"ש על הוראת תיבה זו למעלה ל"ב כ"ה, ונזכר יפה
 גם כאן; וזהו שכתב אחריו (פסוק ה') ענפיתם תתנו וגו'; יא) "בקדמותיכם".
 רבוי מן שקדמת שלף יבש (תהלים קכ"ט ו'); מורי ורבי שא"ט; ובא
 בשמוש כ"ף שישוב ימי קדם די להם, אבל ההוטבה תהיה יותרת מהימים
 הראשונים, וראשית מוסיף על קדמות, וחודש שבט קודם לאדר, בעוד שניסן
 ראש לחדשים: "והטיבתי". מורכב מן וְהִטַּבְתִּי ומן וְהִטַּבְתִּי, ובודאי היתה כונת
 הכותב לכתוב וְהִטַּבְתִּי; מורי ורבי הנ"ל: יב) "וירשוך". כל הכנויים מל' רבים
 שבפסוקים הקודמים מוסבים לתיבת הרי ישראל שבפסוק ח', ובא כאן ל'
 יחיד מוסב לשם הר ל' זכר; וארץ ישראל רובה ככולה ארץ הרים (דברים
 י"א י"א), ונקראת הר בכלל כמו הר יהודה, הר אפרים: "לשכלם". ע"ד
 שאמרו המרגלים ארץ אוכלת יושביה היא (פר' שלח), ועל מה יסדו מאמרם
 זה לא נודע לנו, אם בדרך הטבע, או שלמעלה מן הטבע; הן אמת שימו

שלות ישראל בשמנה מאות שנה שישבו על אדמתם היו מעטים, וגוים רבים הכבירו עולם על צוארם, אולי מחמדת ירושת ארץ זבת חלב ודבש שהיתה; ואולי מימי קדם קדמתה היה כן, ומוזה נמשך כמין ניהוש לומר שארץ משכלת וישיבה היא; ומקור שם כנען הוא שרש כנע הקרוב לכרע (בן־בר, בחן־בחר, טמן־טרם), וידוע שלה"ק היא שפת כנען (ישעיה י"ט י"ח) ומקור שמות עריה מוכיח כי כן הוא: טו) "לא תכשלו". מדוע לא הגיהו גם כאן תשכלי כמו בפסוק הקודם? צ"ל כי קבלה בידם שכך היא הנוסחא הנכונה כאן, מכש"כ שאין כתוב אצלו ל' אכילה כמו במקראות הקודמים המורה שראוי להגיה ל' שכול; וכאן נופל יפה ל' כשל שהוראתו קרובה לחלש (אנכי — אנהנו), תגרמו חלישותם: יו) "כטמאת הנדה". הגורמת שבעלה יפרוש ממנה עד שתטהר, כן דרכם הרעה גרמה שאני פרשתי מהם: כ) "ויבוא". בית ישראל (פסוק י"ז), רש"י: "ויחללו". כל ל' חולין שבתנ"ך הוא מגזרת הלול בל"ה שהוראתו נקוב וחסר ור"ק, וממנו גם הלל להוראת מחוץ בחרב מצד אל צד: כד) "ולקחתי" וגו'. בראשית ימי בית שני שבו בכל לבם אל ה', ואם לא שבו כולם לאדמתם אשמם בראשם, אבל ה' הסב המאורעות באופן שיתן להם לשוב, וא"כ אמת מה שכתוב כאן, ומדבר ג"כ בגאולה העתידה מאחר שעתידות בני בריתנו לא נשלמו עד היום, ויפה אמרו הם ז"ל "בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב" (סנהדרין צ"ח), התישב שם באגדה ותמצא מעדנים (לנפשך): כו) "ונתתי" וגו'. המאורעות יפקחו עיניכם ותכירו האמת: כז) "ועשיתי את" וגו'. ל' קצר את אשר יגרום אשר בחקי תלכו: כט) "והושעת". ולא כתב והצלתי, שהראשון מורה הפרש מסכנה מכל וכל, והשני הפרש במקצת (עמ"ש באוצר נרדפי סי' ש"פ): ל) "חרפת רעב". דומה למה שאמר דוד (ש"ב כ"ד י"ד) וביד אדם אל אפלה, שהצריך ללחם מוכרח לסבול כל מין הונאה: לא) "ונקטתם". תהיו כקוץ מכאיב לעצמכם (שד"ל למעלה ו' ט') ומצאנו צד"י מתחלפת בט"ה, נצר — נטר; ועמ"ש אני שם, ויתכן גם כאן: לב) "בושו והכלמו". בוש — בהת — בעת היו נבעתים מעונותיכם ומנעו ידכם מהם: לג) "והושבת". טהרת הנשמה תוליד הצלחת דרכו של אדם: לה) "בצורות ישוב". ל' קצר, נתישבו שנית והיו לערים בצורות: לו) "כי אני ה'". ייחסו הצלחתכם לי כי תראה להם כדבר אי אפשר בדרך טבע: לז) "אדרש". הם דורשים אותי על הדבר ואני אמצא להם: כצאן". המתרבות בנקלה, וגם רז"ל אמרו (ת"ב חולין פ"ד): למה נקרא שמן עשירות שמעשירות את בעליהן: לח) "צאן אדם". אדם מרובים כצאן:

לז.

א) "ויוציאני ברוח ה'". שד"ל בגליון חומש עם הפטרות שהעתיק (פח טריאסטי החר"ך) כתב "ויוציאני ברוח", כך היא בשני כ"י על קלף שבידי, וכן תרגם יונתן, עכ"ד, ותרגם "ברוח נבואה"; ולפי הטעמים שלפנינו ענינו הוציאני מדעתי או הוציאני ממקומי לא יצאה ממש רק בדמיון (מורי ורבי שא"ט ז"ל), והענין

אחד: ב) „והנה“. כל מקום שמצאנו ל' הנה אחר ראיה ר"ל שהרואה ראה
 דבר שהתפלא עליו, וכאן נתפלא על רוב העצמות: „יבשות מאד“. כעצמות
 בני אדם שמתו דורות הרבה קודם לבן: ג) „ואמר“ וגו'. לפי השאלה כך
 היתה התשובה; מה דעתך עצמות יבשות כאלה התוכלנה לחיות שנית:
 ה) „לעצמות האלה“. היל"ל לכם, אבל (כדברי פיליפוזן) הנביא מסב
 לפעמים דבורו לשומעיו להנעים דבריו להם; אבל מה שהוא טוען כי תשובת
 יחזקאל (בפסוק ג') והשתדלות המספר כאן למשוך דעת שומעיו כמגיד דבר
 חדש הם ראיה נגד התפשטות אמונת תחית המתים באומה בימים ההם,
 טענות חבל הן; וברור שכל מראה זו דמיון הוא, אבל אם ב"י לא היו
 מאמינים כבר בתחית המתים היו משיבים לו משלף מכוּיִשך, וכמו שמתים
 בל יחיו כן גם לנו אין תקומה, ועמ"ש שד"ל בפירושו על ישעיה (כ"ו י"ט)
 על פסוק יחיו מתוך, וכבר כתוב בפר' האוינו אני אמית ואחיה מחצתי ואני
 ארפא שכדברי רז"ל (ת"ב פסחים ס"ח) יכול מיתה באתר וחיים באחד כדרך
 שהעולם נהג ת"ל מחצתי ואני ארפא, מה מחיצה ורפואה באחד, כך מיתה
 וחיים באחד, מכאן לתחית המתים מן התורה; ויותר ברור נראה שאמונת
 תחית המתים היתה כבר ביד ב"י מימי קדם קדמתה ממה שאמרה חנה ה'
 ממת ומחיה מוריד שאול ועל (ש"א ב' ו'). והלא א"א להעלות משאול מי
 שלא ירד אליו כבר; ואם הנביאים ע"י דמיוניהם היו מהזיקים ב"י באמונתה
 וה' לא מנעם מזה, א"כ אמונה אמיתית היא גם כי לא נוכל להבין איך
 תתקיים ומה מגמתה ותועלתה: ו) „גידים“. הם Tendines, Nervi, Ligamenta
 ומן גר נהיה פעל נגד שענינו משך, והגידים נמשכים על כל הגוף,
 ובשם"ה גידין שהזכירו רז"ל נכללו כל שלשת מינין אלו (שד"ל בפירושו
 לבראשית ל"ב ל"ג: ז) „ותקרבו“. במקום ותקרבה, וכן בירמיה (מ"ט י"א)
 תבטחו במקום תבטחנה, (שם ב' י"ט) תוכיחך לפי הנקוד במקום תוכחנה
 אותך, ואולי כונת הכותב היתה לכתוב תוכיחך ע"ד בנות צעדה (פר' ויחי),
 וכן (איוב י"ט ט"ו) תחשבוני במקום תחשבנה אותי, ולפי שד"ל (עמ"ש
 בדקדוקו סוף סי' 365) זאת היתה צורת התיבה בזמן קדמון, וכמו שביחיד
 ישמר לזכר יתחלף בתשמר לנקבה, כן גם ברבים ישמרו יתחלף בתשמרו,
 ומצאנו גם בל"י משנה (לפי קצת נוסחאות) הרי אלו תנשאו במקום תנשאנה
 (יבמות פט"ו מ"ה): „עצמו“. ו' מיותרת מחמת ו' של וראיתי הבאה אחריה,
 והראוי עצם על עצם: ה) „ויקרים“. אולי גם כאן הוא פעל יוצא כמו למעלה
 (פסוק ו') ועור הוא הנושא, ופעל ויקרים פעולו בקרבו, ויקרים קרום:
 ט) „הנבא“ וגו'. לרוח הוצרך נבואה לעצמה, להגיד לנו כי רוח האדם דבר
 מופרש מבשרו, וכן (כמו שהעיר מהר"ר יצחק חי קאסטילוני) בבריות
 הבהמות בפר' בראשית סיפר לנו שהן ורוחן בבת אחת נבראו, בעוד שהאדם
 נברא גופו תחלה עפר מן האדמה ואח"כ נפה ה' בעצמו נשמת חיים באפיו:
 „מארבע רוחות“. רמז לגאולת ב"י ושובם לאדמתם מכל מקום שנדחו שם:
 יא) „נגזרנו לנו“. יפה מעירנו הח' פיליפוזן שלכבוד יחשב לב"י החושבים
 עצמם כמתים אחר שגלו מעל ארצם גם כי יכולים עוד להתקיים על פני

האדמה, וכן הוא אומר (פסוק י"ד) וחייתם והנחתי אתכם על אדמתכם: טו) "ויחי" וגו'. מה גרם טענת ב"י אחר האלילים שממנו נמשכו עליהם כל צרותיהם? ההלך המלוכה לשתיים; עכשו אחר תחיתם ישובו ויהיו שנית למלוכה אהת כבימי קדם: טז) "עץ". מטה או שבט כמו ע"י משה (פר' קרח) ורומז לשרביט המלוכה: "ולבני ישראל חבריו". מלבד מטה בנימין כולו גם משאר השבטים נפלו על יהודה (ד"ה ל' י"א וי"ח) ויהודה המרוכה באוכלוסין שבהם, וכן במלכות ישראל הנקרא כמה פעמים בשם יוסף שבט אפרים הוא העצום בין עשרת השבטים: יז) "וקרב". צווי מבנין פעל ע"ד פלג לשונם (תהלים נ"ה וי"ד), רד"ק: "לאחדים". מתוברים כדבר אחר (הנ"ל); ודברים אחרים שבפר' נה פירוש שד"ל "שמושי השרשים להוראות מושאלות" וכן תרגם גם רמב"ן; Redensarten (frasi) שראות כשתי הוראות מ"מ ראשיתן אחת: יט) "אותם". לכאורה מיותר, וכל הפירושים שבאו עליו דחוקים; והוראה כזו שנפל איזה ויתור או חסרון בספרו הקדש לא למגרעת תחשב להם כ"א לכבוד, ואשרי מי שחסרונותיו מנויות גם בב"א: כג) "מושבתיהם". שד"ל תרגמו כמו משובותיהם (ירמיה ח' ו'), כלו' יצרם המפתה אותם לשוב לחטוא: כד) "ועבדי דוד". מלך הגון כמהו: כו) "ונתתים". כאן נראה שחסרה איזו תיבה, ונתתים לבטח, או לברכה, ויונתן תרגם ואבריכוניו; ונ"ל שאין לומר שרצונו אציבם במצב קיים, שלכל הפחות היה כותב ושמתים: כז) "עליהם". ע"ד ועליו מטה מנשה (במדבר ב' כ'), מ"מ הוא ל' כבוד כלפי השכינה: כח) "מקדש". מבדיל ביניהם לשער העמים בעשותי אותם ממלכת כהנים וגוי קדוש.

לח.

ב) "שם פניך". בחזיון נבואתך; ועל מעלת חזיון זה עמ"ש במבוא: "גוג". ממקור נג שהוא מרום הבית, ובחלוף אותיות גיכ"ק גוי שראשית הוראתו ל' גדולה, (בל' אשכנז hoch) ומזה הגוי גם צדיק תהרג (פר' וירא) שענינו מלך. וגוים הם אומות שיש להם מלך, ומזה אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבותי (פר' שופטים), ואגג שם מלכי עמלק (וירם מאגג מלכו, בלק), והמן האגגי אולי ענינו מזרע אצילים, ומגוג עם מ"ם נוספות ענינו גדולה קיימת כמו בשם מגור, מכון, מלון, מצור, מקום, מרום ודומיהם, וכבר אות הגימ'ל (ראשונה באותיות פעל גדל, גאה, גאל, גבה, גבר) ענינה רוממות, ובהכפלה רוממות כפולה, א"כ מגוג ר"ל ארץ מרוטמה כפלים ומעולם; ובשרש מוג או מוך המ"ם היא להוראת מן, וענינם נופל מגדולתו ושפל; ומצאנו שם מגוג לשנו בין בני יפת. אולי גבר על אחיו ומזה שמו: "ארץ המגוג". מלת אל שזכר עומדת במקום שתיים: "ראש". שם אומה, וכן דעת בעל הטעמים שאלי"כ היה מטעים נשיא ראש, ומצאנו נהר נקרא אראס (Araxes), ועל ידו ישבו קדמוני הרוסים; "משך". ממנו עם נקרא לפנים בשם Moschi ויושבים בארץ הנקראת היום Georgia: "תיבל". ממנו העם הנקרא לפנים Tibareni, שכני בני משך (שלשה אלה מפירוש שד"ל עה"ת):

ד) «ושובבתוך». מלי וילך שובב בדרך לבו (ישעיה נ"ז י"ז), ודעתך היא שובבתך (שם מ"ז י"ד), ל' שטות, ואין אדם חוטא א"כ נכנסה בו רוח שטות; ומקורו מענין שוב, שוב מדעתו התדירות-או ממנהגו, וזוה ל' שוב להוראת הפכה, ושב לבנון לכרמל (ישעיה כ"ט י"ז); ומורי ורבי שא"ט פירשו אשברך מן שבבים יהיה עגל שומרון (הושע ח' ו'); ונתתי החים בלחיך. מורי ורבי הנ"ל פירשו אפקה, כמו שמפתים הדגים ע"י אוכל שתוקעים פקצי החחים הנתחבים בלחיים: «לבשי מכלול». גם למעלה כ"ג י"ב, ובסי' כ"ז כ"ד במבוללים המפורש אחריו בגלומי תכלת, א"כ ר"ל מעיל שאדם כלול וכורך עצמו בו, ובפרט הפרשים צריכים למעיל כזה לכסות בו שוקיהם ביום קרה; וגם רז"ל (ת"ב שבת ע"ז): אמרו «גלומא שנעשה בו בגולם» בלי התוך אברים: «צנה» גדולה ממנו ומקפת הגוף מג' רוחות, כצנה רצון תעטרנו (תהלים ה' י"ג); ותיבות «קהל» או «תופשי» חוזרות גם אל צנה ומנו וכן למטה כלם מגן וכובע, הלוצי מגן וכובע: ה) «כוש». לפי דברי אוהב גר בנו של שד"ל הם יושבי Meroe בארץ הנקראת עתה Nubia, ופוט הם בני Libia; ו) «גמר». Cimeri יושבים על שפת הים השחור הנקרא בל' ערבי באר-אל קרב, ומשמם שם Crimea: «אגפיה». כנפיה, ומקורו אגף, על הגף או הגוף (בגפו, פר' משפטים), וכאן הוא ל' מושאל להוראת גבול: «תורגמה». בני Armenia שעוד היום קוראים עצמם בשם Nogarmii; «ירכתי». מל' בירכתיים (פר' תרומה) גבול האחרון, וכן ירכתי החר הם שפוליו: ז) «הפן». היה אתה נכון תמיד לצאת עם בני ארצך, והפן גם עוזרך שיהיו נכונים לצאת כשתחפוץ: «למשמר». מורי ורבי שא"ט הלך בעקבות רש"י ותרגמו Schutzwache, salvaguardia; שמור את אנשי חילך שלא ינזקו; ומהר"ר א"ל תרגמו הכן שישמרו את פך, שיביטו אליך תמיד ממתנים אם תצוה עליהם לצאת: ח) «תפקד». כל ל' פקודה היא תת לב על הדבר בבוא זמנו בלי שכחה מקודם, שאז ישתמש בפעל זכר; ואולי מקור פקד הוא קד מגזרת יקוד אש, והפ"א בו נוספת (כפ"א רפה בל' ישמעאל, שהזכירה רד"ק כמה פעמים) חוש בלבו המדה (שגם היא מגזרת חום) לפעול; וכן כאן, זאת תהיה דעתך מעולם, אבל תתעכב מהוציא מחשבתך לפעל עד אחרית הימים שלא תוכל עוד להתאפק ותזדרז לצאת: «משובבת מחרב». שבימים הקדמונים היתה לשבבים ונחרבה מחמת חרב מלחמה, רד"ק; ומהר"ר א"ל תרגם ארץ נושבת מחדש אחר המלחמות; ופיליפפוזאן ארץ שהכריחה החרב כלו העריצים להשיבה אל אדוניה הקדמון; רש"י והח" דעטמאלד ששבו יושביה מן הגולה: «תמיד». כמו לעולם שהוראתו לנצח ולזמן ארוך; ועוד יש לומר שהוראתו כאן כל עוד שהרים אחרים נתישבו הם היו חרבה: «והיא». כלו' יושביה הוצאו ע"י אוהביהם ומבקשי טובתם וקובצו מן עמים רבים ועתה יושבים לבטח כי ממלכות תקיפות דורשות שלומם: ט) «כשוואה». כסופה, ומפורש בכפל ענין כאן בתיבת ענין, ובמשלי (א' כ"ז) בבוא כשוואה פחדכם ואירכם כסופה יאתה; ורש"י פירשו כחשך המכסה את הארץ ויש לו סמך באיוב (ל' ג') אמש שואה ומשואה, ואמש הוא מל' ממשש בצהרים (פר' תבא) שעות החשך

ש'אדם ממשש לבלתי הכשל, ובל"א רַמֶּשׁ ענינו לילה: יא) "ארץ פרוות".
 שלא עמלו לבנות חומה לעריהם, כי בטחו שלא יקום עוד גוי למלחמה
 עליהם: יב) "לשלל" וגו'. ההפרש בין שלל ובו הוא שהראשון ישמש כשלוקחים
 במלחמה, והשני בלטה או אחריה; ובכן גם שם בו הנזכר במלחמת מדין
 (פ' מטות) על מקומו יבוא בשלום, ועיין באוצר נרדפי סי' תמ"ו: "להשיב
 ירך". להכותן מכה חדשה: "עשה" וגו'. מצליח בהשתדלותו והריצותו: "על
 טבור הארץ". א"י יושבת לה באמצע בין שלשת חלקי הארץ הנודעים מאז,
 וגם בימינו מעודדת היא להצליח ולהתישב בעבור מצבה זה; ומוהר"ר א"ל
 ופוליופאן פירשוהו בעקבות הקדמונים יושבים על ארץ הרים, שנקל למנוע
 מאויב לבוא שם: יג) "שבא ודרך". מיוצאי ירך הם (בראשית י"ד ז) או
 מיוצאי ירך שם (שם פסוק כ"ח, וסי' כ"ה ג'), אולי נתערבו אלה באלה
 ויצאו מהם הנקראים Sabei בארץ Arabia Felice ויושבי עיר Daden על
 הים הפרסי (דעות אלה כולן מפירוש שד"ל על התורה הוצאו): "וסחרי
 תרשיש". עיר הנקראת Tartessus בארץ ספרד או עיר Tarsus בארץ
 Kleinasien, Asia Minore; רק כמו שקראו לספינות המוכנות לארצות
 רחוקות אניות תרשיש (תהלים מ"ח ח') כן גם כאן קורא סחרי תרשיש
 לעמים המתעסקים בסחורה הרבה, המקוים תועלת מישוב א"י; ויש אומרים
 ששם תרשיש ענינו ששון של אדם הולך לתור את הארץ, ונוסעי מסעות
 רחוקות קראו בשם זה לכל מחוז בטוח שנודמן לפניהם אחר מסע ארוך
 וכבד; ויש שחזה דעתו, כי גם שם עירנו Trieste היה מקודם תרשיש:
 "כפיריה". כפיר בחלוף אותיות גביר, הוא האריה בתקפו, וכאן משמש
 להוראת שר ומלך כמו אריאל למואב (ש"ב כ"ג ב'): "הלשלל שלל" וגו'.
 הלא אין לך לא דין וג"כ לא תואנה להלחם, כי ב"י לא חטאו לך, ומלחמתך
 איננה כ"א לשלול שלל; וה"א של הלשלל היא להוראת הלא: יד) "תדע".
 מחובר לתיבת ובאת שאחריו, תכף שתדע בהצלחתם תבוא עליהם למלחמה:
 טז) "תהיה". זאת: "והביאותיך". ע"ד ויחזק ה' את לב פרעה ודומיהם, מאחר
 שלא מנעתך מבוא היא כאלו הביאותיך אני: "בהקדשי". קדוש יקרא לכל
 שונא-עול ומתרחק ממנו עד הקצה האחרון וסר מכל דבר שיוכל להביאו
 לידי עול; וכאן ר"ל שאני שונא עול ומשלם לעושהו כפעלו: "גוג". ל'
 קריאה: יז) "האתה". הלא אתה: "דברתי". אין בכל נביאי תנ"ך מי שנבא
 כיתזקאל (חוץ מזכריה סי' י"ד והוא משבי הגולה) שאחר הגאולה העתידה
 יאספו שנית עמים על ירושלים; א"כ מהו אשר דברתי הכתוב כאן? אולי
 היו נבואות כאלה ידועות לבי' מפי נביאים קדמונים ולא נכתבו על ספר,
 או נכתבו ואבדו; ויש ג"כ להניח שהפעל דברתי משמש כאן להוראת עתיד-
 עבר כלו' דבר עתיד שלערך דבר אחר שיבא אחריו יהיה עבר (וכן פירשתי
 אשר לקחתי מיד האמרי בפרשת ויחי, עיין בהואיל משה); ביום בואך הלא
 תהיה אתה הגוי שאני דברתי עליו בימים קדמונים ועכ"ז תעלה חמתי
 באפי כראותי אותך בא: "בימים ההם שנים". בימים ובשנים ההם, ואולי
 מליצה זו הזרה היתה שגורה בפי בי' בימי יחזקאל, שהלשון היה הולך ודל:

(יט) „דברתי“. עתה כשומי בואך נגד פני: „אם לא“. ל' שבועה לקיום דבר, יבואני כך וכך אם לא אעשה: כ) „ורעשו מפני וגו'“. ע"ל ונתתי מופתים בשמים ובארץ (ויאל ג' ג'); מכות גדולות ונפלאות ע"י רעש ושטף מים ודומיהם תורניה כי תרה אפי על הארץ: „המדרגות“. סלעים זה שפל מזה שקופצים מזה לזה, וכן יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה (שה"ש ב' י"ד): כא) „וקראתי וגו'“. אצוה לכל הרי שילחמו נגד גוג, וחרב כאן הוא ל' מושאל; וחרב איש וגו' שאחריו כמשמעו, תכנס מחלוקת בין הילותיו: כב) „ונשפטתי“. בא בבנין נפעל להוראת הראות כי הדין יש עם אחד משני המריבים, וכן איש חכם נשפט את איש אויל (משלי כ"ט ט'); אודיע כי הדין אתי ע"י דבר וגו'; „אלגביש“. פירשו שד"ל למעלה (י"ג י"א) אבני קרח, ומצאנו באיוב ראמות וגבוש (כ"ח י"ח), ושם ר"ל אבנים נוצצות כאבני הברד: כג) „והתגדלתי והתקדשתי“. אין למצוא טעם מדוע נקדו שתי הדלתין חירק, ויש לומר גם כאן גם בשאר מקומות (כמו פן נון, עד השמידו ודומיהם) שהיתה קבלה בידם מאבותיהם שקראו כך, ובודאי נבואה זו היתה שגורה לכל הפחות בפי כל החכמים כמו שהיו חמשה חומשי תורה שגורים בפיהם.

למ.

ב) „ושובבתיך“. עמ"ש עליו למעלה (ל"ח ד'): „וששאתיך“. בין שלשת אותיות שרש נשא (בין בסו"ן ובין בשו"ן, וזה נגזר מן הראשון) העקרית היא השו"ן, ופ"א הפעל הפול והאל"ף אינה נשמעת, וכפל השו"ן כאן להוראת פתוי כפול; וזה ג"כ מקור דגש עין הפעל או הפעל למ"ד הפעל בגזרת נחי ע"ו בבנין פעל, להכפיל ענין הדבר הרמוז ע"י האות הנכפלת: ג) „והכתי“. אפילו ארצה ע"י מכת ידי: „ותציך“. שהיו מוכנות בידך לכוננן על יתר הקשת: ד) „לעיט“. גם בשרש עטה גם בשרש עטף העיקר היא הברת עט, וההפרש בין שני הפעלים נהיה מהפרש ענין הה"א מן הפ"א הבלתי ברור לנו עדין; ובשם עיט נקראו כל העופות הטורפים בעלי כנפים גדולים שמתעטפים בהם, וגם עטלף הוא משרש עטף ונכנסה בו הלמ"ד כמו בתואר שאנן—שלאנן להוראת מה: „כל כנף“. כבר כימי משה חלקו העופות לכתות אחר תואר או מדת כנפיהם (כל צפור כל כנף, פרשת נח, צפור בא בסמיכות לכל כנף שאחריו, ורצונו כל צפור מכל כת ומין שתהיה: ו) „האיים“. אולי יש בשם זה מהוראת אי או איה; וענינו ארץ רחוקה ששואלים עליה איה, וגם העוף הנקרא איה יושב כרגע למרחוק עד שלא נראה עוד ושואלים עליו איפה הוא; ור"ל כאן הארצות הרחוקות שלעת עתה יושבות לבטח שאין שום אדם שיחשוב עליהן עצת מלחמה: ז) „בתוך וגו'“. ע"י מה שאעשה בתוך עמי ישראל לתועלתם (שד"ל): „אחל". אסבול שיחיה נחשב חול ולא קדש כלו' שיקשב עלי כאלו אני אוהב עול ולא שונאו: ח) „באה ונהיתה“. כאלו באה כבר כי בודאי תהיה: ט) „ויצאו“. מעריהם אל מערכות ומחנה גוג אחר שהוכה: „והשיקו“. מגורת נשקה ביעקב (תהלים ע"ח ב"א), ואולי שרש נשק מחובר מן נו"ן ושו"ן של שרש נשא שממנו שם משאת להוראת

שלהבת וקוף של שרש יקד; ונשק להוראת כלי מלחמה הוא Onomatopœia מחמת קולם שמשמיעים, וגם נשיקת שפתים מקורה כן: «ובמקל יד» כמו כידון, ושם זה אולי הוא קצור שתי תיבות «מקל יד» וחברת «ן» להוראת הגדלה ע"ד עליון תחתון ראשון אחרון חיצון ודומיהם: יא) «גי העברים» שם גיא למזרחו של ים גנוסר הנודע בשם זה בימי הנביא: «וחסמת» ויו להוראת כי, מדוע יקברום ולא ינחום למאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ? כי (לפי דעת רוב המבארים הקדמונים) הפגרים מכריחים את העוברים דרך שם להסום אפם מפני באשם; שד"ל ופיליפוזאן (בעקבות רש"י) פירשוהו כי מונעת העוברים לעבור לאטם או מפני הפגרים או מפני קבריהם המפוזרים בה: יג) «לשם» לערך מנהג הקדמונים שהיו מניחים פגרי אויביהם בלי קבורה; ופסוק זה מוכיח כי טובה דעת רש"י מדעת יתר הקדמונים שאם היו קוברים אותם כדי להנצל מבאש ריחם מה תפארת להם בזה: יד) «את העברים» בעזר העוברים ומפורש בפסוק שאחריו: «מקצה» וגוי, שד"ל תרגם וחקרו עוד; אבל נראה כי בשבעה החדשים הראשונים ימצאו פגרים שלמים בלי הקירה והפוש, ואח"כ יבדילו אנשים לכך שיעברו בארץ ויחפשו אם נמצאת עוד אפילו עצם אחת ויקברוה: טו) «ובנה» ישים אבנים זו על זו לציון, והצד"י היא אות עקרית בשם מצבה כמו בשם ציון, ובמקום ציה בלי עובר מצויים ציונים לבלתי תעות בדרך (הציבי לך ציונים, ירמיה ל"א כ"א) ושד"ל בפירושו שם כתב «הערביים מקימים אבנים במדברות לידע הדרכים, וקוראים לאותן האבנים צִוּתָן» (Pocokius): טז) «שם עיר» אחת שיבנו קרוב למקום ההוא: יז) «זבח» מל' תזבח ואכלת בשר (פר' ראה): כ) «ורכב» מל' שני רכב סוסים (מ"ב ז' י"ד) שענינו רוכבי סוסים אף כאן בשר הסוסים ובשר רוכביהם, ומהר"ר א"ל תרגם סוס של פרשים וסוס של עגלה וכן כתב מורי ורבי שא"מ בשולי ספרו: כא) «בהם» בגוג והמונו: כה) «שב את שבות» כתיב שבות מל' ובנתיו בשבית (פר' חקת), וגם במקום שכתוב ב"ו הוא תדיר להוראת קבוץ גליות; אי"כ יש לפרשו מל' שְׁבִיחַ הנופל על ב"א המוכרחים לגלות מארצם ע"י אויב המתעמר בהם, ומן שוב נהיה שרש ישב, שהיושב באוזה מקום שב אליו תדיר, ויש לפעל שוב גם הוראת הפיכת מצב ושב לבנון לכרמל (ישעיה כ"ט י"ז), ומזה שרש שבה, שביא שהיו אתמול חפשיים נהפכים היום לעבדים, ומזה ג"כ שרש שבב ונשב המורים הפיכת מצב ושנוי מקום: כו) «ונשו» הראוי בשו"ן, ע"ד כי נשנו אלהים את כל עמלי (פר' מקץ) וגם הח' דעטמאלד פירש כן בשם בן מלך: כח) «וידעו» וגוי, עיין בפירושו שד"ל וגם בהואיל משה שלי על מקור שם הו"יה (שמות ג' ט"ז) שענינו אל המשוב גם בהרעותו לביא, וכמו גלות מצרים שלכלל אומת ישראל היתה טובה עצומה כי שם לומדו בהריוצות וסבלנות ויתר מדות טובות שבני ישראל מצוינים בהם עד היום, כן היה גם בגלות בבל ואדום; ובהגלותי אותם כי שמי הו"יה כמו בכנסי אותם: כט) «אשר שפכת» כי אשפך בודאי וכאלו שפכתי כבר: «את רוחי» כתרגום החכם דעטמאלד, נפחתי בהם תאוה לפעול צדק.

מ.

א) "לגלותנו". לגלות יהויכין שכן כתוב אחריו בארבע עשרה שנה אחר אשר הכתה העיר (בימי צדקיה); א"כ הנבואה הכתובה בס' כ"ט פסו"ז בעשרים ושבע שנה (לגלות צדקיה) מאוחרת לנבואה זו שנה; "בעצם" וגו', ביום הכפורים יום נורא, ולפי חשבון הקדמונים היה ג"כ יום הכפורים של שנת היובל, יום קודש כפלים; "שמה". לעיר הנזכרת וכן בפסוק ג':

ב) "במראות אלהים". במראות מופלאות; עברתי ממראה למראה עד שנראה לי להיות שם; "כמבנה עיר". פהננות שעושים לבנות עיר; ג) "נחשת". צהוב ומוזהיר, וכן למעלה א' ז': "ופתיל" וגו'. קו להקים החומה ביושר; "בשער". בהמ"ק; ד) "ראה בעיניך". ע"ד וראה ועשה (פר' תרומה), שאינו דומה מי ששומע או קורא ספור תואר בנין לרואהו בעיניו, ושומע מפי מי שראה מבין יותר משומע מפי מי שגם הוא שמע ולא ראה; "ובאזנך שמע". להבין על בורין הדברים הבלתי נראים; "וישים לך". לבלתי שנוח; "הראותכה". בעין בשר ובעין השכל ובעין הזכרון; ה) "שש אמות באמה". שש אמות ממדת האמה שמודדים בה בהוה ונוסף על שש האמות טפה, כן נ"ל פשט; ובין הוראות שרש טפה בל"א ובל' משנה יש הוראת הכה (עיון בס' הערוך), א"כ טפה הוא מדת האגרוף להכות, ד' אצבעות בלי אגודל; "רחב הבנין". עובי החומה החיצונה (רש"י), וג"כ קומתה (ממקור קום). היה קנה אחד; ו) "דרך הקדימה". הפתוח לצד קדים; "סף". מזוזה, וכן יורעשו הספים (עמוס ט' א'), וגם אמות הספים (ישעיה ו' ד') פירש שד"ל מזוזות, וענין זה (בל"ה) וסוף (בל' מקרא) מקור מזוזה וסף, קרוב, מקום שהבית כלה שם, ובכן גם האסקופה ראויה לשם סף, וסף המורה מזרק או כוס לא ידענו צורתו בבירור למצוא סמך לשמו, ואם הוא מן הביזיון שהוזכרו במשנה (פסחים פ"ה מ"ה) שלא היו להם שולים שמא וניהום ויקרוש הדם, א"כ היתה תחתיתם חדה, ומזה שמם ספים; ו) "והתא". ממקור אתה, חדר להכנס שם; "ובין התאים". הקיר שבין תא לתא עוביו חמש אמות; "וסף השער". פוליפפואן סובר שסף זה הוא להוראת אסקופה, האסקופה היתה נמשכת מאצל שער האולם ולפנים קנה אחד, ואולם השער כמו שני תולעת (ע"ד ל' יון ואשכנז שמקדמים המוסמך לסמוך); ואם נפרש סף ל' מזוזה כמו בפסוק הקודם, ר"ל שיש המזוזה היה נמשך מהבית כלו' מכפנים. מאצל כלו' ממקום שכלה האולם מזה ומזה חצי קנה בין שניהם קנה אחד, וחלל השער ה' אמות שהיו מדת האולם, והאולם היה כמו בית שער, חדר לפני השער ומוסד על עמודים שנותנים לו מראה חזק (אלים בל"א חזק, ומזה ותהלימני, ישעיה ל"ח ט"ז; יחלמו בניהם, איוב ל"ט ד', ומזה ג"כ חלום הבא מחוזק הדמיון); ה) "וימד" וגו'. יש להניח שנכתבה שטה אחת בכפל "את אלם השער מהבית קנה אחד וימד" ובש"ב ו' ד' (מלבד תיבת שם הכפולה בפסוק ב') כפולות תיבות "וישאהו מיבית אבינרב אשר בגבעה"; ובמ"ב ז' י"ג מוכפלות תיבות "אשר נשארו בה הנם ככל המון ישראל"; ובמגלת אסתר ג' ז' הושמטה שטה, הפיל פור הוא הגורל לפני המן מיום

ליום ומחדש לחדש (ויפל הגורל על שלשה עשר לחדש) שנים עשר; וכל הפירושים לישב דברים ככתבם דחוקים: ט) „ואליו“, לפי דעת רש"י הם כמין אילנות עגולים עשויים מאבני גזית ועומדים בפתח אחד מימין ואחד משמאל במקום מוזות, וכן תרגם יונתן (ישעיה ו' ד) אמות הספים, אילנות סיפאי, וקריום אילים ע"ש עגולם כאלה וכאלון; ואולי היה לספים או מוזות זיזים המעמידים הכפתור הכולט לחוץ וע"כ נקראו אילים ל' חוץ (למעלה פסוק ו') ומזה ג"כ ל' אמות שאולי קריאתו הנכונה אמות הנושאות הכפתור כאשר תשא אם את בנה: „מהבית“, כמו מבית, מבנים ולא מחוץ לשער: יא) „פתח השער“, שכנגד אותו פתח השער שנדבר בו עד עתה והוא מהצד האחר של האולם דרך ביאה לחצר: יב) „וגבול“ וגו'. הלל סגור ע"י מחיצת מתכת כולט לחוץ לפני כל תא: „מפה“, לתאים שמימין או משמאל: יג) „מגג התא לגג“, מגג פתח התא האחרון עד גג השער האמצעי כ"ה אמה; הא כיצד? תא ראשון קרוב לשער שש אמות, ומחיצת הכותל בינו ובין התא השני חמש אמות הרי כאן י"א, והתא השני שש אמות הרי י"ז, ומחיצה בינו ובין התא השלישי חמש אמות הרי כ"ב, ומן המחיצה עד פתח התא הפתוח באמצעו שלש אמות הרי כאן כ"ה: „פתח נגד פתח“, שלשת פתחי התאים היו בקו ישר: יד) „ויעש“, אח"כ עשה עמודים (עמיש למעלה פסוק ט') בריחוק הגון זה מזה ובחלל ששים אמה מרובעות: „ואל איל החצר“, ובסוף אילים אלה (איל שם כולל) היה החצר, והאילים היו סביב סביב כלו' משני צדי השער: טו) „ועל פני“, ולפני: „האיתון“, משרש אתה, שער הכניסה: טז) „אטמות“, מכל וכל (ע"י לוחות עין) לפתחם כשיצטרך, ולא סגורות ע"י שליבת חומי ברזל (הקריום אשנב, שירת דבורה): „אל התאים ואל אליהמה לפנימה“, מצד פנים היו לששת התאים חלונות כנגד עמודי אולם החצר (פסוק י"ד) משני צדי השער: „וכן לאלמות“, וכן לכל אולמות הבית היו תאים, וחלונותיהם פתוחים לאולמות ואטומים ע"י לוחות עין: „וחלונות“, כן היו חלונות: „ואל איל“, לכל עמוד ועמוד מלמעלה ראש או צפת מפואר ע"י פתוחים כמו עלי תמר: יז) „לשכות“, גדולות מן התאים: „רצפה“, מקור השם מן שרף וצרף בהפוך וחלוף אותיות וענינה שטח לבנים (הקריות כן מפני שמצרפים אותן ככבשן ומתחלת תשחרנה בעשן ואח"כ תאדמנה באש ואח"כ תלפננה בלהבה ואז הן מצורפות), ומצאנו לרצפה נדרף בשם לבנה (לבנת הספיר, פ"י משפטים), וכן בל' איטלקי Ammattonato הנגזר מן mattoni לבנים, מורה כל מין רצפה; וכאן היתה על כל אורך החצר (סביב סביב) רצפה, ופתחי הלשכות נפתחים אליה: יח) „אל כתף השערים“, לא בלבד לפניהם כי גם משני צדיהם, ולעמט ענינו לפני השער ממש: יט) „השער התחתונה“, שער החצר החיצונה (פסוק י"ז) לצד קדים הפתוח לחצר הפנימי, והיו לו עוד שני פתחים מדרום וצפון: „מחוץ“, מלפנים לצד קדים: „והצפון“, וכן לצד צפון היה פתח כמו לצד קדים: כא) „ארכו“, אורך האולם לפניו (פסוק ט"ו): כב) „ואילמו“, כתיב וכן נכון: „לפניהם“, לפני המעלות: כג) „נגד השער“, כמו שהיה שער לחצר החיצון

מצד צפון ומצד קדים: כו) „אל אילוי“. עיין פסוק ט' וט"ז: כז) „משער אל שער“. משער החצר החיצון לשער החצר הפנימי: לא) „אל חצר“. סמוך לשער החצר החיצונה: „ומעלות שמנה“. בשבע מעלות עולים מן האולם החיצון לחצר החיצון (כ"ב וכ"ו), ובשמנה מעלות מן החיצון לפנימי, בין בולן ט"ו כנגד ט"ז שיר המעלות: לה) „באילים השערים“. באולם של שני השערים מצד צפון ודרום: „ידחו“. מקורו דך בחלוף אותיות (גדעגוע, דליל, דהכזיחב, אנכי-אנחנו): „וך“. יעבירו חלאת בשר הזבח עד שיהיה זך: מט) „ובאלם השער“. של שני השערים הנזכרים: נו) „ואל הכתף“. כמו וחמש עשרה אמה קלעים לכתף (פר' תרומה), מכל צד: „לעולה“. בשמנה המעלות: מא) „לכתף השער“. לשני צדי השער, ארבעה לשער הצפון וארבעה לשער הדרום: מג) „והשפתים“. שרש שפשא בל' משנה הכפול בהברתו שף עיקר הוראתו קרוב וחבור, וממנו שפתי הפה הנושקות אשה אל אחותה, וממנו שפת הסיר (מ"ב ד' ל"ח), וממנו שפות בקר (ש"ב י"ז כ"ט) גבינה העשויה ע"י חלקי החלב הנקרשים ומתדבקים זה בזה, שופתא בקופינא דמרא (ת"ב גמין ל"ב). יד התחוב בברזל הגרוץ, ומזה ל' מושאל למסגרת שלחן או כדומה הנדבקת לארבע קצותיו: וכאן כפי דברי רש"י ויהונתן (ואחריהם החזיק גם מהר"ר א"ל בתרגומו) אונקליות של מתכת תחובות בכתל או בשלחנות; וי"ת ענקלין משרש עקל והנו"ן נוספת (שאנניס-שנאניס), מסמרות עקולים, ומשפתים (פר' ויחי ושירת דבורה) ובין שפתים (תהלים ס"ה י"ד) הם גדרות הצאן הדומות לשפתות השלחן וביניהן הרועים יאספו הצאן: „בשר הקרבן“. נתחב בשפתים, או נחתך על השלחנות; ועיין במנחת שי על אודות זרות המאריך שבתיבת תְּקַרְבָּן: מד) „ומחוצה" וגו'. מקרא מגומגם, ובתרגום השבעים במקום שרים יש שתיים ובמקום אשר יש אחד, ובמקום הקדים, יש הדרום, ואז בא הכל אל נכון לפי שכאן מדבר בכהנים (פסוק מ"ה מ"ו) ולא בלויים המשוררים, אבל במקום ופניהם היה ראוי ופניה; וכמו שהוא כתוב לפנינו על כתף שער הצפון היו לשכות הרבה ופניהן כלומר פתחיהן היו לרוח דרום ואחת מהן היתה לכהנים, ואחד ל' זכר מוסב אל לשכה זרות הוא, אבל מצאנו גם חצר זכר ונקבה ואין ללמוד דקדוק הלשון מסימנים אלה, לפני חסר תג המורה קצור אות והראוי פניה: מז) „לפני הכית“. מכוון כנגד שער הכית: מט) „עשרים אמה“. חמש מפה וחמש מפה (פסוק מ"ח) ושתי המזוזות כל אחת בת שתי אמות, נמצא שער האולם מצד חוץ שש אמות ושני פתחיו כל אחד שלש אמות: „ובמעלות אשר“. בתרגום הזקנים ובמעלות עשר: „ועמודים אל האילים“. ובמקום המזוזות היו שני עמודים כל אחד בן שתי אמות כמו שכתבנו, ועל ענן האילים כתבנו בפסוק ט'.

כ"א

א) „האילים“. אולם היה לפתח ההיכל מבחוץ ואולם מבפנים שוים ברחבם, ועל שם העמודים נקרא אילים או אולם ל' חווק ואל, ועל שם

צורתו כמין בנין קטן תוך בנין גדול קוראו בסוף הפסוק אהל: ב) «וכתפות» ומשני צדי הפתח: ג) «איל הפתח» מזווה עגולה: «ורחב» צריך לומר שענינו כמו וכתפות שבפסוק ב' (וגם מהר"ר א"ל תרגם כן): «הפתח שש אמות» ומשני צדיו רוחב או כתף שבע אמות (ואיל הפתח בכלל) י"ד אמה, בין הכל עשרים אמה: ה) «הצלע» החדר שבתוך קיר ההיכל משני צלעיו או צדיו, וגם במ"א ו' ה' קורא לחדרים אלה צלעות: ו) «שלוש» שלש מערכות חדרים מערכה תחתונה תיכונה ועליונה, (והיתה תיבת שלוש ראויה למעם מפסיק ברביע, ותיבות ושלושים פעמים שאחריה בטעם יותר מפסיק במונה וזקף קטן): «ושלשים פעמים» נכפלו החדרים עשרה בכל מערכה ג' מערכות מכל צד הרי כאן שלשים, והקיר כאורך הבית ארבעים אמה, והחדרים או צלעות אחוזים דבוקים זה לזה בקיר דק (של לוחות עץ או לבנים עומדות זו על זו) עד שיצדק לומר עליהם שארכן כרחבן ומרובעות הן: «ובאות בקור» קיר הבית היה עב מהקרקע עד גובה הצלעות התחתונות, ושם מתמעט ונכנס לגו מדה מה, ועל פחת זה מונחות קורות שהן גג לצלעות התחתונות ויסוד התיכונות שע"י פחת קיר הבית היו רחבות קצת מהתחתונות; וכן בסוף התיכונות היה קיר הבית מתמעט שנית וקורות גג התיכונות שהן קרקע העליונות מונחות על הפחת באופן שהצלעות העליונות רחבות על התחתונות, ובמ"א שם בבנין שלמה מבורר הדבר יותר, ועיין במפרשים (וגם בהואיל משה שלי מה שכתבתי על הדבר): «ולא וגו'» ולא ינקבו בקירות הבית: ז) «ורחבה ונסבה» ורחבה סביב סביב: «למעלה למעלה» בכל מערכה רחבה יותר, ורחבה ל' נקבה מוסב אל צלע שהיא ל' נקבה (אחת מצלעותיו, פ"ה בראשית); וכן נ"ל שהראוי ומן, וכן במ"א: «על העליונה» ממנה כלו לתיכונה, ונשמע מאליו שמן התיכונה עולים לשלישית שהיא התיכונה: ח) «וראיתו» שמצד חוץ לא היה ניכר פחת הכותל והיה לו סביב סביב גובה שוה: «מוסדות» וגו'. קרקעות שהיא יסוד הצלעות תוך רוחב קיר הבית היה קנה שהוא שש אמות וטפח (מ' ה' ועמ"ש שם); «אצילה» מיותרות טפח על האמות הנהוגות, והתיבה על משקל חלילה והרגש מיותר, והיא תאר הפעל משרש אצל שמקורו צל וענינו הבדל ושיום בצל (שזה ג"כ מקור הוראת הציל), ומחום השמש בקש כבר אדה"ר מחסה בצל אילן, והאצילים אינם מוכרחים לסבול חום השמש ויושבים תמיד בצל או (ל' מושאל) חוסים בצל המלך, ובגדיהם ובתיהם וכליהם הם יותר מכדי צרכם, ומזה נחיה שלהוראת שופע השתמשו במלת אצילה: ט) «רחב» וגו'. קיר ההיכל מצד דרום וצפון נמשך חמש אמות להלאה מן הצלעות באופן שנשאר מקום פנוי (מָנַח) בשתי הזוויות: «ואשר מנח» ומקום פנוי זה משתי הזוויות היה בית, כד"ו מקום כניסה לצלעות: י) «הלשכות» נ"ל שהן הצלעות עצמן ובין אותן שלצד דרום לאותן שבצד צפון עשרים אמה שהן רוחב ההיכל (פסוק ב' וד'): «סביב סביב» משני צדיו מזרח ומערב: יא) «ופתח» וגו'. שנים פתחים היו פתוחים לצלעות במונה, אחד לצלעות שמצד צפון ואחד לאותן שמצד דרום: «ורחב» ומנח זה שבו הפתחים לצלעות היה רחבו

כמו ארכו מרובע בן חמש אמות: יב) «הגזרה». העזרה בחלוף עיץ בגימל (עוף-גף, עמיגם, גדר-עדר, עוג-גוג, ועיר עזה אנו מתרגמים Gaza); ועזרה היא ג'כ תרגומו של חצר (ישעיה א' י"ב) בחלוף אותיות אהח"ע, וגימל וחית מתחלפות, פלח-פלג; ויש בל' ערבי שתי ענינין והאחת נקודה עליה ויש לה הברת Glu, ומכאן הברת העין כמוצא הספרדים; וכאן קורא להיכל עזרה או גזרה; ולפניה בנין גדול, מצד מערב רחבו שבעים אמה ושתי קירותיו רחבן חמש אמות בין הכל שמונים אמה, ומצד מזרח הנסמך לגזרה או עזרה מאה אמה (פסוק י"ד): יג) «ומדר». בין העזרה שהיא ארבעים אמה אורך והקירות שהן כל אחת בת חמש אמות בין כולם מאה אמה, א"כ לבנין נשאר אורך חמישים אמה, וקוראו אורך (אעפ"י שהוא פחות מהרוחב) לערך הבית כולו, האורך ממזרח למערב יותר ממה שהוא אורך מצפון לדרום, ועוד שפתח השער היה לצד מזרח ובית קדש הקדשים לצד מערב; טו) «אל פני». במשך הגזרה אשר על אחוריה של הבנין, שבפסוק י"ג קורא לו בניה ל' נקבה; ואתיקיה כאן תרגם יונתן וזויותהא ובפסוק ט"ז ועתיקיא, והוא לפי דעתי הנכון ואל"ף ועיין מתחלפות, והתיבה מגזרת ויעתק משם ההרה (פ' לך לך), מה שנבדל מן הגזרה והוא התאים א"נ לשכות כדברי ר"ק: «וההיכל וגוי». בין הכל מן שני אולמי החצר אחד מחוץ ואחד מבפנים עד ההיכל הפנימי מאה אמה, ומדר ג"כ טו) «הספים וההלונים האטמות» (למעלה מ' ט"ז), והאתיקים שהיו סביב (משני צדים) לשלשתם, לחצר, להיכל או גזרה, ולהיכל הפנימי: «נגד הכף». משני צדי המפתן או המזוזה (למעלה מ' ו') היה לוח עיץ דק הנקרא כאן שחוף, ובת"כ שבת ק"י ולויתו שחפי פירש הערוך קליפות קנה, ואולי ממקור שחוף זה גם שם שחפת, חולי המסלה בשר האדם עד שנעשה רוח, או חולי התבואה המעכב השבלים מהיות עבות וגורם דקותן; ושחף עוף רזה מאד ולפי געועניום הוא Seemöve gabbiano di mare; «והארץ וגוי». ומן הקרקע עד החלונות מכוסה בשחוף או לוח ארו כזה, וגם על החלונות כמין זין או כסוי (מכסות) עץ לנוי: יז) «על מעל» וגוי, ושחוף עץ כזה ג"כ מלמעלה לפתח: «ולחוף». ולבית או ההיכל או הגזרה שבחוץ: «מהות». היה שחוף כזה לא בכל מקום במדה אחת, רק במדות נפרשות זו מזו לפי קדושת המקום היה עולה למעלה יותר: יח) «ועשוי» וגוי, שחוף זה היה מצויר בכרובים ותמורים: «וקיר ההיכל». היה לו ג"כ שחוף מצויר: כא) «רבעה». לשער ההיכל היו מזוזות בנות ארבע זוויות לנוי: «ופני הקדש». וצד היצון של בית קדש הקדשים מצד ההיכל מראהו (ע"י שחוף מצויר) כמראה ההיכל: כב) «המזובח». נראה שמדבר במזבח הזהב (כדברי פיליפפאן), שבמזבח הנחשת מדבר בקצור למעלה מ' ט"ז, ובאורך למטה מ"ג י"ג: «ומקצעותיו». הם קדנותו (פ' תצוה) שבמזבח הזהב שעשה משה, שעליהן מזה ביום הכפורים מדם פרים ושעירים הנשרפים: «וארכו». השני מיותר, ויש להניח שבאו אה"כ מדות השלחן וגם בו היה כתוב וקירותיו עץ, ומעה המעתיק זהשמיט דברים וסיים: «ודבר אל» וגוי, שאם היה מדבר כאן במזבח הנחשת שעליו זורקים

הדם ומקטירים החלב ומעלים עולה היה אפשר להניח שקוראו שלחן ל' מושאל, עתה שבלי ספק מדבר במזבח הזהב ישם שלחן לא יתכן לו: (כד) "ושמים דלתות" וגו', כל דלת נכפלת על עצמה לשתים וזהו ענין מוסבות: (כה) "ועשויה", הראוי ועשויים: "ועב". חק נכריה (משלי ה' ב') מתורגם עובה דאחרניתא, ונ"ל שכאן הוראתו גזוטרטא (ת"ב סוכה נ"א) Galleria מלמעלה ושם יושבות הנשים כדרך שיש בבתי כנסיות שלנו, ובהואיל משה על מ"א ז' ו' פרשתיו בענין אחר: (כו) "וצלעות", תאי הבית ולשכותיו וגם העבים או גזוטרטאות לנשים היו מצוירים:

מב.

(א) "הגזרה". הבנין. למעלה מ"א י"ב: (ב) "והרחב". ביניהן ובין הבנין: (ג) "העשרים". למעלה מ"א י"ד: "רצפה", למעלה מ' י"ז ו"ח: "אתיק". לשכה (עמ"ש למעלה מ"א ט"ו): "בשלשים". בשלש מערכות זו על גב זו: (ד) "אל הפנימית". לפני הלשכות שלפני חצר הפנימי שאין שם רצפה היה מהלך עשר אמות, ולפני הלשכות שלפני החצר החצונה ששם היתה רצפה היה דרך כלומר מקום גבוה במקצת מן הרצפה בן אמה אחת: (ה) "קצרות". נקוד צד"י קבוץ להפריד בינו ובין קצרות, וכונת הכותב היתה להוראת שפלות הקומה, ומאחר שהיו רחבות קצת מן התיכונות והתחתונות (פסוק ו' ולמעלה מ"א ו' עמ"ש שם) פחתו גבהן: "ויבלו". כיון חולם במקום שורק, והוא מענין אלפים בת יביל (מ"א ז' כ"ו): "אתיקים מהנה". זרות לשון ור"ל אתיקיהן (עמ"ש למעלה מ"א ט"ו): לשכות העליונות היו מכילות יותר (מחמת רחבן) מהתחתונות ומהתיכונות אשר בבנין, ע"כ השפילו קומתן: (ו) "משלשות". בשלש מערכות זו למעלה מזו: "ואין" וגו'. כמו שבהיה יש להצרות עמודים שעליהם סומכות קורות שהן גג להם ויסוד ללשכות העליונות: "נאצל". נקצר ונחסר מהארץ. מקרקע התחתונות והתיכונות, כלומר מארכן ורחבן, לפי שבהן הכותל מצד צפון ודרום עב מכותל העליונות (עמ"ש למעלה מ"א ו'): (ז) "וגדר". מסגרת מעשה מתכת להבדיל בין הלשכות והחצר: "לעמת". כמו ב' תרומה וענינו אצל וקרוב: "דרך". באורך: "והנה". אולי קריאתו הנכונה וְהָנָה הלשכות על פני ההיכל או הבנין כולו מאה אמה: (ט) "ומתחת". במערכת התחתונה: "המבוא". כתוב והוא הנכון ור"ל הפתח מצד קדים: "בבוא". בבוא אדם להן ע"ד בואך אשורה, כבוא אתה הקורא: (יוד) "ברחב" וגו'. וגם לפני שער החצר שמצד מזרח ברוחב כלומר מצפון לדרום: "אל פני". כלומר במשך רוחב הגזרה (העזרה) והבנין היו לשכות: (יא) "ודרך". וגם לפני לשכות אלה היה דרך מרוצף באבנים כמראה כלומר כמו שהיה לפני הלשכות שלצד צפון: "מוצאיהן". השער שהיה בשתי זוויתיהן: "וכפתיהן". כדלתותיהן המכופלות לשתים ומצוירות כרובים ותמורים (למעלה מ"א כ"ג כ"ה): (יב) "בראש דרך". במקום פנוי מרובע שבין שני זווית הכתלים הנקרא מנה (למעלה מ"א י"א): "הגינה". פירשוהו מוסב לדרך

והוראתו נאותה (מל' הגון בל"ח), דרך בראוי; ונ"ל שיש לפרשו ג"כ מגזרת הלהן תעגנה (רות א' י"ג) בחלוף אותיות אהח"ע, ל' עכוב, ועוגין הן כלי ברזל הנתחבים בקרקעות הים לעכב הספינה שלא תלך (ת"ב ב"ב ע"ג), על מסגר (ישעיה כ"ד כ"ז) תרגומו לבית עגנא; א"ב הגדרת הגינה ר"ל הגדר הסוגר, והגין הוא שם תאר על משקל חסיד עשיר בריא; ויש להניח שדרך השני מיותר: "בבואן". הבאים, כלומר מבוא לאיש הרוצה להכנס: יג) "שם יניחו". אחר הקטרת הקומץ זוריקת הדם והקטר הלבים יניחו יתר המנחה ובשר החטאת והאשם הנאכלת להם לפני מן הקלעים (פרק איזהו מקומן: יד) "בבאם" וגו', ובבוא הכהנים לאכול חלקם בלשכות ההן, או בשובם מהקטר זוריקה על המזבח: "ולא יצאו". וזו מיותרת להוראת צווי, וכן וזו של ושם יניחו: "אל". המקום בחצר החיצונה אשר מיוחד לעם לא יקרבו בעוד שבגדי קדש עליהם: טו) "ומדרו". אותו דרך הקדים: כ) "חומה". חיצונה המקפת כל הבית מחוץ: "לחל". ממש, שגם המקום המיוחד לזרים הוא קדש במדרגה תחתונה:

מג.

ב) "והנה" וגו'. אחר שראה במחזה הבית בנוי, ראה ג"כ ביאת כבוד ה' שנית אל תוכו: ג) "בבאוי" וגו'. למעלה סי' ח' ו"א כשהביאני שם לראות במחזה השחתת העיר למען אנבא עליה; ומתוך שדברי הנביא מתקיימים, כאלו הוטל עליו להשחיתה הוא: "ומראות" וגו'. למעלה סי' א' שראיתי שם מראות הרבה יותר ממה שראיתי אח"כ: ד) "דרך שער" וגו'. שיצא משם מלפנים (למעלה יו"ד י"ח): ו) "מדבר". נקדוהו מבנין התפעל כמו וישמע את הקול מִדְבַר אליו שבסוף פר' נשא, לפי של' דבור בבנין פִּעַל הוא מה ששני ב"א נוכחים זה עם זה, זה מחוה דעתו וזה משיב עליה עד שהאחד מהם ינהג (ידבר עמים תחתנו, תחלים מ"ד) את חברו לדעתו, וזה לא יתכן לוטר על האל שאין אדם נוכח עמו רק הוא ית"ש מחוה דעתו וב"א יקשיב, וגם אין צורך להשיב לו דבר כי טרם מלה בלשונונו ה' ידע כולו: ז) "בן אדם". ראה את מקום כסאי וגו': "ובפגרי מלכיהם". ובפגרי אליליהם הנקראים לפעמים בשם מלך כמו המולך מלכום ענהמלך ואדרמלך, באליליהם שהם בלי היות, וכן כתוב בקללות בחקתי ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליהם, וכן פרשתי גם ולא נתתי ממנו למת (פ' תבא) לאליל ולעבודתו: "במותם". שאעפ"י שאסורות היו, מ"מ מתחלה היו לשם שמים, וגם הכשרים שבמלכי יהודה (חוץ מחזקיה ויאשיה) קימון ועבדו את ה' בהן: ח) "ספם". של בית עבודת מלכיהם או אליליהם: "והקיר" וגו'. כמו שמסופר למעלה סי' ה' ט) "בתוכם". בארצם ולא בתוכו של בהמ"ק, כלו' לא בלבד ירחקו ע"ז מן המקדש כי גם כן מכל ארצם: יוד) "ויכלמו" וגו'. בזכרם כי בגללם גלו: "ומדרו". פרש להם תכנית הבית בכיורור באופן שבינו מדותיו היטב: "תכנית". נרדף לתבנית, והוראת שניהם צורה, אבל תבנית מורה צורה מדויקת גם בפרטיה כמו תבנית המשכן ותבנית כל כליו

(פר' תרומה), ותכנית (מל' ותכן לבנים, פר' שמות) מורה צורה המלמדת מספר ומדת מה, ובבנין זה מספר לנו יחזקאל מדות הבית לבדן ולא פרטי ציוריו וחשוקיו, ולמעלה (כ"ח י"ב) חותם תכנית ר"ל חותם עשוי במדה מכוונת וראויה: „ומובאיו“. היה ראוי להכתב ומבואיו, וכתבו כן להשוותו אל ומוצאיו שלפניו, וכן כפי' נשא לאחיו ולאחיתו במקום ולאחיתו (ועיין בדקדוק שד"ל סי' רמ"ט): „וישמרו“. בזכרונם: „ועשו“. כבוא היום המעותד לבנות הבית שלישית: יב) „תורת הבית“. להיות קדש קדשים, ולהשמר בו מכל טומאה וחלול, ודוק שגם למעלה כתיב ותורתו וקרינו ותורתיו, ויש אם יותר למסורת מן המקרא: יג) „אמה אמה ושפח“. כל אמה בקדש מיותרת טפה מאמות החול, ועמ"ש למעלה מ' ה': „וחיק“ וגו'. יסוד המזבח היה רחב אמה למהלך הכהנים סביב סביב והיה גבוה מן הקרקע אמה, ויתר בנין המזבח נכנס בתוך יסוד זה המרובע כמו בתוך חיק, ולאמת יסוד זה היתה כמו מסגרת ושפה לגבול בגבהו, וגובה מסגרת או שפה זו זרת, מדה מן האגודל (האצבע הגדולה או העבה) עד האצבע הקטנה (זרת-זערת) כשימתה אדם אצבעות ידיו: „גב המזבח“. יסוד זה סובל יתר בנין המזבח כמו קבל שנושא משא על גבו: יד) „העזרה“. הגזרה התחתונה (עמ"ש למעלה מ"א י"ב), מה שנגזר או נפרד בארכו ורחבו מן היסוד, ועזרה או גזרה התחונה זו שלמזבח גבהה שתי אמות וגם היא רחבה אמה למהלך הכהנים, ומן עזרה זו נפרדת עזרה אחרת קצרה מן התחתונה גבהה ארבע אמות וגם היא רחבה אמה: טו) „וההראל“. לפי שד"ל (עי' בפירושו לישיעיה כ"ט א') הראל ואריאל שניהם כנוי למזבח (ובישיעיה הם כנוי לירושלים ששם בהמ"ק והמזבח), ולפי דעתו נחלפו בשני השמות אותיות אה"ע ובאחד נתוספה הוי"ד; ויש להניח שנקרא המזבח כפי המון העם בשני השמות, הר אל, שהוא העיקר בהר הבית, ואריאל שהוא דולקת תמיד, (אל ל' חוּק או ל' אלהות) עליו, וגם שם אריה נגזר מן אור או איה, והוא הצהוב במינו בעוד שהשחל שערו נוטה לשחור (להצהיל-להצהיר, תהלים ק"ד ט"ו); וקורא לגג המזבח שעליו מערכת העצים אריאל, וגם הוא נגזר מן העזרה העליונה בכניסת אמה וגבהו ארבע אמות ועל גגו בארבע פנותיו ארבע הקרנות למתן דמים: טז) „אל ארבעת רבעיו“. ארבעה צדיו שוים: יז) „והעזרה“. העליונה (שד"ל תרגם התחתונה ולא נראה) עודפת אמה מכאן ואמה מכאן א"כ היא ארכה ורחבה י"ד אמות, והיה לה גבול או שפה בת חצי אמה, ואולי היה ג"כ לתחתונה; וחסרה כאן מדה העזרה התחתונה שהיתה עודפת גם היא אמה מכאן ואמה מכאן א"כ ארכה ורחבה ט"ז אמות, וחיק או יסוד המזבח עודף על כולם אמה מכאן ואמה מכאן א"כ ארכו ורחבו י"ח אמות ולו גבול זרת: „ומעלתהו“. הכבש לעלות לחיק או יסוד או לאחת משתי העזרות היה מצד קדים: יט) „ונתתה“. מצייר כאלו הנביא יראה בעיניו בנין הבית, ומאחר שהוא מצוה להם לקחת הפר הרי הוא כאלו נתנו להם הוא בעצמו, וכן באלוהו (מ"א י"ח כ"ג) בראשונה הוא אומר ויתנו לנו שנים פרים ויבחרו להם הפר האחד, וכן עשו (שם פסוק כ"ו), ואומר ויקחו את

הפר אשר נתן להם: «הקרבים». יותר מיתר משפחות הכהנים; וכן ולקחת מדמו וגו'. הכהנים שיהיו בזמן בנין הבית יקחו ויתנו במצות ה' אל יחוקאל שהיה גם הוא כהן, ואם היה או קיים בודאי היה הוא כהן הגדול: (כ) «קרנותיו», שעל גגו; פנות העזרה, נוכל לומר שמדבר בשתי עזרות המזבח בעליונה ובתחתונה; «ואל הגבול», שלשתי העזרות ולחוק: «וחטאת». בבנין פעל להוראת הסר החטאת ע"ד דָּשָׁן שְׂרָשׁ, אולי נעשית איזו עבירה בנחשת ובעץ או באבני מזבח זה שלא פורש אם יהיה כמו מזבח העולה של משכן משה מעשה עץ צפוי נחשת ושמש בראשונה גם בכהמ"ק שלשלמה (מ"א ה' ס"ד) או של אבן כמו בבית הורדוס, וזה נראה יותר מחמת הלוקו ליסוד וסובב וכו' כמו מזבח זה של יחוקאל; וע"י הזאת הם הפר יכפרו על החטאת הנעשית בחומר המזבח: (כא) «ושרפו», השורף, מי שיהיה: «במפקד הבית», מל' ולא נפקד מהם איש (פר' מטות) להוראת חסרון, במקום שהבית כלה, מהוץ לחומה החיצונה שגם היא קדש (סוף סי' מ"ב): (כג) «בכלותך» וגו'. ביום השני תעשה בתחלה שעיר עזים לחטאת, ואח"כ פר ואיל עולה, וכן בששת ימים שאחריו בתחלה שעיר חטאת ואח"כ פר ואיל עולה: (כו) «ומלאו ידו», הנכנס לעבודת שר ומלך היה מביא לו מנחה ביום הכנסו (ש"א י"ו כ"י) ולא היה בא לפניו בידים ריקנות, וכן עשו הכהנים והלוים בהכנסם לעבודת ה' (פר' תצוה ושמיני ובהעלותך) ול' מושאל אמר כאן על המזבח ל' מלוי ידים, כאלו הביא גם הוא מנחה טרם ישמש בקדש; «ורצאתי», למעלה א' י"ד מצאנו רצוא משרש רצא להוראת מרוצה ובאן להוראת רצון (לפי הכתיב) ואלף וה"א מתחלפות, ואדם רץ לקראת מה או לקראת מי שרצוי לו:

מד.

(ב) «והיה סגור», הח' פיליפפואן מגיד לנו בשם Chardin שכן המנהג בארץ פרס, כשאהר מן האצילים בונה לו ארמון לשבתו, מאכסן את המלך בו לימים אחרים ובהם השער הגדול פתוח תמיד, ובכלות ימי אכסנוא למלך, סוגרים השער לעולם ואיש לא יבא בו: (ג) «את הנשיא», ע"ד ל' משנה (ברכות פ"ג מ"א) את שלמטה צורך בהם, את משמש לנושא ולא לנשוא, ומצאנו מלה זאת עוד איזה פעם לפני הנושא כמו ואת הברזל נפל אל המים (מ"ב ו' ה'): «נשיא הוא», ודמיון שררת אלהים יש לו, וכל השופטים שמתחלה היה שבט (אותיות בומ"ף מתחלפות) בידם לרדות נקראו אלהים (עד האלהים יבא דבר שניהם, אלהים לא תקלל, פר' משפטים): (ד) «שער הצפון», שאולי אחרי הסגר שער המזרחי, היו נכנסים בשער הצפוני ויוצאים מהשער הדרומי: (ה) «למבוא» וגו'. נ"ל שאינו מדבר כאן בשערים, רק בחקים המוטלים על הכהנים בבואם לבית, והחקים המטילים עליהם חובה לצאת ממנו ומוזה הולך ומדבר אח"כ, וזה שכתב מבוא ל' יחיד ומוצאי ל' רבים, שהכהן צריך שיהיה טהור מכל וכל טרם יכנס, ובטומאה קלה שעליו יצא: (ו) «וערלי בשר», מכאן יש להניח ששמשו בסוף בית ראשון כהנים

שאביהם לא מל אותם וגם הם לא מלו את עצמם: „לחללו“ וְיו הכנוי מיותרת ע"ד ל' חכמים, וכן ותראהו את הילד (פ' שמות): „בהקריבכם“ על ידי כהנים ערלים: „אל“ במקום את: ח) „ותשימו“ נו"ן הכנוי במקום מ"ם, ותשימו אותם, הכהנים הערלים: ט) „לכל בן נכר“ ע"ד לכל כלי המשכן (סוף פ' תרומה) להוראת כפל מלת כל; וכן נכר זה נ"ל שענינו כהן שעשה מעשה בן נכר: יוד) „הלויים“ נראה שענינו כהנים ערלים אלה שלא ישמשו עוד עבודת כהונה רק עבודת לוויה, אבל הכהנים הלויים בני צדוק (פסוק ט"ו) הם ישמשו בשתי העבודות לכל הפצם: „ונשאו עונם“ כמו בכל מקום שבאה מליצה זו, ונשאו עונש עונם: יא) „פקדות“ למעלה ט' א' פירש שד"ל אנשי פקודות, א"כ לפי דעתו הוא שם מופשט להוראת משפח; ויש להניח שהוא מלי' משנה ע"ד לקוחות להוראת לוקחים, גם כאן פקדות להוראת פוקדים ומשגיחים: „המה“ ולא הזרים: יב) „נשאתי את ידי“ לשבועה וזהו שכתב אחריו נאם ה' אלהים: יג) „לכהן“ מגזרת כן ובסיס (מול-מהל, לוט-להט, בוש-בהת, כון-כהן) להיות להם מצב נכון, בעוד שיש לשם לויים הוראת לווין ומדרגה שפלה: יד) „שמרי“ וגו' לא מפחד גנבים, רק משגיחים שתעבד כל עבודת הבית כהוגן, והוא מלי' שמור את יום השבת: טז) „שלאני“ כאן יש להניח שקרא למזבח העולה שלחן; אבל על שלחן הפנים היו מונחות הקערות והכפות כלים לתשמיש אכילה (פ' תרומה), א"כ נוכל להניח שמדבר גם כאן בשלחן עצמו: יז) „פשתים“ ובפ' תצוה שש, והוא הוא, ומקור שם פשתים נראה שנגזר מן פש שענינו הרבות (ולא ידע בפש מאד, איוב ל"ה ט"ו) מחמת התפשטות שרשיו בקרקע ברוחב ובעומק, ופש הוראת לובן וממנו שיש, וששון המאיר פני האדם: יח) „ביוע“ שם נגזר מן יויע פעל יוצא מבנין הפעיל, וכל"א של רש"י, במה שמוליד זיעה, ומבאיש ריחם באף הקרבים אליהם: יט) „אל החצר החיצונה“ השני נראה כמיותר: יט) „ולא יקדשו“ וגו' נ"ל כדברי הח' דעמקאלד שהוא מענין כל אשר יגע בהם יקדש (פ' תצוה), שהוראתו טרם יגע צריך להתקדש; גם כאן רצונו אם היו יוצאים אל העם ובגדי קדש עליהם היו מכריחים את העם להתקדש טרם יקרבו אליהם וזה מורה גדול לעם: כ) „כסום“ ממקומו נשמעת כבר הוראתו, אמצעי בין גלוח בתער שאינו מניח רושם שער ובין גדל פרע שער הראש כמו בנויר (פ' נשא), ושרש כסם בחלוף אותיות גיכ"ק גזם, וזה מן גז מקור שרש גז, כרחל שגוזזים צמרה מעליה ושרשי השער נשארים על גבה; וגם שרש נכס בל"א ענינו שחיטה בסכין ומקורו כס, א"כ גם כסם ענינו התוך בכלי ברזל לשנים: „את ראשיהם“ את שער ראשיהם: כב) „אלמנה מכהן“ רבותינו (בת"כ קדושין ע"ח:) דרשו מה שדרשו ובעל הטעמים הטעים אחריהם; אבל אין ספק שיחזקאל החמיר בזה על מה שכתוב (פ' אמר) שכל אלמנה מותרת לכהן הדיוט וכאן מתיר להם אלמנת כהן בלבד, אולי בימי הנביא נהגו הכהנים סלסול בעצמם בנדון זה, כמו שכתוב שם בתלמוד על עסקי גר שנשא גיורת שבתו אסורה לכהונה לפי דברי ר' אליעזר בן יעקב: כד) „ועל ריב“ וגו' לפי המסרה היה

ראוי לנקד ולהטעים הָמָה עֲמָדוֹ לְשִׁפְטֵי בְּמִשְׁפְּטֵי וְשִׁפְטוֹהוּ: כו) "קריב חמאתו". כמו נזיר שנטמא שמביא אשם טרם התחיל שנית ימי נזרו; ויש להניח שכל חומרות אלה נהגו כבר הכהנים בעצמם: כח) "והיתה". ל' סתמי ע"ד קטנה או גדולה (פרי' בלק), והיה הדבר הזה שהוא הכהונה: "אני אחזתם". ע"ד אני חלקך ונחלתך (פרי' קרח); מתנות הראויות לי שאני מעביר להם; ועיין באוצר נרדפי לה"ק שלי ההפרש בין אחוזה ירושה ונחלה, ובפרי' קרה מדבר בזכות העוברת מאב לבנו וכתב נחלה, וכאן שמדבר בזכות האבות בלבד כתב אחוזה, ולא שם ולא כאן יש מקום לירושה שהאחד זוכה וחברו נשאר נעור ורש על ידו, דבר שלא יתכן לומר על האל, ועוד כי הוא נותנו להם במתנה מחפצו: ל') "וראשית". המובחר מפרי האדמה שממנו מביאים ב"י בכורים ותרומה, וגם מן הלחמים יתנו לכהן המובחר, אותו שנתבשל יפה או כדומה הראוי להקרא ראשית (ת"ב סנהדרין ק"ב:; ל"א) "לא יאכלו הכהנים". הוסיף להם אזהרה על יתר בני ישראל, כמו שהוסיף (פרי' אמר) על קרחה ושריטה וגלות האסורים גם לזרים, וכמו שהוסיף לאשת מנחם (שופטים י"ג) אזהרה על אכילת טמא (אם לא נאמר ששם מדבר לא בדבר האסור רק בדבר שנטמא כאב הטומאה ומטמא אוכליו, וגם הולד נזון באכילת אמו, ושמשון שהיה מעותר להיות נזיר מן הבטן לא היה ראוי שיוון מדבר טמא גם בבטן אמו):

מה.

א) "ורחב" וגוי, שכן א"י ארכה יותר על רחבה כשנים וחצי על אחד; ג) "ובוי", ובתוכו: ד) "ומקדש למקדש", ומקום מוקדש ומופרש לבהמ"ק; ה) "ללוים". לפי דברי יחזקאל הכהנים והלוים יבדלו בנחלתם מיתר ב"י, בעוד שבימי יהושע (עפ"י תורת משה) היתה נחלתם מפוזרת בתוך נחלת כל השבטים: "עשרים לשכת". מלבד עשרים הלשכות לשמושן בבהמ"ק (דעטמאלד וא"ל: ו) "לכל בית ישראל". עיר המלוכה שלעתיד לבוא תהיה בטבור א"י (בעוד שירושלים בקרב נחלת יהודה בחלק השלישי מצד דרום) תחשב כנחלת כל ישראל: ז) "אל פני" וגוי, כל משך רוחב תרומת הקדש ואחוזת העיר מפאת ים תמשך אחוזת הנשיא ומה כלומר עד הקצה האחרון לצד ים, וכן מפאת קדמה קדימה; וארך אחוזת הנשיא יהיה לעמות כלו לערך אחד החלקים, כל אחד מחלקי כל שבט ושבט; ואולי כתב אחוזת ולא נחלת, לפי שהיה בדעתו שימלוך על ישראל תמיד אחד מורע דוד (למעלה כ"ז כ"ד), אבל לא שתעבור השררה מאב לבן, רק ההגון במשפחה ימשיך למלך: ח) "יונו". יקחו שלא כדון מה שאינו ראוי להם, וכן הוראת שורש ינה בכל מקום: ט) "גרשתיכם". שם מופשט רבים ל' נקבה על משקל כלולות בחורות שמורות, מה שאתם מגרשים עמי מנחלתו (רש"י); ויונתן תרגם תקלתכון אולי לפי הענין בלבד, או כונתו בחמס שאתם עושים תגרשו את עמי מוראת שמי; ויש להניח שהראוי גרשתיכם בס"ן מל' גרסה נפשי לתאבה (אלפא ביתא) והוא שם מופשט מענין וירעצו וירצצו (שופטים

י"ד ח'): (יא) "האיפה", מדת היבש; "והבת", מדת הלח; "תכן ומתכנת", משרש תכן ומגורת כן ובסיס, מדה נכונה; "לשאת", להכיל בקרבו; "אל החמר", ממנו תגור מדת שניהם, וחומר הושאל משם חומר (בהמה תמה בזווגה, ואתון מל' אתון נורא או תנור) והוא כלי מדה יש לו שני בתי יד כאוני חמור ומוזה שמו, ולא בלבד המדה עצמה כי גם מדת הורע שתכל ובחשפכו ממנה נעשה תל נקרא חומר, וחומר הלבנים יוחם באש עד כי יולבן; (יב) "עשרים שקלים" וגו', ד' מיני מטבעות נקראים כולם בשם מנה משרש מנה הנרדף לספר, מנה בן כ"ה, כ', י"ד וה' שקלים; (יג) "זאת התרומה", אחד מששים; "וששיתם", נ"ל שהיה ראוי להבדיל וששית מהאיפה במ"ם נוספת; (יד) "מעשר" וגו', אחד למאה, וכל שוה לחומר וחוראתו ג"כ שוה, ובל"ח כרי חוראתו תל כמו חומר בל' מקרא, ובכרות האדמה (אשר כריתו לו, פר' ויחי) ובהוציא רגביה יעשה מהם כרי ותל; טו) "ממשקה", נ"ל שבימי יחזקאל היו משתמשים בתיבת משקה להוראת מקנה; טז) "לנשיא", הוא יגבה מישראל תרומה זו ועליו לכלכל המזבח לכל צרכו, נמצא שישראל מתכפרים ע"י הקרבנות (פסוק ט"ו), והנשיא המקבל כל אלה כמין ארנוניות (Annona) נותנם משלו; וכן לפי תורת משה הלויים מקבלים מעשר ראשון ומפרישים ממנו תרומת מעשר לכהן כאלו נותנים לו משלהם; (יח) "בראשון", בכל שנה ושנה; (יט) "העזרה למזבח", תזה (תחטא) על חלק המזבח הנקרא בשם עזרה (למעלה מ"ג י"ד); כ) "מאיש שגה ומפתיו", הנכנס לבית וטומאתו עליו; והנביא קובע לכפר על טומאה בלתי ידועה שני ימים אלו באחד ובשבעה בניסן במקום יום הכפורים שהוקבע לעשות כן לפי תורת משה (ועמ"ש על הענין כביאורי הואיל משה פר' אחרי מות; כא) "יהיה" וגו', ביום תשחתו הפסת, ובלילה תאכלוהו, ומן הלילה מתחיל החג, ודוק שתיבת החג מוטעמת זקף גדול, משני המפסיקים, ותקיף מאחיו זקף קטן; "שבעות", במקום שבעת והו"ן מיותרת; כה) "כחטאת" וגו', בכל יום שוה ליום ראשון;

מו.

ב) "ועמד" וגו', יעמוד אצל מזוזות השער כל זמן שהכהנים מקריבים קרבנותיו; ג) "פתח" וגו', הנשיא יכנס לפנים כל חלל השער, והעם לא יכנסו אפילו בחלל השער רק ישארו מחוץ אצל הפתח שהוא מצד היצון; ה) "מתת ידו", בלי שיעור, והיין יקריב כערך אפות הקמה הין לאיפה; ו) "תמימם", הראשון מיותר ודי בשני המוסב לפר ולכבשים ולאיל; ח) "ובדרכו", מצר קדים, שהנשיא לבדו בא מצד זה (למעלה מ"ד ג'), אבל המון העם יצאו משער שכנגד ביאתם כדי שלא להוליד ערבוביא; יוד) "והנשיא", אם איננו בא לבדו רק מעורב עם המון העם גם הוא יכנס ויצא משני השערים כמוהם; וגם יצאו שבפסוק זה היה ראוי להקרא יצא כמו בפסוק שלפניו ונכפלה בטעות ויו של ובהגים שאחריו, כמו שלפניו הוכפלה ויו של והנשיא; וידוע שלפנים לא הפסיקו בין תיבה לתיבה ופעמים רבות כתבו אות אחת המשמשת לשתי תיבות לזו לבסוף ולזו בתחלה,

ובין שהתחילו להבדיל טעו לפעמים (מועטות מן המועטות) הן בהבדל התיבות, הן בחסרון אות, הן ביתורה: יב) „וכי וגו' א"כ אין הנשיא נכנס בשער קדים כ"א בהקריבו קרבן לעצמו ואם לא, יבא גם הוא בשער צפון או דרום: יד) „בבקר בבקר". ואינו מצוה לא על תמיד של בין הערבים ולא על הנסכים: „לרס". מענין רסיסי לילה (ש"הש ח' ב'), להטיף על הסלת, וקרוב לשרש רציץ שענינו בקוע לבקעים דקים, אף רסס ענינו הטיף טפות דקות: טז) „לאיש מבניו. גם כי אחריו מות הנשיא לא ישב על כסא המלוכה: „נחלתו". של הנשיא, ונגרת כנחל לבניו, ואחד מבניו האוחז בה ע"י מתנת אביו נהיית לו לנחלה להעבירה גם הוא לבניו אחריו, ואמת הוא שע"י זה תלך נחלת הנשיא במשך השנים הלוך וקטון: יז) „שנת הדרור". שנת היובל: „ושבת". ע"ד ל' ארמי, ושבה (כי אמרה אל אראה במות הילד, פר' וירא, מתורגם ארי אַמְרָת), אבל היה ראוי להַמְעֵם מלעיל: „נחלתו בניו". ע"ד בנו בעור (פר' בלק). יח) „להונתם". עמ"ש למעלה מ"ה ח': „ופצו". בבקש להם נחלה אחרת: יט) „בירכתים ימה". אחר כותל בית קדש הקדשים: כ) „לקדש". עמ"ש למעלה מ"ד י"ט: כא) „הצר" וגו'. כפל הדברים ע"ד איש איש, שנה שנה, בכל מקצוע חצר: כב) „קטרות". במשנה מס' מדות פ"ב מ"ה שנינו אין קטורות אלא שאינן מקורות, ופירש הרע"ב מל' קיטור, לפי שאין להם תקרה, העשן עולה השמימה, ובתרגום סורי ובתרגום השבעים קטנות, ויש לפרשו מל"א קטר-קשר, הוברות אל החצר הגדולה (רד"ק): „לארבעתם מהקצעות". לארבעת המקצעות: כג) „וטור". אבנים כל' קיר, וכן הטירות שאחריו; תרגום ובטירותם (סוף פר' חיי שרה) ובכרכיהו, א"כ טור או טיר ל' הסגר, וממנו גם שרש נטר: „ומבשלות". מקום שפיתת הקדרות: „מתחת הטירות". בשפולן: כד) „משרתי הבית". משמרת הכהנים שעליהם שירות אותו שבוע: „את זבח העם". הטאות ואשמות, וחזה ושוק הנתנים לכהנים מזבחי העם:

מז.

ב) „ויוציאנו" וגו'. פירוש למקרא שלפניו: „ויסבנו" וגו'. משער צפון עד שער הקדים: „מפכים". מגורת פך שמן (מ"ב ט' א' ושמואל א' י' א') יוצאים כמו מפי פך קטן, ומקור השם הוא הקול שמוליד המשקה בצאתו מן הכלי, ואולי גם שרש נפק מגורה זו, ואולי גם שם האבן הטובה הנקראת נַפְקָה, ויהי מראה שלה צהוב כמראה טפת שמן זך; וגם בקבוק שממנו שרש בקק שענינו הריק מקורו בק והוא פך בחלוף אותיות: ג) „אפסים". קרסולים (רש"י), מקום שהרגל אפס וכלה: „שחו". אולי הקריאה הנכונה בחולם שְחו ע"ד הלוך וגעו (ש"א ו' י"ב: ח) „אל הגלילה הקדמונה". לגלילות א"י מצד המזרח ששם הירדן: „אל הערבה". סמוך לים המלח (יהושע ג' ט"ז): „ובאו הימה". נכנסים בים המלח: „אל הימה המוצאים". ע"י בני אדם היוצאים לים הגדול שממערב לא"י: „ונרפאו". ע"י מים אלה העוברים לתוך ים המלח ירפאו מימיו; ואולי אין כונת הנביא שמים אלה יצאו ממש מבית המקדש, רק שבשוב א"י הואיל משה.

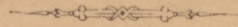
לקדמותה והמקדש יבנה שנית ותאמת הדבר, וכבר נתנבא עליהם יואל (ד' י"ח) שלא נודעה עת נבואתו בכיורור, מ"מ נראה שקדמה לחרבן, וזכריה מנבואי הגולה היה עתיד להתנבא גם הוא עליהם (י"ד ח'), ועמ"ש על הדבר במבוא לספר יחזקאל: ט) "נחלים". כונת הסופר היתה לכתוב נְחָלִים לשון רבים, מן הנחל הגדול יסתעפו נחלים קטנים, וכונת מנקד התיבה נְחָלִים ל' זוגי, לומר שהנחל הזה יגדל כשני נחלים יחד; וזרות הלשון בהלק אחרון מספר זה נותן מקום לכל פירוש שישבר את האזן מעט: יוד) "למינה". כמו בפר' בראשית ונח להוראת ממינים הרבה: יא) "בצאתיו". מצאנו שם זה פעמים באיוב (ח' י"א, ו' כ"א) ובירמיה (ל"ח כ"ב) ב"ן, מקום רפס: "וגבאיו". חבירו בישעיה (ל' י"ד) ובמ"ב ג' ט"ז ובירמיה (י"ד ג') מצאנו גבים הרבו מן גב וענינו הפירה בקרקע, ובדניאל (ס"ד ד') מצאנו גב וְגָבָא: "ולא". ו"ו מיותרת: יב) "להדשיו". פעמים שלש בשנה: יג) "גה". במקום זה, וכן מצאנו לבג במקום לבו (למעלה כ"ה ז'), ושם הגיחה בעלי המסרה, וכאן הניחו גה) ועיין מה שכתבתי עליו; ואעפ"י שיש להניח שמעות סופר היא שהחליף בשני המקומות ז"ן בגימ"ל, מפני דמיוןן זו לזו, מ"מ יש איזו דוגמא לקיים גם הכתוב, שכן מצינו גרור, ונב בל"א גנובתא (איוב ט' י"ז), זועות בל"א גוהא (ת"ב ברכות נ"ט.). "חבלים". מיעוט רבים שנים והיה ראוי להנקד חֲבָלִים: יד) "איש כאחיו". כל שבט בשוה בין רב למעט, שאולי אחר דורות שבט המועט באוכלוסין ירבה והרב ימעט; או כדברי פיליפוזאן כל שבט יטול רצועה ממורה למערב אבל רוחב הרצועה תהא לערך השבט, ותיבות איש כאחיו אינן מוסכות לשבטים רק לגברים, והראיה שבפסוק כ"ב מצוה לתת נחלה גם לגר כאזרח: טו) "חורן". Aurantia: יז) "הצר עינון". או עינון (פר' מסעי) שהוא גבול וסוף ארץ דמשק: "וצפון צפונה". ועוד להלאה מכן לצד צפון (כן תרגם מהר"ר א"ל, ובעל הטעמים מסייעו, ופיליפוזאן מחבר וצפון לדמשק נגד הטעמים): "ואת". מעות סופר והראוי זאת וכן בפסוק י"ח וי"ט, ובפסוק כ' כתוב בפירוש זאת: יח) "ארץ ישראל". ארץ כנען ממש נחלת תשעה השבטים וחצי, מבין חורן ובין דמשק מצד אחד, ומבין הגלעד ובין א"י מצד אחר: "הירדן". היה ראוי הירדנה: "מגבול". צפון עד (במקום על שבכתוב) הים הקדמוני. מצד קדם לא"י, הוא ים המלח: יט) "נחלה". היה ראוי להטעם מלעיל והוא נחלה מצרים (פר' מסעי: כ) "מגבול". מקצה פאת נגב: כג) "אשר גר" וגו'. קודם חלוקת הארץ.

מח.

א) "פאת קדום הים". מפאת מורה עד פאת מערב: יא) "המקדש". חלק המובדל להם; ויש להניח שהראוי לכתבים המקודשים בני צדוק, ועיין למעלה ס"ו מ"ד: יב) "תרומיה". תרומה רבה וגדולה, ע"ד מרחביה, (עיין במנחת שו"י שלהבתי, מאפליה, פליליה: יד) "ולא ימר". כל ל' תמורה ממקור מר הוראתו תת דבר יקר וקבל דבר נבזה, והחליף מל' וקוי ח' יחליפו כה (ישעיה מ' ל"א), תת דבר נבזה וקבל דבר יקר, ובכ"ן גם ימר שבכ"ן בא

אל נכון, תת קדש וקבל חול: טו) „חל“. לערך קדושת העיר, וקדשים קלים הנאכלים בכל העיר אסור לאכלם במקום זה: יח) „לעבדי“. אולי היה ראוי לנקדו לעבדי, ור"ל העוסקים בצרכי צבור: יט) „יעבדוהו“. הכנוי מוסב לשם עיר ועשאו ל' זכר; ובא להגידנו שהעוסקים בצרכי העיר לא יהיו מגוי אחר כ"א מבני ישראל, וגם לא משבט מיוחד, כ"א מכל השבטים: כ) „רביעית“. בצורה הרובעת: „אל“. במקום את, להוראת עם, ובתוכם אחות העיר: כא) „אל פני“ וגוי. חסרה לפניו תיבת קדימה, מצד קדים עד התחום: „ויטה“. מצד מערב עד התחום: כב) „ומאחות“ וגוי. כל הנשאר מחלק הארץ שבין אחות יהודה לאחות בנימין אחר שהבדילו ממנו אחות הלויים (הכהנים והלויים) ומקום המקדש שבתוך אחותם, יהיה לנשיא: כט) „ואת הארץ“ וגוי. א"ב עיר המלוכה והמקדש יהיו בטבור הארץ, מה שאין כן בירושלים שהוא בשליש התחתון של א"י: ל) „תוצאות“. שטח העיר: לה) „סביב“. מרכז העיר: „מיום“. מן היום ההוא והלאה; ואולי אין כונתו שתיבות ה' שמה יהיו שם פרטי לעיר, אבל הוא ע"ד ה' יראה (פר' וירא), עיר הצדק (ישעיה א' כ"ו) כסא ה' (ירמיה ג' י"ז), בהיות שכונת ה' שמה לעולם תהא ראויה להקרא כן.

בגל"ך ואע"י.

שִׁי לְמוֹרָה.

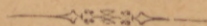
הרב הנכבד התורני המופלג, הולך תמים ופועל צדק, נודע ביהודה ובישראל גדול שמו,
כמהר"ר משה יצחק אשכנזי הי"ד,
מורי ועמרת ראשי, אשר גדלני מנעורי ויורני מדרכיו,
בהשליטו ביאורו הנעים הואיל משה על כל ספרי קדשנו.

תהלה לְמֹשֶׁה.

מוֹרִי! מֵאֵד נִתְּתִי עַל יָדְךָ,
בִּימֵי חֲרָפִי יִדְעֵתִי לָךְ נֶעְמָה
חַגוֹת בְּתוֹרַת אֵל הִיא אוֹצְרוֹתֵךְ,
מַעֲשֵׂר מִכְבוֹדֵךְ כִּי הִבֵּל חֶמְדָּה.
וּבְעוֹד חַיִּית מִיָּנֹעַ פִּסְיֶךָ
וּבְכִדוֹת הַמִּשָּׁא רַבַּת עֲצָמָה.
לֹא מִשֶּׁת יוֹם וְלֵיל מִמִּשְׁמֵרְתֶךָ
עַד רוּחֶךָ נִדְרַת נִדְרֶה שְׁלָמָה.
וּלְבָאֵר כָּל־סְפָרֵי תִנְיָךְ הַגִּיעָה,
עַל פְּעֻקֶךָ הַדֹּרֶת שְׂמֶךָ גְּדֻלָּה,
בּוֹ לֹא רַק מִתְק צוּף חֲכָמָה הַטְּעַמְתָּ,
אֶךְ יִרְאֵת אֵל בְּרֵאשִׁיתוֹ יִשְׂרָאֵל שְׂמֵתָּ,
עַל בֶּן רוּחִי לְעֶצֶר עוֹד לֹא אוֹכְלָה,
וּגְבוּרֹתֶיךָ אֵל עִם זֶו אֶבְיָעָה.

פס סריאסטי יע"א

ביום ש"ב לחדש אדר לסדר „ובלב כל חכם לב נתתי חכמה“
שנת הלך את חכמים יחכם לפ"ק
מאת תלמידו יצחק ס"ט.

מיוסד עפ"י שם החכם משה יצחק אשכנזי בראשי החרוזים.

מִשָּׁל אֲמַשֵּׁל וּנְגִינָתִי אֲשַׁמֵּעַ,
שִׁירֵי אוֹבִילָה לְךָ מְנַה אַפִּים,
הֵן כִּי סוֹפֶת עֵתִים לִבִּי תִכְרִיעַ...
יִקְרַת שִׁמְךָ אֶרְנִין אֲנִדִּיל בְּפִלִים.

צוּרִים בָּאִים מִהַר חוֹרֵב תִּבְקִיעַ,
חֲשֵׁף תַּחֲשׂוֹף מִבוֹרוֹתֵימוֹ מִים —
קָרִים לְשָׁקוֹת צָמֵא. לְאוֹר תוֹפִיעַ
אֲמַרִי עֲלִיּוֹן הַעֵת שִׁכּוֹן שָׁמַיִם.

שָׁלֵם רוּם פִּעֵלְךָ. אוֹתוֹ יִשְׁגִּיאוּ
בְּלִים. חָכֵם, גְּדוֹל, זָקֵן וְנָעַר;
נִפְתַּת צוֹפֵיךָ אֶל־פִּיהֶם יִבִּיאוּ.

זִכְרְךָ יִבּוֹן לְעַד; — כִּי בֵּין דוֹר סָעַר
יִזִּיד לַהֲרֵם אֲשִׁיזוֹת מִשְׁפָּט בִּשְׁעַר—
בִּשְׁעַר מִכְתָּבֶיךָ אוֹר יִגְדִּהוּ.

עוד שני ואח לו

מִשָּׁה! מְלֹאכֶת קִדְשׁ הֵן בְּלִיתִי.
זָרַע אֲשֶׁר־בִּשְׂדֵה עַמִּי זָרַעְתָּ
עָשָׂה פְרִי. הַפָּרֶם זֶה נִמְעַתָּה,
צִלְתָּ. וּמִיִּנְעָדָה טוֹב רָאִיתָ.

חָקַר בְּסִפְרֵי חַוֵּי אֵל רָדִית
מִהֶם דִּבַּשׁ אֶה שְׁקָקִים שְׂפָעֶתָ;
מִתּוֹךְ עֲמוּקוֹתֶם הַדּוֹט בְּלָעֶתָ,
כָּתַר נְבוֹזִים בְּגִלְלֵי זֶה קָנִיתָ.

וּמִשְׁחַרֵּי תוֹרָה, אֶל-מַעֲיִנְיֹךְ,
כָּרַץ לְהוֹן יְרוּצוֹ. בְּסִפְרֶיךָ
יִשְׁתַּעֲשְׂעוּ סִחָרִם בִּי מִזֶּבֶעַם.

מִשֶּׁה! בְּעֵט סֵפֶר בִּי לֶךְ מִשְׁכָּתָה,
דִּתְיָה דְכִלְאָ בָּהּ לְמֵאֵד הַפְּכָתָה,*
עֲתָה יְמֵי מְנוּחַ לֶךְ יִנְעָמוּ.

קרוב תורה
לאות כבוד וחבה יתרה
מזעירא דועיריא אהרן מצליח בכ"ר ירמיה רומאניני ס"ט.

פה טריאסטי יע"א

שנת "גם האיש משה גדול מאד" לפ"ק.

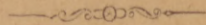

* כמו ששנו רז"ל באבות "הפוך בה והפוך בה דכלא בה" ששם פעל הפך ענינו שימת לב והשנחה על תורתנו הרבה פעמים.

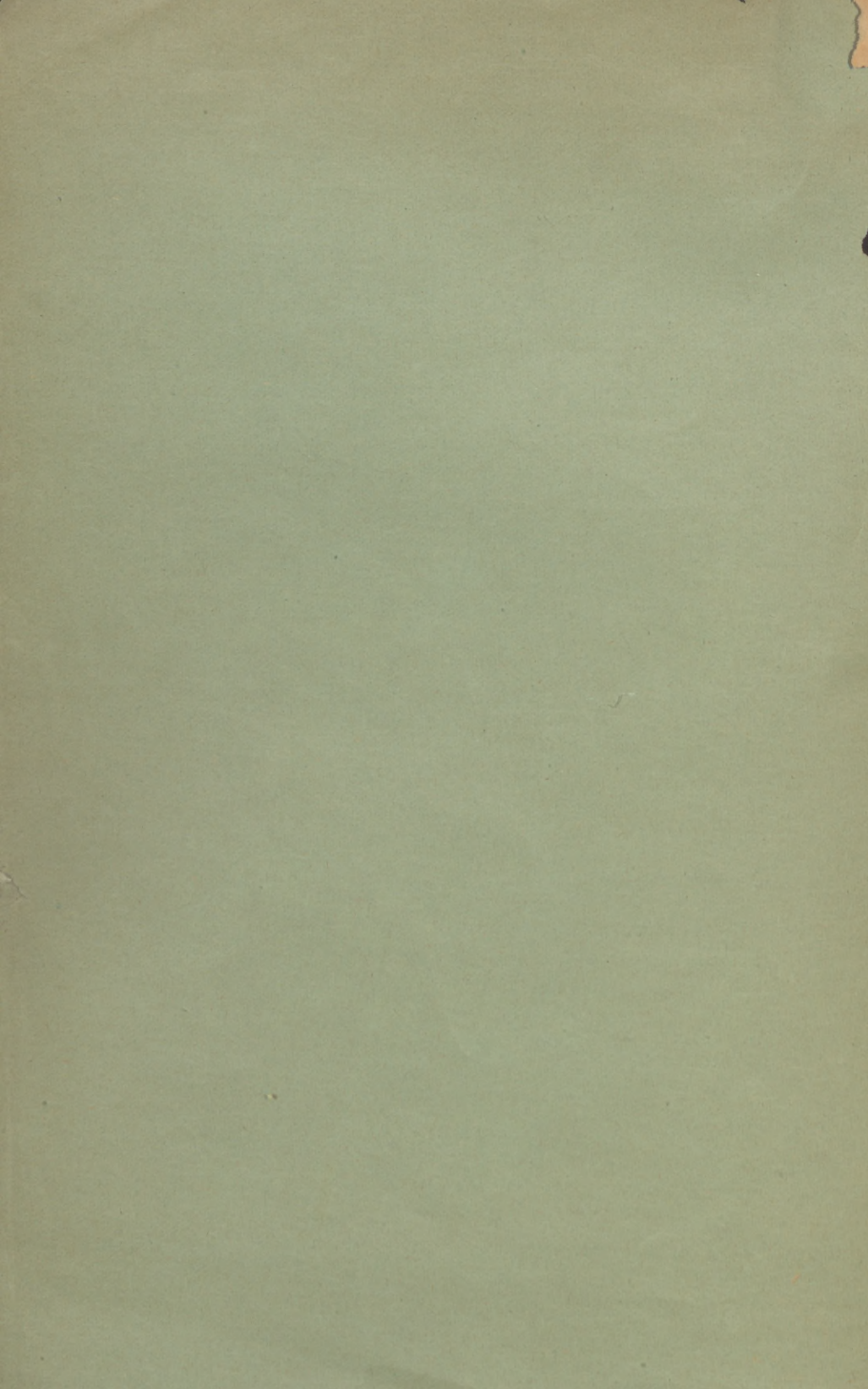
לוח המעיות.

סיקון	טעם	דף	שטה	סיקון	טעם	דף	שטה
עינינו	עיני	143	כו	השיעור	השיעור	16	כ'
וראשן	וראשו	144	כ'	בתלמודי	בתלמודי	17	לט
מזיעת	מזיעה	146	כג	מתענגת	מתענגת	21	כה
ורצונו	ורצוני	149	ד'	צל	צ"ל	23	טו
יעורו	יעורו	"	ה'	יתר	ית	30	ג
מצדיו	מצד	"	ו'	יצען	יצע	45	יא
את צדקיה כמו שהבטיחו	את שהבטיחו	153	יוד	יצמיה	תצמיה	70	לו
ונתתי	ונחתי	164	יוד	מחלה	מחלת	79	כג
עלפה	עלפה	166	כו	חדור	הדוד	"	כד
בן	בן	173	ט'	מועצותיו	מועצתיו	80	ה'
שיתן	שיתן	174	שז	קיוצות	וקיוצות	85	ח'
כולל	כלול	177	ח'	חדש	הדש	101	יז
הראיתי כי שמי	כי שמי	180	לז	ושנים	ושוויים	109	כו
קרקעיה	קרקעות	184	כה	שנים	שגם	122	יא
וכר	ובל	192	יוד	שלפניו	שלפניו	124	יב

קורא נעים! נקה נא דספר מהן, ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך:

3

199.